

GALA GALACTION

Acest volum continuă ediția critică a *Opere*lor lui Gala Galaction, apărută la Editura Minerva în cadrul colecției „Scriitori români“.

Carte apărută cu sprijinul
MINISTERULUI CULTURII ȘI AL CULTELOR

PS9.0.09
G/G

GALA GALACTION

OPERE

VII

PUBLICISTICĂ

*Ediție îngrijită,
note și comentarii
de
TEODOR VÂRGOLICI*

15/04

ACADEMIA ROMÂNĂ
FUNDAȚIA NAȚIONALĂ PENTRU ȘTIINȚĂ ȘI ARTĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI TEORIE LITERARĂ
„G. CĂLINESCU“
București • 2002

Redactor: DACIANA VLĂDOIU

NOTĂ LA VOLUMUL AL VII-LEA

Cu volumul al VII-lea al ediției de *Opere* începem restituirea articolelor lui Gala Galaction apărute în decursul a șase decenii, din 1896 până în 1955, într-un număr imens de ziare și reviste. O parte din aceste articole a fost reluată de Gala Galaction în volumele tipărite în timpul vieții sale. De pildă, prima *Scrisoare către Simforoza* a apărut mai întâi în *Linia dreaptă*, an. I, nr. 4, 1 iunie 1904, a fost apoi reluată în *Literatură și artă română*, nr. 2, 25 februarie 1905 și inclusă în volumul *Scrisori către Simforoza. În Pământul Făgăduinței*, București, „Cugetarea“, 1930, reprodus integral în volumul al III-lea al ediției de *Opere*, București, Editura Minerva, 1997. Tot astfel, o serie de articole apărute în *Flacăra* din 1912, 1913 și 1914 (*Oglindă ca a noastră*, *Ad virginem redeuntem*, *Mireasa Domnului, la masa lui Irod* ș.a.), în *Libertatea* din 1915 și 1916 (*Moș Iosif Hainich*, *Drumul lui Creangă*, *Grădina de lângă lac*, *La Sinaia* ș.a.), în *Viața românească* din 1913 și 1914 (*Mănăstirea Cetățuia*, *Războiul, Pe lespedeza cea nouă de la Curtea de Argeș* ș.a.), în *Renașterea* din 1918 (*Ceasuri grele*, *Iașii, precum erau* ș.a.) au fost reproduse de Gala Galaction în volumele sale *La țărnul mării* (București, Editura H. Steinberg, 1916) și *Răboji pe bradul verde* (Iași, Editura „Viața românească“, 1920), incluse integral în volumul al II-lea al ediției de *Opere*, București, Editura Minerva, 1996. În periodicele vremii au rămas însă uitate extrem de numeroase articole, pe care ne propunem să le scoatem la lumină în volumele următoare ale ediției noastre, dacă împrejurările ne vor fi favorabile.

Volumul al VII-lea cuprinde publicistica lui Gala Galaction din perioada 1896-1918. Articolele se succed în ordinea cronologică a apariției lor. Volumul se încheie cu un capitol de *Note și comentarii*.

TEODOR VĂRGOLICI

FUNDAȚIA NAȚIONALĂ PENTRU ȘTIINȚĂ ȘI ARTĂ
București, str. Dem Dobrescu, nr. 11, sector 1
tel 315.67.54, fax 315.67.51

ISBN 973-85611-2-4

PUBLICISTICĂ
(1896-1918)

DINTR-UN CARNET

„Traian Demetrescu a murit!“ aceasta e vestea pe care o citesc în prima ediție a unui ziar.

Traian Demetrescu a murit... sufletul bun și milos, care se înduioșă de cel mai mic lucru, nu mai e...

Cântărețul dulce, care suna așa de dornic și de dragăstos din coardele inimii, a tăcut pentru totdeauna...

Versuri, rânduri scrise de el îmi răsar în golul minții – autorul lor a murit...

Mi-aduc aminte că prietenii mă așteaptă la Șosea. Plec într-acolo.

„Amicilor, o știre adânc dureroasă... Traian Demetrescu a murit.“

Vișinul pe sub care trec scutură pe capu-mi o ninsoare de flori albe... Îmi ridic ochii în sus: frunze tinere, crengi îmbrățișate, soare, cer albastru, viață...

Ajung la Șosea, pătrund sub tei.

Elegantul șir al echipajelor înaintează încet în pasul cailor.

Unde de păr negru, ebenin, – unde de păr blond, auriu.

Ochi negri, ochi albaștri, ochi ce strălucesc de bucurie; buze subțiri și roșii ca bujorul – buze pe cari le sărută norocul; sânuri rotunde și parfumate, sânuri care palpită de fericire.

Și mă gândesc la sârmanul poet, și îmi zic:

„Sărmane poet, iată tot ceea ce ai iubit, tot ceea ce ai slăvit: Florile și crângurile, cosițele și sânurile, iar azi când nu mai ești, florile miros ca și altădată, crângurile răsună de versuri ca și în alte timpuri, cosițele nu se despletesc în transporturile durerii, sânurile nu sunt zguduite de suspine...“ Mă gândesc, îmi ridic fruntea și merg înainte.

Merg înainte și-mi găsesc prietenii.

– Vă aduc o veste dureroasă: Traian Demetrescu...

– Ce? Te-a impresionat așa de tare moartea!...

– Cum, te miri?...

– Sărmane poet!...

A. MACEDONSKI

Cu toate că ne-am încrucișat de multe ori drumurile – prilejuri cu cari îmi făceam totdeauna plăcerea de a-l saluta – niciodată n-am îndrăznit să-l privesc drept în ochi. Salutările mele erau foarte respectuoase și plecate.

Acum vreo lună, însă, când l-am reîntâlnit, întâmplarea a voit să ne găsim față în față și, în scăpărarea câtorva clipe, mi s-a părut – o simplă anacruză a articolului acestuia – o figură superb distinsă. O figură a căreia limpiditate de trăsături, nobleță de expresie, frumusețe de ansamblu, constituiesc manifestarea văzută a existenței unei înalte sensibilități, ecoul în forme al armoniei sufletului de poet – al acestui suflet în care o combinare de gânduri devine simphonie frântă în regularitatea rithmului –, în care o stare comună psihică e colorată fantazie – a acestui suflet în care totul e melodie și ordine.

Auzisem deseori vorbindu-se de d. Macedonski și de opera sa, dar de rău în majoritatea cazurilor; și cum nu-l citisem, natural, a fost o vreme când am avut, în privința-i, cu totul alte păreri decât cele pe cari le am acum.

Iată, însă, că-mi cad în mână, una după alta, întâi o fascicolă dintr-o „bibliotecă de popularizare“ și apoi cartea intitulată *Excelsior* – o adunare selectă de poezii... Și cestiunea care mi-a venit în minte pe când citeam pomenitele culegeri, și care mă preocupă continuu de atunci, e aceasta: Pentru ce i se tăgăduiește d-lui Macedonski, cu atâta încăpățănare, un loc, cu prisos meritat, printre fruntașii literaturii noastre!

N-am putut rezista dorinței, temerare poate, de a vorbi ceva, în foița aceasta, despre o parte din poeziile volumului *Excelsior*; și anume, despre aceste fine țesături fantaziste, alese cu imagini scumpe și neașteptate, sclipitoare în coloritul lor bogat: *Naiada, Zori roze, Primăvara, Pe bolta clară* etc.

Însă, cele ce voi spune sunt numai impresiuni simple, niște considerațiuni superficiale – pentru că n-am nici locul, nici puterea de-a face disecția acestor variate și surprinzătoare producții care formează o bună sumă din opera d-lui Macedonski.

Sunt puține la noi poeziile în cari să transpire mai mult muzicalism, mai multă armonie, și în al căror desen să fie mai multă îndrăzneală de culoare, ca în cele pe cari le menționai – unele muzică imitativă desăvârșită, altele pastele de cea mai vioaie compunere.

Găsești versuri în cari împreunarea măiastră a sunetelor îți lasă în ureche țupăitul unei hore, vibratul unei viori sau plescăitul unor vâsle ce cad în apă... – *Soldățească, Orchestrare, Pe balta clară* sunt exemple ce întrunesc condițiile unei perfecte armonii de imitare.

Cu privire la culoare – și prin aceasta înțeleg tot ceea ce înviază în noi, în senzații de văz, la citirea sau la auzirea unei bucăți oarecare (se înțelege, o restricție cerută de cazul nostru) – d-l Macedonski excelează în combinațiile cele mai izbitoare și mai ciudate. Pentru înțelegerea mai simțită a lucrului, e nevoie să expun următoarea idee, deșurubată într-adins: Ți se citește o poezie de Macedonski... – sensibilitatea ta dă fiecărui cuvânt perceput valoarea lui corespunzătoare în conture și fețe; totalul de sunete înțelese îl schimbă în altul echivalent în forme... – observă rezultatul: măritare între noțiunile cele mai incompatibile; îmbrățișare de imagini nebănuită și bizară; galop straniu al celor mai deosebite și mai sugestive icoane; vârtej amețitor în care fulgeră puternice efecte de contrast, în cari ard cele mai vii și mai variate culori... – feerie diabolică!...

Dar cu aceasta poate că am depărtat întrucâtva limitele pe cari mi le trăseseșem câmpului meu de investigații. Ce scriseri s-ar raporta nu atât la aceste împletiri fantaziste, flori ale reveriei, cât la acele plâsmuiri serioase, lucrate cu multă artă și produse ale încordării talentului poetului – *Vaporul morței, În atelier, Faunul* etc. Cu toate acestea – păstrând proporțiile, pot arăta cu pilde destul de colorate poeziile: *Așam Dovalar, Zori roze, În noapte, Naiada, Bucolica undă* etc.

Din *Bucolica undă*, această grațioasă idilă – evocație din vremurile patriarhale – așa de gingașă și de mlădioasă la vers, transcriu cea de a doua strofă, recomandând-o impresionabilității cititorilor mei:

Bucolica undă-i primește molatică și-nfiorată,
Sub blonzii cu plastice forme se simte schimbată-n femeie,
Prelinsă pe nudele corpuri ea tremură și purpurată
O scutură cinic dar dulce mișcări onduloase de-almeie.

Admirabil! –: „ea tremură și purpurată“ – consunarea vivace, mișcată și agitată de vibrarea lui, a acestor cuvinte – parcă îți aduce înaintea ochilor jocul vioi și repede al valurilor; pe când în „mișcări onduloase de-almeie“ – o voluptate de sunete!... – e o potolire, o lene – talazurile se îndoiesc molatic, încet, încet, din ce în ce mai încet...

Iar o particulară și intimă impresiune ce mi-au lăsat poeziile îmi inspiră următoarea ultimă chestiune.

Sunt versuri în Macedonski cari au atâta eleganță în modelare, atâta plasticism în înțeles, încât ating acea perfecție ideală, acea

majestate simplă și impunătoare, cărora li se zice clasice. Citească oricine poeziile *Noaptea de mai* și *Ospățul lui Pentaur*, și asculte rugăciunea pe care i-o face cel ce scrie aceste rânduri: să facă ca el și să-și comunice părerile.

Ianuarie 1896¹

PREFAȚĂ LA ROMANUL „POET-POETĂ“ DE NELLY [N.D. COCEA]

Deși gândurile mă încredințau că această prefață va fi circumferențială, sunt nevoit, dragă Nelly, din considerații către public, să adaug circumferinței două tangente. Adică – să explic în afară și tangent la fondul prefeței mele, cum se face că eu, un simplu titrat al scumpei tale prietenii, m-am învrednicit de frontispiciul acestui roman; și să numesc însăși natura aceluia fond.

Întâi. Tu ai avut evanghelică dorință de a primi vestire și îmbrățișarea binevenirii din partea celui mai necunoscut și mai neautorizat dintre colegii tăi de aspirații literare; și pentru aceasta, mi te-ai adresat mie, care sunt cu prisosință și una și alta.

Al doilea. O prefață, în adevăratul și războinicul ei înțeles, este o profesie de credință – prin urmare, subiectivitatea și sinteza îi ordonează caracterul. Dar, fiindcă aici nu e vorba de o operă a mea, eu mă voi sili – pe cât lucrul e cu putință – să dau acestei prefețe o înfățișare de obiectivitate analitică.

Romanul tău, dragă Nelly, ca unul într-adevăr bine scris, îmi lasă-n urme luminoase cele două personalități de frunte ale lui.

Iulius și Ersilia îmi sunt doi prieteni, pe cari îi cunosc până în adâncul inimii.

Iulius e o sensibilitate ascuțită, o frunte largă – cupolă a himerei, o voce inspirată și elocinte.

Iulius e un îndurerat al nesfârșitelor fluctuații de patimă și de iubire, de rătăcire și de logică, de idee și de formă, cari îi bat în creier.

Iulius e un îndrăgostit și un artist, adică de două ori un îndrăgostit. Ersilia e o zvăpăiată nespuse de dragă, în al cărui suflet află aceeași mlădiețate curgătoare, ca și în valul ei de păr molatic.

Ersilia înfățișează, în fire-i, o șovăire ciudată între bunătate și dușmănie, între duiosie și născocitoare perversitate, între zăpadă și noroi;

¹ Datarea autorului (n. ed.).

cu toate acestea, Ersilia îmi apare plastică și armonioasă, ca statua pe care sculptorul Silanion o modelă pe numele poetei Sapho.

Ersilia ondulează în minte-mi fantastică, aprinsă și rafinată, ca aceea care cântă:

...și un cutremur / mă scutură de sus până jos; decât iarba mai verde / sunt; aproape mor de sfârșeală; / par fără suflare.

Concluzia – titlul acestui volum.

În legătură cu aceste temperamente, constat un mediu corespunzător.

Într-adevăr – cadrul și împrejurările din romanul tău se acordă în chip superior, cu tonul de psihologie vibratoare ce le iluminează.

Regăsesc horbota, flora și marmura curse în jurul Ersiliei. Îmi amintesc visul de lux și de desfrâu, pe care îl aprinzi în para unor lumânări parfumate, în cristalele unui ospăț orgiac și în obrazii unei zecimi de copile pierdute.

Revăd, în cercurile clarei tale evocații, constelațiile ce se ivesc tremurătoare, ca niște arpegii, în coardele unor harpe.

Cu toată poezia perspectivei în care așezi iubirea cărții tale și cu toată mătasa luminii stilistice vărsată asupra-i, această iubire, în ea însăși, e aiurită și dureroasă.

Într-adevăr – oricât de vioi și de mlădios e rostul scrierii tale (și l-aș asemui cu lunecarea unui izvor de munte, pe sub pletele verzi ale codrilor), el ascunde un înțeles trist; oricât de gingașă e povestea ta (și aș asemui-o cu basmul dragostelor unui cioban din sângele nostru) ea are un sfârșit de lacrimi.

Frăgezimea Ersiliei și văpaia dragostei ei par, de asemenea, că nu-mi dau dreptate. Ochii Ersiliei sunt verzi ca adâncul iazurilor din Heșbron; iar sânurile ei sunt ca doi pui gemeni ai unei gazele, ce pasc între crini. Și ceea ce face farmecul naiv al romanului *Poet-Poetă* e rotunjimea caldă a brațelor Ersiliei, agrafate pe grumajii lui Iulius, și sunt dezmierdările ei mai plăcute decât vinul.

Însă – deasupra acestor îmbrățișări palpită umbre cernite; în florile scuturate pe nuditatea acestei iubiri, mușcă lama ucigătoare a unui cuțit; iar într-un loc tăiat în stânci, Iulius și Ersilia au prins, ca în oglinda unui necromat, vedenia simbolică a două capete de mort.

Apoi. Paginile cele mai caracteristice din cartea ta sunt cele ce dezvăluiesc episodul cimitirului – un cadru superb și straniu pentru pasiunea încadrată. Misticismul de clopote care ninge pe crisparea amoroasă a celor două simțuri – asemenea crizantemelor sfântului aer pe sângele unei răni vibratoare; rugăciunea fără cuvinte sub care se frâng genunchii lui Iulius și ai Ersiliei; mormântul deschis care primește unirea acestor logodiți ai păcatului; deduc pentru talentul tău siguranța

unor nativități prețioase, desfiderea unei devinații de neo-psiholog, iar pentru mine concluzia că – subiectul romanului ce prefațez e o nevroză sub douăzeci de ani.

Sfârșitul istoriei tale e logic – nimic nu e mai complimentar patimei încordate decât moartea.

Și acest sfârșit întinde aripi vulturești și pierе în stâncăria fulgerată de brazi și de șuvoaie a Carpaților moldoveni...

Dar, în locul acestui sfârșit de energie sălbatică – oricare ar fi religiozitatea celor doi în ceasul din urmă – eu visam un altul, de funerărie și de iertare creștinească.

Nimic nu mi se pare mai virginal în poezia de azi – afară doar de icoana sărăciei prostituate – decât străvechiul profil al morții, trezite sub clinchetirea unor rime de aur, sau sub wagnerismul unei fraze savante... Nimic nu mi se pare mai potrivit, pentru încheierea unei iubiri atât de pătimase și de zbuciumate, decât îndurarea Bisericii și odihna sânelui ei.

Așa încât – estetismului perfect al nemișcării de totdeauna, eu i-aș fi desfășurat eleganța neagră a doliului și cilindrii fini ai făcliilor; pe repaosul întronat în catafalc aș fi secerat un lan de flori albe, iar în mâinile de gată palidă, împreunate deasupra inimii atât de greu frânte, aș fi înclștat Crucea săpată cu Dumnezeiască Răstignire.

Iubita mea prietenie, răspândesc, în zilele debutului tău, parfumul de narad al Madalenei convinse și sărut obrajii tăi de trandafiri.

1898

ISTORIA FILOSOFIEI ANTICE

Cursul d-lui C. Dimitrescu-Iași

I

E o fericire, începe d. profesor universitar, cu eleganța și claritatea-i obicinuită, când, cel puțin pentru câteva momente, putem înfrânge grijele vieții de toate zilele; când, punând barieră preocupărilor grele izvorâte din lupta pentru existență, putem da curs liber gândirei, ridicându-ne în sferile senine ale idealului.

Pe lângă aceasta, considerația că acest *Curs de istoria filosofiei antice* se adresează unei tinerimi entuziaste, preocupate de ideal, care, în orice

caz, trebuie ferită de luptele înguste și meschine ale zilei, și apoi că, prin chiar obiectul lui, acest curs privește un timp de mult apus, pe care nu-l mai putem vedea decât prin prisma de idealitate a veacurilor deja scurse, mă fac să privesc fericirea de a mă găsi azi în fața D-voastre dintr-un întreit punct de vedere.

*

Viața noastră se desfășură în același timp în mijlocul a două lumi, care sunt strâns legate între ele: *lumea realității și lumea ideilor*; una oglindește pe cealaltă, dar fiecare are logica ei proprie. Există o logică a faptelor, după cum există o logică a ideilor. Care e legătura dintre aceste două lumi care se oglindesc în conștiința noastră? La prima vedere s-ar putea zice că lumea sufletească, lumea inteligenții, oglindește totdeauna, și mișcare cu mișcare, lumea cealaltă, lumea realităților din afară de noi. S-ar părea că fenomenele, care constituiesc verigele lanțului lumii reale, trebuie să-și aibă riguros, în lumea a doua, aceea a intelectualității noastre, fenomenele lor corelative, a căror totalitate să constituiescă verigele unui lanț paralel; s-ar părea, prin urmare, că toate cunoștințele noastre, adică datele intelectului nostru, trebuie să fie absolut adecvate datelor realității. Lucrurile, însă, sunt departe de a fi așa, întâi, pentru că nu toate cunoștințele noastre sunt adecvate realității, și al doilea, pentru că nu toate datele realității, nu toate mișcărilor acestei realități în complexitatea lor de cauze și de efecte se reflectează adecvat în oglinda conștiință care se numește cerebrația noastră. Departe de așa ceva, sunt legături între lucruri, sunt filiațiuni între fenomenele lumii externe care se sustrag pătrunderii și cunoștinței noastre.

În ce privește învederarea primei aserțiuni, cum că datele lumii interne nu sunt totdeauna adecvate datelor celeilalte lumi, n-avem decât să considerăm *ideile* care sunt un produs absolut specific al inteligenții noastre; n-avem decât să considerăm acea tendință de emancipare a gândirei față de realitate, acea tendință de abstracțiune a minții noastre; și vom mărturisi că deasupra aceluia paralelism (nu tocmai absolut, după cum am văzut) al celor două lumi, există în lumea gândirei o regiune în care mintea operează numai cu idei abstracte, cu simple formule care rezumă în ele un întreg șir de experienți, dar care ridicându-se pe scara generalizării se îndepărtează tot mai mult de experiența reală. Speculația, cugetarea în elucubrațiile lor independente de realitate pot anticipa adevărul, cum pot, în același timp, devia în căi greșite, aluneca în eroare. Din această constatare vom lua întâia ei parte, ca utilă șirului ideilor din acest curs – anume că speculația poate anticipa adevărul.

D-nul profesor universitar urmează prin a face analiza psihologică a idealului.

*

Orice om e un element, e o forță asupra căreia se exercitează diferite influențe exterioare și contra cărora el caută să reacționeze. Oricare manifestare a vieții noastre constă, în geneza ei, dintr-o acțiune exterioară asupra-ne și dintr-o reacțiune a noastră împotriva-i. Viața noastră e totdeauna un tablou în care personalitatea noastră cadrează cu exterioritatea înconjurătoare; vom distinge totdeauna, în acest tablou, elementul pe care îl aducem noi în viață și elementul care își găsește explicarea în mediul ce ne înconjură.

Acest tablou, însă, e departe de a fi o încremenire; dimpotrivă, îl animează cea mai încordată mișcare – deoarece noi suntem într-o perpetuă luptă cu împrejurările exterioare. Acele două elemente, simple la întâia considerație, sunt foarte complexe în fond; căci tu individ ești rezultatul a o mulțime de condiții (în rezumat ereditate și atavism) care te-au modelat, iar elementul al doilea, exterioritatea înconjurătoare, se desface într-o nesfârșită multiplicitate de factori. Între aceste două elemente e o luptă fără repaus. Și considerând lucrurile din punct de vedere interesat și omenesc, vom spune că omul e pândit continuu de neprevăzut, atât dinspre factorii externi care îi solicită vigoarea forței musculare, cât și dinspre factorii interni care îi răscolesc sufletul. Factorii externi pot să aibă între ei elemente care au scăpat previziunii și calculelor omului; factorii interni pot de asemenea să-i ridice în conștiință elemente pasionale și dezechilibrante ce nu s-au putut prevedea. Așa încât – pe traseul unei linii de conduită, pe care omul și-o impune la un moment dat întru realizarea unui scop anumit, – el va fi continuu împiedicat, tras la dreapta sau la stânga și poate chiar zdrobit de neprevăzutul ale cărui forțe îl pândesc atât din afară cât și dinlăuntru lui. În drumul vieții și planurilor sale, omul va oscila totdeauna între pozitiv și negativ. Aici intervine rolul *idealului*, care va fi călăuză omului printre diferitele influențe contrarii, proiectate de diferiți factori, prevăzuți și neprevăzuți, în drumul lui către o țintă determinată. Acest fir conducător, în mijlocul complexității fenomenelor de tot felul, îl procură lumea speculativă. Idealul e steaua îndreptătoare în negura tribulațiilor noastre sufletești și a obstacolelor exterioare necalculate.

Un al doilea motiv care legitimează și explică idealul e un motiv de economie psiho-fiziologică. Orice muncă e o cheltuie de forță care necesită restituire și repaus. Restituire însemnează reparare de forțe prin asimilare de materie. Repaus poate să însemneze nu numai o abso-

lută suspendare de activitate, dar poate să însemneze și o activitate în altă direcție decât cea de până atunci. Acesta e sensul dictonului obicinuit că „variația delectează“. Când după încordarea puternică, pe care ne-o cere lupta de toate zilele, ne acordăm un armistițiu, un timp de repaus, – acest timp de repaus poate fi numai relativ și consacrat îndeletnicirilor intelectuale, speculației pure, idealului. Mai mult decât atât – mintea noastră își face o regulă din a se înălța și a se recrea în sfera senină a preocupărilor ideale, speculative.

Istoria filosofiei antice e aproape toată concentrată în istoria popoului grec; căci tot ceea ce precede se pierde în nebulozitățile misticismului, iar tot ceea ce urmează e compilație după filosofia greacă. Istoria popoului grec ne apare în zarea veacurilor îndepărtate într-un strălucit nimb de idealitate. Rațiunea lucrului e ușoară de prins. Ceea ce ne rămâne din viața popoarelor dispărute e cugetarea lor, sunt operele minții lor. Restul activității popoarelor, bun și rău, se pierde, moare o dată cu poporul la care a avut loc. Așa încât, cu o judecată aparent paradoxală, s-ar putea conchide că ceea ce e realitate în istoria lumii nu e realul, ci idealul, speculația, cugetarea. Natural că viața elinilor care, acum nouă ne apare atât de pură și de ideală, a avut toate vicisitudinile inerente dezvoltării și vieții popoarelor; dar întreaga parte de mizerii ale existenței a dispărut în curgerea timpului, și acum, considerând poporul elin, prin prisma veacurilor revolute, viața lui ni se înfățișează sub strălucirea nobilă a *idealității*.

Acestea sunt câteva din impresiile sufletești cu care începem *Cursul de istoria filosofiei antice*.

II

La începutul cursului nostru vom căuta să elucidăm câteva cestiuni care ne vor servi drept puncte de rezim în dezvoltările viitoare.

Întâia cestiune pe care o considerăm este legea *muncei*. Orice activitate cosmică ca și întreaga noastră viață, care nu este decât o părțică din întreaga fenomenalitate, reprezintă una din formele multiple ale legii muncei, care consistă în acumulare și cheltuială de energie. Spre îndeplinirea unui scop, cheltuim o cantitate de energie acumulată și, săvârșind această cheltuială, căutăm prin acumulare resursa unei viitoare cheltuieli de energie, – o nouă cantitate de forță disponibilă. Subt imperiul acestei legi, intră întregul câmp al îndeletnicirilor și străduințelor lumii noastre. Acumulăm energie pentru a o cheltui în satisfacerea diferitelor noastre nevoi, și din chiar satisfacerea acestor

nevoi rezultă pentru noi forțe proaspete, rezultă o nouă acumulare de energie. Căutând a ilustra cu o imagine poetică această lege a muncii, vom zice că energia noastră renaște ca pasărea Phoenix din propria-i cenușă. Dacă, după această constatare și înțelegere a procesului activității omenești, am vrea să îmbrățișăm seria totalității fenomenelor din Univers, – vedem că totul în acest Univers se supune în mod absolut aceleiași legi a muncii, sau a vecinicei mișcări. Mișcare există în întreaga Universului. Principiul activității neîncetate umple în etern afunzimele spațiului, desfășurând în nesfârșire vibrația sa adâncă și generatoare. De la stelele ale căror drumuri matematice se încrucișează în albastrul bolții cerești și până la firile de nisip a căror puzderie se rostogolește pe fundul albiei unui pârâu, totul se resimte de forța de vitalitate a acestui principiu absolut stăpânitor în Univers. Mișcarea e cheltuire și acumulare de energie. Combinări, recombinații și rezultatele lor diferite, înregistrate de știință sub numele de viață, căldură, electricitate etc., totul poartă în sine legea muncii și consecințele ei. Subt toate aspectele activității posibile se ascunde jocul etern al elementelor compunătoare: molecule și atomi. Acest joc, care scapă ochiului liber, se manifestă nouă subt diversele aspecte ale fenomenalității numite viață, căldură, electricitate, magnetism etc.

Amintirea acestei mari legi, care stăpânește întreaga existență, e necesară la începutul oricărui studiu de activitate omenească. Fie că obiectul de studiu ar fi seriile de cunoștințe pozitive, sistematizate și încheiate sub numele de fizică, chimie etc.; fie că obiectul de studiu ar fi format din datele speculației sau de studiul secretelor naturii în oglindirea minții omenești; în orice caz e indispensabil ca în punctul de plecare al acestor studii să ne amintim legea fundamentală a explicațiilor naturii: principiul *ativismului dinamic*, și sub lumina lui să încercăm tâlmăcirea diverselor fenomene din natură.

O a doua cestiune, pe care vom căuta s-o elucidăm, privește *diviziunea muncii*. Vorbim de munca omenească, restrângând cadrul problemei puse la început. Munca omenească, considerată din punctul nostru de vedere, se divizează în două direcții bine definite: o direcție teoretică și o alta practică. O parte din omenire se îndeletnicește cu descoperirea adevărului, căutându-l fie pe căi de știință pură, fie pe căi de speculație filosofică. Firește că această parte din omenire nu se poate degaja de ceea ce numesc nevoile practice ale vieții omenești; dar prin faptul că ținta preocupărilor sale preferite e nobila iubire a adevărului, această fracție din omenire merită numele de servitoare a altarului științei; munca ei reprezintă direcția *teoretică*. O altă parte a omenirii consacră viața și activitatea ei întregă problemelor mai puțin idealiste,

dar mai urgente, ale existenței zilnice, ale necesității de a trăi de azi pe mâine, precum: hrană, vestmânt, locuință etc. Chemarea ei, prin urmare, e mai puțin nobilă, dar mai concretă în consecințe.

De bună seamă că acea fracție din omenire, consacrată investigațiilor adevărului, pusă alături de cealaltă, închinată materialității traiului, constituie o infimă minoritate, prin faptul că absorbirea în problemele științifice sau speculative presupune, mai întâi de toate, rezolvirea celorlalte probleme, acelea ale necesităților materiale ale existenței, – și aceasta în organizarea socială abia poate fi situația câtorva privilegiați.

S-ar părea, la o întâie considerație, că produsul specific al activității acelei minorități – *teoria* – a avut prioritate în ordinea timpului asupra produsului activității majorității care se ocupă de agonisirea mijloacelor de trai și care reprezintă, prin urmare, partea *practică* a vieții. Ceea ce ar inspira această credință ar putea fi și adevărul că azi, din principii cunoscute, din teorie cristalizată, se deduc aplicări de utilitate practică, se scot soluții de interes material. Lucrurile însă nu stau așa.

Omul primitiv, îmboldit de toate nevoile unei vieți precare și foarte expuse, a fost obligat să-și concentreze atenția, mai-nainte de orice, asupra problemelor de folos material și imediat. Omul a trebuit, înainte de toate, să se hrănească și să se aperse fie de interperii, fie de animalele care-i primejduiau viața. În stâncă neclintită și dură a necesităților materiale a trebuit să bată valurile activității omenești în decurs de sute de mii de ani. De la început omul a împărțit fenomenele naturii, în sensul cel mai larg, în două mari clase: clasa fenomenelor utile și utilizabile, și clasa fenomenelor primejdioase și de înlăturat. Să considerăm, bunăoară, animalitatea, din punctul de vedere al omului primitiv. În această animalitate omul a trebuit să facă separarea de mai sus – adică să împartă toate animalele în folositoare lui sau posibil folositoare (susceptibile de domesticire), și în vătămătoare, neîmpăcate. Tot astfel și cu restul fenomenalității care a înconjurat pruncia preistorică a omului. Iată – o altă pildă – cestia habitalității diferitelor părți ale scoarței pământului; firește că și aici omul a trebuit să-și aducă îndoitul său punct de vedere, – căci unele locuri de pe această scoarță îi erau favorabile vieții și rudimentarei sale economii, iar altele vătămătoare vieții lui. Unele erau grădini udate de Nil, de Gange, de Tigru și Eufratul, iar altele erau regiuni dezolate de cutremure, de arșița prea intensivă a razelor soarelui etc. Se înțelege acum că omul a voit de cu vreme să se inițieze în înțelesul acestor două categorii de fenomene ale naturii. Omul a voit să înțeleagă mecanismul tuturor acestor întâmplări, dintre care unele îi puteau folosi, iar altele îi puteau vătăma. Omul a

voit să poseadă știința cauzelor și a efectelor, pentru a utiliza ceea ce era utilizabil și pentru a aboli, sau cel puțin neutraliza, ceea ce era vătămător în fenomenalitatea înconjurătoare.

Platon, marele filosof grec, zicea: „Mirarea a fost începutul filosofiei omenești”; noi, exprimând, în modernul nostru chip de a vedea, sentința genialului cugetător antic, vom zice: nevoile vieții au făcut pe om să filosofeze.

Ajungem la considerarea unei a treia cestiuni preliminare cursului acestuia.

Să căutăm a vedea pe ce cale a putut omul să studieze natura, a putut să tindă la stăpânirea mecanismului cauzelor și efectelor.

Aruncându-ne privirile pe câmpul îndeletnicirilor intelectuale din timpul nostru, vom găsi, în cercetările minții omenești, existența a două mari căi, a două mari direcții de investigare. Aceste două direcții sunt: direcția speculativă, aprioristică, al cărei caracter rezidează în combinarea *ideilor*, adică a produselor celor mai înalte ale proprietății minții noastre de elaborație abstractă, și – a doua, direcția observației metodice al cărei caracter rezidă în urmarea lentă și rece a datelor experienței. O superficială examinare ne-ar face să zicem că între aceste două direcții există o opoziție diametrală. Mai multă atenție, însă, ne va arăta că înrudirea acestor două direcții e patentă.

Într-adevăr, ce sunt datele cu care operează o inteligență omenească, pornită în calea speculațiilor apriorice? După cum am văzut deja, aceste date abstracte ale inteligenței noastre au un substrat pozitiv de date ale observației; căci o idee, această nălucă a minții noastre, e un produs de chintesiență operat asupra informațiilor brute venite din lumea din afară, este o formulă scurtă care rezumă în ea un șir de observații culese din lumea reală. În rezumat, a crede că, în înaltele noastre elaborări de idealitate, operăm aprioristic – e a te lăsa amăgit de o iluzie, deoarece toate aerienele noastre construcții speculative și filosofice se reazimă în ultima analiză pe o bază aposteriorică. Cert este că gândirea omenească n-a făcut progres decât cu condiția de a observa și a nota totul. Am văzut că omul deșteptat în mijlocul unei naturi, ale cărei fenomene i-au apărut clar deosebite în două categorii, a căutat să cunoască înțelesul acestor fenomene și să le descopere cauzele. Dar, chiar de la primele începuturi de mișcare ale inteligenței omenești – oricât ar fi fost omul primitiv copleșit de nevoile materiale – mintea lui totuși s-a înălțat de timpuriu în regiunile gândirii transcendente. Pentru a uni întâia parte a cestiiei, pe care o tratăm, cu concluzia ei, trebuie să traversăm o a doua parte care e următoarea: luând din complexul științelor de azi oricare concept, suntem forțamente aduși să reflectăm

asupra nesfârșitei serii de străduințe omenești, asupra lungului șir de veacuri și mai ales asupra imensei sume de fapte, din a căror cercetare neîncetată și obstinată, mintea omenească a reușit să scoată, să extragă prețioasa chintesiență abstractă cu care alcătuiește acel concept, indiferent dacă e o lege de fizică sau o lege de psihologie.

Când ne gândim la modul anevoios cum mintea omenească, în șirul veacurilor, a putut pătrunde înțelesul câtorva din problemele ce ni se impun în studiul naturii – atunci e legitim să ne întrebăm ce a putut și din secretele naturii omul primitiv redus la propriile sale puteri mintale, fără ajutorul experienței veacurilor? – Cât de puțin! – și cu toate acestea de la început nevoia de a-și explica lumea, de a pricepe rolul omului în viață, raportul său cu lumea înconjurătoare a trebuit să frământă gândirea omenească. Lipsit de un șir bogat de documente asupra naturii, culese prin observațiune și experiență, el a grăbit pasul și, printr-o generalizare pripită, stoarsă dintr-un număr restrâns de observațiuni, dus pe aripele bogatei sale *inchipuirii*, el a cercat să formuleze un răspuns la întrebările ce-i agitau gândirea.

La întrebările: Ce e lumea? Ce e omul? Ce e viața? Omul a cercat de la început să găsească un răspuns care să fie potrivit cu nivelul cugetării sale.

De aci toate generalizările grăbite, de aci tot drumul de eroare nesfârșită și de adevăruri anticipate, tăiat în decursul atâtor veacuri de frământare a minții omenești. De aci se despart cele două direcții de investigație ale minții omenești – direcția speculativă sau a generalizărilor grăbite, în care vom așeza poezia, religia și metafizica, și direcția generalizării metodice, pozitive, deasupra căreia înscriem numele științei și al filosofiei experimentale. Întâia direcție se caracterizează prin soluții speculative și anticipative. A doua direcție se caracterizează prin capitalizare lentă de observație și de experiență.

Se poate ușor vedea acum că aceste direcții nu sunt diametral opuse. Într-adevăr, și într-o direcție și într-alta, temelia pe care se reazimă gândirea sunt datele observațiunii și ale experienței.

În cazul dintâi tindem către formule provizorii, stoarse dintr-un material insuficient de experiențe; în cazul al doilea tindem către sistematizarea înceată, către construcție titanică, ale cărei baze să zdrobească, sub greutatea lor, eșafodările efemere a sute de veacuri, iar ale cărei înălțimi să se ridice în regiunile senine ale speculațiunii științifice.

În sfârșit, atingem o ultimă cestiie preliminară necesară înțelegerii acestui curs.

Știința actuală, cu bogatele ei rezultate, a izvorât, după cum am văzut deja, din munca veacurilor, și grație diviziunii muncii. La înce-

put, însă, numărul restrâns de adevăruri alcătuia un singur întreg nediferențiat încă. Ceea ce se numește *filosofie* reprezintă întreaga înțelepciune a timpului.

Acesta e un element care ne va servi în cercetările începutului filosofiei grecești. Al doilea element al acestei ultime cestiuni e ideea generală că orice generalizare filosofică are ca bază materialul pe care i-l dau ultimele rezultate ale științei contemporane; cu alte cuvinte, orice construcție filosofică trebuie să fie oglindirea nivelului de dezvoltare științifică a timpului în care s-a născut. Afară de aceasta, orice sistem filosofic trebuie, fatal, să poarte ștampila preocupărilor și intereselor generale care însuflețesc mediul în care a trăit creatorul acelu sistem. În acest sens, acelor probleme înalte: despre înțelesul existenței, rolul omului în viață și raporturile dintre om și lume, filosoful le va răspunde conform felului de a cugeta și de a interpreta datele experienței, a vremii sale. Toți cugetătorii au fost influențați de mediul lor; chiar cei mai geniali dintre ei, cei mai îndrăzneți în azvârlirea concepțiilor lor speculative, n-au putut evita de a da cugetărei lor întipărit oara timpului și mediului în care au trăit. Astfel stând lucrurile, se înțelege că toate sistemele filosofice sunt o parte integrantă din istoria culturii omenești, și că istoria culturii, în diferitele ei faze, ajută la înțelegerea diverselor sisteme filosofice. Cercetările noastre de istoria filosofiei antice vor avea deci nevoie să fie ajutate de cunoștințele istoriei antice.

Subt lumina acestor câteva cestiuni preliminare, intrăm în cercetarea începutului filosofiei grecești.

1898

ISTORIA FILOSOFIEI MODERNE

Cursul d-lui T. Maiorescu

I

În filosofia contemporană sunt trei mari curente, provocate de trei popoare fruntașe: francezii, germanii și englezii. Curentul francez se caracterizează prin pozitivism (Comte); cel german prin idealismul de aprioritate al lui Kant; cel englez, prin ideea de evoluție. În anul universitar curent, d-nul Maiorescu va desfășura, în prelegerile D-sale, istoria filosofiei engleze contemporane.

Ideea de evoluție, stăpânitoare pe concepția filosofică engleză, e o idee de ștampilă adânc britanică, ridicată cu forță de Darwin, în teoria selecțiunii și întinsă de Herbert Spencer cu aplicare la toate concepțiile omenești. Pentru a ne putea da seamă luminos și deplin de ceea ce însemnează această idee a evoluțiunii și pentru a o putea considera în toată valoarea ei filosofică – e necesar să facem o oarecare forțare. Întâi – trebuie să căutăm a spăla această idee de toată banalitatea sub care ne-o înfățișează întrebuițarea ei de toate zilele. Cu ce ocazie nu se pronunță, în timpul actual, vorbele evoluție, evoluționism, mers evolutiv? Deci trebuie să cercăm a ne dezbăra de indiferența și superficialitatea suflătească în care ne-am obicinuit să îmbrăcăm auzirea și citirea acestei idei de evoluție. Al doilea – trebuie să învingem o greutate mai serioasă decât cea dintâi. Nimic nu ni se pare azi mai firesc decât această idee a evoluției, căreia îi subordonăm logica tuturor lucrurilor din lume, prin care ne-am deprins a vedea totul, prin care gândim. Și aceasta e atât de adevărat, încât pare că nu ne putem da socoteală, nu putem înțelege cum ar fi putut fi concepute viața, firea etc., în afară de fundamentul și de legea evoluției. Trebuie să ne forțăm, prin urmare, să privim obiectele gândurilor și studiilor noastre prin altceva decât prin prisma ideii de evoluție. Iată câteva pilde care ne vor permite ajungerea acestui rezultat.

Acum 40 de ani, acest soare al concepției evoluționiste nu lumina pe lumea ideilor și a cunoștințelor omenești. În toate științele domnea o absolută imobilitate. În latinește, să zicem în latineasca ciceroniană, studiul se făcea într-un chip inanimat, înghețat. Gândul că această limbă latinească, revărsată într-un anumit fel în opera lui Cicerone, ar fi putut fi altceva înainte de Cicerone și ar fi putut ondula, curge, varia – pentru a ajunge să fie ceea ce e la Cicerone, – era cu totul străin de mințile ce o studiau. Orice idee de filiație, de derivare, de transformare – lipsea. Același lucru în zoologie.

Diferite specii zoologice se studiau ca ceva *nunc stans*, ca așa fiind și așa fiind fost de-a pururi. Concepția mișcării neîntrerupte nu exista; ideea transformismului ce ni se pare nouă atât de naturală nu se pomenea; fluiditatea ideii evoluționale era înghețată în toate sistemele de cunoștinți omenești și pentru toate mințile omenești. O pietrificare de totdeauna, diferențiată în motive diferite și de diferite naturi, compunea perspectiva trecutului; un arc pietrificat încremenea pe perspectiva viitorului și nemișcarea prezentului, era o linie de unire între ele amândouă. Evoluția prezentului, pornită din trecut și desfășurându-se către viitor... era un gând necunoscut capetelor de acum 40 de ani.

Azi... suntem foarte departe de ceea ce era acum 40 de ani. Azi cuvântul de „progres“ e la ordinea zilei. Azi am pus totul în mișcare. Trăim într-o societate care *evoluează*; trăim o viață care e în *neîntreruptă evoluție*; evoluăm la fiecare pas și la fiecare gând... Mai mult decât atât: începem să investim și ce trebuie și ce nu trebuie în acest evolutiv chip al nostru de a vedea. Cunoscută e vorba lui Macaulay că „progresul e în om“, că „fiecare om caută progresul“. Se înțelege, în acest vârtej *evolutiv* e cu neputință să nu vezi învârtindu-se toate lucrurile.

Noi să căutăm, însă, a examina cu atenție ceea ce e și ceea ce nu e și de a ne da bine seamă de realitatea lucrurilor. Să căutăm, adică, să facem abstracție de obicinuința spiritului nostru, modernă și evoluționistă, și să pricepem din constatări de fapte până unde ne e permis și cât ne e permis să întindem domeniul ideii de evoluție.

Să ne gândim la întinderile Africei centrale. Numeroase populații, în cea mai adâncă barbarie, le acopere în lung și în lat. De când locuiesc aceste popoare în acele regiuni și în acea stare? Cel puțin de pe vremea faraonilor Egiptului. Ce au făcut aceste popoare de atunci și până acum? Au trăit neîntrerupt în bezna ignoranței, au rămas staționare în noaptea necivilizației, au constituit din timpuri imemorabile și până în prezent o flagrantă contradicție ideii de evoluție și de progres. Vor mai constitui-o? Probabil – până când vor fi definitiv distruse și spulberate de elementul european, evoluționist și progresist, și de uraganul civilizației lui. S-ar putea aplica vorba lui Macaulay acelor popoare din adâncul Africei? Evident că nu. Să ne gândim la pieile-roșii, populația aborigină a Americii. În ce situație se găsește populația aceasta? Deși comparativ cu negrii africani, acești piei-roșii sunt superiori înzestrați – inteligenți, isteți, curagioși – nu e mai puțin adevărat că de la descoperirea Americii și până acum au stat, au rămas nemișcați, au pierit treptat dinaintea europenilor și acaparării europene. Li s-ar putea aplica acestor piei-roșii ideea evoluționii? Fără îndoială, nu. Dar iată un popor numeros, revărsat pe suprafața unei țări întinse și de o bogăție fantastică, moștenitorul unei civilizații strălucite, impunătoare – e poporul Indiei. Englezii, stăpânii actuali ai acestei țări, găsesc în ea o admirabilă cultură – staționară; aștern această țară cu nenumăratele contoare ale comerțului lor; transportă în India atmosfera civilizației europene; desfășură, de la Himalaia până la Ceylon, minunatul aparat al acestei civilizații; trăiesc atâta vreme în contact imediat și strâns cu poporul Indiei... Rezultatul? Acest popor rămâne în aceeași situație de obiceiuri, de viață, de cultură, pe care o avea în vremea instalării englezilor pe malurile Gangelui. Și, cu toate acestea, India a

produs *Vedele*, India are minuni arhitectonice, India are o literatură care cuprinde capodopere ca *Sacotala* și altele... Cu toate acestea! – rigorismul de caste trăiește neștirbit în India; locuitorii ei se împart în semizeii și în necurați, în bramini și paria. Egalitatea și umanitatea Europei sunt flori care nu pot prinde în preajma pagodelor. În India stăpânește cel mai surprinzător exemplu de pietrificare intelectuală. Vechimea și tradiționalismul se întind nemișcate pe viața și sufletul poporului Indiilor. De bună seamă că aici e atrofiată fibra adaptării la progres.

Am mai putea să întindem acest examen și asupra chinezilor, vecinii inzilor, și asupra turcilor, vecini noștri de până ieri, dar e inutil. E vremea să tragem o concluzie. Sunt popoare care nu fac progres, și sunt altele care, după săvârșirea unui oarecare progres, cad în imobilitate, nu merg mai departe.

Dar să luăm un popor zis progresist, să ne luăm pe noi, bunăoară, și să ne întrebăm: care ne sunt elementele de progres? Oare țaranul nostru? Greu de afirmat; căci – în ce privește portul, țaranul nostru poartă încă opinca săpată pe Columna lui Traian, și în ce privește sufletul, e cu siguranță ceea ce era și acum sute de ani. Prin urmare, chiar în poporul, în statul de progres, e o pătură care ține în permanență tradițiile. Atunci nu toate stratele unui popor care progresează contribuiesc la acest rezultat. Legea evoluției în sine e adevărată, dar n-o găsim oriunde am vrea.

Care e dispoziția sufletească evolutivă? Care popoare și care capete sunt capabile de progres, de evoluție? Care este semnul evoluției, care sunt condițiile ei?

II

Nimic mai complicat decât problemele sociale. Nimic mai periculos în materie de sociologie decât soluțiile și generalizările precipitate. Trebuie, din partea cercetătorului, o pătrundere de cea mai mare acuitate. Altmintrelea, prăpastia în eroare te fură la fiecare pas. Ceea ce confuzionează pe istorici și pe sociologi sunt mai ales iluziile metafizice. Vorbe ca „toți oamenii sunt buni de la natură“, sau ca „tot omul caută progresul“ vor fi foarte laudabile ca fond optimist, dar valoarea lor reală e iluzorie.

În cercetarea problemei ce ne ocupă, care sunt condițiile progresului națiunilor, întâlnim o strălucită pildă de eroare asupra acestei cestiuni. E vorba de istoricul englez Buckle și de considerațiile lui asupra istoriei civilizației în Europa. Buckle era un pozitivist. În cercetarea istorică și

sociologică pe care o întreprindea, se sprijinea pe un splendid total de erudiție. S-a întâmplat, însă, că timpul în care a întreprins investigațiile sale i-a fost nefast. Acel timp era unul de pace. După suprimarea lui Napoleon și după pacinica alianță ce i-a urmat, spiritele erau măgulite de ideea unei liniști nesfârșite. Și Buckle zicea tare: „S-a finit militarismul!“ Dar Buckle n-apucase să moară și crâncenele războaie izbucnesc din nou, zădărnindu-i teoriile și distrugându-i iluziile. De atunci încoace războaiele s-au ținut lanț. Cazul lui Buckle a provocat în Anglia o reculegere. S-a observat că celebrul istoric se înșelase. Mai târziu apare în Anglia o operă de investigație sociologică datorită lui W. Bagehot: *Les lois scientifiques du développement des nations* (tradus în franțuzește), care pare a privi mult mai exact problema care ne preocupă și după care vom căuta să ne îndreptăm în inextricabilul acestei probleme.

Care sunt la națiuni condițiile progresului? Răspunsul la această întrebare implică în sine examinarea cestiunei adaptării, a puținței traiului. Însă importanța și zorul acestei cestiuni nu sunt deopotrivă de imediate pentru toate națiunile. Pentru unele națiuni chestia adaptării, a traiului, a luptei pentru existență se dezleagă în niște condiții cu totul speciale prin placiditatea lor. Pentru altele această cestiune e limbă de foc. Să comparăm, între ele, Elveția și țara noastră. Elveția, o țară locuită frățește de trei popoare, este astfel, prin situația ei și prin împrejurări, încăt posibilitatea unei cuceriri venite asupra-i e nulă.

Elveția e o grădină de petrecere pentru societatea enervată europeană. Intensitatea vieții în Elveția e foarte atenuată. Încordare în lupta pentru trai, dispute politice, discuții mari religioase – sunt lucruri neexistente în Elveția. Problema evoluției și a adaptării poate fi cel mult o plăcere teoretică pentru capetele elvețienilor – dacă o fi și atât. Pentru țara noastră situația e cu totul alta. România e o țară așezată într-un loc de competițiune. Asupra ei s-au îndreptat și se îndreaptă tendințele istorice și seculare de cucerire din partea tuturor popoarelor învecinate. Pentru noi problema evoluției e palpitătoare; pentru noi necesitatea fortificării, încordării, apropierii condițiilor de progres, e capitală. La noi trebuie să se găsească și se vor găsi elementele de evoluție. De aceea, din punctul de vedere al cercetării noastre, din punctul de vedere al adaptării și progresului, Elveția e neinteresantă ca fiind izolată și neașezată în cadrul evoluției; și tot pentru aceleași motive România constituie un caz foarte interesant.

Să examinăm de aproape și la originea unei societăți omenești procesul adaptării în amănuntele efectuării lui. Sunt unele locuri, pe suprafața pământului, care fiind rău înzestrate sub raportul nevoilor

omenești, au fost ocolite de om și lăsate părăsirii. Au fost însă alte locuri care, prin priinciosul și lesniciosul condițiilor de hrană, au fost acaparate de cu vreme și au fost disputate cu forță de către diferiți concurenți. Cel care a fost mai tare a învins. Ce însemnează cel „mai tare“? Acel care își conducea, comun și concentrat, forțele în dobândirea țintei pentru care se dădea lupta. Prin urmare, *coeziunea* forțelor disputătorului e o primă condiție de tărie. Cum se realizează această coeziune? *O familie*, care în ea însăși trebuie să aibă o strașnică coeziune (dată prin disciplina și autoritatea absolută a capului ei), e un grăunte, alături de care se grupează și alte familii, alți grăunți, cu aceeași coeziune, pentru a da conglomeratul unitar, compact, al unui *trib*. Acest trib, ca orice familie în parte, trebuie așezat sub suveranitatea indiscutabilă a unui *șef* care își strânge pe supuși la rigoarea ascultării și-i disciplinează la rezistență. Oarba supunere la jug e o condiție *sine qua non* pentru unitatea, forța și rezistența tribului. Cel unitar e învingătorul celui dezagregat. Dar această concentrare nu se poate face periodic și desface periodic. Ideea disciplinară trebuie să fie permanentă. Așadar, oarba predominare a șefului trebuie să investească forma de *obicei*. După aceasta, legendele războinice, miturile eroice vin și idealizează, îmbracă în aur jugul de disciplină. Această stare de lucruri este mai apoi consfințită de *lege* și de *religie*. (Teroarea primitivă, spaima de dușmani și atâtea altele produc o religie, o disciplină religioasă, care unifică și mai mult acel trib, acel conglomerat omenesc.) Astfel s-au petrecut lucrurile la începutul tuturor societăților – dovezile ni le dau popoarele sălbătice de azi. Acele care, azi, au și acele care, în trecut, au avut această formă – un obicei impus cu o rigiditate de teroare religioasă și civilă – au putut subzista. Dar rigiditatea aceasta e o pietrificație. Necesară și legitimă, la începutul vieții sociale omenești, cum evoluează această formă, această pietrificație? Cum continuă evolutiv existența popoarelor strânse în această formă religioasă și civilă? Aci e greutatea lucrului – dat fiindcă, ceea ce a făcut forța unui conglomerat omenesc, la originea constituirei lui, îi poate în același timp periclita existența. Sunt popoare, după cum am văzut, care s-au imobilizat în această formă, s-au pietrificat. Dar sunt popoare care sunt progresiste, evoluționiste, care au avut această rigiditate în istoria trecutului lor – probă faptul că au putut trăi până acum – și care, traversând acea rigiditate, au putut realiza forme sociale nouă – au evoluat.

Ce stare sufletească trebuie să aibă o națiune care, păstrându-și tăria inițială, dată prin unitate și disciplină neștirbită, să fie în stare totuși să realizeze progresul, să poată introduce elemente de progres, elemente

nouă, în viața și forma sa socială? Fără îndoială, o dispoziție sufletească mai rară. S-ar putea compara elementul sau elementele sociale care asigură tăria și echilibrul unui organism social – un popor – cu elementul anatomic care asigură tăria și echilibrul unui organism de animal vertebrat – șira spinării. Cum trebuie împăcate, respectarea acestei indispensabile coloane vertebrale și necesitatea dezvoltării progresive, necesitatea transformărilor evoluționale? Am văzut că menținerea oarbei supunerii primitive anulează un organism social. Dar suntem siguri că lipsa de disciplină dezagrează un popor. Soluția acestei probleme de echilibru trebuie să o extragă un popor de progres din geniul său evoluționist.

Care e elementul social care reprezintă șira spinării și cum oscilează împrejurul ei evolutivitatea socială? Să vedem ce însemnează progres și în ce consistă progresul lumii moderne asupra celei antice. Când vom ști în ce consistă acest progres, vom vedea care e elementul de înaintare în dezvoltarea națiunilor, vom înțelege cauzele dezvoltării națiunilor. Se numește progres, în ordinea fenomenelor sociale și intelectuale, constatarea faptului că, într-o anumită serie de lucruri, ceea ce succede e mai bun, mai forte, decât ceea ce a precedat. În ce am progresat noi modernii, comparându-ne cu lumea veche? În arhitectură? – cine îndrăznește s-o afirme? În sculptură? – cui îi poate trece prin minte? În poezie? – cine o poate spune cu siguranță? Atunci în ce am progresat? Am progresat în științele pozitive. Și progresul științei pozitive s-a răsfrânt absolut asupra artei militare. Toată știința modernă a înaintat militarismul, i-a constituit o superioritate extraordinară asupra celui antic. Forța militară e un element de evoluție în viața națiunilor. Fiecare națiune a existat și există prin militarism. Evoluția artei militare, progresul realizat în ea prin descoperirile și progresele științifice – determină evoluția și progresul popoarelor.

Al doilea element de înaintare socială este – pe lângă militarism, acest element de forță de rezistență – elementul disciplinar sufletească al credinței. Religiiunile au fortificat în veci sufletele popoarelor. Intensitatea credinței religioase a avut totdeauna drept consecințe agerimea și vigoarea popoarelor; după cum slăbirea și decăderea sentimentului religios a vestit, invariabil, moșterea și vlăguirea vitalității la popoarele care le-au manifestat.

Militarismul și religiunea sunt cele două pârghii ale evoluției și înaintării societăților. Câteva exemple ne vor arăta cum una fără alta au dat rezultate incomplete și cum împreunarea lor a produs societăți puternice și progresiste. Iată evreii – un popor a cărui credință adâncă, nesfârșită și neștirbită îi creează o existență miraculoasă, dincolo de

barierile vremii, la care a expirat vitalitatea tuturor neamurilor din antichitate. Dar evreii n-au avut strășnicia militară; ei n-au avut un stat; ei n-au constituit un solid organism social. Iată un exemplu de militarism strălucit care a tins să înglobeze sub sabie o Europă întreagă – militarismul lui Napoleon. Dar această tendință se dărmă tot atât de repede ca și trăsnetul cuceritor pe care îl rostogolise deasupra Europei. Pricina? Militarismul lui Napoleon era ieșit din marea Revoluțiune Franceză – deci, n-avea credință, n-avea Dumnezeu. Romanii? Da. Iată un popor religios și militar. Romanii duc pretutindeni gladiul și divinitățile Romei. Romanii ne dau cel mai strălucit exemplu de o armonioasă și fecundă coexistență între cele două mari elemente ale progresului neamurilor și societăților – forța militară și forța religioasă.

Cromwell rezuma – și noi vom rezuma și încheia cu el – adâncul adevăr al acestei constatări, într-o vorbă neuitată: „Să-ți fie frică de Dumnezeu și să-ți fie praful de pușcă uscat pentru luptă“.

Astfel sunt înțelesul și elementele ideii de evoluție – caracteristică filosofiei engleze contemporane – cu aplicare la istoria progresului și societăților omenești.

*

Aceasta e liniatura generală a ideilor dezvoltate de d-nul Maiorescu în primele D-sale cuvinte. Elocuțiunea impecabilă, eleganța gesturilor pe care au fost legănate, seninătatea, erudiția și frumusețea de detalii – rămân în amintirea fermecată a celui care scrie această dare de seamă.

1898

IULIA HASDEU

D-nei dr. Olga Sacara-Tulbure

I

E moartă de unsprezece ani trecuți. În urma ei ne lasă, pe lângă mult plâns și vecinic neștearsa-i icoană, cea mai scumpă moștenire literară.

Volumele *Bourgeois d'Avril*, *Chevalerie* și *Théâtre* mi-au ajuns la cunoștință câțva timp după publicare; însă caracterul de albă delicatețe ce le distinge îmi era pe atunci problemă. Cu toate acestea, citirea lor m-a făcut visător; și mi-aduc aminte că vaporeaselor mele gânduri le-am dat formula unui stih naiv și neprozodic. Mai târziu m-a preocu-

pat și azi mă preocupă, în chip hotărâtor, ideea unei lucrări care să aleagă pios nota acestei fragede personalități poetice, și care să predice sfântul adevăr inimii rănite de doliul acestor nouăsprezece ani virgini și geniali. Ceea ce dau azi publicității însemnează, pentru mine, premiile unui viitor volum.

I. În această întâie parte a articolului meu, caut să coordonez și să traduc din opera Iuliei Hasdeu – expresiunea complexă a unui suflet – câteva detalii de inteligență, în accepțiunea psihologiei, lăsându-le în umbră pe cele de simțire. Încep cu percepționismul poetei și continuu cu imaginația sa, ca să finesc cu frontul de filosofie ce încununa strălucit dantelata-i arhitectură sufletească.

Prin prisma minții cititoare, vizionalitatea poetului respiră deasupra creațiunii lui evantaiul evocației. În acest înțeles limitat și comod evocația e desen și lumină, contur și culoare. Evocația Iuliei Hasdeu e o sinteză: între corectitudine clasică (desen) și între nuanță și alb (culoare). Din fereastra deschisă pe vizionalitatea poeziei sale notez: alei desfășurate lung și drept, cărări ce se pierd sub arabescuri de crengi, tresăriri de lunci și de livezi... – iar pe aceste perspective corecte: o primăvară pală sau o toamnă blondă. Aleasa florărie, care parfumează acea fereastră de vizionalitate, apare ochiului ca prin geamul încețat al unei sere. În atmosfera poeziei Iuliei Hasdeu lucesc răsfrângeri de argint și se zbat albimi în pale, adiindu-ți gândul unui zbor de păuni albi. Pe fondul multor versuri frisează o ermină discretă de aripi și de petale albe...

Iulia Hasdeu lasă cu degete de crini, pe pravelestea acestei lumi, un văl virginal, în ale cărui cute încremenesc vinule de zăpadă, iar în al cărui câmp transparent conture ordonate clasic și colorii înnobilate de nuanță.

Subt raportul audiției, poezia Iuliei Hasdeu e un crâng, la ivirea unui soare de april. Numeroase strofe au în ele fiori lungi de frunziș clătit de vânt. Viers de pasări învește înțelesul multor stanțe cu un tremolo în surdină. Dar mai târziu, deasupra murmurului frunzelor și concertului de pasări – „salut frumosului april“ – va răsună din turnuri gotice războinică fanfară feudală. Asemenea: în *ziua a doua* din *Tetralogia* lui Wagner, deasupra *Simfoniei șoaptelor pădurii* și ruladelor de privighetori, va răsună subt codrii nibelungi fanfara de argint a cornului lui Siegfried.

II. În fața imaginației Iuliei Hasdeu deschid o acoladă, subt care voi aduna principalele-i înșiriri și anume: felul de ordine generală stăpânitor pe invențiunea sa poetică, latura fantastică și înclinarea cavalească-medievală a închipuirii sale.

Creațiunea Iuliei Hasdeu are un caracter accentuat de cumpănire și de liniște. Toate poeziile sale poartă în ele mărturia unui simț curat și

elegant. Invențiunea lor se rezolvă în tânăr și înalt avânt, înfrânat de serioasă disciplină. (Iulia Hasdeu iubea cu pasiune teatrul; al treilea volum din opera sa postumă îi este consacrat aproape în întregime. Acest volum cuprinde multe schițe de drame și de comedii, și este de o decisivă însemnătate pentru înțelegerea talentului Iuliei Hasdeu. În canavaua acelor construcții dramatice imaginația sa e surprinsă – ca o albină în construcția rețelei de celule dintr-un fagure.) Iulia Hasdeu așterne proiectele sale pe concepția clasică a scenei. Caracterele teatrului său sunt drepte, demne, de o precizie morală ideală. Acțiunile, pe care le determină, le susțin și le întreține aceste caractere, dau piesei un sfârșit cinstit și plin de învățăminte.

Idealismul și corectitudinea clasică, pe care am constatat-o la considerarea evocației Iuliei Hasdeu, luminează toate plănuirile sale dramatice și cifrează cu cel mai nobil aur întreaga sa operă versificată.

„Mă întreabă lumea noastră de ce basmele îmi sunt dragi...“ Iuliei Hasdeu îi plăceau basmele. Țara lor de Feți-Frumoși, de Ilene-Cosânzene și de zmei – ferecată în păduri de aramă, sfredelită de castele în cristal și tăiată în lung și în lat de zboruri năzdrăvane – deschidea închipuirii poetei fecioare ținuturi cercetate adesea și cu drag. Dar ceea ce pare că îi plăcea cu deosebire, era frumusețea legilor morale după care se cărmuia țara aceea; căci „acolo orice faptă bună își ia răsplata... – nevinovăției poți să-i dai crezare – iar inimile ce se adastă se unesc“. În treacăt, cui să nu-i reiasă de aici proba înduioșătoare a iubirii de dreptate și a dorului de bine care topeau această inimă aleasă? Iulia Hasdeu făurea ea însăși basme. Plăsmuirea sa fantastică este de o fineță și de o străvezime de sticlă muselină răsucită într-un pahar cu ghiocei...

Poate că în nici unul din celelalte feluri de producții geniale copilă n-a vădit mai mult gingășia unui suflet feciorelnic și suavul unui cuget liliac, decât în cele câteva povești ale sale.

Un drum favorit al imaginației Iuliei Hasdeu e acel ce se adâncește în zarea trecutului medieval. Desele călătorii pe acest drum sunt amintite într-o bună seamă din poeziile volumului *Chevalerie*, în diferite colorii de sentiment, asupra cărora nu pot insista în articolul de față. Să desfășur, însă, perspectiva înfățișărilor întâlnite de poetă:

Evul Mediu – catedrale care avântă dantelura arcadelor pe popoare prosternate subt evlavie de orgă și subt pară de făclii.

Cavaleria – cinstă mândră descercându-și certele prin oțel; iubire fără de pereche închinând o viață întreagă unei inimi, unui chip; credință adâncă tăind la răsărit cu spada cale spre mormântul Domnului nostru Iisus Christos.

Viața feudală – săli înalte, cu pereți spintecați de ferestre ogivale, și în ele rând pe rând: trubaduri, scăpărând din coarde de violă focul dragostei și al luptei, în cinstită adunare prinsă în zale și în brocart; războinici, strângând la mijloc, înainte de adio, mese ce trosnesc subt cupe și subt pumnii grei de fier, castelane care trec demne să se roage și să-și plece frunțile – crini să plece – în capele, scuturând auzului fiori de mătășerie și de nobilă iubire, inimei. („Viața aceasta... mi se arată foarte adesea în visurile mele de copil; o găesc pe placul meu și îmi pare rău de multe ori că m-am născut în niște timpuri ceva prea rafinate, în care, amorul și onoarea se socotesc îmbătrânite și în care un nebun, doar, mai poate fi poet.“) În pieptul Iuliei Hasdeu trăiau în același timp un trubadur și o castelană.

Terminând capitolul, îmi aduc aminte de sugestiva rechemare făcută (*Bourgeois d'Avril*, pag. XXXII) geniului fantastic și vieții lui Ludovic, regele Bavariei, și găesc cum că i-o pot întoarce, cu o perfectă dreptate, autoarei, adică – *acestei surori a zânelor din vechile balade, care, subt omăt de lună, se purta în gând pe heleștaie: oglinzi răsfrângătoare „palatelor Urgelei“, sau care, în lenevie de piano atins cu degete uitate, se visa turnată în za cavalească și zburând pe șa de alezan, prin străvechile păduri din Evul Mediu.*

III. Iulia Hasdeu avea o inteligență minunată. Pentru moment, las la o parte tot ce am auzit și citit asupra acestei facultăți a spiritului său și reazim afirmația mea pe impresiile pe care mi le lasă citirea a două excelente articole critice, *Mon Shakespeare* și *Mon Molière*, cuprinse în volumul *Théâtre*. Aceste articole conțin: cel dintâi, analiza caracterului soției lui Macbeth (lady Macbeth) și cel de al doilea pe acea a caracterului lui Alceste (*Le Misanthrope*). Pătrunderea acută cu care sunt cercetate și discutate aceste caractere, atât de mult subiecte de vorbă ale criticii, te surprinde și te ademenește. Iulia Hasdeu posedă cu temei înțelegerea acestor geniale încarnări ale scenei și ne-o proiectează într-o lumină clar-convingătoare. O mlădioasă eleganță de gândire și de stil agerește rostul priceput și sigur al acestor studii critice. Desfășurarea lor îmi poartă gândul către apele pe care le face, subt degete abile, o catifea de preț; și, așa zice, cu atât mai mult, cu cât inteligența Iuliei Hasdeu răsfrânge în aceste studii o tonalitate velurată – de altruism și de filantropie. Această distinsă intelectualitate își înscrie titlul ei cel mai frumos prin adâncă-i simpatie pentru omenire. Articolul *Mon Molière*, în înțelesul căruia intră și se clarifică înțelesul multor poezii din întâile volume, îmi e o probă categorică. Pentru aceasta, inteligența Iuliei Hasdeu, în învecinarea ei cu simțirea, te înfioară într-un chip discret și dulce...

Acea, a cărei vizionalitate era ninsoare de zăbranic pe plaiuri înflore; ite; acea, a cărei audiție era broderie wagneriană, trebuia să aibă farmecul angelic al unei astfel de inteligențe.

Iulia Hasdeu era o cugetătoare și o erudită. Și aceasta nu e, poate, extraordinar; dar ceea ce este, fără îndoială, e liniștea, e tăria, e cum-pătul sufletesc cu care Iulia Hasdeu a putut să fie și a fost cugetătoare și erudită. Să te îndreptezi stăpân pe tine printre teancurile de tomuri pe care bibliotecile ți le darmă înainte, să ai firul Ariadnei în Labirintul Cugetării omenești, să-ți faci loc fără șfială prin învălmășala celor ce ajută la clădire și clădesc Babelul științifico-filosofic de azi – Doamne! la nouăsprezece ani – aceasta îți relevează o construcție de spirit foarte rară, o siguranță și o energie intelectuală, admirabile. Într-adevăr, mintea Iuliei Hasdeu instituie în tot ceea ce își însușește prin studiu o disciplină și un control de neînfrânt. Diversele sisteme de filosofie-i sunt familiare; echilibrul cugetării sale e complet; convingerile-i sunt formate. În mijlocul tuturor cărților și întregii lor învățături – cu toate părerile, cu toate rătăcirile și mai ales cu toate contrazicerile lor – Iulia Hasdeu înalță pedestalele de granit a două idei: Dumnezeu și Imortalitatea Sufletului. Câtă cale jalnică, pentru noi aceștia! pînă să ajungem și să rămânem aici – hotărât, câtă dureroasă trepidare sufletească și cât păcat!

În fine – Iulia Hasdeu, acest suflet pur și nobil, schimbă asupra noastră haină pământească în zaimful rourat cu stele al transexistenței, murmurând armonia unui Credo idealist care îmi va aminti totdeauna sfârșitul lui *Phaidon*.

Solitude – e acest cântec al lebedei:

Viens, mon âme, allons bien loin,
Allons dans l'invisible espace.....

Allons-nous-en dans l'infini
De l'idéal sonder lec cimes.....

O viens! ainsi nous jouirons
Du bonheur dans sa plénitude.....

Et nous sourirons de dédain
Aux vains systèmes de la terre!.....

Et le Beau, le Bien et le Vrai,
Sans t'éblouir, par leur présence,

T'apparaîtront dans leur essence,
Dans leur éclat pur et sacré;
O mon âme! et le bonheur vrai
Jaillira de leur connaissance.

Și pe aceste înălțimi investmântate în neaua Idealității: imperiul
Ultimei Științe, radierea infinită a Ideii Supreme, aurora sublimă a
creдинței în Dumnezeu!

O mon âme! ayons bon espoir:
Dieu sans doute a marqué notre heure;
Jamais l'éternité ne leurre;
Un beau jour amène un beau soir;
O mon âme! ayons bon espoir,
Car si tout passe, Dieu demeure.

Iulia Hasdeu a fost un vis platonician, întrupat în trandafiri.

II

O coardă ce se rumpe sub mijlocul unui maestru viorist, un crin ce
expiră – petală cu petală – în valea de cristal a unei cupe, o fecioară
care moare înainte de douăzeci de ani – au răpit simțirii mele totdeauna
note punctuate cu același diez al durerii.

Adesea, având urechea plină de spasmul fin al unui cântec ce
îngheța deodată pe coarda ruptă în două, adesea cu ochii obsedați de
crini în agonie, adesea lăsând un văl de mângâiere creștinească și de
artă peste catafalcul alb – bătut-am cale spre mormântul Iuliei Hasdeu.

Îl știți cu toții, criptă ce se prelungeste sub ape de oglinzi, păreți pe
care stau gravate înțelepciune și poliglotism, „cea din urmă zi a ei pe
acest pământ“, masa ce-i sprijinea odinioară studiul și visurile...

Dar în mijlocul criptei e o marmură care – cu intențiunea ei de a lua
înapoi și de a întregi ceea ce moartea a răpit și a zdrobit – a prezidat, în
alb, meditația acestui final. În cumpăna sufletului meu, bustul Iuliei
Hasdeu a cântărit adânc și dureros. Tristețea și regretul au tins să
contrabalanseze credința și convingerile mele. Într-atât, o imagine
sensibilă e în stare se dezlege vântul orb și aspru al amăgitoarei Intuiții,
peste templele Idealității noastre. Întristat, am răsprivit amintirea a ceea
ce fusese, dormind în forme albe pe piatra imobilă. Și părerea de rău
mi-a vijelit în suflet val amar, din spuma cărui am smuls aceste fraze:

Această cosiță sumeasă de daltă nu se va mai dizolva niciodată în
unde de păr brun...

Ochii – diamantele negre pe unghiurile cărora sufletul tăia văpaia
ascuțimii lui – nu vor mai sclipi sub aceste pleoape de Carrara.

Din acești obraji de marmur, scuturate ortensii nu vor mai da floare
nouă; și din steiul mut gura nu va mai da glas...

Gestul cel frumos de altădată nu se va mai putea smulge din această
piatră, spre a pedestala ideea gravă sau spre a iuți cuvântul ager.

Iar pieptul înghețat, înghețat va sta cât lumea pe înghețata inimă și
pe frânte-i bătăi!

Inimă – și biete simțuri mărginite, acesta-i graiul vostru. Subt
fluxul elocinței voastre simple și duioase, am rămas câteodată aiurit.
Când îmi aminteați de atâta dragă tinerețe pe care o încununau poezia și
inteligenta și când, apoi, îmi arătați o marmură blafardă și un mormânt
în marmur; când îmi vorbeați de atâta scump parfum și apoi – de florile
uscate ce nu-l vor mai reda; – rătăcit, îmi lăsam în palme fruntea și îmi
căutam cuvintele...

Da... – ortensiile de odinioară au căzut pe brațul de oțel al coasei
Morții; suflul ei hain a șters strălucirea diamantelor de altădată; gura
mută-i, gestul mort. Dar Lumina ce iradia prin ochii azi închiși, dar
Ideea, subt care al cărei „doigté“-u, vocea, astăzi amuțită, plimba
claviatura atică, dar izvorul de inteligență și de armonie pe care îl
cascada zdrobitul gest de acum – tu simți prea bine, inimă, că nu s-au
stins subt stinsa țărână, cum s-ar stinge un Izvor de apă, subt stânca
fulgerată. Forța cea nobilă, care da scânteie ochilor și farmec gurii, n-a
putut pieri – căci e nepieritoare – prin faptul anulării provizoriilor ei
mijloace de manifestare. O, nu; căci:

Ce n'est pas d'un sommeil éternel que s'endort
Le mourant qui s'affaisse en fermant la paupière.

Din atâtea doruri, fără nume și înțeles, câte ne înfioară în serile de
april, din atâtea aspirații pentru care orizonturile de aici sunt
neîncăpătoare, din atâtea visuri ce înfloresc și se scutură în noi, dar ai
căror germeni nu prind pe pământ – ne cresc în ceasul morții aripe de
azur și de luceferi; și pe legănarea lor intrăm în gloriosul inefabil al
Vieții de dincolo de Moarte.

Iar – toate frumusețile, câte astăzi ne răpesc inima și mintea, le
reaflăm acolo în patria lor adevărată. Căci, pe pământul nostru, atât
crinii cât și sufletele pure sunt niște flori exotice. Și pentru că:

Ici-bas tous les lilas meurent,
Tous les chants des oiseaux sont courts –

vom găsi acolo veri care să dureze vecinic.

Acolo, axioane din grai de serafimi vor voluta, etern, subt bolți de diamant. Și ingeri vor cânta în viori ale căror coarde nu vor mai trăda arcușul. Și crinii nu vor mai agoniza în racle de cristal. Și de racle îmbrăcate în alb nu se va ști; căci deși viața tuturor va fi feciorelnicie, pururea subt douăzeci de ani, Moartea va fi moartă. – Dar cine dintre noi ar putea să spuie, în limba pământescă, fericirea de care se învrednicește azi acea pe care eu, cel rău și mărginit, o plâng în această criptă? ...Căci racla ei fu o cupă venețiană, viața ei un cântec întrerupt, iar moartea ei se împlini la nouăsprezece ani! Sclav ochilor, jelesc amintirea înfățișării ei, cizelată în această marmură. Rob inimii, sovăiesc subt greutatea pământului ce port cu mine. Oglindă degradată, răsfrâng, cu totul imperfect, transcendentă rază, pe care Soarele-tuturor-luminilor o dăruiește conștiinței noastre.

Și în momentele acelea, peste încordarea sufletului meu, prindea să treacă, în zbor sonor și rar, vestea măreț lugubră a unui nou sosit, rostită în grai de aramă. Cimitirul – port pe marca furtunoasă a vieții omenești – anunța în clopote știrea că o nouă luntre se apropie, ostenită de valuri și de luptă inutilă.

„Intră în pace – era înțelesul ce se înaripa cu vaierul aramei – și îți risipește gândul în parfum de rugăciune Celui Ce a întins tot cerul ca pe un covor și cu ape a clădit Palatele-de-sus! Și o liniște de templu lăsa hlamidă cugetului meu. Incomparabilul prestigiu al sfințelor credințe se încadra, în mine, cu maiestatea ultimă a clopotului morților. Un vis răpit și înflorit de catedrale se răsfirea pe adieri de «osana», în haosul sufletului meu... E-atât de mângâioasă și de dulce aripa credinții! e-atât de abundentă sursa rugăciunii în noi! e-atât de sfânt-voluptoasă zdrobirea sufletească și atât de pură voluptatea lacrimilor!“

„Cel Ce ești Lumină Adevărată – dătătoare de lumină celor ce sunt întru întunerecul necunoștinței – precum de demult, prin glasul cel din cer, ai deschis urechile sufletului lui Pavel, celui ce Te gonea pre Tine, și ascuțimea minții lui cu totul o ai strălucit; așa și genele inimii mele, cele întunecate, luminează-le, ca să strig Ție:

Doamne, vezi pe cel nevrednic și prea slab; cugetului meu – pasăre ostenită și pribeagă – întinde-i ramura cea verde a Fericitei Credințe; primește în pacea Ta cea negrăită sufletul ce Ți se frânge, Doamne!

Topește pământescul simțirii mele în isopul Îndurării Tale.

Fă din inima mea cădelniță de aur Templului Tău și din simțirea ei mireasmă de tămâie Slavei Tale.

Și Sfânta Cruce și Divina Răstignire și Golgota, pe care s-a pecetluit cu Sânge Neprihănit zapisul Răscumpărării, Doamne fă-le ca să strălucească de-a pururi în mine, din înaltul *Sfintei Evangelii!*“

Iată mormânt simbolic, iată marmură înduioșătoare, iată oase ce vă odihniți în pacea Domnului – inima și cugetarea mea, în fața voastră.

Suflet pur, iată ce-mi vorbește și-mi psalmodiază sufletul – privind, din noaptea lui cea pământescă, steaua fericirii tale și noianul sideral al Țăriei care ne-a binevoit.

*

Iulia Hasdeu, virgină și poetă, rămâi suavă în cadrul artei mele, purtând, pe fiecare tâmplă, un trio de crini – în numele Prea Sfintei Treimi!

1899

SCRISORI CĂTRE SIMFOROZA

IV

Am recitat pe încetul *Evangeliile*, căutând să-mi precizez și să-mi clarific câteva impresiuni, pe care mi le-a dat prima lor citire integrală. Scrisoarea d-tale a fost, întru aceasta, cauza iritantă și, ideilor coprinse într-însa le-am făcut, în drum, prelung examen.

Voi începe, de data aceasta, cu cea dintâi și cea mai decisivă impresiune, care împresoară și strânge mirata luare-aminte a lectorului neprevenit. Iată înaintea noastră 4 cărți, 4 scrieri de scurt coprins (16 până la 28 de capitole) care ne istorisesc unul și același subiect: învățătura și activitatea lui Iisus din Nazaret, timp de vreo 3 ani, în cutare colț de lume, în cutare epocă istorică. Să privim asupra lor dintr-un punct de privire cu totul strein și neutru; să le măsurăm cu o măsură neștiutoare de valoarea lor adevărată. Aceste 4 cărți prezente ochilor noștri, vorbitoare priceperii noastre, fură scrise, în vremea lor, de mână omenească. Autorii lor fuseră oameni, legați, omenește, ceasului istoric în care trăiră, mediului cărui aparținură, neamului, credințelor, împrejurărilor mari și mici în al căror cerc ei oblăduiră și purtară pana. Pentru noi care suntem atât de obicinuiți în ziua de astăzi să privim operele literare și pe autorii lor din acest punct de vedere critic și științific – ideea aceasta este elementară. Să plecăm de la ea.

Să zicem, cum zic câțiva învățați (și legiuni de neînvățați ori de nespecialiști, după cuvântul lor) că aceste 4 *Evangelii* nu sunt decât un product literar, cu genul și savoarea lui, rodit, crescut, în frunzele

rodiului iudaic și risipit apoi în toată lumea. Figura, una și aceeași, pe care o găsim în *Evangelii*, icoana și personalitatea lui Iisus Christos – fără ca să punem la cântar: câtă parte istorică și câtă legendară intră în alcătuire – se încheagă, așa cum ne apare, din ideile, din năzuințele, din așteptările, din duioșia, din inima zdrobită și din sângele unei imense colectivități care avu, în istoria omenirii, ora ei de viață, de lucru și de suferință. Iar acești scriitori ai *Evangeliei*, aceste glasuri ale vremii lor, dădură expresiune și formă literară – grăiră în scris – comuna avuție a tuturor celor ce iubeau și trăiau pentru Christos. Evangheliștii nu fură decât personalitățile dotate care predominară, prin dar literar și prin artă, deasupra contemporanilor, și ne lăsară în *Evangelii*, pe eroul lumii și al credinței lor. Din marmorul conștiinței și al patrimoniului religios contemporan, evangheliștii tăiară și lămuriră această statuă dăinuioasă în veacuri: Iisus Christos, pe soclul *Evangeliei*.

Iată, iubită amică, felul cel mai general de a privi pe Mântuitorul și prin urmare cel mai necesar – ca element prim – oricărei concepțiuni păgâne moderne. Dacă nu vrei să crezi în dumnezeirea lui Iisus Christos, atunci trebuie să admiți că istoria lui, că ideile lui, și mai ales că repercutarea lor în inima și priceperea contemporanilor sunt omenești și trebuie să fie astfel. Dacă Christos n-a fost Dumnezeu și *Evangelia* nu e de la Dumnezeu, atunci icoana lui Christos e omenească, iar *Evangelia* cade sub puterea tuturor legilor omenești – cu toate particularitățile și cu toate neajunsurile caracteristice. Dar tocmai aici începe misterul!

Chipul lui Christos, din *Evangelie*, covârșește și eclipsează de mii de ori mai mult, ca răsăritul soarelui spulberarea stelelor, puterile concepțiunii omenești, puterile inimei și ale minții plăsmuitoare stelelor, puterile concepțiunii omenești, puterile inimei și-ale minții plăsmuitoare, trăiască ele în cel mai ideal fiu al omenirii, în cel mai virtuos om din lume și în același timp în cel mai genial poet! Arta, poezia, închipuirea... nu pot să explice pe Christos! Oricât l-am dăru, în gândul nostru, pe scriitorul unei *Evangelii* (geniul pe fruntea lui! mărgăritarele virtuților în inimă-i! dragostea de omenire: vestmântul făr' de pată al sufletului său!) nu vom putea ajunge, nici pe de departe, să ne explicăm Figura extraordinară pe care ni-o prezintă. În absolută deosebire de toate figurele pe care le-a creat vreodată inspirațiunea omenească – în epopee, în dramă, și în invențiunile cu orice nume – Figura aceasta e ireductibilă în factori omenești compunători. Concepțiune omenească de-ar susține-o, ar trebui ca – analizând-o – să găsești toate elementele, ce au fost adunate și întrebuițate la plăsmuirea ei. Imposibil! Personalitatea Mântuitorului desfide analiza, zădărnicește iscusin-

ța criticului și apare, ochilor mirați, absolut fără nici o cusătură: întocmai ca haina pentru care aruncară sorți soldați răstignitori. Cât de ușor apare analizei cutare sau cutare erou din epopeea elină sau germană! Cât de vizibile apar în drame și poeme – respective în eroii lor – notele, liniile, urmele vieții sufletești a poetului și ale vieții mai largi, sociale și istorice, căreia inima poetului fu prismă și oglindă! Obiceiurile, datinele, apucăturile, prejudecățile vremii și, mai presus de toate, lipsurile și petele morale care sunt proprii firii noastre imperfecte, le voi găsi constant în orice creațiune poetică, din orice timp. Și foarte cu înțeles. Poetul adună de pe lumea aceasta ce-i convine și ce-i este aminte; elaborează, transformă, încheagă, în mintea lui cea dăruită, și dă înapoi, semenilor săi, chipul lor și-al vremii lor. Dar în lumea aceasta, păcatul și slăbiciunea își împărțesc domnia! iar sufletul și darul poetului sunt legate acestei lumi: o îndoită pricină, prin urmare, de neajuns moral și de imperfecțiune, în orice producțiune a spiritului omenească, în orice erou cântat ori zugrăvit.

Privește icoana Mântuitorului, scrutează *Evangeliiile*, judecă orice cuvânt și orice acțiune, și de ești un cuget drept și regula conștiinței tale e numai buna-credință, vei rămânea uimit și mic și înfiorat, ca înaintea Nepătrunsului! Ce vei zice, mai întâi, despre această negrăită curățire, despre acest alb imaculat, care investmântă, absolut și totdeauna, pe sublimul „Fiu la Omului”? Nici o pată, fie ea cât de mică, nu întristează acest divin omăt; nici un defect, nici o slăbiciune nu face neajuns acestui cuget, acestei conduite, pe care nimeni „nu le poate dovedi de păcat”. Ernest Renan spune undeva, în romanul său intitulat *Viața lui Iisus*: desigur că Iisus, ca persoană și ca viață, a avut și greșeli; dar discipolii și evangheliștii au știut să le acopere atât de bine că astăzi nu le mai putem cunoaște. Ce cugetare ușuratică! Ce tendință nechibzuită de a coborî, la potriva ființei noastre păcătoase, aceea ce va fi, în veci, taina și culminantul istoriei omenirii, puterea și fericirea celor umili, în voia Domnului, piatra de poticnire a celor rebeli și încrezători în ei! Mântuitorul trebuie să fi avut și defecte, în caracter și conduită, pentru ca să poată încapa în concepțiunea noastră omenească! În bordeiul sărac și orb al priceperii noastre despre cele din lume și din cer! Ce scriitor să fie acela (oricât de extraordinar!) care să fie în stare, descriind un subiect, zguduind un caracter, nu să corigeze ori să-și purifice în acest grad personagiul, dar să-și angelizeze firea lui omenească! să-și uite păcatele, să-și lepede prejudecățile, să-și spele sufletul, conștiința și concepțiunea într-un așa fel, încât să poată smulge sieși perfectă icoană a Mântuitorului! E de gândit așa ceva?... Îmi aduc aminte, cu acest prilej, de studiul lui Taine asupra lui Balzac și anume întru ce

privește eroinele curate, ideale, ale romancierului (D-na de Mortsauf, din *Le Lys dans la vallée* și alte câteva). Balzac, om sangvinic și senzual, rob al acestei lumi și grațiilor ei deșarte, cu tot postul și penitența robustului său geniu înaintea icoanei d-nei de Mortsauf, a fost peste fixă să nu dea greș, măcar o dată, și să nu lase un strop impur – din prisosința inimii grăiește gura și scrie pana! – în potirul crinului de la Clochegourde.

Dar să trecem peste Renan și să venim la critica germană. Ce-ai zice când ți-aș spune că, pentru cei mai radicali și mai emancipați reprezentanți ai ei, „die sittliche Hoheit Christi“ e ca și dogmă inviolabilă. Toți acești învățați, care întorc, încearcă și forfotesc fel și chipuri *Sfânta Evanghelie*, profesează ca dogmă: înălțimea morală a Mântuitorului! Lucrul mi s-a părut și mi se pare enorm de curios și până acum n-am ajuns să-l prindesc și să mi-l lămuresc. Ți-l aduc numai în treacăt, ca dovadă, în sprijinul perfectului adevăr ce voi să-ți stabilesc. Chipul lui Iisus Christos, în *Evanghelie*, este de-o puritate atât de neajunsă și de incompatibilă cu felul și puterile creațiunii omenești, răstălmăcirea în acte și în învățătură a tainei sufletului său e atât de scutită de prihană, încât, hotărât, toate mijloacele noastre de explicare, toate cantitățile și analogiile invocate rămân în țărână. Această Icoană e streină de arta noastră, streină de asemănarea noastră (vecinic știrbă și pătată de cusururi), streină de acest pământ, pe care creștem, simțim și gândim – vecinic sub condițiunea imperfecțiunii și a păcatului. Ce crește și înflorește din noroiul nostru se cunoaște de departe, căci îi semănăm și seamănă cu noi. Niciodată, însă, o cugetare dreaptă și onestă nu va putea să-și facă silnicia de a zice că figura lui Iisus Christos e după chipul și asemănarea nevrednicei noastre! Niciodată rușinătorul celor ce-i aduseră înainte pe femeia adulteră nu va apărea dreptei judecări ca fiind deopotrivă – același aluat de slăbiciune! – cu această adulteră și cu părășii ei.

Observă că n-am făcut decât să luăm în considerație: – de-abia silueta Divinei Imagini, de-abia suavul contur moral al Fiului Omului, sub raportul lipsei lui de păcat, lipsei de orice vină. Și iată concepțiunea critică și științifică modernă, pe care ne-am ridicat ca să privim pe Mântuitorul, răsărindu-ne din *Evanghelie* (autor, mediu, operă literară conexiune întreolaltă...) ni se dovedește, dintr-o dată, utilizată aici, drept niște picioaroage ridicule. Să încercăm să ne explicăm cu aceleași mijloace și procedeu, aceea ce voi numi pentru moment: psihologia Mântuitorului; să încercăm a pătrunde cu aceasta cheie în *Evangelia lui Ioan*!... Dacă acest simplu caracter al persoanei lui Iisus – lipsa lui de păcat – confundă critica științifică, sufletescul lui, în totul, taina

conștiinței lui, extraordinara-i configurație psihologică, ce ne apare mai cu seamă în *Evangelia IV* – din acele fulgere inefabile asupra referințelor sale către Tatăl și asupra conștiinței eternității sale! – confundă toată mintea noastră, înecă priceperea noastră ca pe o coajă de nucă și, după simțul meu, nu ne lasă decât alternativa: între convertirea la Christos și între tăgăduirea luminei soarelui, adevărului evident.

Dar deschide *Sfânta Scriptură*, citește *Evangelia lui Ioan* și fii sinceră cu d-ta însăși! Calitatea particulară a acestei *Evangelii* (intimitatea ei) și felul irezistibil cum taie în sufletul celui ce o studiază calea credinței în dumnezeirea lui Iisus Christos sunt notorii și temute necredinței cu rea-voință încă de pe timpul și din mărturisirea împăratului Iulian Apostatul. În scrierea sa *Împotriva lui Iulian*, Sf. Ciril din Alexandria ne face cunoscută următoarea vorbă a dușmanului lui Christos: „Ioan acesta (Evangelistul), cu proclamarea lui cum că *Cuvântul carne s-a făcut*, a întemeiat tot răul și nenorocirea“. A fi însă vinovat de așa ceva, observă autorul din care îți culeg notița aceasta, însemnează, înțelegând bine, a duce *Evangelia* la biruință. Atât de decisivă este mărturia lui Ioan, fiul lui Zebedeu.

Dar despre acest capitol vom vorbi mai târziu.

V

În scrisoarea precedentă, am căutat să-ți dovedesc că documentele evanghelice, judecate după metoda critică modernă, rămân inexplicabile – când este vorba să explici, în mod omenesc și psihologic, figura Mântuitorului. Cu totul altfel ar trebui să se întâmple dacă am avea de-a face cu o figură din epopee, ori dintr-un roman.

Este adevărat că împrejurările de timp și de loc din *Evanghelie*, aparțin – foarte clar – Istoriei; tot așa, multe expresiuni, figuri, particularități, din graiul Mântuitorului, care își au rațiunea și explicarea în mediul ebraic galileean și în caracterul vremii. Dar din aceste raze împrăștiate, orice cuget, amic al dreptei și dezbătutei judecări, se va mărturisi vecinic incapabil să reconstituiească și să aprindă soarele figurei lui Iisus. Compună-și cineva oricum ar voi icoana ceasului istoric, facă din sânul poporului iudeu, în vremea aceea, leagănul cel mai religios posibil, traducă și Galilea în liniile și culorile cele mai suave, facă din țărmiile Tiberiadei confinele pământului dinspre Paradis! aceste elemente rămân fără putere, rămân poetice și moarte, ca în cartea cutărui sau cutărui critic evanghelic raționalist. Fulgerul ce le-a unit odinioară aievea și le unește în oglinda *Evangheliei* rămâne mai presus

de priceperea curioasă, mai presus de puterea noastră de-a sintetiza: rămâne miraculos și dumnezeiesc. Orice mi-ai obiecta, îți voi răspunde constant: nu-mi cere ce e peste putință! nu-mi cere ca să scot din concepțiunea și din pana unor oameni – frați ai mei în slăbiciune și în păcat – minunea personalității Răscumpărătorului.

Un pas mai departe. *Evangeliiile* sunt tot atâta de puțin produsul epic al unei vremi, al unei colective stări de suflet, al unei generale colaborări cu inima, cu închipuirea, cu cuvântul.... și apoi, scrisul depozit al câtorva știutori de carte, din marea mulțime extaziată de visul ei religios. Vremea când apar *Evangeliiile* este un veac civilizată și critic, Palestina geografică, aproape toată, sub stăpânirea Romei, și prin urmare, aprioric, exclusă posibilitatea epopeei. Iau cuvântul *epopee* în înțelesul cel mai general și te rog să mi-l primești ca atare. Pentru unii critici raționaliști, cele 4 *Evangelii* și cu deosebire cele dintâi 3, cu spiritul lor cam unul și același, și cu multele părți ce au în comun, au (sau cel puțin aveau) foarte mult din caracterul epopeei – acestui produs literar popular, al cărui autor nu se poate spune cine este, dar ale cărui părți, sau chiar al cărui tot, circulă pe suprafețe mari și cu diferite variante, fie ca narațiune, fie ca rapsodie tovarășă vioarei, fie ca (ceva mai greu!) cântec populară, scrisă odată de cineva (de la el, ori tot din auzite) și copiată apoi de alții 40 – 100, cu felurite sporiri și modificări, după puteri și gust. Greutatea cestiunii rămâne aceeași și în acest stadiu:

Concepțiunea populară, oricâte tezaure de poezie a făurit în vremuri și va mai făuri cu vremea, este incapabilă ca să ne dea vreo lămurire asupra chipului lui Iisus. Puterile ei și direcțiunea în care și le îndreptează sunt cu totul departe de un ideal în genul Fiului Omului și, când e vorba de înălțime morală, închipuirea poporului poet e tot atât de searbădă și de lacunară ca și a individului poet. Omul luat în colectivitate sau luat îndeosebi nu poate și n-a putut să plămuiască *Evangelia*. De aceea, toate câte ți le-am afirmat despre evangeliști, luați ca autori (poeti) au întreaga lor valoare și de data aceasta, când adică, ar fi să-i îei numai ca transmițătorii unei evanghelii orale populare. Între aceste două extremități, sunt o mulțime de trepte intermediare, pe care rătăcește și va rătăci de-a pururi critica necredincioasă. Dacă pleci de la ideea că *Evangelia* e opera mulțimii, unei colectivități, anumite și cunoscute Istoriei, atunci evangeliștii sunt niște simpli transcriitori. Din scurte fragmente notate ici și colea, dar din auzite mai cu seamă, ei ne-au adunat și-au scris ce citim astăzi. Dar când și unde au avut timp și loc incubațiunea epopeică? Niciodată! nicăieri! spre mirarea și confuziunea tuturor color ce au crezut și cred așa, fără prealabile informații.

Însă admitând un moment – prin imposibil! – ideea aceasta, răspundă judecata cea mai elementară (și acesta este, după convingerea mea, argumentul psihologic capital!) din apele conștiinței populare cu toată frumusețea dar și cu tot omenescul lor nămol, cum a putut să crească și să se răspice, ochilor uimiți ai omenirii, atât de pur și de lipsit de vină! nenufarul personalității lui Iisus?... Întrebă pe oricare din acești temuți cercetători ai *Sfintelor Scripturi* de se simte el, în taina credinței lui, și pe baza studiilor și a reflexiunii lui, deopotrivă cu Iisus, și de privește el pe Fiul Mariei se privește însuși: un pumn de slăbiciuni și de nevoi! Dar mi se pare că ți-am spus-o: aceste emancipate capete de critici se pleacă unul după altul înaintea «înălțimii morale» a lui Iisus, poate chiar înaintea *lipsei lui de orice vină* (în limba celor adevărat creștini).

Ideea că împătrita *Evangelie* ar fi operă personală și plămuită și cel puțin prelung elaborată, apare acum și mai improbabilă. Ce poate să facă sufletul omenesc în potență (un popor, o clasă întreagă) și mai puțin va fi putut să facă 3-4 oameni. Despre celelalte posibilități care le ia, le-a luat și poate să le ia, la infinit, necredința față de deosebirea între prima extremitate și cea de a doua – e de prisos să mai vorbim, nici concepțiunea populară, nici puterile plămuirii individuale, luate de la maximum, n-au putut să creeze ce e mai presus de ele.

Ca să nu lași cugetării d-tale un drum greșit și, inutil, trebuie să-ți subliniez, cum n-am făcut mai sus, că explicarea *Evangeliei*, prin invadarea Tradițiunii, a Legendei, a Mitului... a tuturor acestor afluenți ai Europei, este, științificește, înlăturată. Lungi discuțiuni au stabilit, în privința aceasta, cestiunea definitiv. Nici timpul, nici oamenii contemporani *Evangeliei* nu se potrivesc și nu permit formațiunea Mitului. Explicarea mitică, deci, este exclusă. Iar în fața cercetării necredincioase, rămâne numai posibilitatea operei personale – evangeliștii au creat pe Mântuitorul, pe de-a-ntregul ori pe jumătate – care, după cum cred că te-am convins, este o imposibilitate.

Și atunci, iată-ne, vrând-nevrând, ajunși în fața ideei singure, adevărate: că scriitorii celor 4 *Evangelii* au zugrăvit pe Dumnezeu-Om, nu după închipuirea lor, dar poate după propriul auz și văz, parte după amintirile celor ce-l văzuseră și-l auziseră. Acești scriitori copiază după un model aievea – real, miraculos, atotdivin! Modelul lor e Iisus Christos și supraomeneasca lumină morală, de care strălucește oglinda *Evangeliei*, este fosforescența mării după apusul soarelui.

Iată, iubită și distinsă amică, o primă cantitate pozitivă, pe care ți-o înfățișez în adevărul că Figura lui Iisus din Nazaret este de o perfecțiune și de-o curăție absolut inexplicabile și misterioase, pentru cine se încumetă s-o privească altfel decât cu ochii adorării. Christos

n-a fost creat de omenire; Christos a binevoit să se destăinuiească omenirii. A crede și a susține contrariul e ușor și, azi, foarte frecvent, dar a dovedi așa ceva, cu argumente luate din realitate și din istorie, este cu neputință. Orice atitudine ar lua filosofia noastră personală, în fața acestui adevăr, el rămâne ce este. Principiile noastre trăiesc și mor în cercul efemer al bibliotecilor și al discuțiilor noastre; adevărul că Iisus Christos e Dumnezeu – Iisus Christos el însuși Adevărul: trăiește în etern, de la scăpșnul mării sale, în ceruri, până la inima celui din urmă păcătoș ce i se convertește.

1905

SCRISORI CĂTRE SIMFOROZA

VI

Voiesc să-și scriu despre Iisus Christos și să fac tot ce-mi va sta în putință ca să-ți dau florii convingerii mele despre Dumnezeirea lui. Așa mi-a abătut și știu că măi vei îngădui cu prietenie. D-tale, amica ideală: tot ce am mai ideal în mine. Pentru aceasta, însă, trebuie să mă folosesc de *Evangelie* la tot pasul și minutul. Dar ce este *Evangelia*, cine a scris-o, când a scris-o, cu ce scop, cu ce predispoziții, și în cele din urmă care sunt garanțiile că ea ne istorisește adevărul – sunt atâtea cestiuni preliminare, pe care ai tot dreptul să mi le pui în vedere, cu declarația că nu-ți sunt familiare. Ar trebui deci să intrăm pe drumul lor și să mergem până când s-o isprăvi. Dar ne-ar duce prea departe! și gândul meu e să te port pe alte căi. O bună *Introducere în „Noul Testament“* poate să ne ajute și să ne scutească. Admițând că te vei adresa unui învățat dezinteresat și independent, pot să-ți proorocesc că vei ieși, aproximativ, la acest rezultat: *Evangeliiile* au fost scrise de 2 apostoli și de 2 ucenici apostolici, anume: în primul secol al erei creștine, cu scop să întărească și să instruiască pe nofiți; iar buna credință a autorilor este desăvârșită. Dar eu am încercat să-ți dau un echivalent indirect și psihologic, mult mai nimerit (în cazul nostru) decât o oșioasă prefață introductivă: *Evangeliiile* au fost scrise de oameni care au stat imediat lângă Christos și de discipolii unora ca aceștia, pentru că dumnezeiescul lor Descris nu putea să fie izvodit de pană omenească. *Figura lui Iisus Christos este pentru Evangelie semnul nepieritor al adevărului și al autenticității ei.* Când d-ta vei pătrunde în intimitate-i, vei înțelege câtă dreptate am. Prin urmare, provizoriu, citește numai *Evangelia* și din nesuccesul d-tale – căutând

să coprinzi și să deschei icoana lui Iisus – scoate cuvenita învățătură pentru toate cestiunile preliminare. Și acum să urmez cu observările și cu notele mele.

Este o impresiune pe care nici o scriere din lume nu o dă atât de mult ca *Evangelia*: anume impresiunea obiectivității. Astfel istorisește *Evangelia* că nu știu de vei găsi într-însa 2-3 locuri, unde să străbată, din ochii autorului, o rază de simpatie, de durere, de mânie, ori de alt sentiment, pentru lucrul ori întâmplarea în dreptul căreia a ajuns cu istorisirea. Mântuitorul învață, vindecă, are certuri cu protivnicii, le cade în mână, la sfârșit, pătimește și moare moarte de ocară – fără ca evangelistul să iasă cu un pas de afirmare personală din calea expunerii sale perfect obiective. Vezi, de pildă, trădarea lui Iuda. Ura, cu care veacurile creștine era să-l ardă și să-l înnegrească pe acest nenorocit apostol, de-abia dacă lasă o schinteie în *Evangelia lui Ioan*: la un ospăț, în casa lui Lazăr, Maria, sora acestuia, parfumează pe divinul oaspete cu un mir de mare preț. Iuda Iscariotul, lipsit de sentimente, observă cu nedelicatetă: „De ce nu s-a vândut mireasma aceasta cu trei sute de dinari și (suma) să se fi dat săracilor?“ Atunci evangelistul intervine: „Acestea le zicea nu pentru că-i era aminte de săraci, ci pentru că era tâlhar, și având punga la el dădea la o parte din ce intra în ea“ (*Ioan* 12, 5 – 6). Ceilalți evangeliști nu înfățișează nici atât. În narațiunea cător 4 despre osândirea și răstignirea lui Iisus nu vei găsi măcar o notă de emoțiune personală, dată în sfârșit pe față. O nebiruită înfrânare a judecării și a sentimentului propriu caracterizează toată *Evangelia*. Autorii au numai ochi pentru evenimente, numai urechi pentru cuvintele Învățătorului și ale celor care vorbesc cu Învățătorul, dar nici o limbiție, nici o întârziere cu părerea proprie. Această calitate a *Evangeliei* e de mare preț când vine în discuțiune demnitatea ei de credință. Desăvârșita rezervă a celor ce au scris-o și rara lor abnegare literară ajung, pentru cine poate și voiește să le prețuiască, adânc convingătoare. Acești oameni, care, în fața faptei și a cuvântului Mântuitorului, se uită atât de complet pe ei, sunt atât de atenți și de respectuoși cu tezaurul pe care-l încredințează comunității și viitorimii (că nu îndrăznesc să-l amestec cu un ban de judecată personală!) sunt niște martori probi cum istoria n-a mai întâlnit, incapabili să desfi-gureze adevărul și credincioși în istorisirea lor până la o literă.

Obiectivitatea și renunțarea de sine cu care evangeliștii narează pe Christos sunt o înaltă garanție, cum că ei n-au inventat nimic. Poți d-ta să împaci în mintea d-tale: invențiunea vorbăreată și pretențioasă, mândră de sine și cu toane, cu obiectivitatea narațiunii evanghelice?

Ceea ce este însă și mai mult e că această obiectivitate merge chiar până la sacrificarea autorilor și a colegilor lor – apostolii – prin aceea că dă pe față, oriunde adevărul cere, nepriceperea, sau deșertăciunea, sau lipsa lor de bărbăție. – Iisus le zice odată discipolilor, după o scurtă dispută cu fariseii și cu saducheii (care, ispitindu-l, cereau un semn din cer): „Vedeți și vă păziți de aluatul fariseilor și saducheilor!” adică, figurat, de învățătura lor. Dar fiindcă discipolii, în ziua aceea, uitaseră să cumpere pâine pentru drum, înțeleg cuvântul cu totul copilărește, că adică învățătorul, dându-le să priceapă că el știe ce au uitat, după cum știe toate, le pune în vedere să se ferească să ia aluat de la dușmanii lui, căci ar putea să fie otrăvit (*Matei 16, 1-12*). *Evangelia* înregistrează naivitatea. Altă dată, discipolii aflând că Iacov și Ioan s-au dus la Iisus, cu muma lor, și l-au rugat să le dăruiască favoarea ca să stea unul de-a dreapta și altul de-a stânga lui, în viitoarea-i împărăție – se supără pe ei. Iisus îi cheamă pe toți și-i aduce la calea dreptei cugetării evangelice într-un chip memorabil: „Știți că domnii popoarelor stăpânesc peste ele și prinții lor le au la discrețiune; între voi, însă, să nu fie la fel: ci care dintre voi va vrea să fie mare să vă fie serv, și care dintre voi va vrea să fie întâi să vă fie sclav; întocmai după cum Fiul Omului n-a venit ca să fie servit ci ca să servească și să-și dea viața preț de răscumpărare pentru mulți” (*Matei 20, 20-28*). *Evangelia* mărturisește totul. În noaptea arestării, toți discipolii lui Iisus îl părăsesc și fug, iar Petru, cel mai curajos dintre ei, îl tăgăduiește de 3 ori. *Evangelia* menționează dezertarea și istorisește lepădarea lui Petru.

Desigur că avem de-a face cu niște oameni pentru care deșarta preocupare de fala personală a fost depășită și lăsată în urmă de multă vreme. E adevărat că fu un timp când visuri de mărire și de întâietate îi făceau să se certe între ei, dar de atunci au trecut prin evenimente, prin reculegeri lungi și ca să zic așa printr-o sită de miracol (Învierea Domnului și Revărsarea Sf. Spirit) care au făcut din ei cu totul alte minți și alte caractere.

În general, acești pescari din Galileea nu înțeleg pe Iisus, în decursul activității sale pământești. Mărturisirea lui Petru – „Tu ești Christos, Fiul Dumnezeuului celui viu” (*Matei 16, 16*) – este un fruct târziu și încă necopt al educației apostolice. Discipolii nu-și dau seama desăvârșit de înțelesul operei și despre persoana Mântuitorului decât după Înviere. Ei urmează chemării lui irezistibile, ascultă învățătura lui, privesc faptele lui suprafirești, dar priceperea lor este greoaie într-un chip neauzit. Instrucțiunea lor, printre holdele Galileei, pe piețele târgurilor și în sinagoge, pe munte și pe mare, înaintează și prinde foarte încet. Și e destul ca o întâmplare năprasnică să zguduie într-înșii edificiul Învățăto-

rului (de pildă furtuna de pe mare) pentru ca ei să-și dea pe față toată mirarea și nepriceperea despre persoana lui Iisus: „Cine oare e acesta, că și vânturilor și mării poruncește și ascultă de el!” (*Luca 8, 25*). Într-un fel, nepriceperea aceasta cadrează și se explică cu obșteasca nepricepere, cu falsele închipuiri și așteptări pe care le avea despre Mesia majoritatea poporului iudeu. Îndeosebi, însă, se poate spune despre discipoli, cu evangelistul (când Iisus le prezice patima și moartea sa) „că ei nu înțelegeau lucrul acesta și era învăluit pentru ei, ca să nu-l înțeleagă” (*Luca 9, 45*). Un vâl misterios sta pe ochii minții acestor oameni care trăiesc 3 ani de zile alături cu Iisus. Ce înțeles are el, vom vedea mai târziu.

Dar un vâl mult mai des (și aici e nevoie de câteva date mai depărtate) întunecă priceperea poporului iudeu, căruia, potrivit promisiunilor profetice, i se înălța acum „o vargă din tulpina lui Isaia” și „un ram din rădăcina lui aducea fruct” (*Isaia 11, 1*). Dintr-un punct de vedere, Moisi și toți profeții *Vechiului Testament* apar, în semizua profețiilor lor, ca niște naufragiați, într-un sinistru revărsat de zori, ridicând brațe deznădăjduite și luptându-se cu valuri monstruoase. Această mare zbuciumată e geniul lor ebraic, cel plin de vedenii și de imagini. Iar înțelesul chemării lor supreme și limanul către care gonesc de-a pururi hoardele închipuirii lor este și se cheamă un viitor fără de seamă pe care îl încununează pacea, îndreptarea morală și reconcilierea cu Iehova. Judecând după câteva locuri clasice din acești profeți, acest viitor era să-l aducă poporului ales: un trimis extraordinar, un profet asemenea lui Moisi (*Deuteronomul 18, 15*) ale cărui numiri, atribuții și simboluri sunt foarte felurite. Oricum acest *Uns* al lui Iehova (acest *Mesia*) era să întemeieze în lume, pe temeliea lui Israil, o mare împărăție spirituală. Pătrunderea profetică, prin cei mai mari reprezentanți ai ei, o văzuseră în veacuri ca atare: „El se numește Minune, Sfat, Putere, Erou, Părinte Vecinic și Prinț al păcii; iar domnia lui va fi mare și pacea nu va mai avea sfârșit pe scaunul lui David și în regatul lui, ca el să îndrepteze și să întărească, cu judecată și cu dreptate, de acum și până în etern” (*Isaia 9, 5-6*). „Iată vine vremea, zice Domnul, când voi face cu casa lui Israil și cu casa lui Iuda o legătură nouă, nu ca așezământul pe care l-am făcut cu părinții lor, când i-am luat de mână și i-am scos din Egipt, fiindcă pe acela nu l-au ținut, iar eu trebuia să-i constrâng. Dar iată așezământul ce voi face cu casa lui Israil: Legea mea voi da-o în inima lor și voi scri-o în cugetul lor, și vor fi poporul meu și eu Dumnezeuul lor” (*Jeremia 31, 31-33*). „Atunci, vă voi da o inimă pornită spre unire și în voi un spirit nou; căci inima cea de piatră voi smulge-o din trupul vostru și alta de carne voi pune la loc” (*Ezechiel 11, 19*).

Se întâmplă, însă, că poporul ales își pierde neatârnamarea, trece de subț un stăpân subț altul (asirienii, babilonenii, perșii, grecii) se ridică cu forță eroice la glasul vitejilor macabei și recade, încet și definitiv sub brațul greu al Romei. Așteptările și speranțele poporului ales ajung mai încordate ca oricând, dar poate tocmai prin aceasta ele se alterează și-și scobesc o albie streină de arătările și de promisiunile *Scripturii*. Dezrobirea cea prezisă de profeți era să fie sufletească și morală. Mesia era să aducă în lume și să fie „ramul cel înflorit“, în umbra și desfătarea căruia, lumea întreagă, prin Israil, era să se întoarcă de la păcat și de la fărădelegi și să se reîntemeieze cu totul alta. Și la „împlinirea vremii“ (*Galateni 4, 4*), Mesia sosește – aidoma cu duhul profețiilor: – rege spiritual și mire mistic Fiicei Sionului. Dar Fiica Sionului nu mai putea pricepe pe Promisul mult așteptat!

Israil se enervase și se înrăise. Seculara-i umilire îl pierduse pentru spiritul *Scripturii*. Israil era acum revoluționar – și idealul lui: idealul unui popor îndelung înjosit, un ideal de răzbunare, de măceluri și de mari succese militare. Urmașul lui David, cel ce era să restaureze împărăția străbunului, trebuia s-o facă, cu sabia – călcând la pământ legiunile romane, sfărâmând jugul robiei și ridicând Ierusalimul peste toate cetățile din lume. Acest Mesia al revendicărilor naționale, așteptat cu o încordare dătătoare de halucinații, fu orbirea și nenorocirea lui Israil. Dezastru fără de pereche în Istorie: Israil trece orb pe lângă îndeplinirea așteptărilor lui de veacuri, pe lângă răsăritul cel salutat de prooroci, îi întoarce călcăile, și dând buzna după fantoma minții lui tulburate – cade în ascuțișul săbiei!

Vestea-cea-Bună de-abia de e auzită și primită, de o mână de oameni: câțiva membri din sinedriu, câteva femei pioase, și restul: săraci și nenorociți. Omenește, opera lui Iisus se sfarmă de stânca nesuccesului. Poporul, după câteva încercări să-l facă rege și să-l ridice ca pe o flamură revoluționară, se lovește de cea mai categorică respingere și de la entuziasm trece la vrăjmășie. Fariseii și carturarii (îngâmfați militie religioasă și legală a lui Israil) demascați de Iisus și infierați nepieritor ca fățarnici și ca formalști perversi, în îndeplinirea legei lui Moise, îi erau dușmani de moarte, de la început. Saducheeii (aristocrația socială și prețioasă a poporului) erau stratul cel cuminte: sceptic, rece, și amic romanilor, neveghindu-și decât interesele și supremația, detestând orice mișcare populară, cu orice caracter. Toate aceste elemente se găesc deodată conjurate contra lui Iisus – și el sigilează cu sângele său adevărul profețiilor mesianice (îndeosebi, din vers în vers! *Psalmul 22*) și răscumpărarea celor ce vor renaște prin credința în prețul acestui sânge. Ca un simplu tâlhar, răstignit între 2 tâlhari, așa termină Iisus

chemarea cea mai sfântă și mai covârșitoare, pe care, în carnea și subț nedemnitățile noastre omenească, el, Christos și Dumnezeu, era s-o îndeplinească pe pământ.

Omenește, opera lui era distrusă; dar în tainele voinței Dumnezeiești era hotărât ca, tocmai din acest dezastru, să răsără omenirii: pacea, statornicia sufletească și siguranța nemuririi dincolo de Vreme; căci din coastele Calvarului răsare, peste veacuri și peste popoare, Taina cea neapropiată pentru cugetarea filosofică, dar reală, văzută, pipăită, plină de fericire, pentru cugetul ce o îmbrățișează cu umilință: Iisus Christos înviază a treia zi!

Maria Magdalina, Petru, cei doi care călătoreau către Emaus, cercul apostolic (întâi fără Toma, al doilea cu Toma), Iacov îndeosebi, 500 de „frați“ deodată, Pavel, cel din urmă și cel mai minunat, văd pe Iisus Christos reînviat! Și pe mărturia lor, adevărată și neclintită ca Hermonul, Simfroză, mintea și conștiința mea se odihnesc cu farmec.

VII

O altă notă adâncă a *Evangeliei* o înfățișează simplitatea și sobrietatea ei. Care nume, din panteonul literaturi universale, poate să fie pus alături cu al evangelistului, în privința aceasta? Cei mai sobri prozatori romani și greci, pe lângă evangeliști, sunt niște scriitori și niște retori. Simplitatea și sobrietatea *Evangeliei* mie unuia mi se par tot atât de minunate și de tainice ca și Acela pe care îl investmântă cu inul lor august.

Iată un fragment din *Luca* (10,38 – 42): „Și în călătoria lor, a intrat într-un sat; iar o femeie cu numele Marta l-a primit în casă. Și aceasta avea o soră ce se chema Maria, care stând jos la picioarele Domnului îi asculta cuvântul. Marta, însă, se sârguia cu mult serviciu. Dar oprindu-se locului grăi: Doamne, nu bagi de seamă, că soră-mea m-a lăsat singură să servesc? Zi-i, deci, ca să-mi ajute. Domnul răspunzând îi zise: Marto, Marto, te îngrijești și te nevoiești cu multe și un singur lucru trebuiește: Maria și-a ales partea cea bună care nu i se va lua.“ Cum putea să fie episodul mai simplu povestit și ce cuvânt mai profund putea să-l facă memorabil?

Alt fragment, tot din *Luca* (15, 1 – 10). „Și se apropiau de el toți vameșii și păcătoșii ca să-l asculte. Fariseii și carturarii, însă, murmurau și ziceau: acesta primește pe păcătoși și mănâncă cu ei! Atunci el le spuse această parabolă: Cine dintre voi, având o sută de oi și pierzând din ele una, nu lasă pe cele nouăzeci și nouă în pustie și nu pleacă după

cea pierdută, până ce o găsește? Și după ce a găsit-o, o pune pe umeri cu bucurie și venind acasă cheamă pe prieteni și pe vecini, zicându-le: bucurați-vă cu mine, căci am găsit oaia cea pierdută. Vă zic că astfel va fi bucurie în cer pentru un păcătos care se pocăiește, mai mult decât pentru nouăzeci și nouă de drepti care n-au nevoie de pocăință. Sau care femeie, având zece drahme, dacă pierde o drahmă, nu aprinde lumânarea și nu mătură casa și nu caută cu sârguință, până ce o găsește? Și găvind-o, cheamă pe prietene și pe vecine și le zice: bucurați-vă cu mine, căci am găsit drahma pe care o pierdusem. Vă zic că astfel va fi bucurie înaintea îngerilor lui Dumnezeu, pentru un păcătos care se pocăiește.“ Te întrebi: ce e mai de iubit în acest fragment: răpitoarea nevinovăție care pune sigilul ei inimitabil acestor parabole, adevărul lor de dinafară (ca observațiune) și relieful lor (ca lucru literar), ori ideea cea dumnezeiască și mântuitoare pe care o servesc?

Stilul *Evangeliei* poate fi analizat, iubit, slăvit – dar niciodată imitat. Lucrurile pe care evangelistul le-a văzut, le-a notat, le-a folosit rămân nepieritoare și unice. Lumina în care ele stau e în veci neînserată, și puterea care le-a chemat la o așa lumină este mai presus de tot ce se numește forță de evocare și geniu literar. *Evangelia* va fi de-a pururi culmea clasică spre care vor privi ca adorare toți cei ce – dintr-o dată sau după experiență – recunosc și vor recunoaște cum că simplitatea (claritatea și preciziunea le presupun incluse) este calitatea literară cea mai nobilă și mai trebuincioasă.

Dar ai putea să-mi obiectezi că, după cum în acest fragment, tot așa în toată *Evangelia*: partea covârșitoare o are cuvântul lui Iisus – și atunci frumusețea *Evangeliei* este a lui Iisus, nu a evangeliștilor. Lucrul e chiar așa. Divina simplitate a vorbei evanghelice este simplitatea lui Iisus; lumina, curăția și nemurirea ei sunt ale lui Iisus. Și evangeliștilor ce le mai rămâne? Iisus cu întreaga lui cunună! Căci iată minunatul adevăr: totul în acești oameni e Iisus. Viața, sufletul și idealul lor este Iisus. Răbdarea, mângâierea și siguranța nemuririi lor este Iisus. Învățătura și știința lor este Iisus. Geniul lor este Iisus. Pricina care face ca *Evangelia* să nu-și afle perechea în etern este că ea n-a fost scrisă de niște scriitori. Nici una din preocupările mediocre, din tendințele literare, din convingerile estetice... de care e plin capul unui scriitor, când se apucă să scrie – nici una n-a încurcat mintea evangelistului. Majoritatea operelor, și mai vechi și mai noi, pe care le citim și le admirăm, au fost compuse de oameni de meserie, adică de scriitori cu școală literară, având opiniuni, pretenții și destulă slăbiciune pentru condei. Cu evangeliștii stă lucrul dimpotrivă. Scrierea *Evangeliei* a fost în viața lor un fapt neașteptat, la care au fost aduși de împrejurări

superioare, fără legătură cu aptitudinile lor firești ori cu ocupațiile de mai-nainte. Matei era agent fiscal; Ioan era neguțator de pește; Luca era medic. Aceste împrejurări superioare sunt Iisus. Viața lui, activitatea lui miraculoasă și ușurătoare celor nenorociți, învățătura lui Dumnezeiască, moartea și Învierea lui – iată școala, iată arta, iată geniul evangeliștilor. Ei nu compun, nu stilizează: ei își aduc aminte. Inimei și amintirii lor ei rechemă pe Iisus, așa cum le-a rămas nepieritor, și-l redau întreg și întocmai. Între această rechemare și pana ce o fixează duce drumul cel mai limpede și mai direct. Acea împletitură de poteci, de viroage, de punți și de hățisuri, care, pentru scriitorul de meserie, se interpune vecinic între ceea ce vrea să scrie și mâna înarmată cu condei, lipsește pentru evangelist cu totul.

Acum, începem să înțelegem: de unde perfecta obiectivitate a *Evangeliei* – și venim la gândul că prevederea Dumnezeiască și-a ales tocmai organele ce-i trebuiau. Iisus Christos, încredințat unor memorii încărcate, unor cugete falsificate de învățatură, unor meseriași ai condeului, n-ar mai fi rămas Iisus Christos. Iată un cuvânt adânc, pentru care comoara Vestei-celei-Bune este lăsată în păstrarea unor oameni neînvățați și de rând: nimeni nu putea să păstreze mai bine! Același cuvânt, pe lângă altele, ne va face să pricepem, mai târziu, de ce Iisus, în general, se adresează și se descoperă lumii celor mici și umiliți.

Înțeleg prin sobrietatea *Evangeliei* nu atât economia ei de vorbe, cât, mai ales, cumpătarea în detalii și în împrejurări. Nu voi lăsa neamintită, însă, minunata conciziune a expresiunilor Mântuitorului. Știința exegeților e nevoită uneori să umple fețe întregi de carte până să ajungă la înțelesul unei simple propoziții și chiar la înțelesul unei vorbe. La început, când vezi atâtea învățeli împrejurul a 2-3 cuvinte, ești ispitit să bănuiești pe interpreți de exagerare sau de deșertăciune. Mai întotdeauna, însă, este vorba de o reală greutate exegetică; și dacă a fost complet învinsă, înțelesul cucerit, prin lumina lui neașteptată, te încredințează că munca n-a fost de prisos. Să-ți dau un exemplu: Iisus se afla cu ucenicii la Beth-Abara, dincolo de Iordan, deci afară din Iudeea. Dușmanii lui din Ierusalim stăteau la pândă. O împrejurare de mare importanță îl decide pe Iisus să treacă Iordanul, înapoi: „Să mergem iarăși în Iudeea!“ Dar discipolii îi obiectează: „Învățătorule, iudeii tocmai căutau să te omoare cu pietre și iar te duci acolo?“ Iisus le răspunde: „Nu sunt douăsprezece ceasuri în zi? Cine umblă ziua nu se împiedică, fiindcă vede lumina acestei lumi. Cine umblă noaptea, însă, se împiedică, fiindcă lumina nu mai e în el!“ (*Ioan*, 11, 7 – 10).

Ce înțeles are acest răspuns? Înțelesul lui extern e clar: Cel ce, în intervalul celor 12 ore ale zilei, își merge calea ce i-a fost poruncită nu

se împiedică; lumina soarelui îl luminează și îl face să vadă piedicile din drum, pe când, cel ce – cu toată căderea nopții – vrea să-și urmeze calea se expune pieirii. Dar aceasta e un fel de parabolă: care e intențiunea ei? Unii exegeți interpretează astfel. Pe calea datoriei, n-ai să te temi de nici o primejdie serioasă; dar, îndată ce te abați de la această cale, te expui pericolului morții. Alți exegeți, observând, cu drept cuvânt, că cei dintâi n-au explicat cele „12 ore“ (un timp determinat) dau altă interpretare: Timpul ce-mi este hărăzit încă nu s-a scurs; și atât cât el durează, nimic nu poate ca să-mi dăuneze; când însă va fi trecut voi cădea în mâinile dușmanilor. (Ziua este timpul până la patima lui Iisus; noaptea este timpul care începe cu suferința lui.) În sfârșit, alți exegeți – printre ei și F. Godet, după care îți ilustrez acest exemplu (*Comentar la „Evangelia lui Ioan“*) – apăsând asupra cuvintelor „căci lumina nu mai e în el“ completează explicarea; cât timp mă aflu în îndeplinirea chemării mele, iudeii nu pot să-mi ia nici un minut; o primejdie adevărată ar putea numai atunci să mi se întâmple când, conform dorinței voastre, aș căuta să prelungesc pe plac parcursul meu și ar fi ca să refuz să merg acolo unde mă cheamă datoria. Într-adevăr, iată explicarea cea mai bună, dar agonisirea ei e rodul unei cercetări îndelungate.

Vreau însă să-ți atrag atențiunea, îndeosebi, asupra cumpătării evangelistului în câteva privinți în care dorința noastră ar cere cât mai multe amănunte. Educația și gustul nostru literar, atât de mult obișnuite cu abundența descripțiunii și cu circumstanțierile adesea inutile, se simțesc în *Evangelie* într-un loc de tot străin. Clasicii, pe care îi găseai odinioară avari ca Harpagon, în descrierea țărilor, cetăților, templelor, dumbrăvilor cercetate, și se par astăzi, în comparație cu evangelistii, într-adevăr, galantoni. Mântuitorul străbate, în corabie, marea Tiberiadei, în toate direcțiunile, suie și coboară vărfurile munților Galileei de numeroase ori, trece peste Iordan, vine de sărbători la Ierusalim, trecând peste culmea Scopus – de unde cetatea sfântă se descoperă feerică – urcă în nordul Galileei până spre hotarele Feniciei, până sub cununile cedrilor eterni!... Și nici un cuvânt despre toate aceste frumuseți, nici o privire pentru aceste locuri scumpe dorului și reveriei noastre! (cu o singură excepțiune de un gen cu totul indirect). Evangelistul le trece cu vederea; el le disprețuiește și cu drept cuvânt! el, care lasă în scris secolilor și omenirii frumusețile superioare ale faptei și cuvântului Mântuitorului, el, care însoțește, servește, privește pe autorul acestor fragilități de preț micimii noastre.

Dar acest autor, printr-un capdeoperă care va sugruma de-a pururi rebela cugetare omenească, intră și se manifestează în propriul său

lucru, se unește cu natura noastră și ajunge la sânul Mariei, copilul Iisus – crescând în Nazaretul Galileei privind soarele care răsare și apune, urmărind zborul pasărilor cerului și plimbându-se printre crinii câmpului. Ce ne istorisește *Evangelia* despre această adorabilă copilărie? O singură întâmplare! (*Luca 2, 41 – 52*). Iisus, fiind de 12 ani, vine cu părinții la Ierusalim, de sărbătoarea Paștelor. Iar după zilele de sărbătoare, părinții se înapoiază în caravană numeroasă, cum și veniseră, socotind că copilul e și el în convoi, printre rude și printre cunoscuți. Iisus, însă, rămăsese în Templu (în Porticul păgânilor) adâncit în ascultarea doctorilor Legii. La primul popas, părinții prind de veste că Iisus lipsește; se întorc în Ierusalim, îl caută pretutindeni și îl găsesc, în fine, în portic șezând în mijlocul dascălilor, pe care îi asculta, îi întreba și le răspundea. Și toți ascultătorii se minunau de înțelepciunea și de răspunsurile lui. Numai episodul din portic! Iisus se întoarce cu părinții în Nazaret – „și sporea în înțelepciune, în etate și în har, înaintea lui Dumnezeu și a oamenilor“; optsprezece ani, de aci înainte, până în ceasul când Iisus intră în viața publică, sunt o imensă stepă, pentru dragostea și pentru închipuirea evlavioasă.

Matei și Luca istorisesc (Marcu numai menționează) Ispita lui Iisus. Este cea mai adâncă și mai tainică pagină din toată *Evangelia*. Fără ea, celelalte toate ar fi o construcțiune pe nisip. Cei ce desconsideră această pagină și-i tăgăduiesc adevărul, tăgăduiesc 3 sferturi din taina existenței. Istorisirea ispitei lui Iisus, mai mult ca tot restul *Evangeliei*, strălucește prin cumpătare și prin discrețiune. Când a vorbit despre ea Iisus, cu ce intențiuni, puteri și drepturi se apropie Ispititorul, ce înfățișare avea – el, despre care Pavel zice (*2 Corinteni, 11, 14*) că se poate preface în înger de lumină – *Evangelia* tace înțelepțește. Ce prilej pentru un artist plâsmuitor să dea pinteni închipuirii sale! Și cât de complet probează acest episod, atât de sever, atât de sobru, că evangelistul nu scrie din fantazie, ci dintr-o știință foarte trează, pe care o redă cu acuratețe și cu sfințenie. După scena de la Mormânt: Magdalena la picioarele Reînviatului (asupra căreia mă istovesc în studii și în schițe, fără nici o șchioapă de progres), ispita de pe stâncile Quarantaniei – Satan înaintea lui Iisus – este cel mai strălucit motiv de pictură, din câte înfățișează *Evangelia*. Evangelistul, însă, e mai presus de aceste copilării ale ochiului! pentru că înțelepciunea și cumpătarea lui sunt mai mult decât omenești. E de prisos să-ți mai aduc și alte pilde. Dacă mai vrei încă una, deschide *Evangelia lui Ioan* și citește capitolul final.

Mă întreb acum dacă aceste însușiri ale *Evangeliei* – obiectivitatea, simplitatea și sobrietatea ei – se pot explica îndestul, prin faptul că evangelistii sunt niște autori de un gen unic, atinși și creați ca atari de

raza dumnezeirii Mântuitorului, cum am încercat să-ți dovedesc mai sus. Mă întreb dacă discrețiunea și cumpătarea *Evangeliei*, chiar sub condițiunile speciale arătate, nu rămân încă misterioase... Și acest mister e umbra unui adevăr, unei idei care ți se impune cu încetul: Mâna evangelistului a fost condusă de un Sfat și de o Priveghere mai mult decât firești.

„Inspirațiunea“ *Scripturei* nu e o invențiune.

Post-Scriptum. E necesar să știi (în folosul unei scrisori apropiate) dacă ai citit cartea lui Anatole France, *L'Étui de nacre*, ori cel puțin: *Le Procureur de Judée*, cu care începe. Te rog, răspunde-mi cu o vorbă.

1905

CĂRȚILE ETERNE ÎN ROMĂNEȘTE

Dragă domnule Păucescu, în numărul 20 al revistei d-tale 1907 (din 12 aprilie a. c.) și anume în articolul de frontispiciu, intitulat *Biserica noastră*, faci o propunere foarte laudabilă. Impresionat cu drept cuvânt, de frumoasa manifestare recentă a Doamnelor române, pentru Biserica și Credința noastră Ortodoxă, vii la ideea că generoasele noastre Doamne ar putea să meargă mai departe și să dea pioasei lor sollicitudinii o formă mai concretă și mai durabilă. Drept aceea, arătând că în limba noastră românească nu avem, până astăzi, o traducere-monument a *Sfintei Scripturi* (*Vechiul și Noul Testament*) socotești că nimic n-ar fi mai potrivit, pentru zelul și devotamentul bisericesc al Domniilor lor, decât inițiativa unei asemenea traduceri. Ideea d-tale e cât se poate de fericită, și într-adevăr gândesc și eu că darul cel mai prețios, pe care fiicele Neamului și ale Bisericei ar putea să-l facă Bisericei și Neamului, ar fi o traducere românească – științifică și literară în cel mai înalt grad posibil – a Cărților Eterne.

Dar, scumpe domnule director, propunerea pe care o sameni trebuie dată, oleacă, la trior. Cu voia d-tale, îți voi prezinta, în scrisoarea aceasta, câteva considerații și precizări, care sunt necesare în chestiune. Despre mine unul, doresc din toată inima ca Doamnele noastre să nu mai aibă, de azi înainte, decât preocuparea și râvna mai presus de orice laudă de a strânge un fond puternic și suficient, din care, nu mai departe ca la anul, să înceapă să ajute comisiunea de învățați și literați instituită pentru traducerea *Sf. Scripturi*. Este bine, însă, ca să știm, din capul

locului, cam sub ce modalități și condițiuni s-ar putea îndeplini acest vis frumos și legitim al tuturor cărturarilor români, și laici și bisericești. Iată, deci, câteva puncte care nu trebuie niciodată pierdute din vedere, când este vorba de un așa lucru important, cum este traducerea *Sf. Scripturi*, într-o biserică ortodoxă, și pentru un popor ortodox:

1) *Sf. Scriptură* este patrimoniul și proprietatea Bisericei. Biserica este singura interpretă autorizată a *Sf. Scripturi*. Din *Sf. Scriptură* și din *Sf. Tradițiune* – adică din depozitul sacru al Sfinților Părinți – Biserica scoate, precizează și administrează învățătura cea mântuitoare.

2) În Biserica noastră Ortodoxă, instruirea și edificarea credincioșilor nu se face, ca în Bisericile Evanghelice, exclusiv sau aproape exclusiv, pe baza *Sfintei Scripturi*. Biserica noastră învață și edifică pe fiii săi, pe baza *Sfintei Scripturi* și a Sfintei Tradițiuni: înfățișată prin Sfinții Părinți și rezumată de Sfintele Concilii Ecumenice.

3) Orice propunere și orice întreprindere de traducere a *Sfintei Scripturi* s-ar ivi într-o Biserică Ortodoxă, ea trebuie să fie, prealabil, cunoscută, cercetată, învoită... de către autoritatea bisericească singură competentă, adică de către Sinodul respectiv. Mai mult și mai exact: orice asemenea întreprindere nu poate fi validă decât dacă are, prealabil, autorizația și patronarea autorităților bisericești în drept.

4) Astăzi Sf. Sinod al Bisericei noastre autocefale române se ocupă tocmai cu *revizuirea Sf. Scripturi*, adică lucrează la alegerea și stabilirea unei bune versiuni românești, dintre cele câteva puțin diferitoare pe care le avem. Această întreprindere a Sf. Sinod este, materialmente, sprijinită de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii, care a pus deoparte un fond cu atare destinație.

Aceste câteva puncte sunt și trebuie să fie determinate în examinarea chestiunii despre care e vorba.

Cărturarii noștri laici nu ar putea întreprinde niciodată o traducere a *Sf. Scripturi*, decât cu autorizația și sub controlul Sf. Sinod. Este foarte adevărat ca până azi ne lipsește acea traducere monumentală a *Sf. Scripturi*, care prin preciziunea ei științifică și prin clasicismul limbei ei românești să fie neamului nostru un titlu de glorie. Lipsa aceasta se simte mai cu seamă în lumea laică cititoare, deci afară din Biserică. Dar se simte și în Biserică; probă e că Sf. Sinod a și început să caute și să fixeze cea mai bună versiune românească, printre cele existente. Ceea ce lucrează azi Sf. Sinod nu exclude și nu face de prisos ideea și inițiativa unei noi și mărețe traduceri a întregii *Sf. Scripturi*. Dar ideea este pe cât de impunătoare pe atât de greu de îndeplinit! Chiar d-ta recunoști că ea prezumă multe sacrificii materiale și morale din partea Doamnelor române, dacă s-ar hotări într-adevăr să și-o însușească și să lupte pentru izbândirea ei.

Admițând, într-o ipoteză fericită, că Doamnele române, de acum până la anul, ar aduna o sumă atât de mare, încât neîncrederea, indolența, rezistența... să rămână rușinate; ar veni atunci la suprafață chestiunea comisiunii de învățați și de literați, destoinici să aducă la îndeplinire uriașul proiect. Te asigur că chestiunea alcătuirii acestei comisiuni nu e deloc ușoară.

La asemenea operă, cu năzuința să fie folositoare tuturor românilor și să fie un titlu de glorie națională, ar trebui neapărat să asociem pe toți românii. Deci, ar trebui să chemăm la lucru și pe frații noștri de sub coroană streină, cu alte cuvinte să dorim și să obținem ajutorul celor două mitropolii românești ortodoxe, a Transilvaniei și a Bucovinei. Mitropolia Bucovinei ne-ar putea trimite (adică ne-ar putea asocia la lucru), din sânul Facultății de Teologie din Cernăuți, câțiva profesori de înaltă erudiție. Mitropolia Transilvaniei, deși n-are o facultate teologică, are însă bărbați bisericești învățați cari ar fi de mare ajutor în această întreprindere. Președinția comisiunii ar avea-o, incontestabil, eruditul nostru Mitropolit-Primat I. P. S. D. Dr. Athanasie. Facultatea Teologică din București, facultățile celelalte, eventual Academia... ne-ar da însă pe cei mai mulți dintre membri (ebraiști, eliniști, latiniști) ai acestei comisiuni ideale.

Ce-ar mai trebui? Peste sămânța științifică, abundent semănată de acești semănători din cele trei părți ale lumii românești, și căzută în brazdele Versetelor Eterne, ar mai trebui grapa de aur a câtorva fruntași ai literaturii românești: Coșbuc, Delavrancea, Vlahuță... Aceștia ar trage grapa frumoasei lor cunoștințe de limba românească peste sămânța învățărilor traducători.

Când s-ar întruni, unde s-ar întruni aceasta comisiune... și alte întrebări secundare rămân la închipuirea binevoitoare a fiecăruia.

Iată, dragă d-le Păucescu, cum s-ar putea preciza și cam sub ce condițiuni ar fi realizabilă ideea pe care o exprimi în articolul d-tale.

1910

CUVÂNT BISERICESC

Rostit în M-rea Turnu la hramul Paraclisului (6 august 1910) oficiind Sf-ta Leturghie P. S. Episcop al Argeșului D. Dr. Gherasim Timuș

Schimbă-te-ai la față, Christoase
Dumnezeule, arătând ucenicilor tăi slava ta,
pe cât li se putea; strălucească și nouă
păcătoșilor lumina ta cea
pururea fiitoare.

Cuvioși părinți și voi evlavioși ascultători, adunați azi la acest Dumnezeiesc praznic, ați auzit cu toții ce s-a citit din *Sfânta Evanghelie*. Ați

auzit cum Domnul și Mântuitorul nostru Iisus Christos a luat într-o zi pe trei din ucenicii săi, pe Petru, pe Iacob și pe Ioan fratele lui Iacob și cum s-a suit cu ei într-un munte înalt, îndeosebi, și acolo s-a schimbat la față înaintea lor, așa că fața sa strălucea ca soarele, iar vestimintele sale se făcuseră albe ca lumina, așa de albe, zice Sf. Evanghelist Marcu, cum nici un pinar de pe pământ nu poate să le facă. Și iată, li s-a arătat lor Moise și Ilie, vorbind cu el. Iar Petru, luând cuvântul a zis către Domnul: Doamne, bine este nouă să fim aici; de voiești voi face aici trei colibe, ție una, și lui Moise una, și lui Ilie una. Dar pe când vorbea, iată un nour luminos i-a umbrit și iată glas din nour a mărturisit pe Domnul de Fiul Tatălui: „Acesta este fiul meu cel iubit, întru care bine am voit; de acesta să ascultați“.

Din această Dumnezeiască întâmplare, eu voi lămuri azi, în auzul vostru, trei puncte de învățătură, lăsând la o parte alte învățături și tâlcuri pe care le are și le înfățișează meditărei pioase Schimbarea la Față a Domnului și Mântuitorului nostru Iisus Christos. Eu voi încerca, cu ajutorul Domnului, să vă deslușesc punctele următoare:

I. Ce este și cum trebuie să ne explicăm lumina care făcea strălucitoare ca soarele fața Domnului și luminoase ca lumina veștimintele lui.

II. De ce în această slavă luminoasă, Moise și Ilie se arată stând de-a dreapta și de-a stânga Domnului și cum se tâlcuiește această arătare.

III. Care este înțelesul și ce trebuie să vedem în cuvintele Sf. Apostol Petru: Bine este nouă să fim aici; de voiești, voi face aici trei colibe, ție una, lui Moise una și lui Ilie una.

I. Evlavioși ascultători, noi credem și mărturisim că Iisus Christos, Mântuitorul nostru, este Dumnezeu adevărat și om adevărat, într-o singură persoană, Dumnezeiesc-omenească. Dumnezeu-omul Iisus Christos vine în lume ca să mântuiască pe cel pierdut și blestemat, adică pe Adam, cu tot neamul lui. Greșeala cu care cei dintâi oameni se făcuseră vinovați înaintea cerului era așa de gravă, că, dacă Dumnezeu nu privea către noi cu îndurarea sa cea mai mare, am fi rămas supt mânia și supt blestemul lui, în vecii vecilor. Dar mila Dumnezeiască a covârșit neascultarea și ingratitudea noastră. Proniei Dumnezeiești i-a plăcut să se pogoare până în prăpastia alunecării noastre, și lui Adam cel prăbușit, adică întregi oameni, să-i întindă mâna răscumpărării prin Iisus Christos Fiul lui Dumnezeu, a doua persoană din Sfânta Treime, deci Dumnezeu Fiul, potrivit Dumnezeieștilor și din veac hotărâtelor îndurări, coboară în lumea noastră, se zămislește în chip minunat în sânul Sfintei Fecioare, îmbracă, deci, haina nevredniciei noastre ome-

nești, și Dumnezeu adevărat și om adevărat, dar fără de păcat, într-o singură persoană: Dumnezeu Iisus Christos, Mântuitorul, se sălășluiește între noi, își alege ucenici, îi învață pe ei și pe noroade, tămăduiește de boli, înviază morții și în tot felul, dar mai ales prin patima sa cea de bunăvoie, ne răscumpără din blestem și din urgie, și ne face fii Tatălui, împăcații și moștenitorii Paradisului.

Prin învățătura și prin minunile sale, Iisus Christos se vedește din ce în ce mai mult Domnul cerului și al pământului, Stăpânul de care ascultă și se înspăimântă și marea, și moartea, și împărăția Diavolilor. În trei ani de petrecere cu ucenicii săi, aceștia aud destulă învățătură și văd destule minuni, ca să creadă și să mărturisească pe Iisus Christos drept Fiul lui Dumnezeu celui viu, cum îl mărturisise Petru, în numele tuturor apostolilor, cu șase zile mai înainte de Schimbarea la Față. Dar era trebuincios, pentru răscumpărarea noastră și era scris în cartea tainelor Dumnezeirei ca Iisus Christos, Fiul lui Dumnezeu, să pătimească și să moară pentru noi, după și cu firea sa cea omenească, căci ca Dumnezeu este mai presus de patimă și de moarte.

Trebuia ca Domnul, pentru ștergerea zapisului celui dimpotriva noastră, să dea muncilor și morții trupul său cel prea curat și de închinare vrednic. Și acum, în ceasul când Domnul urcă în munte și se schimbă la față, drumul cel din urmă către Ierusalim, drumul către patima cea de bunăvoie nu mai era departe. În scurtă vreme, Domnul își va îndrepta fața către Marea Cetate, și acolo va goli, pentru noi, paharul durerilor și al morții. În preziua patimilor sale, Domnul binevoiește să dea ucenicilor săi, prin ochii și mărturia a trei dintre ei, o lecțiune și mai înaltă despre Dumnezeirea lui. Într-adevăr, oricâte semne văzuseră ucenicii și oricât de mare era credința lor în Dumnezeiescul Învățător, patimile prin care El era să treacă și moartea cea înfiorătoare, cu care era să plătească datoria noastră, erau să-i zdruncine și să-i înspăimânteze. Știți prea bine că, în seara prinderii Domnului, aproape toți apostolii îl părăsesc și fug. Sf. Petru, cel mai în vârstă și mai inimos dintre ei, îl tăgăduiește de trei ori. Domnul știa mai dinainte toate acestea și pentru omeneasca slăbiciune a ucenicilor săi și pentru zidirea lor, ca și pentru zidirea noastră (celor ce am văzut și crezut cu sf. apostoli, martorii și scriitorii *Sf. Evanghelii*), Domnul hotărăște încă o lecțiune, o supremă lecțiune: mai întâi pentru apostolii pe cari îi așteaptă zguduirea și ispita patimilor Domnului și apoi pentru noi, cei ce am crezut în mărturia lor. Înfricoșate vor fi patimile, amară va fi moartea cea de cruce și greu vor șovăi sfinții apostoli! Simone, Simone, zice din vreme Domnul către Petru, iată Satana v-a cerut ca să vă

cearnă ca grâul; dar eu m-am rugat pentru tine, ca să nu slăbească credința ta. Deci tu, revenind oarecând, întărește pe frații tăi (*Luca 22, 31 – 32*). În vederea înfricoșatei patimi, deci Domnul ia cu sine pe cei trei, și pe vârful muntelui Tabor le dovedește încă o dată – iar vocea lui Dumnezeu Tatăl întărește din noul luminos – că El este cel ce locuiește în lumina cea neapropiată, Părintele luminilor și cel ce e mai presus decât orice strălucire.

Cum ne vom apropia cu mintea și închipuirea noastră, cea slabă omenească, de minunea care sfinți pentru vecie culmea Taborului? Dacă cele Dumnezeiești se pot tălcui în limba omenească și dacă tainele și minunile se pot lăsa cuprinse de brațele închipuirii și ale asămuirii cu cele pământești, eu vă voi ruga să primiți următoarea comparație, cu care în chip foarte imperfect am putea ca să pricepem lumina după Tabor. Dumnezeu care în sine e lumina necreată și neapropiată coboară pe pământ și, potrivit covârșitoarei iconomii dumnezeiești, se întrupează și se face om, om ca și noi, afară de păcat. Peste soarele cel vecinic, peste răsăritul cel slăvit și fără de scădere, care e natura sa dumnezeiască, Iisus Christos adună și îmbracă norii și învelișul naturii omenești. Și – minune care orbește ochii minții noastre, minune care nu se poate privi și apropia, decât îngenunchind și adorând – *găsindu-se la înfățișare ca un om (Filipeni 2, 7)*. El petrece între noi, alege ucenici, învață, tămăduiește și seamănă mila și binefacerea pe toate căile peregrinării sale. Natura sa cea omenească este, ca să zic așa, obrocul sub care lumina cea necreată a dumnezeirii se ascunde din iconomie și din cruțare către ucenici și către noroadele care-l înconjoară, căci nu este cu puțință ca omul să vadă pe Dumnezeu așa cum este și să rămâie viu: Nu vei putea vedea fața mea, căci nu va vedea omul fața mea și să fie viu (*II Moisi 33, 20*). Pe Tabor, însă, prin specială hotărâre dumnezeiască, lumina cea necreată a dumnezeirii birui un moment îngrădirea cea trupească a Domnului și ochilor apostolești străluci, pe cât li se putea, lumina cea pururea fiitoare. Firea omenească se uimi și se înspăimântă, Taborul se încunună cu fulgerul cel vecinic și se cutremură. Închipuți-vă o lampă lucrată din materialul cel mai prețios: argint, aur și pietre scumpe, lucrată cu măiestria pe care poate s-o aibă meșteșugarul omenesc. Aprindeți în această lampă flacăra cea mai vie și cea mai pătrunzătoare, iar după aceea înveliți lampa într-o pânză de in, desăvârșit de curată și de albă și țesută toată de o fecioară. Luați această lampă astfel învelită și o așezați seara într-o odaie. Fără îndoială că acei dimprejur vor vedea și vor pricepe, din bătaia cât de slabă a flăcării robite, că acolo e lumina aprinsă într-o lampă. Pe ici, pe

colo, razele vor străbate și ochii privitori vor distinge cele din odaie. Înțelegeți acum că lampa de mult preț și strălucirea ei însemnează natura cea dumnezeiască a Domnului, iar învelișul cel de pânză (prea albă, prea curată și țesută de o fecioară) este vrednicul trup de închinare al Domnului. În seara vieții pământești, ochii popoarelor și ai apostolilor vedeau și-și dădeau seama că sub firea cea omenească a Domnului se ascund puteri de înțelepciune și de faptă cu mult mai presus de cele omenești, cari ca și razele străbătătoare din lampa învelită, revărsau în lume dumnezeiasca învățătură și minunate tămăduiri. Dar lumina rămânea ascunsă, căci Domnul era, găsindu-se la înfățișare, ca un om (*Filipeni 2, 7*). Luați, acum deodată, de pe lampa propusă, învelișul de in, și celor din odaie le va străluci lumină mare, iar ochii lor vor clipi și se vor ului de mărimea luminii. Tot așa, evlavioși creștini, se întâmplă pe Tabor. Potrivit vecinicii hotărârii dumnezeiești, slava dumnezeirii Domnului birui, la vederea celor trei apostoli, legile și intranșurabilitatea trupului omenesc și lumina cea necreată străluci, pe cât li se putea, ochilor omenești. Era pentru apostoli o învățătură și mai înaltă, decât toate cele de până aci, menită să-i susție în ceasul grelei încercări al patimilor Domnului și să le aducă aminte că Învățătorul lor, cel prins, ocărât și răstignit, este fiul Dumnezeului celui viu, Lumina necreată și părintele luminilor.

O altă întrebare, cuvioși părinți și voi evlavioși ascultători la care trebuie să răspundem, este:

II. Pentru ce, în ceasul de luminoasă glorie, în care Domnul binevoiește să se arăte, Moise și Ilie apar stând de-a dreapta și de-a stânga Domnului? Evlavioși ascultători, trebuie să știți că toate cele ce s-au petrecut cu Domnul, pe pământ, și tot ceea ce El a săvârșit, pentru mântuirea noastră, s-a știut din veac, înaintea neadormitei științe dumnezeiești; iar în legea *Vechiului Testament*, prin Moise și prin prooroci, s-a deosebit și s-a proorocit, cu mii de ani înainte de îndeplinire, Istoria Domnului a fost profețită și scrisă mai înainte de venirea sa în lume. Moise scrisese în lege că alt prooroc mare va ridica Domnul din neamul lui Israel, mare ca și el. El scrisese că blestemul pe care Adam și Eva și-l agoniseră prin neascultarea lor se va dezlega, în viitor, atunci când seminția Evei, adică Iisus Christos, va călca și va zdrobi capul Șarpelui, adică împărăția diavolului. Proorocii preziseră și scriseseră că Domnul se va naște în Betleemul Iudeei, că va fi din neamul regelui David, că nașterea lui va fi minunată și neprihănită, ca unul ce se va naște din fecioară, că va fugi în Egipt și va fi chemat de acolo, că va propovădui o învățătură nouă, că va face minuni și că va chema pe toate neamurile la pocăință și la mântuire.

În ceasul acesta, în care Domnul binevoiește să dea ucenicilor săi o dovadă și mai mare despre dumnezeirea lui, mai rămăneau să se împlinească din profeții patima, moartea și Învierea Domnului.

Toate cele scrise până acum s-au îndeplinit și până la îndeplinirea celor ce mai rămân mai sunt câteva luni sau câteva săptămâni; Domnul își va îndrepta fața către Ierusalim (*Luca 9, 53*). Partea cea din urmă din opera Rescumpărării noastre e gata să se îndeplinească. Patimile Domnului sunt gata să înceapă și, întru aceasta, toată legea și toți profeții s-au îndeplinit, sunt gata să se îndeplinească. Tot ceea ce legea a prescis, a instituit și a avut în vedere acum se încheie și se izbândește. Pe față și în taină, în chip limpede ca și învăluit adică prin icoană, preînchipuire și simbol, toată legea e un drum către Mântuitorul, toată legea este umbra celor viitoare (*Evrei 10, 1*), toată legea este o haină sfânt și minunat împodobită, cu icoane și simboluri, care era să se potrivească desăvârșit pe umerii lui Mesia și să se înțeleagă bine numai la lumina dumnezeieștii sale istorii! Iar toată profeția este numai cântec și vis și dor, în așteptarea izbăvitorului. Toți profeții întind brațe de adorare către zările viitorului, în care Sf. Spirit îi face să distingă, din depărtări seculare, taina încorporării, a lucrărilor, a patimilor și a Învierii Domnului. *Isaia (7, 13)* proorocește zămislirea din fecioară. *Miheea (5, 2)* proorocește nașterea în Betleem; *Ieremia (31 - 34)* proorocește ființa învățăturii celei nouă, pe care Domnul va propovădui-o. *Zaharia (9, 9)* vede pe Domnul intrând, cu slavă, în Ierusalim, iar David (*Psalmul 21*) vede cu o limpeziciune și cu o precizie uimitoare toată patima Domnului, până și străpungerea mâinilor și a picioarelor, până și întinsoarea coastelor pe care poți să le numeri. Tot ce văzuse David în descoperirea lui profetică era pe cale să se îndeplinească, tot ce văzuseră ceilalți profeți se îndeplinise sau nu mai avea mult. Era acum un ceas suprem. Cele îndeplinite trebuiau sigilate, cele ce erau pe drum de îndeplinire trebuiau garantate. Și Moise și Ilie apar ca martori și ca garanți a tot ce fusese și mai era să fie. Moise mijlocitorul legii se arată de-a dreapta Domnului, mărturisind că legea s-a îndeplinit; Ilie, cel mai mare dintre prooroci, apare de-a stânga Domnului, în locul tuturor, garantând că tot ce mai era să fie este din secolii proorocit și se va îndeplini. Legea și proorocii, prin Moise și Ilie, apar în slava de pe Tabor ca într-un strălucit amurg al îndeplinirii și al demisionării lor - căci un ceas mai târziu totul va fi isprăvit și gata. Și acest amurg al legii și al profeției, prin covârșitoare și dumnezeiască chibzuință, tocmai aurora preamăririi Domnului și anticiparea gloriei lui celei de după Înviere. Mărire Celui Care adună, poartă și ne împarte din aceeași mână amurgul și răsăritul!

III. În sfârșit, cuvioși părinți și evlavioși creștini, cum trebuie să înțelegem și să facem de folos, pentru sufletele noastre, cuvintele Sf. Petru: Bine este nouă să fim aici. Dacă voiești, voi face trei colibe: ție una, lui Moise una și lui Ilie una. Ca să dobândim înțelesul cel adânc al acestor cuvinte, trebuie să mai citim din *Sf. Evanghelie* (după Luca și Marcu): cum că Sf. Petru, zicând aceste vorbe, nu știa ce grăiește, căci era coprins de spaimă, iar că, până a nu vedea lumina cea dumnezeiască, cătetrei apostolii erau îngreuiți de somn. – Fraților, Sf. Petru, prin cuvintele lui către Domnul: „Bine este nouă să fim aici... face-voi trei colibe...” se face interpretul inimei omenești, atunci și de-a pururi. Într-adevăr, ființa omenească, cea creată de Dumnezeu din corp material și suflet nemuritor, păstrează de-a pururi în sine dorul după cele dumnezeiești și vecinice. Nu este om, oricât de robit păcatului și feluritei deșertăciuni din lumea aceasta, care să nu audă, în unele momente mari din viața lui, această tainică șoptă a inimei: Bine este nouă să fim aici... – adică, alătura de Domnul, sub lumina credinței și a idealului, pe culmea virtuții și a iubirii de oameni. Apostolii, zice Sf. evanghelist Luca, erau îngreuiți de somn. Vai! noi toți suntem îngreuiți de somnul păcatului și al visărei de cele pământești. În toată viața și purtarea noastră, suntem adormiți pentru cele spirituale și față cu cele Cerești ochii noștri sunt grei și orbi. Dar, oricât de mult și de greu am dormi, în lumea aceasta, spre paguba noastră, inima omenească, în taina ei cea mai ferită și mai neîntinată, șoptește nesfârșit: bine este nouă să fim lângă Domnul! Oricine ai fi tu, oricât de mari ar fi păcatele tale și oricât de rușinos ar fi somnul nepăsării tale de cele cerești, ascultă azi șopta inimei tale, al cărei interpret se face Sf. Petru: Bine este nouă să fim lângă Domnul! Drept o probă fără de veste a originii noastre celei nobile și mai presus de pulvere, drept un glas care sfătuiește că chemarea noastră este alta decât să servim acestei lumi și patimilor ei, drept o surprinzătoare dare pe față a autorului nostru și a scopului său cu noi; inima noastră ne muștră și ne șoptește: bine este nouă să fim aici!

O, bieți oameni, furați de grijile acestei lumi și înșelați de păcatele ei: bine este nouă să fim lângă Domnul! să privim și să iubim podoaba Casei Lui, sa luăm parte cu toată inima și cu toată luarea-aminte la Sfânta Liturghie, să primim binecuvântările sfinților servitori ai altarului și mai presus de toate: să primim dumnezeieștile și nemuritoarele și de viață făcătoarele Taine! Să ascultăm, atunci, inima noastră și cu căită aducere-aminte, aminte să ne aducem că menirea noastră este cu totul alta decât rătăcirea, risipirea și scufundarea noastră în cele pieritoare și aducătoare de piere. Dar zice Sf. Petru: face-voi trei

colibe: una ție, una lui Moise și una lui Ilie – neștiind ce spune. Evlavioși ascultători, tâlcuirea e aceasta. Darul Sf. Apostol, ca să facă trei colibi era sfânt și adânc adevărat, dar el nu știa ce spune, voind să facă asemenea colibi Domnului, lui Moise și lui Ilie, care nu aveau nevoie de ele. Aceste colibi trebuiau lui și celorlalți apostoli, aceste colibi ne trebuiesc nouă tuturor și înțelesul și tâlcul lor este adânc duhovnicesc. În uimirea lui cea sfântă, Sf. Apostol simte marele adevăr, exprimă dumnezeiescul dar cel de-a pururi viu, cel în veci neatins, din inimile noastre, după colibecele cele vecinice și pe placul fericirii întemeiate. Cât sunt de iubite locașurile tale, Doamne al puterilor!... (*Psalms 83*) Nici Domnului, nici lui Moise, nici lui Ilie nu-i trebuia coliba, ea ne trebuie nouă, ea ți-a trebuit ție, Sf. Apostole!

Auziți, pricepeți și nu uitați niciodată. Toată grija și ținta vieții noastre caută să fie întemeierea acestei colibe, pe care o dorește Sf. Apostol și neștiind ce spune voia s-o facă Domnului. Tot rostul vieții noastre și tot prețul ei stă numai în datoria sfântă ce avem să adunăm aici în lume: credința, cugetul curat, faptele bune, puterea creștinească și bisericească, din care, în viața ceailaltă, să putem ridica, sub raza bunei plăceri a Domnului, coliba cea vecinic verde și netrecătoare. Frați creștini, tot cugetul și toată sânguința vieții noastre să fie astfel îndreptate și astfel roditoare, încât domul să se îndure și să ne lase să întemeiem, subtrandafirii Vecinicului Răsărit, coliba dorită de Sf. Petru. Nu fiți neștiutori și nu întrebați cum vom face aceasta căci știți cu toții prețul și puterea credinței, a speranței, dragostei, răbdării, dreptății și atotsporul duhovnicesc unit cu râvna pentru Casa Domnului. Toate acestea sunt roua care face să crească și să înflorească mila Domnului. Toate acestea ne agonisesc și ne asigură cetățenia și sălășluirea noastră în locașurile cele vecinice. La lucru, deci, părinților și fraților! Câtă vreme ne mai aflăm pe acest pământ, sa fim cultivatorii neobosiți ai faptelor bune, ai milosteniei, ai îndurării și iubirii de oameni și ai tuturor celorlalți vlăstari evanghelici, din care vom împleți, dincolo de mormânt, coliba nesticăciunei. Să nu pregetăm, fraților! cine știe ce ne aduce ziua de mâine, cine știe tainele voinței Domnului! Cât mai este încă ziuă, să lucrăm: lucrul pe care ni-l cere sfânta noastră datorie, căci vine noaptea când nimeni nu mai poate să lucreze. Să ne ispitim cugetele, să ne cercetăm faptele, și ce va fi de îndreptat, de mărturisit, de îmbunătățit, să facem cu mare și sfântă grabă. Cine știe dacă astă-seară Domnul nu ne va cere socoteală – socoteala cea mare – de faptele și de gândurile noastre. Să ne întoarcem, deci, către Domnul și din toată inima și cu tot dinadinsul să zicem cu Sf. Apostol:

Bine este nouă să fim aici! Bine este nouă, Iisuse Christoase, Dumnezeule, să fim lângă Tine, lângă tronul luminei, gloriei și dărnicii Tale! Bine este nouă, Stăpâne, să lăsăm poruncilor, învățăturilor și Sfințelor Tale Taine, inima, viața și petrecerea noastră în această lume! Dar, Bunule și Vistierul Bunătăților, Tu n-ai nevoie de colibă, căci această colibă ne trebuie nouă! Ajută-ne, deci, să întemeiem coliba vieții celei vecinice, sub lumina cea de-a pururi nescăzută și neînserată a Dumnezeirei Tale! Fă, deci, Milostive, ca, pe placul negreșitelor tale făgăduințe, acolo unde totul este Răsărit, Plenitudine și Adevăr, acolo să întemeiem, statornic, cetatea biruinței și a îndeplinirii. Ajută-ne ca, în viața aceasta, atât cât ne mai rămâne până la porunca ta de rechemare, să agonisim, cu harul tău, dreptul cetățeniei și al sălășluirii în Paradis, pentru ca, acolo, Dumnezeule, odată adunați, etern desfățați de privirea mărireii Tale, etern să binecuvântăm numele Tău – al Tatălui și al Fiului și al Sf. Spirit. Amin.

1910

ARE SAU NU TALENT?

Iată o întrebare pe care o răsucim și o desrăsucim, în gândul nostru, când trecem – încet, cu luare-aminte – prin paginile... 6, 7, 8... 18 ale unui volum de poezii (ori proză), datorit unui poet (ori unui prozator), răsărit în ajun. Iată o întrebare pe care ți-o adresează, peste umăr, un prieten, când tu pătrunzi încet în cartea proaspăt deschisă a unui nou venit. Grea întrebare. După ce ai străbătut o duzină sau două de pagini, începi să crezi că ești pe urma anevoiosului răspuns: *are talent* sau: *n-are nici un talent*?

Voim să vorbim – încă o dată – despre cartea adesea chinuitoare, înșelătoare, care înfățișează debutul cuiva. Volumul al treilea al unui talent extraordinar nu-ți mai dă, din acest punct de vedere, nici o bătaie de cap. Omul are covârșitor talent și pace; citindu-l nu-ți mai rămâne decât să-l admiri și, dacă te crezi în stare, să analizezi farmecul special pe care autorul îl revarsă în suflele. Volumul al treilea al unui scriitor fără talent, adică al unui falsificator de fraze ori de stihuri, tot așa te lasă în pace. Afară doar, dacă ai norocul să nu poți să citești fără scandal, proza miorlăită și versul calp. Admițând, însă, că ești complet edificat asupra pseudo-talentatului poet cutare și că Dumnezeu ți-a dăruit o inimă egală și înțeleaptă, volumul al treilea ca și al treispre-

zecelea al simpaticului potrivit de versuri te vor lăsa în eternitate liniștit. Iată, însă, un volum, primul volum, al unui poet despre care alaltăieri nu se știa nimic și pe care, personal, poate nu l-ai văzut niciodată. Stihurile lui sunt azi sub ochii tăi; o împrejurare oarecare sau nevoia te obligă să le citești și ce este mai grav să spui și altora cum le-ai găsit. Aceasta este chestiunea..., desigur o chestiune care uneori e tot atât de grea și de insolubilă ca și chestiunea lui Hamlet.

Ce te face să aduni, din ce în ce mai mult, pe măsură ce dai filă după filă, răspunsul, în sfârșit, biruitor: *are talent*! Și, dimpotrivă, ce te face să iei creionul și să biciuiești cu șfichiuri negre poemele junelui și absolut necunoscutului debutant, cu alte cuvinte să găsești, pe măsură ce-l citești, că *D-sa n-are nici un talent*? – Dar văd sculându-se de la mesele lor de lucru câțiva esteticieni, câțiva critici, și spunându-mi cu bună-tate:

– Îți pui o întrebare de ignorant! Frumosul are legile sale speciale și vom putea să-ți dovedim, aproape cu evidență științifică, pentru ce poetul care ți-a plăcut are talent și iarăși pentru ce talentul lipsește (dacă lipsește) din opera celuilalt. M-aș băga la școală bucuros și mi-aș da capul pe mâna acestor dascăli esteticieni, dacă nu mi-ar lipsi, cu desăvârșire, timpul și mai ales dacă n-aș fi prea bătrân, ca să mai pot să învăț, ce n-am avut norocul să învăț până acum.

Știință a frumosului! Divină estetică!... Cât de mult am dorit eu să pătrund sub plăfoanele ei poliedrice și liliiale (dacă ar fi așa, căci nu le-am văzut niciodată!) și să silabisesc taina arcanelor ei... Nici Pitagora mistuit de dorul să cunoască tainele religiei egiptene n-a tânjit mai mult ca mine de dorul de a gusta misterele estetice și beatitudinea explicărilor ei infailibile! Dar nu mi-am izbândit dorul și nu mai cred în izbândirea lui. Cu vremea (ce nu face vremea!) am ajuns să mă mângâi și între alte multe împrejurări m-a mângâiat următoarea:

Balzac, marele Balzac, titanicul romancier Balzac; avea o rudă, foarte tare în frumoasele scripturi, fiindcă era profesor de retorică. Balzac avea vreo douăzeci de ani și ruda lui, să zicem, vreo patruzeci. Părinții lui Balzac, îngrijorați de multa hârtie pe care o prăpădea fiul lor, se duc, într-o zi, cu nu vraf de manuscrise, la distinsa rudă, la acel cunosător într-ale frumoasei scrieri și vorbiri.

– Iată ce face Honoré al nostru. Te rugăm să citești și spune-ne d-ta, care ești atât de competente, ce să credem despre această manie literară...

Seniorul, cunosătorul dascăl în manuscrise, le citește, le studiază cu lupa... și dă părinților lui Balzac, următoarea sentință fără de apel:

– Spuneți-i lui Honoré al vostru să se apuce de orice meserie de pe lume, dar de literatură să se lase – imediat și pentru totdeauna.

Această mică împrejurare, între altele, m-a consolată că n-am învățat și nu știu cum se poate stabili, din punct de vedere critic și estetic, dacă un volum de poezii (ori de proză) este ori nu este produsul unui talent. Dar tot o așa împrejurare și altele la fel m-au făcut și mă fac să mă întreb de zeci de ori, când deschid un volum de debut, are sau nu are talent picuiul acesta?

Tocmai întrebarea aceasta mi-o pun, astăzi, în fața volumului de poezii *La fântâna Castaliei*, al d-lui N. Davidescu. E primul D-sale volum și toate câte v-am spus până acum cresc înaintea ochilor mei (ca niște crengi de busuioac, în ferestrele unui bordei de om sărac) ascunzându-mi direcția și lumina razelor soarelui. Dacă nu mi-ar fi teamă de ridicol și de foarfecele d-lui director, aș lua poezie cu poezie (sunt treizeci și cinci de toate) și aș spune la fiecare ce calități și ce cusururi s-au găsit. Dar atunci s-ar părea să fug de întrebarea principală... și eu sunt un om cinstit!

Atunci – după părerea mea – poetul N. Davidescu are talent, dar cu observările și cu condițiile de mai jos. *La fântâna Castaliei* este mai mult o proorocie. Cele treizeci și cinci de poezii de astăzi credem că sunt nimica toată, față de ceea ce autorul va scrie în viitor – dacă îi va fi dat să scrie, să simtă, să sufere, să lupte și să justifice părerea noastră de azi, că are talent. Părerea aceasta o întemeiez în deosebire pe cinci-șase poezii, din cele treizeci și cinci ale volumului. *Titanii*, *Oboseală*, *Cu Senior Christos de vorbă (Panteistă)*, *Parafraza sărutării lui Iuda*, și, mai presus de toate, *Daemonica Poemata* sunt bucățile cari mă scot din îndoială și din ceață și mă fac să văd departe pare că un revărsat de zori. Citiți aceste poezii mai înainte de toate celelalte și apoi încă o dată după celelalte.

Cinci poezii din treizeci și cinci! Nici o mirare; poate că am ales prea multe. Când ar fi să alegi cu severitate dintr-o operă de o sută de volume, ai păstra poate de-abia 10%. Nu scria Zola odată:

– Trebuie să dăm cu securea în opera lui Victor Hugo și să scoatem din ea acele patruzeci-cincizeci de capodopere pe cari le conține – adică poeme și poezii. La proza lui Hugo nici nu se gândea.

Deci, cred că d-l N. Davidescu are talent. Această credință îmi dă dreptul să-i vorbesc pe șleau și să-l dojenesc pentru ceea ce mi se pare vrednic de dojană, în poezia sa. Mai întâi, e prea multă *cafenea* și *cârciumă*, la *Fântâna Castaliei*! Cel puțin de cinci ori (pag. 10, 20, 59, 66, 82) ne întâmpină cafeneaua, în care poetul și închipuiții săi stau cu ceasurile. Poetul are o specială dragoste să ne descrie cafeneaua și să dea lectorilor, în versul său, parfumul acestui loc predilect. Au mai făcut așa și alții și încă mari poeți... Știu; dar nu-mi vine să cred că

muza vreunuia din ei, zburând în slăvi întâia oară, și-a luat vânt de la masa unei cafenele.

Mai departe, nu mă împac și nu admit atâta „spleen“, atâta „oboseală“ și atâta falsificare de inimă, la douăzeci și cinci de ani, într-un volum de debut și în vătălia a treizeci și cinci de poezii! Sonetul intitulat *Oboseală* e frumos și ne impresionează. *De Profundis*, *Singurătate*, *Sentimentalism* și *Spleen* îl imitează fără de succes, fiindcă poetul caută să se imiteze pe sine, cel sincer și poetic obosit, atunci odată, când a scris *Oboseală*.

Poetul vrea să ne convingă că la vârsta D-sale a golit până la drojdie paharul plăcerilor, al speranțelor și al necunoscutului vieții și că nu-i mai rămâne decât să cânte împrejurul unei prostituate, această psalmodie de *mouche charbonneuse*:

Și-n vreme ce dorința spre dânsle ne poartă,
Chemăm din gol femeia visată. Și livizi,
Parodiem sinistru iubirea noastră moartă
Și vremurile-n care credeam în ea – stupizi! (Pag. 58)

Poetului îi place grozav de mult să ne facă să credem despre el o grămadă de blestemății care, se știe, nu sunt complet adevărate, nici chiar când ni le spune Baudelaire. Îmi fac o datorie de prieten să-l sfătuiesc să rărească plimbările pe calea aceasta:

Și-n murmurul tăcerii mă simt un condamnat
Cu ochii grei și putrezi de vise și de viciu,
Cu fruntea-nvinețită de-al gândului supliciu
Și buzele de-un rictus hidos de-asașinat. (Pag. 70)

A d'autres!... Cum poate un poet să-și piardă vremea compunându-și așa mască, atunci când lumea aceasta e plină de soare și de noapte, de flori și de luceferi, de biruințe și de înfrângeri, de eroi și de mișei! Și, în general, cum poate un poet să putrezească în așa impresii și în așa stări sufletești ca acele din *Spleen* și din *Sentimentalism*?

Acum sunt numai gânduri risipite
A căroră viață când se-aprinde
E un asalt de viermi care cuprinde
Un rest al unei inimi putrezite. (Pag. 76)

E același poet care scrie *Titanic* și *Daemonica Poemata*! Nu-mi lămuresc lucrurile altfel decât în oglinda unui izvor, care țâșnește întâia oară și care aruncă în văi tot ce a trebuit să macine până să-și facă loc... Dar cu condiția ca izvorul să se limpezească și să ajungă potabil, căci

dacă se dovedește sulfuros sau feruginos, construim pe el o casă de sănătate.

În convingerea că avem înaintea noastră un izvor de apă în viitor, bogat și bun pentru oameni sănătoși, sfătuim pe d-l Davidescu să-și primenească sufletul. Ar fi păcat ca un talent, cum se arată pe ici, pe colo al D-sale, să se extenueze în jucării retorice și în fermentări pretinse rafinate. Jos toate aceste cutii cu dresuri și cu otrăvuri! Sus steagul vieții și al nobilelor lupte!

Să nu-mi răspunzi cu nici o teorie și să nu-mi invoci ideile sau canoanele nici unei autorități în materie de artă cu sau fără tendinți, căci nimeni și nimic nu poate să doboare convingerea-mi de fier, că un poet este și trebuie să fie *mai om* decât ceilalți, așadar, mai bun, mai nobil, mai generos, mai curajos, mai erou, decât noi!

Ai auzit ce spune jerpelitul ăla de Gringoire?

„Sunt robii iobagi legați de brazdă, care trebuie să dea seniorului toată munca lor, și care văd foamea, boala, secerând alături de dâșii, pe copilașii lor ofiliți și înfrigurați. Sunt sărmanele fete părăsite, care strâng la pieptul lor uscat pruncul ce scâncește după laptele vai! uscat. E țesătorul înghețat și istovit, care-și taie în neștire giulgiul! Ei bine, uite ce face poetul: toate durerile aceste ale altora, el le simte; toate lacrimile aceste necunoscute, toate tânguirile acestea de plâns, ce nu se aud, trec în glasul lui, i se amestecă în cântec, și, o dată ce cântecul acesta înaripat, viu a scăpat din inima lui, nu mai e spadă, nici caznă care să-l poată opri; el flutură departe, fără odihnă mereu în aer și zboară din gură în gură, pătrunde în castel, în palat, izbucnește în mijlocul ospățului zgomotos și spune stăpânilor pământului: – Ascultă!“

Auzi?... Mergi în calea ta de preursit și să nu fii mai puțin poet decât Gringoire!

1911

CĂRȚI FOLOSITOARE

În primăvara anului trecut 1909, a apărut la Cernăuți, în editura Fondului religios greco-oriental: *Liturgica bisericeii drept-credincioase răsăritene*, sau cu titlul complet: *Prelegeri academice despre liturgica bisericeii drept-credincioase răsăritene de dr. Vasile Mitrofanovici, prelucrate, completate și editate de prof. dr. Teodor Tarnavschi*. Această carte conține, peste tot, 842 de pagini și costă mi

se pare vreo 17 franci, căci prețul (pe când subsemnatul se afla în Cernăuți) nu era încă indicat, ci urma să fie hotărât mai târziu de fondul religios.

Liturgica răposatului dr. Vasile Mitrofanovici, așa cum se prezintă astăzi, prelucrată de d-nul prof. dr. Tarnavschi, este o lucrare de mare merit și o recomand tuturor teologilor și preoților noștri, doritori să-și completeze și să-și reîmprospăteze cunoștințele lor, în această ramură. Cum ne spune d-nul dr. Tarnavschi, în prefață, cartea astăzi tipărită a fost, în începuturile ei, un manuscris lacunar și cu multă nevoie de control pe care răposatul Mitrofanovici l-a lăsat moștenire Facultății Teologice din Cernăuți, adică grijelor ei științifice, ca să facă din el o operă desăvârșită. Sarcina aceasta și-a luat-o asupra-și d-l dr. Tarnavschi, actualul profesor de teologie pastorală, de la Facultatea Teologică cernăuțeană.

După o muncă de mai mulți ani, d-nul profesor a izbutit să prelucraze temeinic lecțiunile predecesorului său și să le redea sub o formă aproape personală. D-nul profesor a păstrat, cât a putut, împărțirea generală și dispozițiunea adoptată de răposatul Mitrofanovici. Dar în această dispoziție generală d-nul dr. Tarnavschi a trebuit să introducă subdiviziuni și paragrafe noi, care să completeze împărțirea predecesorului. Munca de prelucrare și de prefacere, la care actualul profesor a supus opera fostului profesor, a început de mult și anume chiar de la venirea celui dintâi la catedra de teologie pastorală. Cartea astăzi tipărită a crescut treptat (de la ce era la început) în decursul prelegerilor d-lui Tarnavschi, regulat litografiate de studenții teologi, pentru nevoile studiilor și ale examenelor. Cred că nu greșesc, dacă afirm că Liturgica de azi este, ca extensiune, cu 1/2 mai coprinzătoare decât o lăsase răposatul Mitrofanovici.

Dar meritul cel mare al d-lui profesor Tarnavschi – care pentru un necunoscător pare a fi mai mult editorul operei în cestiune – este sârguința migăloasă științifică, desfășurată pentru documentarea acestei cărți. Cât de neînsemnate se par, pentru un profan, însemnările și observațiile de subt text! Și câtă trudă, câte cercetări, câtă răsfoire prin sute de volume nu l-au costat pe autor aceste note, tipărite cu slovă mică și aruncate la marginea paginei! Dl. dr. Tarnavschi a controlat, a corectat, a întregit și a sporit cu 70% toată această parte de informație și de document, care caracteriză operele științifice, parte indiferentă pentru necunoscător, dar interesantă în cel mai înalt grad pentru cititorul înaintat.

Afară de această parte – adică de nota erudită, aproape toată datorită d-lui Tarnavschi – D-sa n-a lăsat nici o pagină din vechiul manuscris, pe care să n-o fi îmbunătățit și sporit. În scurt, putem spune că ne

găsim în fața unei lucrări, care a fost croită și începută de Vasile Mitrofanovici, dar care a fost refăcută, crescută și consolidată, cu tot aparatul științific necesar operelor academice, de către d-nul profesor dr. Teodor Tarnavski.

Cartea despre care vorbim coprinde o introducere și două părți. În introducere, se tratează despre începuturile cultului creștin ortodox, despre cultul *Vechiului Testament*, în raport cu acel al *Noului Testament*, despre scopul, ființa, foloasele... acestui cult. După aceea, se vorbește despre conceptul Liturgiei ortodoxe și de alte multe chestiuni conexe, ca legătura Liturgiei cu celelalte discipline teologice, prețul, folosul, tratarea, împărțirea și izvoarele Liturgiei. Urmează apoi literatura Liturgiei, în câteva paragrafe foarte documentale și datorite aproape exclusiv muncii și cercetărilor d-lui dr. T. Tarnavski, întrucât manuscrisul mai mult sau mai puțin al răposatului Mitrofanovici, după care am studiat și eu, dădea literaturii liturgice o importanță și o extensiune secundară. Aceasta este introducerea.

Cele două părți sunt și se alcătuiesc astfel: Partea I este Liturgica generală, Partea II, Liturgica specială. În Liturgica generală, distingem 2 capitole. Capitolul I are 4 secțiuni: persoanele liturgice, timpurile liturgice, locurile liturgice și lucrările liturgice. Capitolul II coprinde: formele generale esențiale, comune diferitelor rânduieli liturgice (adică rugăciunea, cântarea, cetirea *Sf. Scripturi* și predica) și formele generale neesențiale (ca binecuvântarea, impunerea mâinilor, atitudinea corpului la actele cultului etc.).

Liturgica specială are și ea 2 capitole. Capitolul I are 3 secțiuni: rânduielile liturgice de toate zilele, rânduielile liturgice săptămânale și rânduielile liturgice anuale. Capitolul II are 2 secțiuni: Sfintele Mistere sau Sacramente și Sfintele Evhologii sau Sacramentalii.

Aceasta este dispoziția generală a cărții, dată în cel mai grabnic și mai coprinzător rezumat. În alcătuirea ei specială, însă, secțiunile se împart în articole, articolele în subarticole și totul se reazimă pe paragrafe, corespunzător și metodic distribuite. Cartea mai are o tablă de materii așezată la începutul ei și un registru de nume proprii și comune (importante) așezate la sfârșit.

Fără îndoială că, până astăzi, această lucrare este, în felul ei, cea mai temeinică și mai bună din câte s-au scris în limba românească. Și ar fi de dorit ca fiecare preot, licențiat în teologie, să și-o procure și s-o citească cu luare-aminte. Este drept că teologii de la noi se vor împiedica, citind-o, de oarecari curiozități de limbă, de oarecari provincialisme caracteristice limbei fraților noștri din Bucovina. Afară de aceasta, neapărat, cei care știu limba germană, vor observa pe ici, pe

colo, și unele netăgăduite influențe ale sintaxei germane asupra rostului propoziției profesorului meu din Cernăuți. Dar ce vom zice și pe cine vom găsi de vină? Vom zice ca vechiul prefațier al *Bibliei* de peste munți. Vinovați sunt aceia care au sfâșiat în părți neamul românesc și au curmat astfel unitatea lui de limbă.

Pentru ușurința celui doritor să aibă *Liturgica bisericeii drept-cre-dincioase răsăritene*, însemnez aici că poate să o ceară de la Librăria Universității, Heinrich Pardini, Ringplatz, Cernăuți.

1911

„POEZII“ DE CINCINAT PAVELESCU

Un volum de două sute zece pagini. Poeziile din el sunt împărțite în categorii, unele *Supt lampă*, altele *Romanțe și Cantilene*, altele *Serenade și Madrigale*, altele *Icoane și Vedenii*, iar cele din urmă: *Fabule*. Cartea începe cu o prefață în versuri și se termină cu un judicios epilog de trei strofe. Am citit-o cu luare-aminte și cu simpatie și am revenit pe ici, pe colo asupra unora din poeziile citite. Vă declar aceasta din capul locului, spre toată libertatea mea și spre înlesnirea dv.

Începându-mi citirea, mi-a venit în minte și in-a urmărit neîncetat această amintire: „Când m-am întâlnit cu Cincinat, întâia oară, am făcut schimb cu pălăriile... Eu aveam o pălărie cu boruri largi, garibaldiană... Când m-am întâlnit cu el a doua oară, am făcut schimb cu cravatele. Eu aveam o legătură stacojie, socialistă...“ Când s-au întâlnit a treia oară, au făcut iarăși schimb, dar nu mai știu cu ce. Aceste glume le scria răposatul și neuitatul Anton Bacalbașa, în de-pomenire-vrednica-i revistă *Moș Teacă*, pe la 1895. Tot pe atunci l-am cunoscut și eu pe Cincinat, adică am ajuns să știu cum e la față, fiindcă din nume îl cunoșteam mai de mult. Auzisem de el când cu reprezentarea la Teatrul Național a piesei *Saul*. L-am văzut în toamna anului 1895 (cred că țin bine minte anul) aproape în fiecare duminică. Unde? La velodromul Pucher.

Ce și unde era acest velodrom – voi, studenții universitari de azi, și mai cu seamă voi, cei ce vă apropiați de anii universității, nu aveți idee. Acest velodrom era unde este astăzi Ministerul de Externe, adică palatul Sturdza. Acolo la velodrom, mă topeam de drag după Cincinat Pavelescu și după d-l Jean Mihăescu, primul campion în bicicletă al României. Și mi-era drag să văd că și Cincinat se topea după d-l Jean Mihăescu. „Strigați, băieți: Ura campionul!“ ne dădea comanda Cincinat,

când ieșeam cu toții puhoi din velodrom, în urma campionului și a prestigiosului său biclcl.

Am văzut deunăzi pe la chioșcurile de ziare o caricatură care avea pretenția să înfățișeze pe poetul Cincinat așa cum îl cunosc epigonii din 1911. Am închis ochii și am rechemat pe poetul biciclist de la 1895. Ce frumos băiat era! Avea un păr negru și buclat. Avea o mustață mică, ondulată în chip firesc. Avea niște ochi negri strălucitori și, când venea în vârtejul bicicletei, niște obraji ca doi bujori. Îmi veți răspunde: *Vanitas vanitatum!*... Vă voi replica: Nu-mi pasă! Eu nu cunosc pe actualul Cincinat.

Dar să revenim. Ce vreau eu să spun cu pălăria și cu cravata neuitatului Tony? Vreau să spun că gluma lui, din *Moș Teacă*, poate scrisă așa, într-o doară, s-a întâmplat să cuprindă în ea o izbitoare potrivire cu realitatea poeziei lui Cincinat. Intrând în *casa* poetului și se pare că mai tot ce te întâmpină, fără îndoială multe lucruri și lucrșoare frumoase și de gust, au fost cumpărate de la diferite și ilustre defaceri. Unele poezii îți aduc aminte pe Macedonski, două-trei pe Coșbuc, multe pe Eminescu și pe cei ce au călcat cu talent pe urmele lui. Vorba lui Tony: Pălăria, cravata, surtucul lui Cincinat... sunt luate (imitate) de la diferiți poeți. Nu vorbesc de *Lupercus*, de *Antoniu și Cleopatra*... aceste ace de cravată, cu gămălia de opal, luate cu chitanță în regulă din sipetul lui Hérédia, ci vorbesc de bucățile proprii ale poetului.

Aș înclina să cred că e de vină vasta suprafață de pe care sunt culese cele vreo sută și ceva de poezii din cartea lui Cincinat. De la 1885 până la 1910 e cale de un sfert de secol! Eminescu, Coșbuc și Macedonski, Vlahuță, Pincio și Proca au răzbătut, au strălucit și s-au scuturat, în acest pătrar de veac. Poetul Cincinat, rând pe rând, s-a jucat, a hoinărit, a visat, și-a cântat și și-a jelit iubitele prin acești codri, aceste huge-rișuri și aceste lunci. Firesc este, prin urmare, ca unele din poeziile lui, scrise în prima tinerețe, să aducă aminte pe acest sau pe acel maestru, iubit și căutat în vremuri. A venit, însă, ziua când și Cincinat s-a simțit și a fost un maestru...

Ei, nu! Cincinat este și rămâne veșnic un discipol, printr-o înclinație specială a spiritului său, rob sugestiunii și imitării. De când sunt scrise, de pildă, poeziile *Avatar* și *Veneția*? În volum nu se arată anul zămislirii, cum se întâmplă cu alte poezii. Socotesc însă că sunt scrise în anii de pe urmă. Ce este *Avatar*? Este un tablou în genul cutărui pictor original, zugrăvit de un elev al maestrului. Este o reminiscență, încăpățanată și biruitoare, din Macedonski. Vă aduceți aminte de acea veșnic tânără și frumoasă poezie a lui Macedonski, al cărei sfârșit sună cam astfel (citez din memorie):

Uitată mi-este groapa sub flori și sub parfume.
Dar tot mi-aduc aminte! Fu Cretus al meu nume,
Și-n for purtam tunică cu ciucuri elinești.

Avatar al lui Cincinat e mai dincoace, din vremea cruciadelor. Dar demonul sugestiunii și tirania formelor maestrului biruiesc în discipol – în cel ursit să fie veșnic discipol – într-un mod suprinzător. Cincinat isprăvește:

Atingeam c-o nevăzută sărutare
Albii crini ai mantei tale de argint.

Poezia *Veneția* este încă o pildă de obsesiune și de imitație fără de voie. Dar poate că mă veți întrerupe cu obiecțiunea:

– Nicidecum! Nu e liber poetul să mai scrie și el un *Avatar* al lui, după Macedonski, și o *Veneție*, după Eminescu?

– Cu totul liber! Dați-mi, însă, voie să vă întreb: se bizuia Cincinat, punând mâna pe condei, să scrie pe *Avatar* al lui, că va birui pe Macedonski, sau mai grav: credea el, scriindu-și *Veneția*, că va întrece pe Eminescu? Dacă Cincinat s-o crede mai talentat decât Macedonski, desigur că nu se crede egal cu Eminescu. Atunci pentru ce așa încercări primejdioase? Eu cred că, pur și simplu – fără să se prea gândească – din spirit de ucenicie și de imitare, din pornirea irezistibilă, constantă la unii artiști și literați, să facă și el cum au făcut cei doi maeștri.

Poeziile cele mai frumoase ale lui Cincinat *Nocturnă*, *Sonet* (pag. 39), *Olarul și amfora*, *Căința domnișei*, *Poetul* (pag. 182) și alte câteva te lasă cam perplex. De unde s-o fi inspirat Cincinat? Ce lumini de aștri depărtați se răsfrâng în discul palid (și frumos, dacă voți) al acestui satelit-poet? *Nocturna*, cu clopotele celea din fundul lacului, nu ne-ar da multă bătaie de cap. Dar ideile din celelalte în ce zări și depărtări își găsesc prototipul?

Scriu aceste gânduri fără nici un fel de rea-voință și în cea mai bună dispoziție din lume. Cincinat mi-e drag și pe ici, pe colo poezia lui este meritorie. Dar să dăm omului ce este al omului și să nu-l nimicim, suindu-l atât de sus încât când o cădea de la așa înălțime să se facă praf... Cincinat este și rămâne discipolul lui Macedonski, cel mai talentat discipol al lui Macedonski. *Maestrul Cincinat*, formula câtorva cafenele din București, față de Macedonski însemnează ingratitudine și impietate. Adevăratul maestru, către care te poartă gândul când citești pe Cincinat – unele din poeziile lui Cincinat – este nedreptățitul Macedonski. Cu vremea, Cincinat și-a trădat școala, a renegat pe maestru. A trecut în școala lui Eminescu, a resimțit și oglindit influența și forma lui Coșbuc, și a umblat de colo până colo, cu adevărat *jidovul rătăcitor* al poeziei actuale românești. A scris sub puterea impresiilor și lecturilor momentului, în tonul cântecului favorit al zilei. Încet-încet, a

ajuns și el cineva: un vers corect, o inspirație cvasipersonală... De la *Zopira* (un poem îndrăgit al lui Cincinat) până la *Olarul și amfora* sunt treizeci și trei de trepte! Dar e cam târziu... Lui Cincinat îi trebuie încă douăzeci și cinci de ani până să ne dea al doilea volum! Cine să-i mai acorde atâta credit! Cine să mai aibă atâta răbdare!

La urma urmei, mi se pare că Cincinat este poetul cel mai modest cu putință. Numai Eminescu a întârziat atât de mult, ca el, până să-și adune poeziile într-un volum. Și pe lângă aceasta, pare că el însuși e cuprins uneori de un perspicace scepticism în privința valorii lui absolute. Că e adevărată rasă de poet, că are inimă și apucături de trubadur – vai, nu e suficient!

Nimic din tot n-o să rămână,
Din gând, din visul tău gigant...
Ce-ai plăsmuit a fost țărână,
Părere, umbră și neant!

Iar în epilog, Cincinat exclamă:

O, să găsești o formă nouă!
Să scapi de veșnica ruină,
Cum florile renasc din rouă –
Din visul tău să-nchege lumină!

Frumoase străduinți! Nobile aspirații! Poetul Cincinat le are. Să salutăm în el avântul și eterna tinerețe a poeziei și, citind versurile lui, atât de galeșe și de fragile – ceară, gips... – să înțelegem câtă depărtare este de aici până la marmoră și la aramă.

P.S. Tot răsfoind volumul lui Cincinat și făcând un ultim control ideilor pe care le-ați citit mai sus, găsesc la erata volumului această notiță: „Pag. 182, poezia *Poetul* e reminiscentă după Iwan Gilkin“.

Tot la erată citesc: „Pag. 206, rândul al șaptelea și al optulea se va citi: *Și trunchiul meu nu e în stare trei oameni să-l cuprindă*.“

Sunt nevoit să merg mai departe cu acest post-scriptum. Trebuie să denunț pe Cincinat ca pe un mare neglijent. Iată dovezi:

Mai întâi... „rândul al șaptelea și al optulea *se vor citi*“ Apoi: „*Trunchiul meu nu e în stare trei oameni să-l cuprindă*“ este ori un mahalagism (când acorzi: trunchiul meu nu e în stare), ori o palmă dată gramaticii (când acorzi: *trei oameni nu e în stare*...) Cincinat e între Scila și Caribda, între Tîrchilești și Dealu Spirei.

Cincinat scrie la pag. 26:

Cu ochii umezi de la muncă
Spre sat vin boii în cirezi...

Se poate să fie un poet atât de lipsit de intuiție?... Se vede că Cincinat n-a trecut prin satele noastre decât pe bicicletă sau în automobil. Altfel ar fi știut că boii când vin spre sat, în cirezi, nu vin de la muncă, ci de la pășune, iar când vin de la muncă, nu vin în cirezi, ci perechi-perechi, înjuțați la car, sau cu tînjala după ei.

Cincinat scrie la pag. 99: *Strânsă în faldurile rochiei*. N-a nimerit-o! Cincinat e muntean; faldurii sunt moldovenești. Nu *faldurile*, ci *faldurii* rochiei.

Și ca să fie talismanul
Contra durerii și-a întristării...

Ca un simplu „*Franzbrauntwein... infailibil contra durerilor reumatismale*“, sau ca niște „hapuri laxative... recomandate în *contra constipației* celei mai rele“ (pag. IV a ziarelor).

Păcat de poezie, că e frumoasă.

Cincinat scrie la pag. 46: „*Du-te să-i porți spre mântuire minciuna ta divină*“. Adică: *va lui porter!*...

Cincinat, va!

1911

CONSTANTIN RADOVICI

„De unde a scos Davila pe acest actor?“ Iată întrebarea pe care și-o puneau cu mirare, la reprezentările piesei de deschidere, *Samson*, nu numai spectatorul oarecare, dar și unii ziariști și publiciști.

„Cine știa, alaltăieri, că există printre noi un actor, C. Radovici, cu așa surprinzător talent?“

Această surprindere era aceea a bucureșteanului mărginit la Capitala lui și aproape ignorant că mai există și alte scene, prin provincie (dintre cari două oficiale) și pentru ele: cete întregi de actori, amestecate, curioase, dezbrăcate, uneori mai interesante decât cele oficiale. Mărturisim că noi înșine am fost acest bucureștean surprins, deși persoana lui Radovici ne era cunoscută din timpuri ce se pierd în anii de școală, sau mai bine zis, de fugă de la școală.

Era firesc să caut să știu mai de aproape ceva din viața și trecutul acestui artist, care ne-a răsărit deodată, în maturitatea vigurosului său talent, pe cerul spectacolelor bucureștene.

Astăzi, am puțința și mulțumirea să înfățișez cetitorilor *Rampeii* și spectatorilor, cari au aplaudat cu entuziasm pe Radovici, câteva informații asupra vieții lui.

S-a născut la Tecuci, la 13 februarie 1876. A urmat primele clase liceale la Liceul Național din Iași și la Liceul Unirea din Focșani. În 1890 fiind în clasa III liceală, după vacanța de Crăciun, în loc să se înapoieze la școală, fuge cu trupa de teatru a răposatului Scarlat Arion, la Piatra Neamț. După două săptămâni, parchetul din localitate, în urma intervenției și plângerilor familiei, îl trimite pe fugar la urma lui. Se apucă iar de carte, dar fără nici o convingere și isprăvește un curs inferior cârpit cu corigente și cu repetențe.

La Universitatea Nouă din Bruxelles își ia bacalaureatul și urmează științele juridice, până spre al doilea doctorat, dar iarăși fără convingere. Rampa îl fascinează; lumea artiștilor îl atrage cu o putere ruptă din cadranul fatalității. Face cunoștință cu directorul Garraud, de la Teatrul Alhambra, care ținea mult să scoată din necunoscutul jurist un convins actor francez. La 1898 revine în țară pentru serviciul militar și după terminarea lui, sub ochii furioși și sub pumnii strânși de indignare ai familiei scandalizate, Radovici cade iar la patima lui fatală și trece din trupă în trupă – Teodor Popescu, Vlădicescu, Hagiescu, B. Leonescu, – până când în fine își încheagă o trupă proprie. La 1905 e angajat la Teatrul Național din Craiova, ajunge societar clasa I-a și director de scenă. În iulie 1909, după ce învățase vreun an limba germană, e pus la probă și dă o probă strălucită pe scena Burgteatrului din Viena, în fața directorului Schlenther și a corpului regizoral și obține un certificat elogios.

În urmă, la Neues Schauspielhaus din Berlin, face cu directorul Halm un angajament pe cinci ani și debutează la 30 octombrie 1909 în rolul Amias Paulet, din *Maria Stuart*, alături de Hedwiga Bleibtreu, Sophia Wagner, Rudolf Christian și alte talente ale acestui teatru. Rând pe rând, apoi apare în Samaja din *Judith*, Cassius din *Iuliu Cezar*, Kleinstuber din *Traumulus*.

Dar acest artist, care biruise greutățile limbei germane, care se bucura de lecțiile și atențiunea maestrului Alexandru Strakosch, care avea un angajament avantajos pe cinci ani, cu salariu crescând de la 500 la 1000 de mărci, nu putea să uite că nu e neamț... Și în loc să rămâie în lumea aceea, care-l primise și-l aprecia, până la cucerirea definitivei celebrități, în loc să revie în țărișoara lui, precedat de impresari, de surle și de trompete, a preferat să reintre încă o dată necunoscut și mic și să se reangajeze la Teatrul Național din Craiova.

Am văzut noi înșine, în mâinile lui Radovici, contractul de angajament pe cinci ani la Neues Schauspielhaus din Berlin. M-am uitat la artist cu ochii înduioșați:

– Da, mi-a fost dor de țară, mi-e dragă limba asta care e a ta și a mea... De la teatrul din Craiova, am venit încoace spre București. În mai, anul acesta, am intrat în Compania dramatică Davila și deunăzi regăsiți în mine pe Radovici de acum 15 ani. Am căzut din cer, nu e așa? Ei, am ros mult scândurile scenei; am interpretat destule roluri: Othello, Olofren, Karl Moor, Papa Lebonard, Brechard din *Baricada*, Lt. colonel Schwartze din *Magda*, Hartwig din *Ewa*, Pygmalion... dar pentru tine sunt de-abia Jacques Brachart.

I-am răspuns în gând: „O, dragul meu, să dea Dumnezeu să nu-ți aduci aminte prea adesea de celebrele versuri (în care e vorba de patrie):

Nous l'aimons malgré tout,
même injuste et cruelle
Et pour son saint amour
il n'est point d'infidèle.“

1911

TEATRUL MODERN: „SAMSON“

Jacques Brachart s-a născut în „mahalaua pungașilor“ din Marsilia, a crescut pe cheu și pe maidane și, când a fost destul de mare, s-a făcut hamal. După aceea, a fost, probabil, matroz, contrabandist..., până când steaua lui a răsărit din Orient și l-a chemat în bogatul Egipt. Înzestrat cu multă inteligență practică, plin de voință, plin de răbdare, Brachart a învățat în lumea cosmopolită și comercială, prin care își face loc cu umerii lași, să nu-și spună niciodată planurile, să-și ascundă căile, să cumpere conștiințele și să întrebuițeze mii de chei și de mijloace, după împrejurări și după greutăți. În Egipt izbutește să descifreze taina Sfinxului și începe să înalțe piramida de aur. Directorul unui mare ziar, administratorul a două companii maritime, suie din treaptă în treaptă, din milion în milion, și ajunge – Brachart Pașa. Vine apoi la Paris, unde se instalează ca un pașă și azvârle cu zgomot o afacere nouă, *Minele Egiptene*, o întreprindere pe acțiuni care prinde de minune și care îl ridică pe Brachart și mai sus, în fluxul mereu crescând al acțiunilor.

Dar acest luptător cu pumni enormi, acest cuceritor brutal, acest om de afaceri – care, pe drumul biruințelor lui, a răsturnat cine știe câți protivnici în noroi, cine știe câte familii în nenorocire – păstrează în inimă-i, ca într-un vas impur, o ramură de crin! Acum 30 de ani, când alerga pe străzile Marsiliei, desculț și zdrențaros, îndrăgise un vis, o apariție fermecătoare, o femeie din lumea mare... În fiecare zi o pâdea când ieșea din casă-i; și ea trecea mlădie, mândră, suverană, pe dinaintea bietului copil desculț, care lăsa ochii în pământ. Cine era – micul Jacques n-a cutezat niciodată să cerceteze mai de aproape, mulțumindu-se să adune în inimă-i frumusețea și dulceața intangibilei icoane, cum aduni farmecul depărtatelor stele. Această vedenie nu s-a șters niciodată din amintirea și din dorul lui Brachart și cu toate că bogăția i-a deschis mai pe urmă, în Cairo și pretutindeni, vistieria tuturor desfătărilor, cu florile și cu femeile a trei continente limitrofe, el a trecut printre ele, sobru și plin de gânduri. Și iată că la Paris revede într-o zi, după 30 de ani! dulcea vedenie de la Marsilia, sub chipul domniței Anne Marie d'Andeline, fiica nobilului, copilăritului și sărăcitului marchiz d'Andeline.

Brachart, ajuns milionar din hamal, crede că a pus mâna și pe sâniile ultimei dorințe. Mijlocul va fi cel de totdeauna și fără greș: banii. Marchizul și marchiza d'Andeline, fiul lor (frumușica secătură d'Andeline), la apropierea și propunerile teribilului mitocan, umflat cu milioane, își simt balamalele moi de tot. Pretenții, repulsiuni, prejudecăți nobiliare... se înecă toate în fluviul acțiunilor miniere. Anne Marie d'Andeline e vândută milionarului Brachart.

Inima bieteii femei e plină de nesfârșită scârbă. Pe părinți îi iartă și îi rabdă; dar ceea ce este groaznic e contactul cu acest om care, în fața legii și a societății, este soțul ei. Anne Marie nu poate să-și mai stăpânească aversiunea și dezgustul și rupe cu soțul ei orice legături maritale. De aci înainte vor fi soț și soție numai în fața lumii.

În vremea aceasta, printre jivinele fără număr, dar mai toate imunde și veninoase, care mișună în bălțile argentifere ale lui Jacques Brachart, este și domnișorul Jérôme Le Govain. Băiat frumos, bine spoit, obraznic și cu succese galante, D-sa înfățișează un fel de „triple-sec“ al tripoului, al desfrâului și al Bursei. Jérôme Le Govain a intrat pe sub pielea milionarului Brachart și ascultându-i sfaturile, admirând geniul lui financiar, îl urmează strâns pe calea neîncetatei creșteri a *Minelor Egiptene*. Anne Marie, inimă tânără și netrăită, se îndrăgostește de Le Govain. Același sclivisit și rușinos Le Govain târăște însă după el dragostea și fustele unei biete creaturi, unei nenorocite curtezane: Grace Ritherford. Această Grace a fost și este femeia tuturor și odată,

pe la Cairo, și a lui Brachart Pașa. Câtă vreme Le Govain își scotea banii de ghețe și de cravată de prin tripouri, Grace, milionară, îl avea la discrețiune și Le Govain era gata s-o ia în căsătorie. De când însă domnișorul se răsfață în acțiunile miniere, Grace nu mai are nici un preț și Le Govain a aruncat-o la coș, ca pe un simplu bilet de dragoste plictisitoare.

Cu aceste premise, Bernstein trage cortina de pe primul act al piesei *Samson*. Facem cunoștință cu cei de mai sus, aflăm că Anne Marie iubește pe Le Govain, aflăm că bărbat-său e gata să plece, în seara aceea, la Londra, și vedem pe Grace, chinată de gelozie, destăinuind lui Brachart cum că Anne Marie îl înșeală (fără să-i spună cu cine) și îndemnându-l să simuleze că pleacă la Londra, dar să nu mai plece, ci să se înapoieze acasă, după miezul nopții.

Actul II se petrece la para lumânării, pe la trei dimineța între soția dovedită că a plecat de acasă și între soțul care cere lămuriri și precizări. Sărmana Anne Marie și-a dat inima pe mâna unui nemernic. Banchetul la care a fost dusă astă-noapte, prin surprindere, de Le Govain, a fost o orgie ticăloasă. De acolo a fugit cu rochia sfâșiată, cu o mână plină de sânge. Scârbită și îngrozită, brusc și deplin luminată asupra lui Le Govain, ea nu mai vede în juru-i decât pustiu și moarte. Brachart află cu dibăcie cine este seducătorul și unde s-au întâlnit – și o răzbu-nare de financiar se încheagă în capul lui.

Se face că a plecat într-adevăr la Londra și se ascunde la Paris, în Otelul „Ritz“, unde îl găsim în actul III și unde primește rând pe rând (îi chemase din vreme) pe Grace, pe omul lui de bancă și apoi pe Jérôme Le Govain. De la Grace, Brachart află detaliile orgiei de peste noapte și pe comesenii. Grace neapărat nu putuse să lipsească de la așa ceva. Pentru acest serviciu, Brachart îi va face alt serviciu: îl va scutura pe Le Govain până la cel din urmă franc, așa încât ciocoișul să nu-și mai vadă mântuirea decât în căsătoria cu nenorocita curtezană. Cu omul său de afaceri, Brachart pune la cale un dezastru financiar, o scădere fulgerătoare a acțiunilor miniere, iar pe Le Govain, care era un acționar de frunte, ca să nu poată afla nimic, îl sechestrează lângă el, în Otelul „Ritz“.

Timpul prevăzut se apropie. Brachart dă masca la o parte. Între hamalul milionar, între copilul ulițelor Marsiliei, între omul din popor, rău crescut, trivial, dar erou prin eroismul răzbunării și între ciocoiul cu pseudomanieră, lustruit pe dinafară dar putred pe dinăuntru, tot atât de trivial ca și fostul hamal, dar fără nici o nobleță și nici o frumusețe, au loc un dialog și o scenă de o violență și de o cruzime nemaivăzute în teatru... În sfârșit, se aud pe stradă strigătele colportorilor de ziare: „Dezastrul de la Bursă!“ Furia albă trece peste Le Govain. Toate

injuriile ar vrea să i le scuipe lui Brachart în față, dintr-o dată. Și ce ar putea să fie mai dureros pentru Brachart decât să-i spună în albul ochilor că a fost amantul nevestei lui. Fie! dar Le Govain va fi soțul unei femei care a trecut prin brațele tuturor, căci „decavatul“ Le Govain se va căsători inevitabil cu Grace Ritheford.

Răzbunarea lui îl costă pe Brachart 30 de milioane! El scrie soției sale, ca un erou din alte timpuri: „...sunt cu desăvârșire ruinat. Nu mă gândesc decât la tine. Te iubesc...“ În actul IV, în aparență mai slab decât al III-lea, dar frumos ca o liniște a mării după furtună, Brachart învață pe Anne Marie ce înțeles are această catastrofă care i-a spulberat 30 de milioane... Uriașul Samson cade în mâna filistenilor inimici, care îi scot ochii și-l pun să învârtească, în locul măgarilor, la o moară. Apoi într-o zi a lor de sărbătoare îl aduc la templul idolului Dagon, ca să înveselească poporul, iar căpeteniile se urcă în foisorul templului și petrec și sărbătoresc rușinea dușmanului răpus. Atunci în uriașul orb înviază puterea de altădată. Cu amândouă brațele, el cuprinde stâlpii templului și, zguduindu-i cu furie, prăbușește templul cu inimici cu tot... A murit și Samson! dar a murit subțil leșurile dușmanilor striviți.

Ce inimă de femeie ar rămânea de piatră, în fața acestui Samson modern, care prăbușește un foisor de aur, numai ca s-o răzbune și să-i probeze că o iubește? Anne Marie e pe jumătate cucerită, pe trei sferturi cucerită, și piesa se isprăvește subțil un cer de împăcare, de speranță și de satisfacțiune sufletească.

S-a șoptit în presă că *Samson* e o piesă imorală, odioasă. Trebuie să fie o glumă. Pentru ce imorală? Pentru cele 2-3 cuvinte tari din ea, pentru povestirea destul de sumară a unei seri de orgie, sau pentru cutezanța și energia cu care autorul dezvăluie vederii turpitudinile societății actuale și formele nude ale adevărului?

Reprezentarea acestei piese cu care începe stagiunea 1911-12 la Teatrul Modern interesează dintr-un punct de vedere special. Facem cunoștință, în ea, cu un element nou al Companiei Davila, anume cu d. C. Radovici (bancherul Jacques Brachart). Apariția acestui artist e un eveniment. Care îi e trecutul, de unde vine... ar fi interesant să știm în amănunte. Credem însă că până acum n-a încarnat nici un rol care să-i convină mai desăvârșit și să-i pună calitățile într-o lumină mai prielnică decât rolul lui Jacques Brachart. A urmat acest actor Conservatorul? A învățat Jacques Brachart școala comercială? Nici Radovici Conservatorul, nici Brachart vreo școală de comerț! Și unul și altul au făcut școala străduințelor necunoscute, a luptelor neîncoronate de nici o academie. Mi se pare că l-am văzut pe Radovici, cândva, de mult... hamal într-un jalnic teatru de provincie. Povestea e aceeași. Brachart va fi într-o zi milionar, Radovici: artist de mâna întâia.

În primul act, ca de obicei, lucrurile merg domol și artiștii nu se distanțează prea mult unul de altul. În actul II proeminează jocul lui Radovici și al d-nei Maria Voiculescu. În actul III, dl. Storin – un talent remarcabil – rămâne față cu Radovici ca un ostrov în mijlocul unui râu revărsat și năvalnic. În actul IV nu mai văd decât pe Radovici, deși alături de el mai este și puternica d-nă Maria Voiculescu.

Radovici intră în scenă. Figura lui cheamă irezistibil privirile spectatorilor. Și-a spus cuvântul și acum ascultă pe coleg, dar ochii noștri întârziează asupra-i și din figura lui atât de mobilă, atât de expresivă, căutăm să înțelegem prețul cuvintelor ce i se adresează. *Acest actor știe să asculte!* Iată un lucru rar. Ați văzut artiști mândri de gesturile și de oratoria lor, care, înghețați și cam disprețuitori, așteaptă pe partener să isprăvească tirada, ca să înceapă ei pe a lor, cu și mai mult accent, cu și mai teribilă sforăială!... Acești artiști sunt niște pseudoartiști. Priviți pe acest necunoscut de Radovici cum ascultă pe coleg. El este un actor care așteaptă să-i vină rândul și replica, sau este un om la el acasă, agitat de gânduri și de planuri, de dureri și de speranțe, de așteptare și de teamă? Unde e masca aceea, spoită și împietrită, impertinentă ori falsă, a histriionului *care nu știe să asculte?* Ochii, gura, mușchii feței, mâinile lui Radovici nu numai că știu să spună ce este de spus, dar știu să asculte. De unde a învățat acest actor așa meșteșug rar? Nu știm! Noi constatăm faptul cu o deosebită mulțumire.

Efectul produs asupra noastră de jocul lui Radovici este înălțător. La viață răspundem cu viață, la simțire cu simțire. Nu mai suntem la teatru, cel puțin nu la orice teatru. Răceala și ironia, pe care ți le provoacă sforile prea aparente, păpușăria ageamie, se topecă în emoțiune și în entuziasm. Aceste actor e un adevărat artist!

Piesa *Samson* la Teatrul Modern însemnează, cu deosebire, un mijloc meșter ales pentru publicarea talentului d-lui C. Radovici. Dl. Davila, în privința aceasta, e maestru. D-sa se pricepe ca nimeni altul să dea unui actor rolul cel mai potrivit cu forțele și cu temperamentul lui. Și cred că acei câțiva artiști, care au plecat de la Teatrul Modern, ducând între bagaje și cununa de laur, n-ar fi izbutit cu una, cu două, subțil altă direcțiune, să se arăte lumii într-o lumină atât de favorabilă și în roluri atât de avantajoase. O fi semănând și dl. Davila cu acel nu știu care cuceritor despre care s-a zis: știa să cucerească, dar nu știa să păstreze! Meritul d-lui Davila e și mai mare. Îi vom fi recunoscători să ne scoată la iveală, la fiecare 2-3 ani, atari elemente nouă și viguroase, care – de n-ar fi fost simțul D-sale devinator și fin – ar fi umblat încă multe vreme pe căi fără de glorie.

1911

Un aventurier italian se întâlnește la băile Luchon din Franța cu frumoasa d-nă Férioul, soția unui prea cumsecade și bine situat burghez francez. Carlota Férioul, femeie cinstită, neștiutoare de durerile și de primejdiile vieții – ca și ale inimii – e o mică pervertită a reveriei, un fel de M-me Bovary. Dragostea placidă a soțului și viața casnică, între cei doi copilași pe care-i are și în casa ei îndestulată, de la Grasse, nu-i sunt de ajuns, nu-i umplu inima. Vecinica poveste, vecinicul rezultat al educației sentimentale sau al dezechilibrului cu noi înșine. Carlo Artanezzo apare în ziua vieții d-nei Férioul ca o întrupare miraculoasă a visurilor ei de fată mare și de soție – incorigibil visătoare. Carlo e frumos, e-nalt, are niște ochi strălucitori ca de felină, are buzele roșii ca trandafirii ce cresc pe vechiile puzderii ale Vezuviului și niște mâini brune ca serile napolitane. Afară de aceasta, aventurier pentru care nici o cutezanță nu poate leșina în ezitare, Carlo Artanezzo e ager și irezistibil, în cucerirea inimilor feminine, ca Fra Diavolo, ca Luigi Lampa și ca toți bandiții italieni din Italia și de pretutindeni. Căci vezi, frumosul Carlo Artanezzo e puțin și bandit.

Într-o singură zi, Artanezzo câștigă inima și trupul Carlotei Férioul. Cam repede și inexplicabil au observat cronicarii și criticii noștri bucureșteni. Dar așa se petrece lucrul (firește, în piesa *Scandalul*, a lui Henry Bataille) și foarte de multe ori tot cam așa și în viață. Carlota Férioul e o femeie perfect cinstită, care își iubea bărbatul, care își adora copiii!... Inexplicabil!... dar un inexplicabil jalnic de frecvent.

Dragostea dintre Carlo și Carlota ține o săptămână, o dragoste ascunsă, înflăcărată, nebunească, sub spaimetele descoperirii posibile (dacă nu și începute), fiindcă familia Férioul și Artanezzo se găsesc, doar la băile Luchon, locatari în același hotel. Și într-o seară – un vis de august sau de septembrie plin de parfumurile florilor, de colbul stelar – visul iubirii celor doi se isprăvește deodată!

Artanezzo e un escroc! După o convorbire întortocheată și penibilă, Carlo Artanezzo subtilizează iubitei înmărmurite un inel de mare preț și aleargă cu el – după spusa lui la masa verde, în realitate, însă, la un giuvaergiu, spre amanetare. D-na Férioul cade ca din aeroplan! Iubitul ei – omul acesta căruia ea i s-a dat trup și suflet – e un escroc!

O, bietul băiat, da și nu prea. Este, e adevărat, un cavaler de industrie, un rasta, o pasăre de lux, de mizerie și de pradă, în același timp, o existență extraordinară, cu o expresiune brutală și sugestivă din limbajul nostru bucureștean: cineva care *supează la Capșa și doarme la*

poliție... Dar în actul II din piesa lui Bataille, pe lângă acestea și pe lângă altele, mai aflăm că acest aventurier protestează și dovedește și cu probe tari o inimă clocotitoare de iubire, o inimă poetică și eroică!

Da, e mincinos, înșelător, abject! Unește laolaltă și oscilează între lumea ambasadelor, stațiunile balneare luxoase, între lumea localurilor de joc celebre și între lumea otelelor suspecte și infecte, lumea măsluitorilor ordinari, a vagoanelor de clasa III și a prostituatelor de aceeași clasă! Dar cât e de frumos acest golan cu aspecte de marchiz, acest deklasat, acest candidat de pușcărie, în scena supremei mărturisiri din actul II.

Artanezzo vine înaintea nenorocitei Carlota, îi spune care este și care nu este partea lui de vinovăție – în procesul de escrocherie, deschis la Paris, și unde biata femeie este chemată să mărturisească – și la urmă îi restituie toate scrisorile, toate dulcile nimicuri, primite la Luchon. (Giuvaerghiul la care Carlo amanetase inelul Carlotei și făcuse împrumuturi în numele ei deschisese acest proces.) Cât de zguduitor este efectul pe care-l produce asupra noastră, în sinistrul crepuscul al dezmeticirii și al păcatului consumat!

Toate aceste constatări și ogîndiri le îndreptez cu drag către Storin, interpretul lui Carlo Artanezzo. Un remarcabil talent, care crește, sporește, se dezvoltă sub ochii noștri. De la piesă la piesă, din ce în ce mai bine, Storin merită astăzi admirativele noastre complimente.

– Ce vârstă ai? l-a întrebat Novelli.

– Douăzeci și opt de ani, a fost răspunsul.

Am simțit-o eu însumi, am auzit-o din gura lui Radovici:

– Storin are un puternic temperament dramatic, un talent deosebit și multă perseverență la muncă. Ce-i mai trebuie? Vremea, în care să poată să se manifesteze și să se maturească! Răspлата muncii și a talentului, însă, să știe s-o aștepte cu nerăbdare, cu modestie și – de câte ori! – cu resignare. Lucrul acesta, aici între noi, să nu-l uite niciodată.

1911

O SCRISOARE GĂSITĂ ÎN ZĂPADĂ

Azi-de-dimineață, când am deschis ochii, am văzut deasupra Bucureștilor mansardei mele poalele de hermină ale iernei, iar în dreptul soarelui absent fantoma furnicăată de mii de puncte albe a dalbului monarh. A nins! și ninge încă, bogat, tihnit. Ce-am visat astă-

noapte... nu-mi mai aduc aminte. Lumina mată și puternică a cerului colcăitor de nea mi-a umplut ochii brusc, ștergând fără de urmă lumile ireale ale visului. Îmi pare că visasem ceva frumos, îmi pare că icoana d-tale coborâse cu drag pe ochii mei închiși. Dar peste visul șters, iată, la lumina zilei, visul mult mai primejdios, cu ochii treji...

Am recăzut sub farmecul dulcei noastre convorbiri de ieri. Te-am văzut în colțul d-tale, în salonul d-tale, atât de prietenoasă, atât de măgulitoare pentru bietul cântăreț ce sunt, atât de turburătoare!... Covoarele vechi, discrete, dimprejuru-ți, obiectele frumoase și de preț pe care știi să le dezordonezi cu atâta iscusință, portretul și fotografiile d-tale, clavirul, ghitara, vasele cu flori și îndeosebi acea dezmierdătoare procesiune de crizanteme – acea procesiune de copilițe, în ziua primei cuminicări – toate, toate acestea, adăogând și sonata pe care mi-ai cântat-o, îmi reveneau acum cu o limpezime, cu o precizie minunată, și se înscriau nainte-mi, pe strălucitorul alb de afară, ca un altar improvizat în Joia Verde, pe un lan imens de crini în floare.

Și cuvintele d-tale și acel crescendo de intimitate și de împresurare care mi-a dat bătaie de inimă și m-a făcut să mă ridic brusc de lângă d-ta și să-mi caut cumpătul, privind pe geam, în stradă!... O, de-aș putea să cetesc fără de greș în inima d-tale, de-aș fi sigur că într-adevăr există un mărgăritar de sentiment, subt aceste ape chemătoare și splendide care sunt aparențele d-tale! Dar nu mă pot convinge. Ce te costă să fii onduloasă, ispititoare în vorbă și în gest, naintea mea, când așa ești întotdeauna? Și cu ce voi zvrâli în aer siguranța mea că nu este întâia oară, când încerci să frângi, din buna-i cumpănă, un suflet de bărbat, altul decât bărbatul pe care astăzi nu-l mai ai?

Să-ți pun întrebarea aspră, pe care ieri n-am fost în stare să ți-o pun: Ce înfățișez eu în ochii d-tale, ca să pot să cred de-a binelea că iubirea mea te ispitește, că durerea mea, dijmuită în versuri, va fi dulce inimei, mândriei d-tale? Că sunt poet!... Amară ironie! un poet de care n-a auzit nici un editor și ale cărui versuri dorm, astăzi, în saltare, somn adânc, visând la celebritatea deceniilor viitoare. Îmi vei răspunde: Ce-mi pasă! Versurile d-tale îmi sunt scumpe ca și aceste vase arhaice, ca și acest inel pe care-l port în deget, și tocmai fiindcă eu li sunt singura vistiernică. Să zicem că e așa, deși ar trebui să fii mult mai mult artistă decât femeie din lumea mare, ca să te cred întocmai.

E altceva la care se pare că d-ta nu te-ai gândit până acum, dar la care eu m-am gândit neîncetat, din ziua când avui durerosul noroc să te cunosc. E ceva care ne desparte hotărât și iremediabil. E prăpăstioasa deosebire dintre condițiunea mea și condițiunea d-tale. Te vei revolta,

poate, cetind acest cuvânt, dar revolta d-tale, oricât de sinceră, este zădarnică, fiindcă dreptatea este de partea mea.

Da! drăgălașă doamnă! în ciuda tuturor romanelor pe care le-ai citit și de care îți amintești acum, în ciuda celor mai democratice convingeri pe care le-ai putea avea și în ciuda celei mai autentice noblețe pe care mi-o acordă nobila poezie: d-ta ești din lumea celor ce

... fac din noapte ziua și-a zilei ochi închid –

d-ta ești copila bogăției, ai părinți, rude, amici milionari, locuiești un mic palat încântător, ai servitori și automobil, ai totdeauna în salonul d-tale vase cu florile anotimpului... Pe când eu, dulce Marie!... Eu sunt nu numai un om din popor, dar un biet locuitor al mansardei, eu trăiesc de azi pe mâine, ros de sărăcie și de mândrie înăbușită, eu mă războiesc, adeseori învins, cu nevoile degradatoare ale vieții, eu scriu în mansarda mea, câteodată, versuri, cu creionul, pe manșetă, fiindcă penele și hârtia s-au isprăvit! Iar în vremea asta, d-ta treci, pe subt mansarda mea, în vălu-ți alb, fluturător, lăsată moale în elegantul d-tale Dion-Bouton, fiindcă trăsura și caii nu mai sunt azi la modă.

Și eu, eu acesta care nu mai am decât un singur rând de haine, încă onest și prezentabil, sunt poftit mâine, încă o dată, în salonul d-tale! Pentru ce m-ai ales tocmai pe mine, ca să experimentezi puterea farmecelor d-tale? Pentru ce ai ales pe acest nenorocit poet, destul de chinuit de miragiul lui firesc, destul de sfâșiat de endemica-i sărăcie?

Vai! încep să întrevăd. Îți trebuia tocmai eu, ca un fel de oglindă rară, în care să răsfrângi ochii, zâmbetul, șerpuirile rochiei și ale capriciului d-tale. Îți trebuia un poet, pentru ca respirația d-tale apropiată și parfumată, fiorii glasului și ai trupului d-tale, pentru ca – într-o zi, cine știe! – nebunia cămeșuței d-tale de dantelă să nu se piardă, să nu moară în chip vulgar, ci să învieze, rourate cu lacrimi și fragede ca zorelele, în dimineața sfântă a inspirației poetului!

Cât mă doare că trebuie să-ți scriu aceste adevăruri... Și totuși – cât îți sunt de recunoscător că mi-ai dat prilejul ca să le simt în mine, zbatându-se și durându-mă!

*

Am întrerupt aici scrisoarea mea, plin de ciudă pe mine însumi, adânc nemulțumit de cele ce-ți scrisesem și gata să sfâșii aceste pagini. Privirile, atitudinile și vorbele d-tale mă recucereau, mă străbăteau din nou, ca un vin capitos și favorit. Natură neînchegată, inegală și periodică, distrageam acum, în gându-mi, tot ce-ți afirmasem! și voiam să reclădesc, cu fața spre alt soare, castelul convingerilor mele, dar vai, cu temeliiile în aceeași inimă rănită și dementă. De ce n-ar fi posibil acest lucru visat adesea: o iubire splendidă și eternă, între un poet sărac și o

femeie frumoasă și bogată?... Și apoi, de ce atâta șovăială, de ce atâta sterilă analiză? Poate că Maria astăzi simte și spune adevărul! De ce să lași să treacă un „azi“ atât de îmbietor și de frumos!... Și castelul era gata! ridicat pe locul celuilalt și un alt soare, plin de foc și de noroc, îl îmbrăca în luminile credinței și ale fericirii...

M-am îmbrăcat în grabă (era aproape miezul zilei) și, absolut convins că voi răspunde invitației și voi veni din nou să sufăr în salonul d-tale, am alergat după lucrurile care îmi trebuiau. Să ți le numesc, cu cinismul sfâșietor pe care nu știu să-l fi avut vreodată, până la mine, vreun biet tovarăș de poezie și de durere. Îmi trebuiau gulere și manșete proaspete, fiindcă slaba mea provizie de până aci a plesnit, de multă spălătură și de clor. Trebuia să dau la călcat singurul costum de haine pe care mi-l cunoști, de când ne știm. Trebuia... ei, da, trebuia să găsec bani pentru o nouă pereche de botine...

Am coborât în stradă, purtând sub frunte un incendiu de visuri, de planuri, de simțiri absurde, de pâlپări rimate. În stradă m-am dezmeticit. Pe gât, pe ochi, pe mâini, florile iernei mi-au dat sărutul de reverdere. Ninge! ninge! Uitasem umbrela și am fost destul de năuc să nu mă înapoiez s-o iau. Dar imaculatele perdele, văzuse din fereastra mansardei mele, târau acum pe străzi canafuri de noroi. Omătul se terciuia și se topea. Apa se trada la fund, pretutindeni, și ghetele mele aveau pentru ea o sensibilitate extraordinară! Cu hainele (dragă Doamne, cele bune) făcute pachet – un pachet atacat de apă și lamentabil – am alergat pe trotoarele cleioase, până la umila croitorie al cărei client scump la vedere am onoarea să fiu. Și apoi de acolo am venit înapoi, reintrând în Calea Victoriei, muiat ca un șoarice și mângâindu-mă cu deviza mea intimă și amară: „Unde nu e cap, vai de picioare...”

O, Marie! tocmai în acel moment d-ta ia trecut în automobil, pe lângă mine și ai încrucișat cu zborul d-tale, elegant, cvasiaerian, plescăiala mea greoaie și ridiculă! M-ai recunoscut perfect, fiindcă te-ai uitat la mine și parcă ai și răspuns al salutul meu arhistupid! Frumoasă doamnă! aș fi voit, în clipa aceea, ca pământul să se năruie sub mine și aș mai fi voit ca ora în care făcurăm cunoștință să fi fost ștearsă cu un blestem din cartea sorților! Mai cutează, scumpă doamnă, să-mi afirmi că ai dori iubirea aceluia tragicomic personagiu pe care l-ai văzut astăzi!

Dar să privim lucrurile în față. Nu voiesc să mai fiu ridicul; mi-e destul cât am fost până acum. Întâlnirea noastră – d-ta în automobil, eu în ghete permeabile – a fost o întâmplare fericită, a fost acea palmă neașteptată și salutară pe care ți-o dă un doctor original ca să-ți curmeze o nevralgie! Ah, ce noroc că s-a întâmplat așa și ce prodigios cucurbitaceu poartă pe umeri poetul d-tale!...

Cât erai de frumoasă, doamnă! cât de suavă răsărea sub cristalele automobilului! Și acei crini de Florența (sau ce flori erau?) care creșteau în trăsura d-tale, cât de nimerit sporeau și rafinau frumusețea d-tale! Unde te duceai, doamnă, cu ce gânduri, cu ce dor, cu ce icoană în minte? Spune-mi, doamnă, sfântul adevăr. Așa e că numele, figura ori măcar versurile mele erau departe de d-ta cât pământul de stele? Vai, ce nătărău am fost și sunt! Această femeie, tânără, liberă, fermecătoare, această femeie care se răsfață în aur, în mătase, în saloane, în serate și în mese stropite cu vinuri celebre, această femeie, care, din iatacul ei capitonat, trecuse în automobilu-i plin de flori și de insinuările caloriferului, se gândea, visa, dorea, se prăpădea – tăind în zbor de pasăre Calea Victoriei – se prăpădea după golanul ăsta, ud până la piele și nemâncat de ieri!...

Adio, scumpă doamnă, adio, Marie! Lasă jocul d-tale crud, lasă pe un biet copil, sărac, naiv, să-și meargă drumul lui fără noroc, dar cel puțin nu disperat și nu numaidecât cu o inevitabilă prăpastie, la capăt. Îndreaptă-ți ochii într-altă parte. Atâți bărbați tineri, bogați, îmbrăcați în haine și în forme ireproșabile roiesc în saloanele și în serile vieții d-tale... Alege pe unul, fă-l soțul d-tale, și dă uitării pe acest drămuitor de vorbe, pe acest cernitor al hârtiei!

Am sfâșiat poate cu o mână prea brutală vălul iluziunii și – s-o spunem pe față – al unei mistificări ce ar fi putut să isprăvească rău. Marie! sunt profund incredințat că întâlnirea mea de azi cu d-ta a izbit ca un glonț în aripele cugetului d-tale, din acel moment. *Sunt profund incredințat că te gândeai la o altă întâlnire, pe care vei avea-o astăzi, sau spre care tocmai atunci zburai. Sunt dureros incredințat că te joci cu mine și că inima d-tale ori este a mai multora, ori nu este a nimăru.*

Îți aduci aminte de *Mensonges* a lui Paul Bourget? Ah, *l'autre profil de la Madone!* Iartă cutezanța mea, Marie. Dar sunt destul de nenorocit și sunt momente când, înhămat la carul nenorocirii mele, ajung: prins de figuri, sperios și rebel, ca un cal de tramvai, care nu voiește să ducă mai departe infernala cutie.

Totuși nu sunt ingrat! Îți mulțumesc – o, cât de mult! – pentru încântătoarea amăgire în care m-ai făcut să trăiesc o toamnă întregă, îți mulțumesc pentru rochiile d-tale, atât de vii și de turburătoare, îți mulțumesc pentru colțișorul acela în care te așezai când îmi vorbeai, îți mulțumesc pentru parfumul d-tale favorit, pentru crizantemele de ieri, pentru fiorii sânelui d-tale, când mi te-ai destăinuit întâia oară, ah, și mai ales... îți mulțumesc pentru acea delicioasă mânușiță pe care ai culcat-o, prima și cea din urmă oară – ieri – sub fruntea mea tumultuoasă și neconvinsă.

La Teatrul Modern s-a jucat cu un mare succes piesa *Scandalul* de Henry Bataille. A fost piesa cea mai aplaudată și mai cercetată din prima jumătate a stagiunii teatrale actuale, nu numai între piesele reprezentate la Teatrul Modern, dar și între cele reprezentate la Național. Drama lui Henry Bataille a zguduit inimile, a răscolit cugetele – tradusă în românește și înfățișată unui public românesc, tot atât de mult ca și în împrejurările de acasă. Și cred că așa va fi întotdeauna, oricare va fi limba de gazdă și oricare privitorii, atât timp cât educația, căsătoria, onoarea... și inima femeiei vor fi așa cum astăzi sunt, în Franța, pe la noi și pe aiurea.

Ce se întâmplă în piesă este fapt divers, e un lucru de care ați auzit – de câte ori! Dar ceea ce este și va fi de-a pururi nou – când o mână de talent se apucă să scobească albie, să dea încovoiere, accidente, stăvilare și frângeri de cataractă apelor etern aceleași ale întâmplărilor vieții noastre – este felul cum strunește, accidentează, cum frânge în cataractă marele talent Henry Bataille prea cunoscutul element dramatic al păcătuirii femeiei măritate.

Maurice Férioul, industriaș bogat, persoană onorabilă, greutate politică..., se duce, cu nevasta și cu copiii, la băile Luchon. Să te duci vara, cu nevasta, la băi, când nevasta ți-e frumoasă, a ajuns să însemneze azi: să te duci la colivia nenorocirii și să zgândări prostește fiara din colivie. Carlota Férioul, femeie tânără și frumoasă, se întâlnește într-o zi, în salonul de cură sau în grădina băilor, cu o figură neobișnuită, cu un tip exotic și fascinator. La fel cu toate femeile delicate crescute, adică lamentabil crescute, d-na Férioul a învățat mai mult poezii și romane decât știință și filosofie, a visat Feți-Frumoși și aventuri romantice, iar înțelesul vieții, asprimile și primejdiile ei, realitățile negre și inimice din această viață i-au rămas nestudiate și streine, ca geografia Chinei. Necunoscutul întâlnit îi apare deodată ca întrupând idealul visurilor ei (absurde, imposibile!) și biata creatură, soția cea mai cinstită de pe lume, se pomenește soție trădătoare. Acest arbore rămuros și plin de înfățișare – sentimentul de soție și de mamă din inima Carlotei – era ros la rădăcină de viermele sentimental!

Și în brațele cui se aruncă biata mistificată? În brațele unui simplu aventurier. Carlo Artanezzo, pe care eu l-am luat, după nume, drept italian, dar despre care mi s-a spus (nu știu cu ce dreptate, fiindcă n-am la îndemână originalul francez) că este pur și simplu un compatriot, Carlo Artanezzo... pare că ar fi într-adevăr un exemplar dintr-o ediție

specific românească și cunoscută foarte mult străinătății. Pare..., dar am ne-patriotismul să nu primesc asemănarea decât pe jumătate. Deocamdată Artanezzo e un băiat voinic, frumos, bine îmbrăcat, cu aere și cu pretenții de viceconte. Mai afund, e o existență echivocă, cu venituri problematice, cu patima jocului și cu ponosul expedientelor frauduloase, ca să-și procure banii care-i lipsesc grozav, adeseori. În ultim resort, Artanezzo e un erou al mizeriei, al escrocheriei și apoi – ceea ce răsfrânge asupra personajului lumina unei stranii redempțiuni – un erou al inimii.

După opt zile de iubire, sinceră, pătimașă, și dintr-o parte și dintr-alta, Artanezzo se scufundă... Ca să scape de datorii, ca să nu fie demascat și dat afară din otel cu scandal, Carlo nu se sinucide, nu izbucnește în lacrimi și mărturisiri, ci ia, *cu împrumut*, Carlotei Férioul, un diamant, din deget. Carlota se deșteaptă! o deșteptare amară, sinistră, și care e primul ceas din cele douăsprezece ale dramei acum pornite.

Familia Férioul se întoarce acasă, la Grasse. Firește, bărbatul n-a văzut nimic, nu știe nimic. Artanezzo, după ce a amanetat inelul Carlotei, mai face în numele ei, la același giuvaergiu-zaraf și câteva împrumuturi. Giuvaergiul, alt cavalier de industrie, înțelege că i-a căzut în mână o pasăre cu pene scumpe și se pregătește de jumulit. Intentează lui Artanezzo un proces de escrocherie și implică în el, nu mai mult decât ca martoră, și pe d-na Férioul. Și iat-o pe biata femeie acum trăind și murind în fiecare clipă, făcând tot ce-i stă prin puțință ca să ascundă lucrurile față de barbatul-său și să înăbușească *scandalul*. Între acestea, Artanezzo, prefăcându-se că vine să propună o afacere industriașului Férioul, vine în casa acestuia, izbutește să aibă cu singură Carlota o convorbire și, într-o scenă lungă și zguduitoare, i se destăinuiește în toată ticăloșia dar și în toată sinistra lui frumusețe. E un mizerabil, un escroc, un om fără onoare, dar nu și fără inimă! Cu toată ticăloșia lui, pe Carlota a iubit-o cu înflăcărare, a iubit-o cu eroism, atât cât poate să mai fie într-un om care trebuie să mintă, să înșele, să fure ca să nu moară de umilință, ca să nu moară de foame... Artanezzo îi restituie Carlotei toate scrisorile de la Luchon (toate probele bieteii iubiri ucise în chip năprasnic), pleacă și nu mai vine.

Correspondența, citațiile, conciliabilele necesitate de proces se țin câțeva vreme în taină, mulțumită unui prieten al casei, grefierului Parizot. Dar starea sufletească și trupească a Carlotei și manevrele lui Parizot, oricât de discrete și de acoperite, atrag la urma urmei luarea-aminte și bănuielile bărbatului. Maurice Férioul, un om serios, muncitor, inteligent, începe să simtă că prin grădina căsniciei lui a trecut un șarpe, călcând florile și înveninându-le. Și într-o zi, după ce Parizot

discutase cu Carlota, în salonul ei, disperata situațiune și o convinsese pe Carlota că e mai bine să se ducă la Paris și să se înfățișeze la proces (în aparență să se ducă la Paris, lângă mamă-sa bolnavă), Maurice Férioul dă peste Parizot, îl țintuiește locului, îl strânge puternic în chingi și bietul grefier, după o rezistență martirică, dă pe față spăimântătoarea taină. Atunci inima și sentimentele lui Férioul răspund cu vehemența unei ape adânci în care ai prăbușit o stâncă!... Să vie toată casa, și bătrâna lui mamă, și copiii, și servitorii, și soția criminală!... Și în fața tuturor să azvârle acesteia, în obraz, infamia ei și să o dea afară, de față cu toți, afară, afară!... Și când toți din casă, speriați și cu gâturile întinse năvălesc în salon (Carlota albă ca tuberozele defuncte), Maurice Férioul, cu o forțare lăuntrică de oprire, capabilă să facă să plesnească mecanismul unei locomotive care ar fi oprită astfel, se biruiește, se oprește ca pe marginea unei prăpăstii și dă mâniei și atitudinii lui o lămurire minusculă ca Gulliver în țara uriașilor: „Băiatul ăsta (și arată pe copilul lui cel mare) a fost izgonit din școală și voiesc s-o știți cu toții, spre rușinarea lui!...”

După un ceas, Carlota pleacă la Paris, convinsă, sărmana, că bărbatul ei nu știe nimic. Un amic al familiei, doctorul Jannetier, o întovărășește în călătorie, fiind Carlota iar convinsă că nici aceasta nu se știe. Doctorul ceruse lui Férioul și mamei acestuia să se prefacă neîncetat absolut streini de adevăr. În cele două zile cât lipsește Carlota, munți întregi de gânduri și de suferință se ridică, se cumpănesc, se prăvălesc și se nivelează în cugetul lui Maurice Férioul. Imensa lui nenorocire, în două zile de singurătate, îl pune față în față cu el însuși, îi aduce aminte de propriul lui trecut, îi aruncă pe neașteptate în față greșelile proprii, ba infamiile proprii... Și el are o infamie pe cuget! Un copil cu o femeie din popor, un copil care zice astăzi tată altcuiva...

Carlota se întoarce de la Paris, blafardă, vorbind în neștire, zdrobită de emoțiuni și de nesomn. Cu toată convențiunea făcută (Carlota să rămâie în ideea că nimeni nu știe nimic), durerea și revolta precumpănesc. Maurice smulge perdeaua convențiunii. Și atunci o zguduire ultimă trece peste sufletul și peste nervii bieteii femei. „Știi tot!... Omoară-mă, Maurice!...” Carlota cade mototol pe canapea. Acum n-o mai apasă nimic! Totul se știe. Și piesa se isprăvește „ca în viață”, adică profund omenește. Maurice Férioul, care ceva mai-nainte se lipsise de toată situațiunea lui politică și administrativă numai ca s-o acopere pe Carlota, înțelege cât de scumpă, cât de dureros legată îi este această biată soție adulteră. Și pe când Carlota adoarme pe canapea, el se lasă furat de gânduri de viitor, de gândul iertării, al uitării, al reînvierii iubirii, într-un ipostaz nou, umanizată, superioară. Dar Maurice observă

că nu-l ascultă nimeni. Carlota doarme! Pumnii i se încleștează, furia descarcă în mușchii lui un fulger! Dar se recucerește imediat, izbit de o idee profundă: Iată icoana vieții! Tu te frământă, te zbați, cu inima, cu gândul și viața doarme!...

Băiatul lui Férioul dă buzna în salon... „Tăcere! Mama doarme!”

„Adevărul! Ideal profund și greu! Oricărei arte, izvor și scop. Cu o grijă trudnică și în veci neobosită, generațiile își trec una alteia oglinda în care se răsfrânge icoana lui, fără ca să poată ajunge vreodată să îmbrățișeze în întregime icoana aceasta...” Cuvintele citate – din prefața – profesiune de credință care ornează unul din volumele de teatru ale lui Henry Bataille – strălucesc deasupra piesei *Scandalul*, ca luna plină deasupra unei mări în flux. Cu fiecare val, cu tot adâncul ei, cu toată imensitatea ei zbuciumată și tulbure, marea tinde spre lună!

Mi se pare că am fost cel mai entuziast spectator al lui Radovici, acum trei luni, când Teatrul Modern își deschise stagiunea cu piesa *Samson*. Cel puțin, cel mai entuziast dintre spectatorii care-și scriu și tipăresc impresiunile. Azi, după sărbătorita serie a reprezentațiilor *Scandalului* – Radovici joacă pe Maurice Férioul, d-na Maria Voiculescu pe Carlota – relevez cu bucurie că entuziasmul meu avea de ce să fie și că Radovici e un artist excepțional. Fie că vorbește, fie că ascultă, fie că se plimbă, fie că stă locului, fie că dialogează în tonul mediu, fie că izbucnește, împins de sentimente violente, acest artist se proiectează totdeauna în lumină și în adevăr. Nu te jighește nici o stângăcie, nu te zgârie nici o notă falsă. Radovici e totdeauna la el acasă, complet, firesc, stăpân pe situație.

Iată, alături de el, un element admirabil, o artistă minunată, d-na Maria Voiculescu. Ar fi interesant să stabilești o paralelă între jocul acestor doi artiști... Care sunt calitățile și în ce rezidă puterea d-nei M. Voiculescu?! acestei zâne dramatice, care a devastat în așa fel grădina unde cresc elogiile criticeii noastre teatrale, încât astăzi bieții critici, când vorbesc de D-sa, nu știu de unde să-i mai culeagă măcar un buchețel de toporași... Cu ce puteri de artă ne subjugă d-na M. Voiculescu? Când ascultă, D-sa nu ne spune decât prea puțin; când meditează, când se plimbă, când vorbește domol, când e voioasă ori fericită (afară doar dacă e vreo fericire à la Salomea, ținând în mâini capul lui Johanan) d-na Voiculescu nu ne face să gândim: iată un mărgăritar de artă! D-sa începe să ne inspire ideea aceasta, atunci când se luptă în preajma a 100° de temperatură dramatică. D-na Maria Voiculescu este cineva, un cineva splendid care trăiește, ca nu știu care animal fabulos, din Mitologie, în apele clocotitoare sau în foc.

Piesa *Scandalul* a fost jucată la Teatrul Modern cu o aproape desăvârșită armonie de forțe participante. Toată lumea a fost bine, chiar și d. Economu, cărui îi dolesc, din toată inima, pe lângă râvnă și stăruință, și miracolul posibil al unei resurecțiuni vocale. D. Simionescu, în grefierul Parizot, a fost vrednic de toate aplauzele. A jucat perfect de bine. Îl lăsam la o parte pe Storin, interpretul lui Carlo Artanazzo; îl lăsam la o parte, fiindcă l-am aplaudat în *Rampa*, cu călduroasă convingere. Storin e un element de trainică valoare și excelenta școală pe care o face sub direcțiunea d-lui Davila îl va ascuți și impune definitiv.

Cu *Scandalul* d. Davila apleacă încă o dată, până la noi, cerurile teatrului lui Henry Bataille, cerurile cele mai limpezi, mai scânteietoare de adevăr și de umanitate, în care au tronat vreodată zeițele gemene Melpomene și Thalia.

1911

PENTRU SLAVĂ – PENTRU BANI!

Avem astăzi câteva reviste literare care plătesc pe colaboratori. Așa ceva era la noi, până mai alaltăieri, basmul cu merele de aur, din grădina Hesperidelor. Multele și măruntele reviste care zac, prea de timpuriu cosite, în livada istoriei noastre literare, semănau între ele mai ales prin faptul că nu plăteau pe colaboratori și nici n-aveau de unde. Apariția unei asemenea reviste însemna de obicei că doi-trei literați amici (dintre care unul dăduse din întâmplare peste câteva sute de lei) au întârziat într-o seară la berărie. Și după mai multe pahare de bere, discutând ei cu aprindere situațiunea literară, au găsit-o deplorabilă și cu toții au căzut de acord că mântuirea nu poate veni decât... de la cei 400-500 de franci, generos azvârliți într-o revistă. Așadar, de-abia aveau cu ce plăti hârtia și tiparul primelor câteva numere... Cine se mai gândea și la plățirea colaborației!

Dar nu numai aceste generoase și grabnic dezamăgite efemeride plăteau cu visuri pe colaboratorii lor, ci și revistele care durau mai mult, care trăiau câțiva ani și dintre care unele poate n-au murit nici astăzi. Ce se întâmplă, însă? Neajunsul s-a prefăcut în datină! Neplătirea colaborației s-a prefăcut în nobilă tradițiune! Când s-a știut, cu dovezi, că sunt unele reviste, apărute mai încoace, care dau colaboratorilor bani albi pentru slove negre, vechea nobleță literară a ridicat

măinile la cer: „Dumnezeule! auzi poet, auzi prozator, care să cuteze să primească pentru lacrimile lui, pentru visurile lui, niște abjecte bilete de bancă!“...

Dacă revolta aceasta ar fi rămas în taina conștiințelor, dacă reprezentanții vechii tradiții, „vechii frumuseți“, și-ar fi înghițit durerea, nu s-ar fi știut nimic, n-ar fi fost nimic de zis. Dar revolta și durerea rod la inimă și – să vrei ori să nu vrei – tot ajung să se exprime. Și iată pe ici, pe colo, în unele publicații, câte o lacrimă discretă, câte o floare de regret sau ironie...

S-a mai întâmplat (și aici trebuie să facem un ocol cam lung, dar nu fără rost) încă un lucru neobișnuit. Scriitorii români, îndeosebi Veniaminii literaturii noastre, au fost chemați și adunați cu stăruință, acum în urmă, în Societatea Scriitorilor Români și peste societatea aceasta un ministru al Instrucțiunii a lăsat să cadă din mâinile-i generoase flori, favoruri, slujbe și mari promisiuni...

De când există literatura românească nu s-a pomenit un anotimp mai fericit decât acesta! Scriitorii încep să câștige ceva de pe urma trudnicei lor îndeletniciri. E un noroc care vine pentru unii cam târziu, pentru alții prea târziu, pentru cei mai tineri tocmai la vreme. S-ar cuveni însă să fim cu toții mulțumiți și să mulțumim cu vrednicie. Nu! S-au găsit printre noi cugete clorotice care s-au speriat de atâta noroc. Și-apoi spaima a dat în gelozie și în ironie. Că mai întâi ce-ar însemna toți acești debutanți pe care i-ați consacrat *scriitori români*, primindu-i în societate... Nu e nici o consacrare; e numai semnul, este inscripția unei frății de interese și de meserie. Câți dintre membrii societății au într-adevăr talent, sunt într-adevăr talente: aceasta e o chestiune aproape... metafizică. Dumnezeu și viitorul vor alege. Dar e vorba că în literatură suntem toți cu toții frați de cruce și e bine să ne cunoaștem, să ne întrunim, să ne simțim legați prin ceva, să fim și noi o... *obște* literară. Dacă vreunul dintre noi n-are talent – și, dragă Doamne, or fi destui așa – nu însemnează că bietul om nu-și chinuiește viața ca și cel cu talent. Să se apuce de cizmărie e prea târziu și nici nu se poate! Cine îl va convinge că nu are talent? Și atunci iată o Societate a Scriitorilor Români, la ale cărei avantaje, drepturi, bucurii... vine să se lipească și el. Nu-l invidiați deloc, cum nu invidiați pe creditorul care se duce la sediul corporației creditorilor. Care dintre noi are talent și care nu... cine poate să spună! Destul că fiecare scrie și-ar fi bucuros, sărmanul, să trăiască din scris. Dar ce credeți: o să ajungă vreunul să-și scoată demâncarea și îmbrăcămintea (chiar când este un trup singur) din această torturătoare meserie?

Și revenim acum la acei literați și directori de reviste, amărâți că scriitorii noștri încep să câștige bani, cu literatura, și le spunem că, din nefericire, câștigul unui scriitor român de astăzi este derizoriu. Există vreun poet, vreun prozator, dintre cei bătrâni și înclinunțați cu laur, ori dintre cei mai tineri, pentru care cununa tocmai se împletește, care să trăiască, în casă proprie, cu nevasta și cu copiii lui, numai din venitul muncii lui literare? Eu nu știu pe nici unul. Dintre scriitorii mai bătrâni cunosc de aproape pe unul singur, un om foarte cuminte, pe care îl stimez și îl iubesc. Omul trăiește în oarecare belșug, nu mai simte povara grijilor materiale, dar – e funcționar la un minister. Dacă literatura lui mai veche, adunată în volume, și articolele lui de astăzi îi aduc ceva bani, apoi cred eu că sunt banii de buzunar... Dintre scriitorii recenți cunosc pe cei mai fericiți și mai editați; dar și aceștia ocupă funcțiuni plătite de stat – ceea ce mă face să deduc că produsul bănesc al muncii lor de literați nu le-ar fi de ajuns ca să trăiască omenește.

Iată care ne este situația. *Chiar și astăzi, când o eră nouă se pare că stă să fericească pe scriitorii noștri, este fapt pozitiv că un scriitor român, oricât de cunoscut și de citit, nu poate să trăiască numai din ce agonisește cu scrisul lui, ci trebuie să mai aibă încă o meserie, în cazul cel mai norocos o funcțiune plătită de stat.*

În așa împrejurări, să te superi pe un scriitor, fiindcă din când în când câștigă câte un ban cu poveștile și cu visurile lui, însemnează să poftesti să nu mai fumeze, să nu mai bea un pahar cu vin, să nu-și mai cumpere o carte ori o copie de pe vreun tablou (căci de tablouri autentice – slabă nădejde). În așa împrejurări, să te superi pe o revistă că-și plătește colaboratorii, însemnează să judeci pe dos!

Mai încapă discuțiune că munca literară trebuie plătită ca orice altă muncă și că o revistă care plătește pe scriitori nu-i *mercantilizează* și nu-i înjosește, întru nimic? Ei!... regret și eu vremurile acelea când poetului nu i se dădea bani în mână, ci i se dădea mansardă confortabilă sub acoperișul castelului, o haină de catifea cu horbotă pe la mâneci și la orele de masă un loc la masa castelanului. Dar s-au schimbat vremurile! Castelanii au coborât de mult sub pardoseala catedralelor, iar castelele, deși se mai găsesc și astăzi, au căzut în mâna marilor industriași, marilor financiari, de felul lor prea puțin prieteni poeziei și poezilor. Astăzi, sub domnia capitalului și a muncii tarifate, poetul este și el un muncitor, un proletar. Și oricât de gingaș ar fi sufletul lui, trebuie să se adapteze epocii și legilor ei brutale. I se oferă bani pentru visurile lui, culese și migălite în versuri? Să-i primească sănătos! că nu e nici o rușine.

Mercantilizarea de care se scandalizează câțiva oameni sinceri, alți câțiva nesinceri, e o gogoriță! Se mercantilizează bietul nostru poet X, fiindcă a luat un napoleon pe un sonet și nu se mercantilizează Anatole France, Edmond Rostand, Gabriele d'Annunzio, care primesc saci de aur, pentru un roman, pentru o piesă de teatru! Să spunem lucrul cum este. Scriitorul scrie astăzi pentru slavă, ca și în alte vremuri mai bune, dar scrie și pentru bani. August, Mecena..., chiar când mai înviază câteodată, nu mai pot să dăruiască vile și moșioare la Tibur. Astăzi banii guvernează lumea, chiar și pe monarhi, chiar și pe poeți. Prin urmare, pact cu această forță!

Și când, colo sus, scriitorii din țări străine, întocmai ca bogatul din parabola Mântuitorului, investimântați în purpură și în byssus, ospătează și se desfătează în toate zilele vieții lor, noi să invidiem pe bietul Lazăr – scriitorii români, că le cade și lor, din când în când, câte o fărâmitură, din văzduhul grațiilor ministeriale, ori din slabul prisos a două-trei reviste literare, platnice!...

Să fim mai largi la inimă, să fim mai sinceri! Nu e nici o rușine să primești parale pentru munca ta de scriitor. Și e o fericire că revistele noastre au început să plătească pe muncitorii literari. Tot ce putem dori e ca, atunci când primești argint, să dai în schimb aur și pietre prețioase!

1911

REVELIONUL ÎNTR-O ȚARĂ DEPĂRTATĂ

E o țară strania, cu temeliile pe planeta noastră, dar cu cerul în sferele de cristal ale lui Ptolomeu. Țara nu prea e fericită; fericirea e tot atât de neajunsă pentru popoare ca și pentru indivizi. În ea sunt câteva mii de oameni bogați, stăpâni pe cursurile apelor, pe coamele dealurilor, pe despoitura munților și sunt multe milioane de oameni săraci, care-și duc greu viața, muncind pentru pâinea totdeauna insuficientă. O mare parte din poporul răspândit pe înconvoierea țării lucrează ogoarele, scoate grâul și porumbul din pământul frământat cu îndărătnicie. În lunile de vară, când streinii trec cu trenul de-a lungul acestei țări, țara întreagă e o mare – în dreapta galbenă, în stânga verde și zefirii se leagănă pe imensitatea onduloare. Păcat însă că toată această bogăție nu crește din pământ decât pentru câțiva inși. Brațele care o plămădesc și o culeg rămân mereu nerăsplătite și istovite.

În orașele țării trăiește restul poporului. Dar nici în orașe nu tocmai bine. Casele celor puternici, înconjurate de parcuri, de grădini, apar din loc în loc ca niște insule, în suprafețe vaste de mizerie arhitecturală și edilitară. Când soarele frige – pe marginea orașelor se coc maidane pestilențiale. Când toamna se coboară și negurile și ploile somnolează zile lungi – cartierele răzlețe se înecă în noroi, și bălțile încep să crească, din pivnițe și din subsoluri, spre odăile de deasupra. Coșuri de fabrică varsă balauri de fum deasupra foburgurilor jalnice.

În fabrică, aerul e puțin, munca e multă și primejduită, salariul e plătit cu vigilență economie. Pe toate fețele și în toate manifestările, viața poporului din țara aceea arată multă nesiguranță, nedreptate, exploatare, fățarnicie etc., etc.

Dar nu se poate suflet cât de nenorocit care să nu aibă vreo mângâiere, vale cât de tristă să nu aibă vreun pârâu, vreun măceș înflorit, și societate de ființe care să nu aibă, pe lângă multe și destule neajunsuri, și oarecare despăgubiri și bucurii. Țara aceasta de sub sferile lui Ptolomeu se mângâie cu arta. Eroii artei – artiști de toate categoriile – sunt consolatorii și răzbunătorii ei. A fi artist în țara aceea însemnează a fi magnific preot la altarul zeiței Umanitatea. Din multele dureri ale țarei sufletele artiștilor ei se deduc ca văpaia din văpaie; aceste suflete sunt oțelite, generoase și viteze până la sacrificiu. Fatalităților istorice și ereditare, care pustiesc viața și cugetele contemporanilor, acei viteji ai Artei opun bravura piepturilor lor, simțirea eroică a operelor lor. Țara e bogată în asupritori, în aroganți și în mișei – dar această iarbă rea e forfecată viguros, neobosit, în satiră, în dramă, în roman. Cei zdrențăroși și rebegiți de ger sunt cohorte, dar poezia și pictura îi înobilează și-i răzbună, în compoziții nemuritoare!

Artiștii acestei țări sunt legați între ei prin tovărășii speciale; există o societate a pictorilor și a sculptorilor, o societate a scriitorilor, o societate a artiștilor dramatici. Dar mai presus de aceste societăți există una superioară, din care fac parte toți poeții, toți compozitorii și toți ceilalți frați ai lor întru frumos și întru simțire înaltă omenească. Această societate e diademul țarei. Organizația ei, felul cum lucrează, opera ei numeroasă și felurită, le cunosc în chip vag, fiindcă informațiile mele sunt insuficiente. Știu numai că societatea aceasta întrece în autoritate și în demnitate pe cele mai înalte instituții ale țarei.

Forurile administrative și chiar cele judiciare ar fi în mare încurcătură când ar avea nesocotința să intre în luptă cu acest for al Artei. Membrii lui sunt vrednici de această frumoasă autoritate! Toți sunt cavaleri! Toți sunt fără pată, fără vină, fără frică!

În chip unit, tenace, vitejesc, toți acești oameni, care au în vinele lor tot ce a fost mai bun și mai nobil din sângele unui neam, luptă pentru ridicarea materială și morală a norodului subjugat. De aceea, nedreptățile din țară au început să scadă. Cei privilegiați, cei avuți, cei fără scrupule se simt observați cu ochii de lynx și-și pierd cumpătul și tupeul. Dar iată o icoană mai precisă, care mi-a venit la cunoștință, o dată cu aceste informații vapoaze, iată o pildă din viața și anume din petrecerile societăței. Cum petrec de Anul Nou acești oameni?

În cele din urmă două-trei zile ale anului vechi, societatea se constituie într-un fel de tribunal care ține ședințe de la 9 ore dimineața până la 6 ore seara. Fiecare membru al societăței este obligat ca, într-un an întreg, să răscolească pământul și să descopere un fapt, o dramă autentică, o întâmplare nenorocită (fie ca pasiune, fie ca sărăcie, fie ca simplu accident ce era să coste viața), iar acum, înaintea tribunalului să vie să probeze, cu martori sau cu documente, că el, poetul, actorul, compozitorul, a împiedecat suicidul, a scăpat viața celui ce nu mâncase de o săptămână, a scos din foc, din apă, pe cel ca și pierdut. Membrii societăței vin, unul câte unul și povestesc întâmplarea sau întâmplările în care și-au pus viața în joc ca să scape pe aproapele. Simplitatea cu care depun acești eroi este extraordinară. Aceste două-trei zile de la finele anului sunt cele mai mărețe sărbători ale țarei.

În palatul societăței e o sală înaltă și spațioasă ca o catedrală. Într-o parte stau membrii societăței. În celelalte părți stă lumea invitaților, îndeosebi tinerimea din școli și dascălii ei. Pe când atâtea fapte nobile sunt rechemate în sală, afară, la lumina zilei de decembrie, se îndeplinesc altele. Din constatări personale, făcute și verificate de membrii ei, societatea a ajuns să cunoască pe cele mai nenorocite o mie de familii din oraș, din împrejurimi și de mai departe, deci falanga mizeriei din anul respectiv. Acestor o mie de premianți, li se expediază, ori, dacă se poate, li se predă în mână haine, rufe, bani, cărți etc.

În ziua de 31 decembrie, la 6 ore seara, tribunalul se dizolvă. După un ceas, se deschid trei imense săli de mâncare; sala eroilor de azi și sala foștilor eroi. În prima sală sunt onorați și ospătați copiii cei mai săraci, mai silitori și mai de omenie din câți au descoperit investigațiile totdeauna riguroase ale societăței. În sala a doua sunt chemați și sărbătoriți marii cetățeni ai țarei: cei care n-au mințit, n-au furat, nu s-au mândrit niciodată în viața lor publică și particulară. În sala a treia sunt aduși și mângâiați venerabilii patriarhi ai țarei: vitejii desfigurați de rănilor primite în războaie, bravii pensionari care timp de 30-40 ani au muncit, pentru țară, în perfect onestă obscuritate, celebritățile nînse și imaculate ale neamului.

La 9 seara, începe revelionul. Sala de adineaori e transformată în colizeu. Tineretul ocupă primele inele. Revelionul este îndeosebi pentru cei tineri. Lecturile, muzica, piesa ce se va juca sunt nobil instructive, înalt educative. Săli mai mici laterale strălucesc de tablouri, de statui și de tot ce artele întrunite au produs mai prețios în decursul anului. Artiștii cei mai talentați țin ca la o mare cinste să scrie, pentru seara de revelion, poemul, piesa, melodia pe care le vor asculta trei generații deodată!

În sfârșit, după ce în instanțe, în acțiune dramatică sau în dramă muzicală au fost slăvite cinstea, bărbăția, dragostea de patrie și neam – cu câteva minute mai-nainte de cele 12 bătăi ale miezului nopții, cel mai ilustru cetățean al țării, cel mai mare artist, sau câteodată însuși principele încununează revelionul. E un discurs de o pagină care sigilează anul expirat și festivitatea prezentă și deschide porți de fier anului celui nou.

Atunci un *Carmen saeculare* zguduie sala întregă, palatul întreg și prin geamurile cutremurate și prin ferestruile întredeschise, convingerea sonoră a unui neam întreg se ridică, în noaptea de Anul Nou, spre stelele prizoniere în cristalul sferelor lui Ptolomeu.

1912

„ZILE VESELE DUPĂ RĂZBOI“

La Teatrul Național din Iași s-a prezentat, săptămâna trecută, premiera: *Zile vesele după război*. Autorul ei este sau vrea să fie un călugăr din Mănăstirea Neamțu. Dacă este într-adevăr obraz bisericesc, Cuvioșia sa, autorul, este un om care a trăit destul și printre mireni și a observat cu ochi citeți apucăturile, șireteniile și micimile societății noastre.

Piesa are următorul subiect: Căpitanul Barbu Asan, un erou care se înapoiază în patrie după crâncenele și glorioasele zile ale campaniei din 1877-78, se oprește în Iașii plini de flori, de entuziasm patriotic și de duduci frumoase.

În acest oraș, el are rude, între altele, pe cucoana Raluca Cireșeanu, care îi e mătușă, și pe duduia Tudorița, nepoata cucoanei Raluca, deci verișoară eroului. Căpitanul Barbu Asan vine cu ordonanța Gheorghieș Țândurică, un pui de leu, un român sprinten, care servește cu devotament pe căpitan și care, în timpul campaniei, colo pe malurile gârlilor bulgărești, a scăpat o dată pe Barbu Asan din sabia turcească.

Tudorița și vărul ei se văd și se iubesc, fără multă vorbă și fără pierdere de timp. Dar Tudorița, fată orfană, este sub epitropie și epitropul ei este ilustrul senator (sau deputat) Demostene Pârlogeanu, cel mai fanfaron, mai interesat și mai poltron politician moldovean. Demostene Pârlogeanu a combinat o căsătorie pe sprinceană, o afacere absolut politică, de pe urma căreia partidul său va dobândi un membru nou și important. Zestrea Tudoriței rămâne în partid și partidul câștigă pe ginerele ales – savantul Aureliu Filoti, filolog eminent, candidat la o catedră universitară și, gândești, profesor cu siguranță, că doar partidul în care el intră, căsătorindu-se, știe să răspândească pe partizani.

Piesa întreagă se desfășoară acum ca o luptă între ceea ce țese și iglițează Demostene Pârlogeanu ca să mărite pe Tudorița cu savantul Aureliu Filoti, și între dragostea puternică a celor doi veri. Dragostea biruiește. Politicianul, cu toată șiretenia lui, este băgat în cofă.

D. V. Cuzinschi face pe Barbu Asan foarte bine și cu multă dezinvoltură. Savantul Aureliu Filoti e purtat pe umeri de d-l V. Boldescu. Remarcăm cu plăcere personalitatea artistică și jocul mlădios al acestui actor. În filologul Aureliu Filoti, d-l Boldescu e atât de real, încât am crezut că revăd pe un amic al meu, care nu e filolog, ci filosof, dar care e aidoma personajului încarnat de d-l Boldescu.

Duduia Tudorița râdea, sălta, zburda, cu toată vioiciunea și farmecile pe care Mama Natura le-a dăruit din belșug d-nei M. C. Ionescu. D-l C. Momuleanu a fost politician, avocat, senator (sau deputat)... vrednic de încrederea națiunii și la înălțimea iscusințelor profesionale.

Dar mi se pare că în această piesă mai interesant decât toți a fost Gheorghieș Țândurică, jucat de d-l P. Petrone. Mărturisesc că d-l P. Petrone, văzut cu alte ocazii, nu mi-a lăsat amintiri definitive. De data aceasta îmi rămâne memorabil. În Gheorghieș Țândurică este vrednic de cinematograf. Avea un cap tăiat dintr-o cazarmă de ale noastre. Vorbea, râdea, se învârtea, ca o deșcă veritabilă.

Piesa *Zile vesele după război* și-a atins scopul. Toți câți eram de față am râs și am petrecut. Are câteva asperități. Una: este piciorul pe care Barbu Asan i-l dă lui Țândurică – între culise, nu e vorbă. Te jighește acest căpitan, acest erou care se poartă astfel cu soldatul său, mai mult „cu un camarad de arme care i-a scăpat viața“. Dar așa e Barbu Asan, violent, nevoie mare.

Îi dă un picior – acesta pe scenă – și bărbatului de stat Demostene Pârlogeanu, dar aici se potrivește de minune! Gheorghieș Țândurică vine de la Plevna, nu din urna electorală și este altă socoteală. Autorul să-l oprească pe căpitanul Barbu Asan să-și mai izbească soldatul cu piciorul. Făcând aceasta, scutește și pe Gheorghieș Țândurică să mai

spună, în salon, cucoanei Raluca și duduiei Tudorița că d-l căpitan i-a dat un picior „unde va“.

Piesa pare o imitație ușorică după nu știu ce piesă franțuzească, dar e alcătuită din elemente neoaș naționale și cred că ar putea fi văzută cu succes și la noi la București.

Aviz Cuvioșiei sale, autorului!

1912

CONFERINȚA „POEZIA PSALMILOR“ („In nuce“)

Psalmii sunt floarea poeziei ebraice. Această poezie nu are nici metru, ca poezia clasică elină și latină, nici rimă ca poezia modernă. Ea are numai ritm, un ritm liber, larg, numeros ca freamțul pădurilor bătrâne. Poezia ebraică nu are nici strofica matematică a poeziei pe care o cunoaștem noi. Versurile ebraice se grupează în strofe, numai sub stăpânirea unei idei. Când o idee, un sentiment sunt exprimate complet și cu înțeles într-un șir de versuri, atunci strofa se încheie, atunci avem o strofă întreagă.

Versul ebraic nu este nici el aceea ce înțelegem noi prin vers, adică un singur rând, un singur stih. Versul ebraic, de obicei, este un distih, adică un dublu vers de al nostru. El mai poate fi și tristih și tetrastih și pentastih, însă mai rar.

O lege specială care guvernează versul ebraic este *paralelismul membrilor*. Din această lege izvorăște frumusețea specială a acestui vers. În virtutea acestei legi, versul ebraic e ca o oglinda cu două jumătăți; jumătatea a doua se potrivește întocmai cu cea dintâi, răsfrângând întocmai, dar cu alte vorbe, icoana și ideea primei jumătăți, sau – nu se potrivește cu prima jumătate și atunci completează, mărginește sau contrazice acea icoană, acea idee. În orice caz, jumătatea a doua a versului ebraic fortifică, prin repetire, prin antiteză sau prin sinteză, prima lui jumătate. De aci, paralelismul membrilor poate fi sinonim, antitetic sau sintetic.

Evreii n-au cultivat nici epopeea, nici drama, ci cu predilecțiune poezia lirică religioasă și, pe lângă ea, dar într-o măsură mult mai restrânsă, poezia gnomică-didactică. Psalmii sunt, în primul loc, cântări destinate Templului și slăvirei lui Jahve, Dumnezeul lui Israel. Psalmii se cântau cu însoțire de instrumente și fiindcă alcătuiau o carte liturgică

100

și găsim azi divizați în cinci secțiuni, fiecare secțiune încheiată cu o doxologie, și înșirați conform unui plan liturgic, pe ici, pe colo transparent și astăzi.

Autorul principal al *Psaltirei* – totalitatea psalmilor – este regele-poet David, cuceritorul Colinelor Sfinte, organizatorul serviciului divin și cel mai mare reprezentant al teocrației iudaice.

Frumusețea psalmilor e o frumusețe stranie și torturată. Ea seamănă cu o vale vehement de neagră, cu o vale de huilă, agitată, crispată, plină de sfărâmături și de viroage, în care, la mari distanțe, pe vârful negrelor grămezi ar crește câte un pâlcc de flori roșii ca sângele, vii și pasionate. Tonalitatea cea sumbră și monotonă și crispată însemnează majoritatea acestor psalmi, toți de strămtorare, toți de jale, toți clamând îndurările și ajutorul Dumnezeului Oștirilor! Iar floarea cea rară și sângerândă, care încununează aceste negre piramide ale torturei psalmistului, este floarea speranțelor și a certitudinelor mesianice, târziu, dar totdeauna biruitoare. Această floare mai este – rar de tot – și puțina poezie liniștită și contemplativă care se strecoară, pe ici, pe colo, în psalmi.

Sunt interesanți acești psalmi, fiindcă în tezaurul Golcondei, care înfățișează literatura universală, ei vor străluci de-a pururi ca o colecțiune de diamante negre, acum și în etern fără de pereche.

Sunt interesanți acești psalmi, pentru că în citirea și în meditatea lor și-au găsit, multă vreme, mulțumirea literară și religioasă părinții noștri, cinstiți pravoslavnici, fiii Bisericii Ortodoxe Răsăritene.

Sunt foarte interesanți acești psalmi, fiindcă îmbucurătorul freamț mistic, de care se resimte azi generoasa poezie nouă, este un ecou din harfa misticismului ebraic și creștin.

Sunt extrem de interesanți acești psalmi, mai ales pentru noi, românii, fiindcă în ceața groasă a confuziunii noastre sufletești, în atmosfera noastră vițiată și frivolă, lectura lor și a *Sfintelor Scripturi*, în genere, ar reaprinde candelabrele idealismului!

1912

PRINTRE TOMURI BRĂCUITE

Sunt câteva feluri de vietăți ce-și petrec viața *printre tomuri brăcuite* (Eminescu, *Scrisoarea I*, versul 112). Așa sunt șoarecii, așa sunt arhivarii, bibliotecarii, bibliofili, unii dascăli și într-o măsură variabilă noi aceștia care vânturăm slovele și amărăm zilele tipografilor. Fiecare

101

dintre noi am avut și mai avem câte un perete de cărți, fiecare am jertfit frumoase zile cufundați în citire, am pierdut nopți întregi urmărind închipuirii, fabule și teorii, pe distanțe de sute de pagini. E un semn al timpului înfierbântat și anormal pe care l-am ajuns. Între multele otrăvuri tari pe care le consumă cu voluptate contemporanii noștri este și hârtia tipărită. Am prieteni care au ajuns profund neurastenici din prea multă citire. Un așa prieten cu patima cititului își propusese acum vreo zece ani să citească toate cărțile de psihologie și de filosofie din biblioteca Fondățiunii „Carol“. Nu sunt prea multe. Dar după ce a consumat câteva rafturi, a simțit că-i vine nebulie. Avea o foarte frumoasă voce de bariton. Când și-a dat bine seama că merge spre pieire, și-a azvârlit caietele în foc și a plecat în Italia. Astăzi urmează Conservatorul la Milano. Ca mâine o să dăm bani să-l auzim. Am prieteni care au pus ochelari la douăzeci de ani. Am alții care sunt și vor fi toată viața lor bolnavi de stomac, fiindcă, studiind prea mult, nu voiau sau nu puteau să-și acorde, după masă, un ceas de tihnă. *Das kommt vom Lesen!* Nu știu care neamț și în ce împrejurări a spus vorba aceasta, dar avea mare dreptate. Multe neajunsuri de felul celor de mai sus și altele de alte feluri vin din prea multă citire, sau simplu din citire.

Nu mă luați drept un călugăr obscurantist, nici drept un dușman al luminării poporului. Sentimentul meu de coplesire, față cu potopul care se varsă peste noi din cataractele lui Gutenberg, l-am întâlnit și la alții. Iată, bunăoară, chiar străinul cu *das kommt vom Lesen*. Trebuie să fi avut el ceva jar la inimă, când a zis această vorbă. Și ai crede ca în orânduia și luminata Germanie paraponul pe cărți și pe citit n-ar trebui să fie. Ce să mai zicem noi care am căzut deodată în valuri de cerneală și în vârtejuri de hârtie tipărită, când părinții noștri asudau de moarte până să-și iscălească numele! Caragiale era unul pe care invenția lui Gutenberg îl plictisea grozav. Vă aduceți aminte că într-o nuveletă a lui, el socoate că invențiunea aceasta i-a fost șoptită lui Gutenberg de însuși Diavolul. Ca teolog ce sunt, mă voi feri de asemenea erezie. Sfiala și avariția mea, dacă ar fi să analizăm, vin din alte izvoare.

La noi în sat hârtia era un lucru foarte rar și neobicinuit. Când tovarășii mei de jocuri găseau pe la noi prin curte vreun petec din ziarele aruncate de tata, îl adunau cu sfințenie, îl fățuia și-l puneau în sân. La noi în sat nu erau cărți decât la biserică și într-o ladă a noastră, care era în același timp și sipetul familiei. De cărțile din biserică nu se atingeau decât preoții și cântăreții. Când mama căuta în ladă, strecuram și eu mâna și apucam câte o carte. Erau niște volume groase și legate: *Contele de Monte-Cristo*, *Regina Margot*, *Misterele Berlinului*, *Ioan Sobieski*, *regele Poloniei sau Oarba din Skiras*, *Mizerabilii...* Țineam

cartea cu amândouă mâinile și o priveam cu sfântă admirație. La acest sentiment mă îndemna și atitudinea tatei: când vedea cărțile în ladă sau ne istorisea ceva din ele, bietul tata ne spunea cu un gest profund: „Ei, când vă veți face mari le veți citi și voi! Pentru voi le păstrez.“ Mari – adică așa de vreo douăzeci de ani, ca copiii lui Alphonse Daudet. Scumpul răposat! Nici nu împlinisem doisprezece ani și toate Misterele din ladă și toate comorile lui Monte-Cristo mi le agonisise în taină. Am călcat rău de atunci. Dar se vede că rezerva și exiguitatea barbarului, față cu acest lucru foarte curios și năzdrăvan – cartea, mi-au rămas.

Mai târziu, ani de zile, am ofilit printre tomuri brăcuite. Am căpătat și eu patima cărților. Îmi plăcea să le adun, să le citesc, să le păstrez cu gelozie... Cu vremea am înțeles cuvintele Ecclesiastului: Facerea multor cărți nu mai are sfârșit și prea multa cetanie e oboseală trupului. Cu vremea, dar prea târziu, am înțeles că multe lucruri, foarte importante în viață, nu se cuprind în cărți. E o știință a vieții, a treburilor și a succesului care nu numai că nu se găsește în cărți, dar este și rămâne cu totul neînțeleasă pentru cel care trăiește printre cărți. Și vin momente când, simțindu-te trecut și șubred, te întrebi de nu cumva în viața ta cartea și-a pervertit menirea și a ajuns din simplu mijloc un scop absurd... Unde duce viața aceasta zidită între cărți? La d. Bergeret al lui Anatole France, la acest savant chirchit, îmbătrânit înainte de vreme, adus de umeri, cu redingota roasă, stângaci cu oamenii, destoinic și viteaz numai cu ideile și cu tomurile în folio! Toți aceia care, în anii strălucitei tinereți, în loc să răscolească lumea, să mânuiască armele, să-și plimbe iubita pe lacuri și prin crânguri, să se bată în duel și să chefuliască, s-au îngropat în cărți, s-au intoxicat cu teorii, au înghițit colbul dicționarelor... ajung într-un târziu ceasul unor supreme păreri de rău, ceasul doctorului Faust!

Învățătura nu implică numaidecât surmenajul, și luminarea minții e departe de a cere în schimb slăbănogirea trupului. Dacă la noi observăm contrariul, aceasta însemnează că n-am știut cum să învățăm și că educația noastră a fost greșită. Se poate învăța și fără cărți. Învățătura cea mai bună este chiar aceea care se dobândește în contact direct cu viața și cu lucrurile. Cartea trebuie să vie ca să mijlocească conștiința numai acolo unde observația directă nu este cu putință. În orice caz, cartea trebuie lăsată pe al treilea plan și forfecată până la strictul necesar. Codrii și pâraiele, florile și straturile geologice, animalele și operele omului... ce carte poate fi mai largă, mai completă și mai folositoare decât privirea lor imediată, frecventarea și deprinderea cu ele! Nu putem admite că îmbogățirea minții trebuie să meargă mână în

mână cu vestejirea sănătății. Au mai fost oameni luminați și în alte vremuri și mai sunt și azi prin alte părți, dar întregi, sănătoși, armonios dezvoltăți, și ca suflet și ca trup. În lumea clasică, școala avea în vedere deopotrivă și trupul și sufletul școlarului, dar începea cu fortificarea trupului. *Gimnaziul* antic era școala în aer liber, unde școlarii învățau, aproape goi, să alerge, să se lupte, să înoate, să arunce cu discul și cu lancea și să cânte. Când acești elevi ajungeau în clasa lui Platon, nu erau ca astăzi niște neurastenici, ci niște atleți.

Școala în înțelesul nostru, cu aer confinat și plin de praf, cu spinări încovoiate și cu cărți care vatămă pieptul și vederea, mi se pare că a ieșit din Evul Mediu. Odinioară cartea era profesorul. Cât de ușoară, de fericită și de neuitată trebuie să fie învățătura astfel agonisită! Se putea altădată, se mai poate și azi, pe aiurea, să ajungi om cu conștiință și om subțire, fără sinistra noastră școală și fără acest monstru care sugă sângele și nervii – cartea. Se poate chiar să nu fii deloc un necioplit chiar când nu te-ai dus la școală. Ernest Renan scrie undeva: Educația școlară creștează la noi, subt raportul valorii personale, o deosebire adâncă între cei ce au primit-o și între cei ce sunt lipsiți de ea. Nu tot așa era în Orient și în general nici în vremurile bune ale antichității. Necioplirea în care rămâne la noi, prin faptul vieții noastre izolate și cu totul individuale, cel ce n-a urmat în școli, este necunoscută în aceste societăți, unde cultura morală și mai ales spiritul general al timpului se transmit prin contactul nesfârșit dintre oameni. Arabul care n-a avut nici un dascăl este totuși adeseori foarte distins, căci cortul este un fel de academie veșnic deschisă, unde din întâlnirea oamenilor bine crescuți se naște o mare mișcare intelectuală și chiar literară. Delicateța deprinderilor și fineța spiritului n-au deloc a face în Orient cu ceea ce numim noi educație. Dimpotrivă, tocmai oamenii de școală sunt aceia care trec de pedanți și de rău crescuți.

Dar am înaintat prea departe. Antichitatea greco-romană e moartă: în grădina lui Academus nu se mai fac lecții de filosofie, iar Orientul nu ne este aproape decât prin laturile lui cele vătămate. Am auzit că în Germania și Anglia a înviat arta veche să faci pe om să știe carte, multă carte, fără să-i zdruncini sănătatea. Am văzut și eu oameni care erau ingineri, medici, doctori în litere ori în teologie, și care, rumeni, grași, cu pieptul lat, purtau cel mult ochelari. Aceștia au fost crescuți altfel decât noi, și profesorii pe care i-au avut, oameni luminați și filantropi, au sprijinit, la timpul convenit, inexperiența și tinerețea lor. În loc să-l asfixieze pe școlar, subt maldăre de cărți, ei s-au așezat în locul cărții, iar orele smulse acestui tiran au fost dăruite soarelui, aerului și sănătății. Un coleg de liceu și bun prietin, azi inginer de mine, îmi istorisea

că odată, la Freiberg, într-o sală de studii, el și cu alt student discutau pe hârtie nu știu ce problemă cu aplicații din trigonometrie. *Sinus* și *cosinus* reveneau mereu în problema lor. Alături de ei era un student englez, înscris ca și ei la Academia minieră din Freiberg. La un moment tânărul englez îi întrerupe și-i întreabă: Ce e asta *cosinus*? Fericiți profesori, fericit școlar! Ei l-au lăsat să crească mare, să se dezvolte desăvârșit, să învețe tenis, fotbal, boxul, înotatul și de *sinus* și de *cosinus* nici nu i-au pomenit. Fiți convinși că le-a învățat el singur când i-au trebuit, mult mai curând și mai temeinic decât noi aceștia alți care ne-am intoxicat cu ele la șaptesprezece ani, fără să ni se spună măcar o dată unde se aplică și în ce fel ne pot fi folositoare.

Am auzit că și învățătura noastră românească a intrat într-un serios stadiu de prefacere, ba chiar că s-a prefăcut. Din păcate, am rămas cam departe de școală fiindcă am dat prea multe examene (am cel mai înalt grad academic, sunt doctor, nu e șagă!) și nu mai am nici nervii neatinși, nici inima cronometru, ca să mai pot suporta alte examene și să pătrund printre dascăli. Mă bucur pentru generația cea nouă și-i doresc cu putere ca în anii ei cei fragezi să aibă largă parte de codri, de poeme și de zbunguiri fericite în aer curat și în lumina soarelui. Noi unchii și părinții ei rămânem, cum ne-am deprins, printre tomuri brăcuite, rămânem șoareci de bibliotecă! Copiii noștri, crescuți și instruiți mai normal decât noi, nu vor înțelege toanele noastre împotriva culturii și a cărții. Învățătura lor îi va fi costat mai puțină sănătate decât pe noi. Ei nu vor înțelege dorul de barbarie care ne apucă uneori, o dată cu durerile de cap și cu alergatul neregulat al inimii, dorul nostru să fi fost acea brută medievală care:

laisse écrire le vilain.
Sa main digne
quand il signe
égratigne
le vélin.

*

Îmi propun azi să scot, din acest trecut de cărți răvășite și de lectură, mângâierile amintirii. Sunt cărți pe care le-am citit de nevoie. Erau prost scrise, indigeste și amar de nepotrivite cu cititorul lor de atunci. Sunt cărți pe care le-am citit tot de nevoie, dar care m-au despăgubit, fiindcă erau scrise mai omenește și spuneau lucruri mai interesante. Am dat de cărți care erau capodopere – clasicii greci din programele timpului – dar care au rămas pentru mine ca niște colonne, văzute seara prea târziu sau dimineața prea de vreme. Și această seară oarbă și această dimineață adormită erau în capul bieților mei dascăli de grecește din

liceu. Am găsit cărți pe care le-am citit în ascuns, în infirmerie sau în podul internatului...

Voi vorbi de unele din aceste cărți, voi vorbi de altele citite mai încoace, în zilele emancipării. Voi spune câte ceva din gândurile, din fermentările și din cumpenele sufletești pe care mi le aduce aminte cutare sau cutare carte. Voi găsi în filele uneia chipul unui profesor azi mutat la cele veșnice, în filele alteia chipul unui prieten, autor sau nu, cu noi și azi în lume ori plecat dintre noi.

O bibliotecă, fie ea cât de modestă, e un rezumat al vieții proprietarului. Fiecare volum, fiecare broșură, fiecare filă scrisă pe margine aduce aminte de un ceas intelectual, de o vară de vacanță sau de o iarnă de studii. Voi căuta, prin urmare, să scriu ceva din peripețiile, fericirile și nefericirile unei vieți osândite să curgă printre tomuri brăcuite. Nefericirile unei așa vieți, pe lângă celelalte numite și nenumite, sunt scriitorii fără talent și fără gânduri, sunt falșii preoți ai poeziei. Fericirile ei sunt lecturile alese, sunt privescările intelectuale și poetice din cărțile celor plini de gânduri ori plini de talent poetic.

Nu voi putea să păstrez nici o ordine și nici o proporție și voi face ca rabinul din *Evangelie* (Matei 13, 52), care scoate din comoara lui nouă și vechi.

1912

Z. BURIENESCU

Zaharia, Zelig sau Zamfir, orice o fi însemnând acest Z inițial, Burienscu se născuse din părinți ovrei. Se născuse însă pe pământ românesc, fiindcă prea știa și zicea bine limba noastră, ca să cred că venea din părinți străini. Poate că mulți se vor mira, citind că Burienscu era ovrei. Aceasta însemnează că ovreii sunt pe alocurea așa de amestecați cu noi și atât de hrăniți din aceeași sevă românească, încât Burienscu – reîncarnarea în lumea rampei a lui Iancu Jianu și desfătarea copilăriei noastre – a putut să fie ovrei.

A murit Burienscu, a murit de cel puțin 10 ani. Nu știu anul, nu știu împrejurările morții lui și nici cimitirul în care odihnește. Cea din urmă oară când l-am văzut, a fost pe la 1897-1898, la grădina zisă pe atunci a lui Mitică Georgescu. Era în trupă cu câțiva actori (vreo doi rudă cu el) pe care îi cunoscusem cu o vară sau două mai-nainte într-un orașel de pe malul Dunărei. Pe el unul îl văzusem mult mai de mult. Îl

văzusem – prima dată – îmbrăcat haiducește, pe o scenă improvizată, și cântând din frunză. (Voi care nu ați apucat pe Burienscu și nu l-ați auzit cântând din frunză nu veți ști niciodată ce vrea să zică dorul de haiducie!)

Burienscu a fost cel dintâi care a aprins în viața mea acest vis fermecător și absurd – iluzia rampei. Burienscu și trupa lui mi-a dezvăluit existența teatrului. După el, am văzut pe Gherman Popescu, pe Moru, pe Anestin (acesta un actor mare) și pe alți sublimi eroi ai scenelor provinciale. Mi-aduc aminte cu înduioșată dragoste! Ce de viață, ce de tinerețe cheltuită în aceste teatre de scânduri, înaintea restrânsului nostru public spectator! Și cu ce constant succes material! Ori de câte ori plecau dintr-un oraș, unde dăduseră un șir de reprezentații, sărmanii preoți rurali ai Melpomenei și Thaliei lăsau, câteva zile, cuferile amanet. Țin minte că Burienscu, în vara anului 1896, a lăsat la Corabia, pe lângă cufere, și trupa, și s-a dus la Brăila, de unde a trimis bani de dezrobire. Aici la Corabia, am văzut pe Burienscu în *Baba Hârca*, în *Fata aerului*, în *Cimpoiul fermecat* și în alte diavolii încântătoare.

Avusese talent moșneagul. Într-o seară, la Mitică Georgescu – mi-a povestit scumpul și vechiul meu amic Demetrius – era printre spectatori și Caragiale. Burienscu improviza pe un om amărât căruia îi murise nevasta. Caragiale sta și-l urmărea cu ochii strălucitori. Când actorul a terminat, marele autor dramatic l-a aplaudat călduros, l-a adus la el la masă și i-a făcut cinste. Mi se pare că tot pe atunci și poate sub impresiunea frumoasei mișcări a lui Caragiale, cineva a scris despre Burienscu un articol emoționant. Cine a scris, unde a scris – spuneți voi, dacă mai țineți minte. Cred că în aceeași vară moșneagul a avut parte de o altă cinste. Răposatul beizadea Grigore Sturdza, originalul prinț, și cu soția lui și azi în viață, venerabila prințesă Raluca, au venit într-o seară la Mitică Georgescu, să-l asculte pe Burienscu cum cânta din frunză.

Ce dulce vrăjitor este trecutul și cât de negrăită este armonia potrivirilor lui! Iată azi, în cadrul și sub raza amintirei, laolaltă, pe golanul artist și pe fiul de voievod, pe omul care și-a plimbat foamea o țară întregă, săturând cu emoțiile artei pe ceilalți și pe omul care și-a plimbat, prin toată Europa dacă nu și mai departe, blazonul, iubirile și aparatele de gimnastică, săturând – este adevărat – destui flămânzi. Artist și unul și altul! Dar cel dintâi mai mare decât cel din urmă. Atât e de adevărat că arta, deși nu are lăzi cu aur, deși nu are genealogie și castele, este, prin esența ei olimpică, mai presus de principii și bogăți.

Ce-a lăsat Burienscu în urmă? Ce marmoră, ce inscripții ocrotesc cenușa lui? În ce județ se întind moșiile-i rămase moștenire? Și totuși – fericit Burienscu!

Acest desculț, acest flămând, acest oropsit al vieții a lăsat câte un mărgăritar în inima fiecăruia dintre noi, care l-am privit. Acest paria a lăsat, îndeosebi, în noi, spectatorii lui, dintre 8 și 18 ani, fiorii Artei și lacrima amintirii. Și, netăgăduit, între puținele bucurii ale vieții, lucrurile inutile și absurde Arte trebuiesc socotite. Ar fi interesant apoi să aflăm: în sufletul câtor dintre artiștii noștri talentați de azi – copiii cu ochi mari, extaziați, de acum 25 ani, spectatorii grațiuși sau frauduloși ai lui Burienscu – în sufletul câtor dintre ei, apariția lui Burienscu a fost asemănătoare dulcei primăveri care face să tresalte ghiociei sub zăpadă?

Nu prea știm ce este viața, unii credem una, alții alta, *dincolo* pentru unii e lumină, pentru alții întunec, dar suntem toți unanimi să dăm prețul cel mai mare pe amintirea celui ce a trăit și a murit sărac, după o lungă viață închinată întreagă și aproape gratuit redeșteptării noastre culturale.

Scumpe moșneag, neuitat doinitor din frunză și neuitate apostol al limbii și artei românești, legene-te veșnic dulce zefirii amintirilor înduioșate!

1912

JOCUL D-NEI M. VOICULESCU

În zilele din urmă, jocul d-nei M. Voiculescu a început să găsească critici și contrazicători. Așa este soarta tuturor lucrurilor frumoase. *Iliada* lui Omer traversează, ca fiică a lui Omer, zeci de secole, intangibilă, indiscutabilă și, tocmai pe la finele secolului al 18-lea d. Chr., se ivește un Wolf care îi aruncă acuzarea că n-ar fi copila lui Omer, ci un copil... din florile Eladei eroice. Jocul d-nei Voiculescu ne stăpânește de ani de zile, fermecător, pasionat, și la fel ca soarele mai presus de ațintire și de discuțiune. Critici și simpli spectatori, toți laolaltă, cântam ca o harfă eoliană, imediat ce apărea pe scenă d-na M. Voiculescu.

Dacă s-ar putea dezgropa de către un om sucit și răbdător, din mormântul colecțiilor și din colbul redacțiilor, toate articolele și elogiile care s-au scris, în ziare și reviste, asupra acestei mari artiste, eu gândesc că ar ieși o voluminoasă carte de ode – în proză. Atât de unanim și atât de superlativ a zguduit și zguduiește d-na M. Voiculescu bietele noastre suflete cernite.

108

S-au găsit, însă, în aceste zile de enervare europeană, câțiva oameni, probabil bolnavi de insomnie, care după ce și-au luat paltoanele de la garderoba Teatrului Modern, în loc să se culce și să doarmă, s-au apucat să-și analizeze impresiile și să pună în ecuație jocul d-nei M. Voiculescu. Și ce-a ieșit? A ieșit, spre marea noastră mirare, că d-na M. Voiculescu nu este ... fiica lui Omer, adică purtătoarea întregului și impecabilului talent dramatic pe care i-l dădeam până aici. Unul a găsit că d-na M. Voiculescu este aceeași femeie pătimașă și torturată în toate încarnațiile D-sale dramatice, cu aceleași gesturi, cu aceleași atitudini și accente. Altul a găsit că d-na M. Voiculescu este prea afectată, adică puțin firească, chiar când vorbește lucruri familiare. Încă unul a vorbit tot cam așa.

Subsemnatul, chiar când s-ar șopti că am scris oarecând ceva analog cu părerile de mai sus, astăzi am mandat din partea spectatorilor electrizați ai d-nei Voiculescu să fiu de altă părere și să combat erezia pe cale de întemeiere.

D-na M. Voiculescu are numai două cusururi, vai, două invidiate cusururi pe care, încet-încet, le va pierde: 1. Este încă tânără, și 2. Este mereu frumoasă.

În puterea acestor defecte binecuvântate, d-na M. Voiculescu nu poate decât să joace, trebuie să joace numai pe femeile tinere și frumoase, numai pe femeile pasionate, torturate, adultere, arzătoare și strălucite. Încarnațiile d-nei M. Voiculescu trebuie să aibă între 25 și 35 de ani și trebuie să fie – vai! neapărat – frumoase, pentru că și purtătoarea lor este frumoasă. În toate pasiunile pe care ni le joacă d-na M. Voiculescu trebuie să apară cu aceeași figură, cu aceeași vârstă, cu aceeași temperatură ridicată. Cel mult dacă – în Fedora, de pildă – Doamnia sa își pune o perucă „fauve“, fiindcă Fedora e rusoaică. Câtă depărtare și câtă deosebire ar putea să pună d-na Voiculescu între următoarele roluri? femeia onestă și nenorocită din *Vierge folle*, femeia adulteră și nenorocită din *Scandalul* și femeia cât pe aci adulteră din *Samson*. A jucat d-na M. Voiculescu, până azi, pe vreo eroină urâtă și bătrână? Dacă mi s-ar răspunde afirmativ și cu adaosul că d-na Voiculescu, și în acest ipostaz dramatic, era tot atât de vibratoare, de ... tânără și de frumoasă ca și în celelalte ipostazuri – m-aș da bătut.

Eu socotesc, prin urmare, că uniformitatea pe care câțiva încep să o găsească în jocul d-nei M. Voiculescu vine din faptul rolurilor mereu gemene pe care D-sa trebuie să și le aleagă. O artistă, pe care vremea a despovărat-o de cele două defecte actuale ale d-nei Voiculescu, lăsându-i neapărat intacte sănătatea și talentul, este într-o situațiune

109

superioară Domniei sale. Un actor, cu același talent ca d-na Voiculescu, putând să-și dea și barbă și mustăți și toate vârstele și toate mutrele, are mult mai larg teren pentru desfășurarea forțelor și pentru variațiunea lor decât are astăzi d-na Voiculescu. Însăși d-na Voiculescu, atunci când

Timpul va săpa-n tăcere
Lutul grațiilor sale,
După vechiul nostru rost...

va fi o artistă superioară sieși celei de azi. Frumusețea și tinerețea care-i stau astăzi împotriva vor fi biruite. D-sa va voi să joace atunci și pe bătrâne și pe urâte și tot felul de personaje care în timpul de față nu i se potrivesc sau nu-i convin. Mărioara Voiculescu, peste 10-15 ani, va fi artista nuanțată și completă care astăzi încă nu e. Aceasta e credința mea.

Puternicul D-sale talent, minunatul D-sale temperament sunt astăzi ținute în loc să nu se diversifice, de femeia tânără care le are. Dacă d-na M. Voiculescu, scăpând, cu vremea, de oneroasele daruri ale Anadyomenei, va dezminți proorocirea mea, atunci – numai atunci – va trebui să recunosc că D-sa nu era atât de mare artistă cât mi se pare azi.

1912

„SONETELE“ LUI MIHAI CODREANU

De-a binelea printre tomuri brăcuite, zăcea până mai deunăzi, în rafturile mele, un pac pătrat. Erau niște foiletoane strânse în patru, pe care mi le dăduseră, cu mult îndemn să le citesc, doi buni amici ai mei, soț și soție. În aceste foiletoane erau sonetele lui Mihai Codreanu.

Oprit de treburi, nu le-am citit decât târziu și am făcut rău. Azi nu mai pot să împărtășesc impresiile mele decât unuia dintre cei doi soți admiratori ai poetului, fiindcă celălalt (soția) a trecut în altă lume mai frumoasă și mai bună ca a noastră.

Impunerea unui nume literar seamănă cu formarea stalactitelor. Câte picături trebuie să lăcrimeze bolta peșterilor calcaroase, ca să crească, în taina veacurilor de întuneric, acele conuri bizare ce se vor uni într-o zi și vor face o columnă? De câte ori trebuie să pice în ochii și în urechea dumitale numele unui scriitor până să te hotărăști să-i citești prima bucată? Și cât trebuie să mai treacă până când să-i citești pe a doua!... Urmează apoi un timp de confunziune și de gestație, în care, tot

citind pe acest scriitor nou, nu știi dacă va avea norocul să-ți se impună și să-ți placă, ori dacă vei rupe cu el orice prieteșug. Și într-o bună zi, întâlnind încă o bucată, proză ori poezie, și se pare că e minunată, că e cea mai bună din câte ai citit! Scriitorul nostru și-a cucerit un loc în academia ta personală. Bucata lui de azi poate este mai slabă decât cea dintâi pe care ai citit-o, dar stalactitul nu se face cu o singură picătură.

Numele poetului Codreanu plutea, pentru mine, între numele haiducului omonim și numele altor scriitori de versuri, unii poeți adevărați, dar cei mai mulți, haiduci. Împrejurarea mărturisită a grăbit momentul clarificării. Am luat cele șasesprezece foiletoane și le-am citit cu sârguință. Sunt numai sonete, câte cinci pe foileton: $16 \times 5 = 80$. Și cu alte vreo zece, pe foi răzlețe, pe cari mi le-am procurat în urmă, fac nouăzeci. Poetul are astăzi nouăzeci de sonete și nu se va opri decât când va avea o sută.

Prima impresie pe care mi-o fac atâtea sonete este o impresie de copleșire. Risipindu-le înaintea mea, pare că aș risipi dintr-o cutie nouăzeci de monede, toate cu același diametru. Este o ambiție, este poate o vitejie literară să cultivi atât de exclusiv și de bogat această formă de poezie. Nemuritorii maștri în timpul Renașterii și alți maștri în timpul nostru au iubit cu fidelitatea lui Codreanu elegantul și dificilul sonet. Preferința aceasta are desigur motivele și frumusețea ei. După ce am citit o primă dată sonetele lui Codreanu, biruind oboseala acestei uniformități de înfățișare, am înțeles că acele nouăzeci de monede egale, din comparația mea, erau nouăzeci de medalii, câteva de argint, câteva de bronz, dar cele mai multe de aur. De la bucată la bucată, inscripțiile și formele gravate sunt mai variate și distinse. Ca într-un adevărat tezaur de medalii antice, te cufunzi în pipăirea acestor medalii literare, admirând de la sonet la sonet frumuseți mereu deosebite și o artă generală într-adevăr siracuzană.

M. Codreanu este un poet de neam și un rar meșteșugar. Cu nimic nu pot să comentez mai bine și să vă fac să simțiți sub degete parcă relieful delicat al unei medalii, decât cu acest sonet, *Somnul rozelor*:

Dorm trandafirii, dorm... O violină
Îngână dulci preludii de iubire;
Iar noaptea-și țese negura subțire,
Pe care-o argintează luna plină.

Din înstelarea cerului senină
Cad stropi de diamante-n licărire
Și trec prin crengi în aurite fire
Ce pe cărări fac pete de rugină.

Îți pare noaptea ca din crini sculptată,
Atât de fină e și de curată
Aroma ce din sânu-i se ridică!...

Dorm trandafirii, dorm... pe când zefirii
Adie-ncet, încetinel, cu frică
Din somn să nu-mi trezească trandafirii.

Cum a ajuns Codreanu la această treaptă de măiestrie? Deși nu cunosc mai nimic din trecutu-i literar până la aceste nouăzeci de sonete, răspund cu siguranță: muncind ziua și noaptea. Adevărata școală unde se formează scriitorul este școala sânguinții ascunse. Când o pagină de poezie sau de proză te mulțumește în chip deosebit și te cheamă să o recitești, este semn negreșit că pagina aceea înfățișează multă muncă prezentă și trecută. Printr-o pagină măiastră trebuie să vezi, ca printr-o oglindă de vrăjitor, un șir nenumărat de ore petrecute pe file mereu scrise, mereu șterse și multă vreme aruncate în foc. Știința formelor literare onduloase se câștigă cu greu și după multă luptă cu elementul lexical, așa după cum meșteșugul vâslitului frumos se câștigă după mult război cu apele. E netăgăduit că mai-nainte de orice trebuie talent, talent și iarăși talent. Dar e o copilărie să-ți închipui că acest talent n-are decât să fâșnească în lume pentru ca stropii lui să fie mărgăritare, iar meandrele lui râuri de argint. Așa cred acei frumoși imberbi, care de la douăzeci de ani, biruind orice sfială și asediind câteva luni coșul unei redacții literare, ajung să copleșească pe director și să invadeze paginile revistei. Dar aceștia vor fi pedepsiți mai târziu chiar de conștiința lor. Dacă au într-adevăr talent, după mai mulți ani de producțiuni acide – fiindcă sunt necoapte – vor ajunge să-și dea seama ce este o pagină într-adevăr bine scrisă și vor regreta amar graba lor literară. Atuncea va răsări pentru ei lumina adevărului că tot ce au scris până aci trebuia să scrie acasă, pe caiete, iar aceste caiete să fie nimicite. Sunt însă alții cari scriu din vițiu necombătut la vreme – tulburi, abondenți, supărători, ca gârlele după ploaie. Aceștia nu se mai pot vindeca! Ei nu au talent și vor muri fără să fi văzut o singură zi din viața lor lumina adevărului, că adică ei n-ar fi trebuit să scrie niciodată. Mihai Codreanu este dintre aceia care au câteva volume nu de conștiință, ci în cenușa din sobă.

Acest poet e un parnasian. Vor zice unii: prin urmare, Codreanu este un poet înapoiat. Harfa lui nu interceptează din atmosfera ceasului de față tumultul, stridențele și marea dezordine a poeziei revoluționare. Oricât aș admira pe superbii condotieri ai veacului emancipat, nu pot să refuz stima mea metrică celei vechi. Dacă aș fi poet, aș fi poate și eu intolerant și exclusivist. Dar în modesta mea situație de prozator cred

că-mi este iertat să citesc și să iubesc deopotrivă și pe Leconte de Lisle și pe Verhaeren și tot așa și pe emulii lor din țara românească. Mai cred că-mi este iertat să spun că un robust talent poetic, prin urmare bogat în idei, puternic în simțire, poate să-și aleagă ca să exprime ce-l frământă și ce-l doare și formele tradiționale și pe cele secesioniste.

Au mult mai mare importanță timbrul, forța, profunzimea și transparențele vieții sufletești, pe care o închizi în versul tău parnasian sau liber. Ce viață sufletească, ce gânduri și ce preocupări a închis Codreanu în sonetele lui o spune el însuși în sonetul *Flori de seră*, menit să încheie viitorul volum:

Culesu-v-am sămânța de prin stele,
Și-am răsădit-o-n brazdele durerii;
V-am încălzit cu razele Himerii
Și v-am stropit cu lacrimile mele.

...Și-ați străbătut așa prin zile grele,
Crescute în singurătatea serii
Și-n veci râvnind seninul primăverii
Și soarta liberelor viorele:

Căci am înfrânt a voastră-nsângerare;
Iar dac-am plâns și eu ca fiecare
Pe lumea asta plină de suspine,

N-am vrut să gem în jalnice cuplete,
Ci vrut-am să rămână după mine
O rece armonie de sonete...

Ceea ce însemnează că acest poet este în cele nouăzeci de sonete ale lui – o sută când vor fi complete – un discret și un mandarin. Poezia lui este, după cum ca formă: ciocănită, dăltuită, tot așa, ca fond, mândră și strânsă în frâu. Mare izvor de frumuseți dar și de neajunsuri. Această atitudine aleasă (și oarecum prețioasă) în fața vieții îți aduce armonie și prestanță, dar îți micșorează căldura și avântul. Așa este soarta, acesta este semnul școlii parnasiene. Cu toate acestea recunosc cu plăcere că în multe din sonetele lui Codreanu – deși într-o unitate îngustă ca niște cești japoneze – fierbe mustul unei simțiri nedomolite. Vezi: *Sturzul*, *Satan*, *Fulgerul*, *Statua lui Miron Costin*, *Statua lui Ștefan*, *Statua lui Alecsandri*, *Patria* și altele.

Sonetul este forma rigidă și avară. În o sută cincizeci și patru de silabe trebuie să spui tot ce ai de spus și trebuie să-ți strângi ideea în chingi, ca nimic să nu rămână umflat sau de prisos. Într-un poem, într-o poezie cu strofe numeroase, ai cu totul altă libertate decât în carcera

unui sonet. Dacă nu cu dreptate, cel puțin cu spirit, poetul M. Sevastos îi spunea deunăzi lui Codreanu:

Sonetul e o cușcă suspendată
De-un fir de aur, unde zbuțuită
Privighetoarea își sugrumă trilul.

Sonetu-i racla strâmtă și rigidă
În care un nebun și-a-nchis copilul –
Sub tirania formei să-lucidă.

Tocmai de aceea, e mare meșteșug și un merit special să scrii sonete – când sunt bune. Un sonet magistral îi șade bine poetului ca un diamant prins în cravată. Însă, din nevoia aceasta să acumulezi și să comprimi ideea, ca s-o faci destul de sprinteună și de scânteietoare, cum se cere într-un sonet, mie unuia mi se pare că rezultă iarăși un neajuns. Trebuie să fii de multe ori luminos fără multă căldură și virtuos pe nemâncate. O spun aceasta în general, fiindcă Mihai Codreanu e o inimă prea aprinsă și un cuget prea legat durerii ca să învârtească în gol morișca lui de aur. Sunt puține sonetele-i în care impresiunea să obosească după câțiva pași de la pornirea cuvântului și în care să ne găsim stând placizi ca pe o bancă, înaintea unei drile familiare. Mai totdeauna Codreanu este ori plin de comunicativă simțire, ori filosof – și anume pesimist – ori înamorat – și anume platonice. Iată-l pe Codreanu, încă o dată, artistul simțirilor fecioare, maestrul armoniilor auguste (sonetul *O noapte*):

S-apropie cu umbre ușurele,
De-a lacului oglindă și, senină,
Își zvârle-n apă diadema fină
Bătută numa-n prețioase stele.

Cad plete negre-atunci în bucle grele
Și-ascund în ele tainica lumină
A undelor, ce-n liniște deplină,
Înmărmuresc în cercuri de dantele.

Cât de solemnă-i despletita noapte!
N-auzi în jur nici freamăt și nici șoapte,
Nici tresăriri de sălcii, nici de valuri.

E parc-un vis, un ultim vis, ce piere...
Și peste-un gol de stinse idealuri,
Aruncă-ncet suprema lui tăcere...

După cum această rară delicatețe de evocație și de expresiune, tot așa caracteristice sunt la M. Codreanu o filosofie întunecată și un

sentimentalism înalt platonice. *Eterna trinitate, Dura lex, Atotputernicul, Dumnezeuul ateului, Rigoletto* și altele încă mărturisesc cum că poetul a detronat pe Dumnezeu din scaunul-i de slavă și a pus această slavă sub draperii de doliu. Codreanu a mers departe pe calea cugetării și a întrebării. E frumos și semnificativ sonetul *Poem feeric*. Ultima lui strofă sună:

Și-i ceasul îndoielilor de sine
Când te frământă tainele-ntrebării:
În lume ești, sau lumea e în tine?...

Acest frumos copil al muzelor a hoinărit prea mult, a auzit și a citit prea multe lucruri, ca să mai pot să-l pun la catehism. Totuși nu pot să-mi țin pe loc regretul că pe aceste culmi descununate și cernite n-a mai coborât nici o divinitate, nici un fel de ideal, care să-i dea poetului tablele vreunei alte legi entuziaste și fecunde. Iremediabila tristețe a lui Codreanu trebuie să aibă cauze mari, cauze profunde, pe care le las pe seama criticilor. Mie îmi pare rău că atâtea pietre scumpe stau mereu închise pare că în scrinul unei văduve.

Vei căuta zadarnic în sonetele lui M. Codreanu ceva care să aibă asemănare de pildă cu:

Pe genunchii mei ședea-vei,
Vom fi singuri-singurei,
Iar în păr, înfiorate,
Or să-ți cadă flori de tei.

Fruntea albă-n părul galben,
Pe-al meu braț încet s-o culci,
Lăsând pradă gurii mele
Ale tale buze dulci.

Poetul Codreanu este poetul cel mai cast pe care l-am citit vreodată, e aproape monastic. Un călugăr, privind din întâmplare pe o seducătoare fiică a Evei, n-ar putea să se laude cu niște sentimente mai suprapământeste decât ale lui Codreanu:

Adeseori, când te privesc, îmi pare
Că ești sculptată-n marmura din care
A fost sculptată Venere Astarte...

Și-atunci, slăvind-te ca pe-o scânteie
Din flacăra nepieritoarei arte
Eu nu citez să te iubesc, femeie...

În sonetul *Poem liric*, poetul ne spune lămurit câtă rezervă, câtă timiditate și câtă simțire adâncă, dar cu mască de gheață, e în atitudinea lui sentimentală:

Lirismul meu e stăpânit și rece:
Nici un surâs măcar nu vă cerșește...
Și-adeseori în drum de vă-ntâlnește
Nepăsător pe-alătura vă trece...

Iar de-ași trecut... cu fruntea abătută
Într-un sonet umil ingenunchează
Și urma voastră, doamnă, v-o sărută...

Dacă am numărat bine, între cele nouăzeci de sonete ale lui Codreanu de-abia patru sunt închinare iubirii. Din sonetele *Unei femei* și *Poem liric*, am făcut citațiile de mai sus. *De Profundis* e un sonet straniu. Iubirea mărturisită în el pare a fi ceva mai pământesc. Dar tocmai din aceasta pricină, sonetul se sfârșește ca sub mâna unui monah căzut în păcate grele:

Și te iubesc cu-nfiorarea vagă
Pe care-o dă presentimentul morții...
Și te urâsc că-mi ești atât de dragă!....

Mai este sonetul *Călărețul*, cu dedicația „frumoasei mele“, dar pe acesta îl exclud, fiindcă este prea căutat și rece. Sonetul (și cu acesta facem patru) caracteristic simțirii lui Codreanu – acestui călugăr apostat pare că fugar dintr-o mănăstire creștină și azi rătăcitor în preajma unei mănăstiri budiste – este *Mi-aș pierde paradisul*. Acest sonet este un cap-deoperă:

Privirea ta e trandafir în floare...
Și fruntea, crin... și zâmbetele, miere...
Și trupul, val... și mersul, adiere...
Și glasul, cântec de privighetoare!

Tu ești a vieții mele sărbătoare.
Și-a bietului meu suflet renviere
Căci mă renaști cu alba mângâiere
Din grațiile tale-ncântătoare.

Dar, de-aș atinge scumpa ta ființă
Cu cea mai mică umbră de dorință,
Aș profana iubirea mea curată:

Căci mi-aș mușca pe-a tale buze, visul...
Și sărutarea mea necumpătată,
Ca-ntăiul om, mi-aș pierde paradisul...“

Mihai Codreanu trăiește în Iași. Poate că și acest oraș, plin de amintiri istorice, plin de biserici și de pătrunzătoare melancolie, a țesut ceva din zăbranicul de jumătate doliu pe care-l poartă muza poetului.

Codreanu trăiește între „poporaniștii“ de la *Viața românească*, el, poetul parnasian. Și – în trecut – mi se pare că faptul acesta constituie cel mai bun răspuns la acele învinuiri de exclusivism și de sectarism literar, pe care unii și alții le-au adus prietenilor mei. Codreanu trăiește deasupra lumii, deasupra gălăgiei și a prozei, trăiește așa cum scrie. Silueta lui, ușor donchișotină, când îmi apare, spre bucuria mea, în indecisul serilor de revedere, îmi poartă gândul spre cel mai nobil, spre cel mai idealist copil al geniului literar universal, spre fiul lui Cervantes.

Viitorul volum al lui M. Codreanu, cele o sută de sonete, se va intitula: *Statui*. E un titlu prea vag și prea vast. În locul lui Codreanu, eu aș pune titlul: *Statui de Tanagra*.

1912

DOCUMENTE

Întrarea excelentului nostru amic și colaborator, d-l Tudor Arghezi, în comitetul Societății Scriitorilor Români, provoacă nedumeriri – sincere ori nu, e altă chestiune. Publicăm, ca document, următoarea scrisoare din care se va înțelege:

1) că d-l Tudor Arghezi e așa, cum îl povățuiam, în același timp, și prietenii și conștiința D-sale, și

2) că d-l Arghezi, „nedisciplinatul“ de astă-primăvară, a avut și are mult mai multă dragoste și trageră de inimă pentru Societatea Scriitorilor Români decât oarecari paraponisiți de astăzi. N.D.C.

„7 mai 1912

Dragul meu amic, călător spre X, citesc în tren ziarele de dimineață care au rezumat – unele mai bine, altele mai rău – debaterile ședințelor noastre de ieri. Așadar, iată discuțiunea căzută în domeniul public! Cu atât mai bine! Să dăm, însă, lumii un spectacol de oameni generoși și bravi, și să ridicăm Societatea Scriitorilor Români deasupra corporațiilor ordinare, unde luptele și rivalitățile n-au nici o măreție și nici o redemțiune.

Scumpe Arghezi, lasă-mă să rezum, să completez și să dau mai mult timbru, celor ce ți-am spus ieri în cuvântarea deschisă. Trebuie cu scumpătate ca Societatea din care facem parte să se simtă trăind din ce în ce mai mult și să-i infuzăm energiile și entuziasmul nostru. Focul pe care tu i l-ai pus la tălpi îl interpretez, prin urmare (cum l-am interpretat

și ieri), ca venind din incandescentul tău idealism, iubite discipol al lui Nietzsche.

Dacă scriam eu articolul din *Familia*¹, firește că spunând, în fond, multe din ideile exprimate de tine, aș fi dat vocabularului meu altă culoare și alt gust. Tu ești Arghezi – eu sunt Galaction. Galaction însemnează, pe grecește, lapte dulce, pe când Arghezi trebuie să însemneze undeva, în vreo limbă, unul din acele excelente soiuri de brânză cu miros tare.

Să rămânem la ce s-a stabilit ieri. Fiindcă s-a stabilit bine și să clădim mai departe pe temelia pusă. Intențiile tale sunt excelente și forma sardonică, în care se revarsă, de obicei, criticile și satirele tale. E vorba, acum, să facem folositoare și fertilă, manifestarea ta. Te rog, cu caldă insistență, nu apuca pe calea desfiderei și a dezidenței. E vorba de drojdia pe care ai aruncat-o să-și ajungă scopul și să facă să fermenteze aluatul. Ai scris articolul încriminat – expresiv, iperbolic și burlesc cum este – ca să trezești Societatea. S-a trezit și se va trezi din ce în ce mai bine. Scrie acum un articol: cântărit, fără pic de ironie și de mascaradă, unde, dezvelind seriozitatea preocupărilor tale, să declari, cu demnitate, că gândul tău n-a fost nici un moment să insulte un corp în care însuși tu ești un organ.

Te conjur! ascultă-mi sfatul și nu te lăsa ispitit nici de amorul tău propriu, nici de încurajările câtorva colegi nemulțumiți, oricât de legitime, în total ori în parte, le-ar fi nemulțumirea.

Stai și te chibzuieste. De bine, de rău, iată o Societate a noastră – clienții fabricii Letea și ai doctorului Gh. Marinescu. N-a fost până acum vreo câțiva ani și e o merituoasă cucerire a altora, decât tine și mine. Terenul e cucerit. Trebuie muncă, trebuie energie, pentru explorare și funcționare. Astăzi, în Societate, nu merg lucrurile cum ar trebui, cum am voi să mergă. Vor merge mai bine! Am impresia că au început să mergă chiar de ieri... Iată, deci, principiul pe care îl supun meditărei și alegerei tale: *Oricâte vor fi frământările, divergențele și luptele noastre, pentru directiva Societății, să căutăm din răputeri ca ele să rămână totdeauna în cercul Societății, respectând Societatea și ținându-ne morțiș de ea.* Dacă împingem violența până acolo încât să sfâșiem cămașa și onoarea și să ieșim cu scandal din ea, s-au dus pe copcă și prestigiul ei de persoană morală și putința unei viitoare conduceri prin noi și toate planurile mari și înaripate pe care probabil le concepi și tu ca și mine.

¹ *Facla* (n. ed.).

Lovitura ai dat-o; rămâi în Societate, ca să luptăm cu toții, pentru mai multă viață, pentru mai multă frumusețe!...

Al tău, cu forță,

Galaction“

1912

HARET

Pentru mine unul, Haret a fost o siluetă depărtată și severă. Nu l-am întâlnit decât ca ministru și, ce este mai grav, ca ministru în drept să-mi dea porunci. O singură dată i-am zis „Domnule Haret“, după ce mă pregătisem bine să nu greșesc cumva și să-i zic „Domnule ministru“. Dar și când era ministru, i-am stat înaintea numai de cinci sau șase ori. Mărturisesc cu părere de rău că în două rânduri l-am supărat. Am în firea mea, plină de imperfecțiuni, și această ciudăție: Mi-e cu neputință să fiu plecat și cu totul de aceleași păreri, față de un om prea important. Când mi se întâmplă, din fericire foarte rar, să stau de vorbă cu vreun bărbat puternic și ilustru (voi să zic mare bogătaş sau mare demnitar, om obicinuit să nu întâlnească în drumu-i decât ascultare și respect) singura mea preocupare este să nu-i par prea amabil. E la mijloc nu un sistem ci o fobie. Mă înspăimântă gândul că interlocutorul meu ar putea să mă ia drept un lingușitor și mă port și vorbesc în așa fel încât ilustrul personaj trebuie să mă judece defavorabil. Cu Haret, însă, mai era altceva. Scurt la vorbă, precis și energic în gândire cum era, el se încurca în ipotezele și în frazele mele, ca un om grăbit într-o livadie necosită. De aceea, în rarele împrejurări când trebuia să urc sus, *la ministru*, și să dau ochi cu el, aveam bătăi de inimă și arătam posomorât și tragic. Nici ministrul nu arăta mai bine! Niciodată nu l-am văzut pe Haret râzând și nici nu pot să-mi închipuiesc cum era când râdea.

Mă întâlneam mult mai des cu rezoluțiile lui, scrise cu o pană extrem de subțire, în niște caractere tremurătoare și răsucite ca firișoarele electrice. Aceste rezoluții erau, de obicei, nu mai lungi ca de trei linii și cu ele – traduse în ordine speciale – alergam prin toată țara, zbuciumându-mă să culeg adevărul și să semăn dreptatea. Simțeam deasupra mea ochii severi ai aceluia în numele căruia mă înfățișam și când desfaceam, pe masa primăriilor, jalba cu rezoluția ministerială, un fior de solemnitate trecea prin mine. Acele trei noduri de rezoluție erau puse de mâna lui Haret!

Mi s-a întâmplat însă odată să mă opresc în casa unui preot de la țară, undeva pe malul Oltului. O comună pierdută în noianul comunelor rurale și un preot retras și liniștit, fără titluri și fără glorie politică. Am discutat împreună diferite lucruri, completând reciproc cunoștința și prietenia noastră și am adus vorba despre energicele lui rezoluții de trei linii. Îl asiguram pe preot că n-am văzut niciodată slova ministrului, alergând mai departe ca trei rânduri. Preotul de pe malul Oltului a zâmbit.

– Să-ți arăt eu scrisori întregi, scrise pe toate paginile, de ministrul d-tale!

–

Și într-adevăr, preotul scoase dintr-un sertar un pachet și din pachet – de probă – o scrisoare. Erau patru fețe întregi, scrise de mâna lui Haret! Am rămas înmărmurit. Eu care veneam din ministerul condus de acest om, dregătorul și reprezentantul lui, nu mă învrednicisem, până acum, să-i văd scrisoarea decât pe colțul petițiilor și al rapoartelor, pe când un modest preot de la țară putea să-mi răsfoiască și să-mi citească atâtea scrisori de la Haret!

Atunci am înțeles lucruri adânci care au subțiat mult din coaja de înghețat respect dintre inima mea și posacul ministru.

Au venit apoi zile când acest om, născut ca să fie ministru, n-a mai fost. Cu o împrejurare oarecare a trebuit să mă duc la el încă o dată – și cea din urmă – ca să-i cer de data aceasta nu poruncă ci consiliu. L-am văzut pe Haret subțit o înfățișare nouă. L-am văzut liniștit, melancolic și de o ideală rezervă sufletească. Și l-am privit, în acest moment, cum privești luna de pe cer, când se ivește pe neașteptate, argintie și sfântă, după o crâncenă încăierare de nouri.

Și am mai înțeles încă ceva din sufletul acestui om care nu semăna cu noi.

În ziua de 18 decembrie, acum 40 de zile, am aflat, chiar în casa aceasta de unde scriu, că Haret a murit și că înmormântarea are loc a doua zi. M-am urcat în tren și am venit în București.

Am răzbit în casa din Strada Verde, printre oamenii care se striveau, printre coroanele și florile care creșteau până sub tavane, și l-am privit pe Spiru C. Haret, în pervazul eternității. Cum n-am mai văzut până acum, lângă catafalcul defuncțiilor iluștri, am văzut, lângă catafalcul lui Haret, oameni lăcrămând.

M-am ridicat pe treptele cernite și am căutat să disting din troianul de flori pe cel ce fusese binefăcătorul meu, fără să mă întrebe niciodată dacă îmi voi aduce aminte de binefacere, fără să se intereseze de convingerile mele personale. Întăia oară Haret era mai jos decât mine și

eu mai sus. Întăia oară seriozitatea și răceala lui nu-mi mai dădeau fiori. O undă caldă s-a zbuciumat în pieptul meu.

M-am aplecat și cu recunoștința pe care nu i-o arătasem în viață i-am sărutat mâinile și fruntea – orbit deodată de gândul că acele mâini pierduseră, pe veci, secretul uimitoarei lor energii și că subt fruntea aceea se zbatuse proiectul regenerării a cinci milioane de țărani!

1913

ARMAND ȘARENGA

Acesta era numele lui de scriitor. Numele lui de acasă este indifereent. Îl cunoscusem într-o lună de mai, în preajma examenelor. Examenele de liceu de acum cincisprezece-douăzeci de ani!... Ar trebui cuiva un sfert de roman, ca să spună emoțiile, febrilitatea și nopțile fără somn, prin care treceau bieții școlari, ca să învețe din nou și să știe pe de rost o carte întregă – în vederea celor câteva minute din ziua de examen... Șarenga dezlegase problema într-un chip dacă nu laudabil cel puțin sănătos. Fiindcă se simțea cam șubred – și era într-adevăr – se retrăsese din examene, cu gândul să le dea toamna.

Am legat cunoștință la Șosea. El de-abia intrase în cursul superior, eu îl terminasem. Era însă de o rară precocitate și citise câteva sute de volume – fel de fel de lucruri cari ar fi înspăimântat pe profesorii lui. Am observat, încă o dată, cu Armand Șarenga, ceea ce observasem de mai multe ori cu alți semeni de-ai lui și ceea ce era, pe vremea aceea, un ciudat adevăr. Anume, că pe când în băncile din clasă stăteau, în fața profesorului, liniștiți și supuși, elevii mediocri (premiânți ori nu), elevii deosebiți, inteligențele vii și originale, dădeau bir cu fugiții. Unii hoinăreau primprejurul Capitalei, alții se înfundau te miri pe unde și citeau romane. Așa era și Șarenga. Recunosc că el era prințul fugarilor. Inteligent cât cel mai inteligent profesor al lui, familiar cu alfabetul astronomic la șaisprezece ani, foarte tare în matematici și cititor subtil al lui Verlaine și Baudelaire, acest nefericit copil era cel mai bine înzestrat dintre toți câți ne țineam prieteni întru literatură și emancipare acum vreo cinsprezece ani.

Avea o curioasă înfățișare. Era lung și deșirat ca spinarea unei gloabe de saca. Era sfios, stângaci și vulgar la vedere. Mai avea și păcatul că ținea capul plecat pe un umăr și când vorbea parcă era în

buturugi. Rareori se întâlniseră laolaltă o cugetare atât de ageră și de zorită cu o elocuțiune atât de slăbănoagă și de șchioapă. Dar când îl cunoșteai bine, gângăveala aceasta ajungea la el un fel de spirituală originalitate.

Când mi se întâmplă uneori să stau și să privesc înspre apus, din actualul Hotel „Împăratul Traian“, umbra lui Armand Șarenga mă împresoară ca umbrele amurgului și inima mea se întristează. Pe acolo sălășluia acest prieten în anul cunoștinței noastre. N-am știut niciodată îndestul de unde venea Armand Șarenga, unde se născuse, cum trăise și alte detalii și alți factori, pe cari nici azi nu pot să-i dezvălesc. Dar imaginea lui mi-e prezentă ca de ieri! și soarta lui, încheiată la Paris, printr-un glonț de revolver, mi-a răsucit gândurile și simțirea prea mult și prea des, ca să mai aștept pe alți amici ai mei – poate mai bine informați – să schițeze bizara-i personalitate.

Șarenga era scriitor, nu zic era poet, fiindcă, deși scria și poezii, geniul lui intim se simțea la larg în proză. Afară de aceasta, poeziile lui erau totdeauna torturate și imperfecte. Stropșea adesea ritmul cu bună știință, căuta silabe dure și zbârlite (nu știu pentru care misterioase efecte) și închidea imaginile lui, flori de o frăgezime mare, în niște lese înfricoșate de mărcini. Proza lui era tot atât de capricioasă și de străină ca și poezia. Șarenga scria lucruri din stele, din India, din Egipt și din alte regiuni de care mă îngrozeam. Compozițiile cele mai cutezătoare ale noastre, celorlalți, erau pe lângă reveriile scrise ale lui Șarenga ceva așa ca o limonadă pe lângă absint. Paginile lui Șarenga erau parcă smulse dintr-o Apocalipsă nouă și neuzită, pe care o ținea ascunsă la el acasă.

Câtăva vreme, cât a putut să nu se mânia pe mine, mi le aducea să le citesc. Păleam și asudam citindu-le și muncindu-mă să le găsesc un înțeles. Șarenga, în vremea asta, mă urmărea cu un ochi ironic și străpungător. Era convins că ceea ce mă trudeam să înțeleg e mai presus de puterile mele. Sunt și azi confuz, nedumirit, asupra valorii acestor pagini stranii! Mi se părea că pățesc și eu ce pățea cu Șarenga profesorul lui de matematici. Aname, Șarenga avea un fel al lui deosebit ca să demonstreze unele teoreme din geometrie. Profesorul, când îl scotea la tablă și vedea că apucă altă cale de demonstrare (Șarenga pretindea mult mai scurtă) decât aceea arătată de el, avea crize de nervi. Se răstea la el, îi arunca buretele în cap și-i puneă notă proastă. Pilda aceasta cu profesorul de matematici mă paraliza. Te pomenești că aceste criptograme sunt geniale și eu habar nu am!

Adevărul e că citind pe Șarenga pare că băjbăiam prin altă lume. Citisem pe atunci o foarte curioasă cârticică de romancierul Rosny: *Xipehuzii*. Mi se părea uneori că Șarenga scria ca din lumea Xipehuzilor.

Mă urmăreau unele imagini din scrierile lui. Erau imagini cari te prindeau și te țineau cu puterea unor caracatițe. Câteodată erau de un verde intim, ca o frunză de lipan pe care o ții pe ochi, în dreptul soarelui, și se mișcau pe draperii roșii ca sângele.

Alteori erau roșii ca sângele și pătau, ca niște mâini de asasin, mătăsuri verzi. Dacă ar fi să aleg lui Șarenga un termen de comparație, dintr-o altă lume literară, el amintea cumva pe Jules Laforgue. Citind, acum pe urmă, o nuvelă inextricabilă a acestuia, mi-am adus aminte de stilul lui Armand Șarenga.

Cât aș vrea să mai citesc ceva de el! Dar – cât știu eu – n-a mai rămas nimic. Există într-un număr din revista *Artă și literatură română*, anul 1899 sau 1900, o pagină unică – o fantezie indecisă și, pe ici, pe colo, tușinată, cu titlul *Miresme* și semnată: A. Șarenga. Toate celelalte lucruri, proză și poezii, s-au pierdut, cum veți vedea mai departe.

Șarenga nu s-a mai înapoiat să-și dea examenele și a pus școala în cui. Avea pe atunci, are și azi, școala neajunsuri, pentru unele naturi grabnice și de elită, dar e un mare noroc, tocmai pentru elevii excepțional de înzestrați, dacă se țin de școală și o isprăvesc cu bine. Câte talente mari – elevii altădată fugari de la școală – cari azi plesnesc de ciudă și de foame, sub ochii batjocoritori ai unor foști camarazi, submediocri, îmbrăcați în armura diplomelor universitare! Cum și-a lămurit Șarenga purtarea lui, față cu cei de acasă, nu am idee. Știu numai că vreun an de zile acest neuitat prieten a răscolot Bucureștii și îndeosebi cafenelele și ceainăriile bucureștene, în tovărășia unor alți prieteni, dintre cari câțiva sunt azi artiști cu vază.

Mă întâlneam mai rar cu el. Aveam pare că nevoie să mă întâlnesc cu el cât mai rar. Mă găseam într-un stadiu de adâncă prefacere sufletească și de unde până aci toți se împiedicau de mine și eu mă împiedicam de toți, acum trăiam ascuns ca un sihastru. Dragul meu Armand Șarenga! Dacă aș fi putut să-l fac tovarăș și pe el la viața mea cea nouă, la bucuriile mele de neofit, poate că n-ar fi isprăvit la morgă! Dar când doi se înecă deopotrivă și unul tot mai vede încotro este țărnul, se încarcă el cu povara celuiilalt? Mărturisesc, însă, că nu i-am tănuit nimic lui Șarenga și unul din ceasurile cele mai înalte pe care le-am petrecut împreună a fost în preajma Ieslei, o dată, în noaptea Nașterii Mântuitorului.

Șarenga avea o rudă, văr sau altceva, de aceeași vârstă cu el. Acesta era un copil bun și mediocru. Nenorocirea lui a fost că avea prea multă admirație pentru Șarenga.

Mi se pare că tot de aci își trage obârșia și nenorocirea lui Sancho Panza. Pe lângă Armand Șarenga, nalt și strâmb, fantastic și extraor-

dinar, Grigore, văru-său, mititel și rotund, burghez și neînsemnat – rechema cu tărie numele și personalitatea nemuritorului scutier. Și aici, ca și în romanul lui Cervantes, cel plin de închipuire și prăpăstios biruia și conducea pe celălalt. S-a hotărât să plece la Paris și să isprăvească acolo școala, fiindcă ce făcuse Șarenga făcuse și Grigore. Nu i-am văzut când au plecat; ba am aflat despre plecarea lor de-abia în urmă. Unul dintre noi s-a întâlnit cu Șarenga înainte de plecare. Șarenga i-a spus un cuvânt simbolic și sucit, despre înțelesul căruia acest amic (Arghezi) este și astăzi păgubaș. Tot el a primit din partea lui Șarenga, de prin Elveția, o carte ilustrată – o catedrală ridicată în noapte, printre stele...

Și atâta tot. Acestea se petreceau într-o toamnă. Primăvara, am primit o înștiințare că Armand Șarenga a murit, la Paris. La câtva timp, a venit de acolo bietul Grigore. L-am înconjurat cu grabă, l-am întreat, l-am descusut... Dar a fost pare că un făcut, un destin ironic și pe placul lui Șarenga, ca să nu mai putem niciodată să descurcăm ultimele lui zile și sentimente: foarte curând, a murit și Grigore, de ftizie.

Făcusem greșala să-i încredințez puținele lucruri scrise care îmi rămăseseră de la Șarenga. Zicea el – și credea bietul băiat – că va strânge laolaltă tot ce va găsi scris de Șarenga și va forma astfel un caiet pentru prieteni. Ce-a adunat Grigore, ce-a făcut cu hârtiile – voi ști-o pe cealaltă lume.

După moartea lui Șarenga, cineva dintre ai lui l-a visat multe nopți că venea fără haine, numai într-un cearșaf... Și Grigore, înapoiat de la Paris, a auzit de nenumărate ori stăruitoarea întrebare: – Spune drept, cum l-ați îngropat, cu hainele pe el, ori dezbrăcat?... Nu știu pentru ce cuvânt, bietul Grigore a mințit cu încăpățănare.

Dintr-un sentiment pe care nu pot sa-l lămuresc deplin, nici să-l biruiesc, jumătate superstițios și jumătate strivit și creștinesc, spun eu adevărul, auzit din gura lui Grigore: L-au îngropat numai într-un cearșaf, culcat în puțină rosătură de fierăstrău și în sicriul morgei!

1913

O CARTE BUNĂ

Această carte bună – după cea dintâi, *Schițe și amintiri*, tot atât de bună – este *Timotheiu Mucenicul* de D. D. Pătrășcanu. Sunt zece bucăți, unele publicate în revista ieșeană *Viața românească*, altele inedite, pe

care astăzi autorul ni le înfățișează într-un prețios volum, cu *Timotheiu Mucenicul* în frunte.

Pătrășcanu e un scriitor prea cunoscut și prea apreciat, ca să aibă nevoie de bunele servicii ale reclamei. De aceea nu mă gândesc să-i fiu lui plăcut sau folositor, cât mă gândesc să fac un serviciu, mai întâi, iubitorilor și cititorilor de literatură românească și, al doilea, scriitorilor români, și tineri și mai copti, dar mai cu seamă tineri.

S-a zis că Pătrășcanu este, la noi, urmașul lui Caragiale. Da și nu prea. Este urmașul lui Caragiale întrucât el vede lumea aceasta, ca și Caragiale, sub un aspect deocamdată comic și amuzant. Dar Pătrășcanu își este singur dascăl și purcede de la el însuși, întrucât umorul și bonomia lui sunt diferite de sarcasmul lui Caragiale. Oricum, el este scriitorul propriu să te faci să uiți un moment viața și tristețile ei, ori mai bine să-ți faci din viață un vesel bal-mascat, în care protivnicii tăi, creditorii tăi și alte belele de toată ziua să-ți apară inofensivi și deghizați, spre desfătarea ta.

Scriitorii cari, în opera lor, înfățișează lumea serios ori trist, sunt în majoritate în toate literaturile și stau pe toate treptele, de la pseudo sau cvasitalent până la geniu. Scriitorii dăruți de pronie cu umor, cu veselie, cu duh satiric, sunt mult mai puțini. Afară de aceasta, un atare scriitor trebuie să fie neapărat și un robust talent. Aici e ca și la teatru. Dacă suportăm, de bine de rău, pe un actor mediocru, care joacă dramă ori tragedie, fluierăm imediat pe actorul prost care ar pofti să ne înveselească prin monoloagele-i insipide. Să scrii nuvele, poeme și romane – serioase, triste, încruntate – și se trece și când nu ai talent, numai să fii un abil falsificator. Să scrii, însă, lucruri de duh, când nu ai asemenea talent, să cultivi ironia și satira, când Tatăl cel ceresc nu ți-a dat, pentru aceasta, un brevet special – este cu neputință! Aici distingi numaimedcât pe nechemat dintre chemați. Aici nu mai încape nici o mistificare.

Râsul inteligent și puterea de a-l provoca la alții sunt lucruri rare și inimitabile. Contrafacerele sunt deci excluse. Ferice de Creangă, de Caragiale, de Pătrășcanu! Ei sunt scriitori aparte, mai presus de promiscuități și de confuziune. Genurile pretinse serioase sunt nenorocite. Între poeți, nuveliști, dramaturgi, vei găsi șaptezeci și cinci la sută zgură, meserie și falsificare. Scriitori în felul lui Creangă, Caragiale, Pătrășcanu ar trebui să fie citiți cu sârguință, și de către simpli cititori, și de către scriitori. La școala aceasta, cititorii și-ar limpezi și fortifica gustul literar și n-ar mai contribui la nenorocirea acelor pseudoliterați de astăzi, nebuni de închipuire și de îngâmfare. Scriitori (ah! atâta cât se poate...) s-ar putea privi pe ei înșiși în niște oglinzi pure, severe, denunțătoare.

E un scriitor de înaltă conștiință Pătrășcanu. Pentru cutare nuvelă a lui de treizeci de pagini a citit trei luni de zile și a adunat note. Pentru cutare cuvânt, pe care nu-l găsea, a umblat din prieten în prieten. Această grijă, acest frumos respect pentru cuvântul scris se simt în toate paginile lui. Se vede foarte bine că acest om scrie fiindcă are într-adevăr ceva de spus și fiecare vorbă pusă pe hârtie are spațiu, rost, stabilitate. Nu se pierde în descripții, nu bate câmpii, nu spune vorbe late, nu se laudă, nu se sulemeneste și nu cochetează. Citind cartea lui Pătrășcanu – atât de sănătoasă, atât de cumpănită și de cinstită – te întrebi: unde sunt acei literați ai zilei (recte: farsori) cu pene de cocoș la pălărie, cu cizme de carton, cu săbii de tinichea, unde sunt acei amanți de mahala ai muzelor române și cum ai face să-i închizi într-o asemenea carte, ca într-un sanatoriu de bun-simț?...

Dar o așa dorință, chiar realizabilă, nu știu dacă ar fi de vreun folos. Căci, dacă s-au văzut nebuni și neurastenici ieșind sănătoși din casele de sănătate, nu s-a văzut până azi un scriitor prost sfărâmându-și călimările și aruncându-și operele în foc, după citirea cărții unui coleg de puternic talent. Mă gândesc, deci, la cititorii de bun-simț și la scriitorii (începători) cu aceeași rară calitate. Aceștia le recomand cu mult dinadins să citească pe Pătrășcanu. Cititorii se vor recrea, vor petrece și vor ajunge să distingă pietrele prețioase de caboșoane. Scriitorii vor învăța și mai mult prețul cuvântului scris și demnitatea literară.

1913

VĂ RĂSPUND

Aș vrea ca războiul să nu mai fie. Aș vrea ca, în toată lumea, popoarele înfrățite să-și jure și să păstreze o pace de toți vecii. Aș vrea ca omenirea să nu mai caute aur, pământ și prăzi și slavă, subt ploii de sânge, în urlete și în gemete și în fum de incendii. *Voi stârpi din Efraim carele de război, voi stârpi caii din Ierusalim și arcul de război va fi stârpi!* Așa au visat toți profetii, așa au văzut departe, în zarea vremurilor, toți vizionarii. Au fost câteva momente, în istoria lumii, când se părea că visul e pogorât din ceruri și și-a găsit sălaş, ba în Ierusalim, ba în Atena, ba în Roma. Dar a fost o înduioșătoare amăgire, la fel cu amăgirea pacifiștilor de azi.

Nu cred în încetarea războaielor și plâng pe bătrânii, pe femeile și pe fecioarele celor ce vor ajunge să creadă, în cuget și în fapt, că războaiele

vor fi închise în lacăt, ca vânturile din poveste. Cum nu pot să-mi închipuiesc că fața oceanelor va ajunge vreodată să nu se mai încrețească, să nu se mai zbuciume, să nu mai zvârle munți spre ceruri și prăpăstii spre fund, tot așa nu pot să-mi închipuiesc că omenirea – acest element mobil, purtat și jucat de oarbe interese, împins de întunec, de fatalități înfricoșate – va ajunge vreodată să se astâmpere să-și găsească perfectul echilibru și să adoarmă la urma ramurei de măsline.

Eu unul cred în degradarea, cred în căderea inițială a omului, deci omenirea întreagă e pentru mine o lamentabilă progenitură a lui Adam. N-aș fi creștin și n-aș chema blândețile, mângâierile și îndurările lui Iisus Christos, peste mizeria mea și a tuturor, dacă aș crede într-alt fel. Dar mă mir foarte de aceia cari, darwiniști fiind, se încumet să aștepte o pace universală și definitivă. O, bieții oameni! Urmașii trogloditilor, bestia subțiată care este anthropos să ajungă vreodată să nu mai urască, să nu mai muște, să nu mai verse sânge?

Iubesc și eu acest vis absurd al înfrățirii pământești, mă doare inima când privesc, în trecut și în prezent, câmpiile de măcel, dar... am avut un prea bun profesor de istorie, că să-i uit vreodată învățăturile. Mă întrebați: războiul contribuie la civilizația omenească? Nu știu. Uitați-vă și voi și veți constata un lucru absolut cert: războaiele se țin lanț. De-abia se stinge un război într-un colț de lume, și altul se aprinde în altă parte. Aceasta este realitatea. Acum, ce o fi civilizația? Poate tocmai nourii de praf și de fum care învăluiesc și pe învingători și pe învinși.

Nu mă privesc nicidecum drept infidel ori trădător față cu caldele mele convingeri evanghelice și democratice, dacă spun pe față gândul meu. E o mare greșală să ne cloroformizăm cu iluzia pacifistă. E un păcat față cu copiii noștri să uităm cum se poartă pușca și să efeminăm deprinderile noastre. Din nenorocire, foarte mulți dintre noi și de vârsta noastră sunt oameni cu nervi slabi, oameni de viață trândavă și incapabili să facă, pe jos, 40 de kilometri într-o zi. Arghezi a avut, mai zilele trecute, o pagină de justă ironie asupra vieții noastre placide și comode, pusă față în față cu învălmășagul și grozăviile unui câmp de luptă. Ce te faci cu toți acești domnișori cari au făcut anul de armată numai în concedii și în scutiri? Ce te faci cu tinerimea străină de educația civilă și militară? Să nu glumim deloc. Atâta timp cât toată lumea, de jur-împrejurul nostru, cultivă bărbăția, entuziasmul patriotic și tunurile de asediu, este o crimă din partea noastră să punem în brâu furca păcii și să învărtim fusul reveriilor irenice.

Contribuie războiul la progresul artei? Întrebați pe Omer, întrebați pe Byron, pe Victor Hugo, pe Tolstoi, pe Vereșceaghin! Și nu uitați nici poezia noastră poporului, nici pe Alecsandri. Mi se pare că există o

întreagă literatură franceză, ivită încoace după 1870, și care scânteiază, pe trunchiul literelor franceze, ca lacrămile de rășină, când ai sfâșiat scoarța bradului – din război, din dezastru și din durere a ieșit acea literatură.

Întrebarea cea din urmă, dacă un război purtat de noi ar atâța ori nu pe artiștii noștri, e de prisos. Dacă azi, în țara românească, avem într-adevăr artiști, ei sunt servii și nobleța noastră. Crâncen e războiul, sălbatec, blând... dar este sfânt când îl purtăm pentru copiii, soția, libertatea și pământul nostru. Nu vă mirați; acesta este indestructibilul fond ereditar pe care din fericire toți îl purtăm în noi, și poezii și artiștii, în primul rând. A zis Alecsandri, din prea plinul sufletului său de poet mare:

...nimic nu e mai scump pe lumea pământească
Decât un nume de viteaz și-o moarte vitejească.

Acela care, artist crezându-se, nu simte un fior prin inimă-i, citind adevărul atât de frumos spus de Alecsandri, e rugat să-și ia bine seama, să vadă dacă nu cumva se înșală asupra darurilor sale.

1913

CE AVEȚI CU BIATA FEMEIE?

Mai zilele trecute s-a repetat, la Craiova, o farsă de rău-gust inaugurată la Iași. Artista Francisca Rozan a fost fluierată și la Craiova. Împrejurările, de data aceasta, au proporții reduse și manifestanții se zice că erau niște elevi de liceu pe cari, apariția organelor polițieneste i-a liniștit degrabă. Dar tocmai caracterul pueril al acestei întâmplări, face să apară și mai clară, voi să zic și mai antipatică, colcăiala sentimentelor și a isprăvilor antisemite. Iată niște băiețani care se duc la teatru, nu senini, doritori să vadă artă ori măcar să petreacă, ci purtând pe conștiința lor haina mohorâtă a conspiratorilor și a conjuraților! Mi se pare că piesa în care apărea Francisca Rozan era *Poamă crudă*. Ce căutau băieții noștri la teatru? Critici în materie de artă, ori cenzori în privința moralității artei, la 17-18 ani, ei nu puteau să fie. Dacă Francisca Rozan juca bine sau rău, era o cestiune care covârșea pe niște elevi de liceu. Dacă piesa jucată era ori nu alătura cu principiile de morală în care creștem pe copii, iarăși nu niște copii puteau să judece. Deci nici arta, nici morala nu puteau fi invocate de imberbii mani-

128

festanți. Atunci ce? Răspunsul este, după mine, unul, monstruos. Acești tineri fluierau și huiduiau pe Francisca Rozan, pe această aproape soră cu ei, fiindcă biata artistă s-a născut din părinți ovrei.

Admirați până unde poate să roadă inima omului ideea și intristați-vă că sunt atâtea idei rele pe lumea aceasta. Dacă am fost informat exact și dacă într-adevăr manifestanții de la Craiova au fost numai niște școlari, cazul nu este de tot fără leac, ori mai bine zis fără consolație. Copiii de la Craiova au făcut cum au fost povățuiți, cum au văzut că au făcut alții și cum au citit, cum citesc în fiecare zi. Drept vorbind, vina lor este foarte mică. Sunt vinovați îndrumătorii lor, sunt vinovați acei cari printre florile și răzvoarele sufletești ale tinerimei prălesc șerprii urilor de rasă. Cu alte cuvinte, iată-ne față în față cu problemele grele, crâncene, furtunoase al căror monopol și tezaur îl au antisemiții. De la faptul divers, trebuie să urci până la obârșie și la principiu!

Cu toate acestea, este folositor să rămânem deocamdată împrejurul faptului și să-l judecăm cât vom putea mai complet și mai obiectiv.

Cestiunea evreiască în țara noastră nu e o problemă de metafizică, ci o problemă socială cu tot atâtea rădăcini și trimiteri la realitate câți ovrei fără drepturi viețuiesc printre noi. Cred că – absurd vorbind – de-am putea întocmi un repertoriu imens, în care fiecare ovrei pământean de la noi și-ar avea fila lui, cu viața, cu calitățile, cu defectele lui, cu nevoile lui, cu suferințele lui, cu faptele caracteristice din traiul lui printre noi, ar fi cel mai luminos mijloc de a dovedi că ovreii antisemiților sunt foarte rari sau nicidecum și că fiecare ovrei, luat și studiat în parte, nu e nici mai bun nici mai rău ca fiecare dintre noi. Să vorbim, deci, de Francisca Rozan, o fiică a lui Avraam și ea, născută în țara noastră, vorbind perfect românește și năzuind, sărmanica, să facă, prin arta ei, în gura ei, zguduitor graiul românesc.

E o fată săracă. A învățat la noi, în București, Conservatorul. A făcut studii excelente și profesorii ei mi s-a spus că au lăudat-o adesea, fără de rezervă. S-a născut, însă, din părinți ovrei. De n-ar fi fost această naștere, ar fi făcut de mult angajament avantajos în vreunul din teatrele noastre naționale. Vreți să știți ce sentimente stăpânesc în casa ei pârintească, adică să știți cât de naționaliști-ovrei sunt părinții Franciscăi? Aflați că una din surorile ei este soția unui ziarist român, get-beget. Ce vrea Francisca Rozan? Vrea să trăiască așa cum o îndeamnă neastâmpăratul ei intim din inima ei, vrea să fie artistă. Pentru visul acesta, a trecut peste fel de fel de obstacole, a învins prejudecățile obișnuite, a smuls din cugetele multora credința că e lipsită de talent, și li s-a impus ca un real și puternic talent, și a încercat și încearcă să-și facă drum, aici printre noi și în graiul românesc, căci

129

biata fată s-a pomenit printre noi, și mai bine ca limba românească nu vorbește altă limbă. Poate mai este la mijloc și altceva, poate că această fată, care se simte, în inima ei, cu vehemență, artistă, vrea să trăiască din arta ei, *trebuie* să trăiască din arta ei, poate că nu e cu totul săracă, poate că are o mamă, un tată bătrân de întreținut!

Judecați, acum, o, antisemiți, cât e de neomenoasă, cât e de barbară înverșunarea voastră. Ce aveți cu biata femeie? Cu ce v-a supărat, care sunt temeiurile urei voastre prigonoare? Ați auzit de ea că e împotriva noastră? Cineva din familia ei, după știința voastră, ne-a făcut vreun rău ori ne-a insultat? Eu știu dimpotrivă că familia ei și-a dat o fată după unul dintre noi. Ce dovadă mai puternică, mai indiscutabilă, mai constrângătoare așteptați voi de la o familie evreiască, despre sentimentele ei filo-române? Adevărul vă spun și n-aveți decât să întrebați: sora Franciscăi Rozan ține pe un prieten al meu, român de baștină. Atunci ce mai voiți? Voiți poate ca biata femeie să-și scoată ochii ca să vă dovedească gândurile ei cele bune și dragostea ei pentru noi?

S-a născut ovreică! Dar e îngrozitor să faci unei ființe omenești, din această întâmplare, procesul de ură pe care antisemiții îl fac ovreilor. Pot să fiu dușmanul de moarte al lui Ozias, ca și al lui Oprea, fiindcă sunt oameni răi, înșelători, trădători, dar ce este vinovat neamul ovreiesc de ticăloșia lui Ozias, și ce este răspunzător cel românesc de isprăvile lui Oprea?

În cazul nostru, dușmănia aceasta față cu o femeie, despre care eu știu că merită mai curând iubirea și ajutorul nostru, este revoltătoare. Socotesc că și antisemitismul pretinde că se întemeiază pe logică, pe fapte, pe raționamente. Socotesc că și antisemitismul mai ezită, mai cugetă, mai cântărește. Or fi și printre ovrei destui oameni răi, cum sunt și printre noi, cum sunt pretutindeni. Dar dacă o biată fată, fără apărare, fără vină și fără răutate, stârnește astfel pe antisemiți, care este măsura, și care este proporționalismul lor? Este antisemitismul o simplă furie elementară, sau este o învățătură, o doctrină cu oarecari pretenții de măsură și de logică?

Nu știu ce să cred și ce să zic. Văd numai o mare nedreptate și nu pot s-o rabd. Se mai plâng unii dintre noi, antisemiți ori nu, că ovreii nu ne-arată dragoste și nu fac nimic ca să ne cadă dragi. Iat-o pe Francisca Rozan, care ne cere, emoționată și sfioasă, un ceas de luare-aminte, ca să ne probeze că vrea să fie a noastră, cu noi, între noi, ca să ne probeze că în inima ei adună de ani de zile pentru noi, simpatie, farmec, artă! Și noi ce facem? Cum răspundem acestei senzitive? – Pleacă de-aici! Tu ești ovreică și n-avem urechi să te auzim!

Mare e Dumnezeu! Trebuie să nădărdăm puternic în biruințele ideilor nobile și generoase. Trebuie să luptăm pentru mai multă dreptate și mai multă umanitate.

1913

„BOURGEOIS D'AVRIL“ DE IULIA HASDEU

Iată o carte care mi-a fost dragă în chip deosebit. Am primit-o, împreună cu celelalte două surori ale ei, *Chevalerie* și *Théâtre*, pe estrada Ateneului Român, la solemnitatea împărțirii premiilor, și, dacă nu greșesc, chiar din mâinile marelui Bogdan Petriceicu Hasdeu. E o carte mică de o șchioapă, cu coperta albastră cerulee și tipărită pe hârtie foarte bună, la Socec & Teclu, anul 1889. Portretul autoarei împodobește începutul cărții un chip drăgălaș și băiețesc, cu ochii profunzi și mari. Era, prin urmare, la sfârșitul unui an școlar; am luat cu mine această carte și în colțul de provincie unde am petrecut vacanța am deschis-o cu evlavie.

Cu un an mai-nainte, citisem *Les Aventures de Télémaque*, dar vocabularul lui Fénelon nu se potrivește cu al Iuliei Hasdeu. Am pus mâna pe dicționar și am citit *Bourgeois d'Avril*, din scoarță până în scoarță, căutând toate cuvintele necunoscute și notându-le pe caiet. Așa, traducând acest volum și pe celelalte ale Iuliei Hasdeu, am făcut un pas mai departe în cunoștința limbii franceze. În aceeași vară, am mai citit, tot cu dicționarul, *Paul și Virginia*, și de aci încolo am ieșit de sub tutelă și am pășit singur, mai departe, major în vocabularul francez.

Amintiri, poezie, planuri nici azi cu totul ruinate și un studiu-poemă mă leagă de *Bourgeois d'Avril* și de numele autoarei. E o vreme în viața noastră – la unii ține mult, la alții se curmă degrabă – când trebuie să iubești, să treci din iubire în iubire, sau chiar să duci în frâu, ca un aprig conducător de cvadrigă, mai multe iubiri deodată. Înțeleg iubiri intelectuale, vorbesc de acele pasiuni nobile și fecunde, din clocotirea cărora ies frumusețile literare și artistice, izbucnesc faptele eroice și descoperirile științifice. E o vreme când viața, sub forma ei cea mai încântătoare, se zbate în pieptul nostru ca o pasăre în colivie. Iubim cărțile, iubim muzica și celelalte arte, iubim pe prieteni, iubim pe iubita ori pe soția noastră, iubim ceea ce scriem și iubim planurile irealizabile pe care le vedem aieva, în lumina de lună plină a speranțelor noastre.

Câte studii, câte romane, ce rafturi de bibliotecă nu visezi și nu crezi că vei scrie, atunci când nu te cunoaște încă nimeni și saltarele tale gem de producții geniale! În această fază eroică și încet-încet dezamăgită, am iubit poeziile Iuliei Hasdeu și am conceput, pentru veșnica ei pomenire literară, nimic mai puțin decât un nou Partenon, adică o operă idolatră, albă ca marmora de Paros și desăvârșită ca meșteșugul arhitecților elini!

După ce am citit și recitat cele trei volume tipărite, mi-am dat seama că am înainte-mi un material prea restrâns, cu atât mai mult cu cât știam că în castelul de la Câmpina stau închise teancuri de manuscrise. Tot așa, ceea ce cunoșteam din viața Iuliei Hasdeu era prea puțin, pentru întreprinderea visată. Am scris atunci, de încercare, un studiu foarte torturat și l-am sfârșit cu un fel de feerie sentimentală, filosofică și evhologică. După aceea, printr-o scrisoare pe care o posedă azi amicul meu Iuliu Dragomirescu, am cerut lui Hasdeu binecuvântare pentru marile mele planuri. Ironicul bătrân a văzut sinceritatea, naivitatea acestei pomiri, dar și starea de fermentație sufletească și literară în care mă găseam și m-a lăsat să cresc mai mare și să mă limpezesc. Studiul meu, însă, l-am tipărit, după o meritată carantină, de vreun an de zile, în revista *Literatură și artă română*, la 25 noiembrie 1899.

Am recitat, mai încoace, volumul *Bourgeois d'Avril*. Iulia Hasdeu îmi pare și azi vrednică de iubirea de odinioară. Dar ceea ce am scris asupra poeziei ei este prea stângaci, cârpit și violent, ca să poată da cuiva impresiuni exacte. Pe lângă realitatea grațioasă și clară, care flutură în poezia Iuliei Hasdeu, studiul meu e greoi și aspru ca o crisalidă. Iulia Hasdeu era o aristocrată, și prin tatăl ei, și prin educația ei, și prin temeinicile studii clasice pe care le făcea la Paris. Modelele ei literare sunt scriitorii bine crescuți din toate vremile, dar mai ales din epoca de aur a literaturii franceze.

Despre poezia Iuliei Hasdeu și despre autoare, aș zice azi ceea ce ea însăși scrie despre *Evantaliu*:

C'est un mignon jouet du siècle des marquises,
Son brin d'ivoire est d'or et d'agate incrusté
Et sa feuille de gaze aux peintures exquises
Sur un beau sein d'albâtre a souvent palpité.

Boucher, peintre mignard de ces grâces légères,
Sur l'azur diaphane a peint l'Amour vainqueur,
Qui badine et folâtre autour de deux bergères,
Essayant, mais en vain, de leur percer le coeur.

Au trecut destui ani peste scrisoarea mea către Hasdeu; bătrânul vultur a murit și gândurile și visurile mele s-au risipit pe alte plaiuri. S-a întâmplat, însă, că, după moartea lui Hasdeu și prin hotărârea lui testamentară, toate manuscrisele Iuliei Hasdeu cum și corespondența dintre ea și tatăl ei au intrat în stăpânirea unui vechi și bun prieten. Proiectul meu de acum cincisprezece ani a ajuns realizabil! Entuziasmul și ideile de atunci încep să crească din nou în sufletu-mi, dacă nu chiar pe ogoarele unde au fost, cel puțin – ca macii și ca răsurele – printre aceste ogoare. Iulia Hasdeu ar merita într-adevăr un studiu amănunțit și devotat. Și mai înainte de toate, s-ar cuveni ca interesanta corespondență dintre ea și tatăl ei să vadă lumina zilei, într-o carte specială. Știu că ar trebui un pumn de curaj pentru aceasta. Hasdeu și fiică-sa nu-și puteau scrie lucruri fără interes. Oamenii și împrejurările contemporane sunt judecați cu o înaltă și strălucită libertate. Genialul Hasdeu, care, când scria pentru toată lumea, era atât de sincer, era – dacă se poate – și mai sincer, când scria scumpei sale Lilice. Multe nume ilustre, multe figuri din Panteonul nostru vor apărea, sub pana lui Hasdeu, ca încoronate cu trăsnete... Ce ne pasă! Suntem urmașii lacomi de adevăr.

Dar mărturisesc că pe mine unul mă interesează îndeosebi scrisorile Iuliei Hasdeu. Ah! sunt toate în franțuzește... (pe când ale lui Hasdeu sunt toate în românește). Cu voia vistiernicului lor, excelentul meu amic Iuliu Dragomirescu, am scos una din tezaur. E scrisă cu niște caractere corecte și verticale care aduc aminte de scrisul lui Haret. E o scrisoare de șase pagini mici și, între altele, cuprinde, asupra limbii românești, o părere care ar fi un început de răspuns la întrebarea de ce Iulia Hasdeu n-a scris în limba ei maternă. O traduc aproape în întregime, dar nu juxtaliniar:

„Scumpe tată,

Daca iertăm fără de greutate tăcerile tale și stilul telegrafic al scrisorilor tale, și rare și scurte, te rugăm în schimb să fii tot așa de indulgent în privința noastră. Ai fără îndoială foarte multe ocupații, munca ta monstruoasă te absoarbe; o știu. Dar noi aceștia, vai! avem oare o clipă de răgaz? De-abia dacă avem vreme să mâncăm și să dormim. Ba încă de câțva timp, mama mănâncă puțin și nu doarme deloc, fiindcă are niște dureri nebunești de măsele. Cu toate stăruințele mele și cu toate povețele și răspovețele tuturor celor ce o văd, mama se încăpățânează și nu vrea să-și dea gura pe mâna nici unui dentist parizian, invocând mereu pe Esculapul fără de prihană, pe bărbierul ungar Tiez, pe care ea îl crede neîncetat – așa de mare este puterea

prejudecății – mai meșter decât cei mai meșteri dentiști din Marele Oraș. Cât despre mine, am de două zile dureri de cap și torticolis (întepeneală de gât); sunt boli de student și m-am deprins cu ele. Domnii profesori de la Sorbona sunt cu mine foarte drăgălași: pot s-o spun fără laudă că numele meu e de cinste între ei; chiar azi am fost proclamată cea dintâi la disertația latină și d-l Jules Martha mi-a făcut foarte măgulitoare complimente, după cum deunăzi și d-l Larroumet. În aceste momente mă lupt zdravăn cu logica, fiindcă în curând trebuie să fac, pentru d-l Séailles, o lecție orală de cel puțin trei sferturi de oră asupra ipotezei; apoi, m-am înscris ca să talmăcesc din Herodot, pentru d-l Paul Girard, și să fac, timp de un ceas, lecția, în locul său; așa e că am curaj? D-l Ludovic Carrau mă primește la cursul său de agregatie, care e foarte interesant și îmi va fi de folos, căci, după licență, socotesc să-mi iau agregatia, pregătindu-mă, în același timp, și pentru doctorat. În sfârșit, la facultate sunt fericită; am luat, cum zic camarazii mei, *l'air de la maison*; dar, sfinte Dumnezeule, trebuie să muncești în lege, ca să-l iei!

Cu canto o duc bine; d-l Lauwers e foarte mulțumit de mine și zice că pun inimă în ce cânt. Olandeza care mi-a dat lecții anul trecut, d-na Storn – și care, ce e drept, avea o frumoasă voce de contralto, dar nu și destulă metodă – mă învinuia, dimpotrivă, de răceală. Mă făcea să mor de răș, când cânta, cu accentul nemțesc, *La Papillon et la fleur*, de Hugo:

«La pafre fleur tissait au babillon celeste
Ne ffuis ppas!»

Apăsa cu putere pe «ppas», ceea ce producea un sunet asemănător zgomotului pe care îl face, sărind, dopul unei sticle de șampanie. Și se găsea încântătoare. O, finețe olandeză!

Am citit dările de seamă ale ședințelor Academiei din București și cuvântarea ta, sau mai de grabă profeția ta, pe care o găsesc foarte interesantă și foarte justă. Cu acest prilej, dă-mi voie să-ți pun o întrebare. Orice limbă a avut epoca ei de confuziune, de copilărie, de lungă și trudnică formație. De asemeni, la un moment, toate marile limbi occidentale s-au, nu cutez să zic: fixat, căci poți să spui de o limbă că e vreodată fixă? dar s-au curățit și luminat; ele au dobândit o formă corectă și definitivă. Limba italiană a început cu Dante și cu Boccaccio, cea franceză cu Malherbe și cu Descartes. Ei bine, te întreb – eu care sunt atât de ignorantă, vai! roșesc s-o spun, atât de ignorantă în limba mea maternă – crezi tu că limba românească a ajuns să fie, la epoca în care ne găsim, o limbă în înțelesul desăvârșit al cuvântului, o limbă isprăvită, ajunsă la desăvârșita-i dezghiocare și la forma ei

definitivă? Avem noi, în limba românească, vreun scriitor, prozator sau poet, care să ne înfățișeze modelul ei definitiv? Mărturisesc cu umilință că limba lui Alecsandri însuși, pe care toți o socotesc drept cea mai puțin incorectă, în comparație cu ceilalți poeți, drept cea mai bogată și mai drăgălașă, cu gustul ei atât de tânăr și de îmbătător, limba lui Alecsandri îmi pare încă foarte stânjenită și foarte nesigură. Orice aș face, când citesc ceva în românește, fie cât de bună românească, am senzația că citesc din Villon sau din Froissart; niciodată n-am părerea că citesc ceva de Goethe sau Voltaire. Să fii bun să-mi explici de ce așa.“

Scrisoarea aceasta fu scrisă la Paris, joi 28 aprilie 1887. Prin urmare (o observație invincibilă) Eminescu stătea întreg, piramidă cu vârful detunat, în fumăria și în miopia contemporană. Avem azi 13/26 aprilie 1913... Trebuie să credem că, dacă Iulia Hasdeu trăia și azi, ar fi ajuns să aibă alte păreri despre limba și literatura românească.

1913

GOLDȘTAIN MARCU

Am avut în clasele III și IV primară un coleg care îl *striga la catalog*: Goldștain Marcu. Era copilul unui ovrei sărac, de meserie curelar. Era unul dintre elevii inteligenți și sărguincioși și, în lupta pentru cele trei premii de clasă de pe atunci, izbutea regulat, o dată chiar ca premiant întâi. Parcă îl văd și azi pe acest tovarăș nemaivăzut din 1890. Mai mic decât mine, rumen, cu niște ochi frumoși, negri și în spinare cu un ghiozdan de piele, făcut de tată-său. Marcu îmi plăcea mai ales pentru două lucruri: pentru curajul și limpezimea cu cari își spunea lecția, și pentru dragostea lui de haiduci. Pe vremea aceea, *Iancu Jianu*, *Bujor*, *Graur Vulpoi*, *Bostan*, *Mina Haiduceasa* erau cele mai fermecătoare cărți din lume. Eram, în clasă, câteva spirite puternice pe cari nu ne copleșeau nici *Aritmetica* și *Geometria* lui Mirescu, nici scenele și omorurile din romanele de mai sus. O duceam foarte bine cu școala și adoram pe eroii d-lor Panait Macri și N. D. Popescu.

Ați greșit, însă, dacă ați crede că această dragoste se mărginea numai la citațiile genialelor cărți mai sus-numite. A citi un haiduc ar fi fost prea puțin! Trebuia să-l punem și în acțiune, trebuia să-l dramatizăm. Și iată-ne beți de lectura lui *Graur Vulpoi*, vărând liniile (de liniat hârtia) la cingătoare, în chip de arme, și căutând cu ochi aprinși, prin grădinile vecinilor, pe poterașii inimici. Nu era nici picior de

poteraș. Se întâmpla că dădeam unii peste alții și în sfânta noastră furie nu mai ne cunoașteam. Trebuia să alerge căpitanul și să ne deschidă ochii că vărsăm, în zadar, pur sânge haiducesc.

Țin minte că Marcu era un mare entuziast și un frumos povestitor. Ce s-a făcut el de atunci, nu mai știu. Părinții lui au plecat din orașelul unde, probabil, își câștigau cu greu viața și s-au mutat într-un centru mai mare. Niciodată n-am mai văzut și n-am mai auzit de tovarășul meu de haiducie. Mi-am adus aminte de el, însă, adesea, cu prilejul discuțiilor și certurilor mari și mici, cari cresc și descresc împrejurul cestiunei evreiești.

În ceasul acesta, mă gândesc mai ales la izolarea, din ce în ce mai mare, în care cresc copiii noștri, ai românilor într-o parte și ai ovreilor într-altă parte. Pe vremea mea era mai ușor și mai bine. Astăzi, cu măsurile separatiste, cari s-au luat și se tot iau, ne depărtăm mereu unii de alții. Cei ce au început să învețe cartea acum douăzeci și cinci de ani au avut – români fiind – prilejul să aibă colegi ovrei, și au avut – ovrei fiind – mai multă ușurință să urmeze școala românească și să crească între români.

E mare lucru această creștere împreună. Eu unul sunt foarte trist când văd și când cred că tinerimea ovreiască este greu sau deloc primită în școlile românești și deci constrânsă să se despartă de noi și să-și caute lumina minții în școli particulare evreiești. E o tactică greșită și nenorocită, rezultatul unei concepțiuni lipsite și de generozitate și de înălțime politică. Desparți pe micul ovrei de tovarășii lui de jocuri și-l trimiți la școala ovreiască. Desparți tot așa pe tânărul ovrei, desparți pe omul matur – sistematic – de viața noastră sufletească, de treburile, de interesele, de bucuriile și de răspunderile noastre. Cu ce gând? Cu gândul, ascuns sau mărturisit, că la urma urmei acești separați își vor lua lumea în cap și vor pleca din țară. Aici stă toată greșeala, aici este înșelăciunea. Acești oameni nu vor pleca, fiindcă nu pot să plece, fiindcă sunt și ei români, născuți, crescuți aici, fiindcă se simt tot atât de înrădăcinați în pământul acesta cât ne simțim și noi. Ovreeii pământeni cari se duc din țara aceasta și nu se mai întorc sunt la fel cu românii cari fac tot așa. Sunt excepțiuni cu cari nu poți să sprijinești nici o teorie.

Și atunci este evident că forțările și politica separatistă sunt greșite și primejdioase. Săpăm prostește un șanț de bănuială, de invective și de ură între noi și noi, între românii născuți ovrei și românii ceilalți. Ne slăbim noi pe noi înșine.

Școala primară este dimineața vieții și începutul cultivării noastre. Ceea ce vom învăța aici se va întipări în noi mai adânc decât tot ce vom

învăța mai pe urmă. Colegii de aici sunt primii noștri colegi și prietenii legate aici sunt cele mei nevinovate și mai duioase. Unde am putea să ne cunoaștem și să ne înfrățim mai bine decât pe băncile școlii primare?

Și când am putea goni separatismul și duhul prejudecăților decât atunci când n-avem decât șapte ani și suntem curați și nepreveniți? De aceea e un mare rău că copiii noștri nu se cunosc și nu se iubesc de mici, ei cari vor crește mari, vor lupta și vor muri, ca și noi, aici pe pământul unde ne-am pomenit. Îmi va spune, însă, unul și altul: „Dar gândește-te un moment că școlile noastre sunt cu totul insuficiente. Nu încap în ele nici pe departe copiii de români, cari ar fi să fie dați la școală, darmită să mai primești și copiii de ovrei!”

Răspunsul meu e acesta: nu din pricina ovreilor și a copiilor lor sunt prea puține școli în țara noastră, ci din pricina slabei solitudini ale îndrumătorilor acestei țări pentru copiii celor săraci și mulți. Cu banii și cu puterile României am putea să avem azi de trei ori mai multe școli primare și mai mulți învățători decât avem. Și atunci și românii și ovreeii ar avea loc destul. Dar din nenorocire stăpânii noștri sunt prea puțin zeloși pentru deșteptarea poporului. Îndepărtarea ovreilor din școală ca și celelalte neajunsuri suferite de ovrei nu vin din pricină că ovreeii n-ar avea și ei loc lângă noi, ori că nu ne-am putea deloc suferi și n-am putea trăi omenește laolaltă, ci din pricină că multe lucruri merg rău la noi și căile vieții noastre naționale și politice sunt strămtate de vreo câțiva, în paguba celor mulți.

Sunt un prieten al ovreilor și ovreeii de treabă au găsit în mine totdeauna un prieten, începând cu primul ovrei pe care l-am cunoscut de aproape, începând cu colegul Goldștain Marcu. Îmi pare rău de separatismul în care sunt ținuți, la care sunt constrânși ovreeii noștri pământeni și mai ales îmi pare rău că azi, prin școală, în școală, nu mai putem să ne întâlnim și să ne cunoaștem nici măcar cât altădată. Acest separatism, însă, este o formă specială a marelui separatism social de care suferă întreaga noastră țară și pe care trebuie să-l dezvoltăm și să-l prigonim fără odihnă!

1913

PRINOS PLĂCUT

Am avut norocul să apucăm zile mari. Nesiguranța, cărțile și indispoziția în cari am trăit de astă-toamnă încoace s-au risipit ca fumul. Cerul conștiinței naționale s-a limpezit admirabil și un singur foc, un

singur soare arde în el: *să apărăm cu armele onoarea și viitorul țării!* De zece zile, trăim în plină epopee. Cu un eroic simț de jertfă, cu o repeziciune care a întrecut orice așteptare, fiii patriei, din toate clasele și categoriile, au răspuns la supremul apel de la 20 iunie 1913. În câteva nopți și două-trei zile, s-au adunat sub cutele drapelului atâți voinici, atâți soldați, încât au umplut măsura necesară și foarte mulți au fost trimiși acasă.

„Cât e de frumos, cât e de drag, când frații trăiesc bine împreună! E ca untdelemnul cel bun, turnat pe cap, picurând pe barbă, pe barba lui Aron.“ (*Pslam 133*). Ce înălțător spectacol să vezi o țară întregă intrând într-un cuget, într-un gând, și cu același pas entuziast și militar, pe o nouă alee a viitorului! Orice vom găsi la isprăvitul ei, orice ne va trimite Dumnezeu de sus – avem de partea noastră frumusețea rară că toți cu toții am voit, am chemat și am aplaudat deznodământul prin arme al unor cestiuini de viață și de moarte pentru noi. Orice va zice și va întreprinde lumea cealaltă față de noi, e minunat lucru că noi între noi suntem înțeleși și solidari și mai ales hotărâți să murim ca vitejii lui Alessandri (cari suntem tot noi):

Și chiar murind el n-a lăsat
Să cadă arma din mână!

Viu satisfăcut sufletește, am văzut în aceste zile și văd zilnic că evreii noștri pământeni s-au întrecut și se întrec cu noi, ceilalți fii ai patriei în însuflețire și în zel patriotic. Uniunea Evreilor Pământeni a risipit în țară inimoase proclamări și invitări la jertfă. Din scaunul de învățătură al sinagogelor, rabinii au sfătuit pe evreii soldați și le-au adus aminte, cu un fior adânc, de străvechea fală militară a lui Israel și de vitejii Macabei. Comitete s-au instituit pentru ajutorarea familiilor rămase în urma celor chemați pe câmpul de onoare. Localuri, paturi, medicamente, spitale întregi au fost oferite de societățile israelite, pentru îngrijirea celor ce vor avea norocul rănilor glorioase.

Această mișcare a Evreilor Pământeni e înalt patriotică și merituosă. Prinosul lor de entuziasm, de brațe ostășești și de aur e plăcut patriei și bine primit. Evreii noștri au astăzi un prilej mare și fericit să arăte că sunt și ei fiii României întocmai ca și noi, și că eram nedrepti cu ei când le tăgăduiam această calitate și drepturile cari decurg de aci. Fiii adevărați se cunosc îndeosebi atunci când vremuri grele vin pe capul părinților. Chiar certați de sunt cu cei ce le-au dat viața, când îi văd ajunși la strămoșii, lasă la o parte, uită tot ce-a fost și sar cu însuflețire în ajutorul lor. Așa au făcut evreii pământeni în această împrejurare. Îi felicit din toată inima!

Când citeam în ziare, în decursul războiului balcanic, despre unele fapte eroice, săvârșite de către soldații evreii, luptători în rândurile aliaților, mărturisesc că aveam în mine un dor mare să-i văd și pe evreii noștri făcând la fel. Eroismul acelu locotenent de cavalerie, Aman sau Amar, viteaz vlăstar din neamul lui Simeon Macabul, Iuda Gaulonit și Bar Cocheba, acelu erou sârb, care a murit pentru Serbia, patria lui de azi, m-a atins cu deosebire. Virtuțile războinice n-au murit în Israel! Ajutați-le numai, dați-le puțința să se dea pe față!

Astăzi a venit și ceasul nostru. Lângă noi românii, evreii merg și ei sub drapelul purtat cu sfântă îmbărbătare, spre altarele Victoriei. Israel știe să sacrifice. Poate nu există nici un popor pe lume care a sacrificat mai mult ca Israel.

Amici evreii, dați sângele vostru, dați aurul vostru pentru țara în care v-ați născut voi și părinții voștri, pentru luptele ei, pentru speranțele și viitorul ei, pentru onoarea ei militară! Și prinosul vostru să fie României prinosul biblic care, ștergând și împăcând trecutul, deschide viitorului porțile alianței sacre!

1913

ÎN EXAMENE

Luna lui iunie, luna examenelor! Deși e destulă vreme de când nu mai sunt școlar, totuși când văd în calendar sau în ziare *1 iunie* simt în mine o tresărire. Nici azi și niciodată nu se va șterge din sufletul meu înțelesul și însemnătatea școlară a zilei de întâi iunie și a lui Cireșar în întregime.

Vorbesc de lucruri de acum 17-18 ani și nu mai știu câte prefaceri or fi venit în urmă. În seara de 31 mai, veneam de la liceu la internat și trânteam pe pupitre cărțile ori planșetele, cu un suspin eroic: „Am isprăvit și clasa asta!“ Era cea din urmă zi de clasă și până a doua zi ni se părea că se întinde o vale largă plină de umbră, de tihnă și mai ales de dreptul să fim nobil oboșiți și să stăm afară sub salcâmi, până la cele dintâi stele. Trebuia să fie cineva prea amenințat la vreun obiect, sau prea bucher, ca să nu respecte frumoasa seară de 31 mai și să rămâie în sala de meditație, ori în vreun colț, pe undeva, cu nasul în carte. Stăteam în grupuri și discutam situațiile noastre (riguros cântărite în înfricoșatele cataloage!) și marile evenimente, examenele, cari începeau în ziua de 5 iunie.

În noaptea aceea dormeam liniștiți; singura grijă, pe care o culcam cu noi pe pernă, era să fim, a doua zi, în picioare, cât mai de dimineață. Zilele de 1, 2, 3 și 4 iunie au fost, ani de-a rândul, cele mai intense și mai ciudate din viața mea.

Colegi de odinioară, bravi comilitoni, cari în zilele de asalt luați, cu 9 și cu 10, redevete istorice, algebrice și latinești – acele măguri de date, de fapte, de formule, de teoreme, de reguli și mai cu seamă de excepții – amintiți-vă cu mine ce însemnau și cum treceau aceste patru zile. Mai întâi, nu știu cum se făcea că în aceste zile pare că nu ploua niciodată. Sub castanii din grădină era ceva răcoare, pe lângă zid și prin colțuri tot așa, însă în lac soarele zvârlea niște săgeți care ricoșau fierbinți până în ascunzătoarele noastre, iar în podul internatului era o căldură de etuvă. Prin toate ungherele, prin toate locurile mai retrase și îndeosebi prin fostul grajd al generalului Florescu, noi ne vâram, ne ascundeam și cu cartea în mână băteam de colo până colo, ca suveicile, țesând din nou, cu multă trudă, pânza – pierită toată – a celor învățate peste an.

Nu e locul și n-am nici gândul să mă întreb și să discut dacă acest sistem didactic, dacă această învățare în goană, într-o noapte și o zi, a celor învățate, dar uitate, într-un an întreg erau raționale și sănătoase pentru noi, bieții adolescenți de atunci. O reformă nu știu cât de largă, nu știu cât de completă, nu știu cât de dovedită ca mai bună a intrat de atunci încoace în lumea noastră școlară. Eu mi-aduc aminte de zilele mele de examen ca de niște zile de extraordinară febră cerebrală. N-am murit din cauza lor, nici cu totul veștejit n-am ieșit din ele, dar trebuie să mărturisesc că treceau peste mine și peste colegii mei ca o vijelie peste niște lanuri nesecerate.

Un chin propriu acelor zile era, pentru mine unul, duhul greu și fecund al vegetației din grădină și dintr-o grădină vecină, mult mai mare. Acel miros de sevă, de flori și de fructe, care plutește în aerul lui Cireșar și pe care îl întărește arșița soarelui, era primul dușman al pregătirilor mele de examen. Nu era vorba numai de oțetarii și de socul de lângă ziduri, ci chiar de florile cele mai plăcute. Ca să poți să respiri cu mulțumire parfumul florilor, trebuie să fii liber pe inima și pe timpul tău. Altmintrelea, subt biciul grijei și al grabei, orice chemare, orice ispită, cât de drăgălașă, este o durere și o tortură. Într-o așa stare sufletească, sau într-alta analoagă, trebuie să fi fost acela care, într-o seară, i-a strigat privighetoarei:

– Tais-toi, vilaine bête!

O altă pricină de confuziune și de ciudă pentru mine zăcea în mine însumi. Vai, această pricină am găsit-o neîncetat, în calea anilor și a treburilor mele, din ce în ce mai amenințătoare și mai cu pagubă. După

ce deschideam cartea, uneori cu 200, cu 300 de pagini, și seceram, înfrigurat, 40-50 din ele (cine își mai aducea aminte ce învățase la începutul anului!) începeau obsesiunea și greutatea, adică, așa din cel mai senin cer al buneii hotărâri, nourii fantaziei și ai deșertăciunii literare! Când era, mai cu seamă, vorba să mă prepar la matematici, treceam prin sudori de moarte. Nu era destul că trebuia să mă lupt cu o materie străină, inasimilabilă, rău aleasă și dozată, dar trebuia să mă lupt în același timp cu acei curpeni blestemați, cu acele liane perfide și numai flori, cari creșteau într-o clipă alături de problema începută, îmi orbeau luarea-aminte și mă deznădăjduiau! Imagini grațioase, cuvinte sonore, amintiri literare, proiecte de nuvele și de romane – pare că le aduna Diavolul din lumea întreagă și le turna, în bătaie de joc, pe hârtia unde eu sârmanul băjbăiam formule trigonometrice. Cât de mult invidiam pe colegii mei, ageri și liberi de această boală sufletească! Când începeau să învețe, fie matematică, fie orișice, ei treceau prin materia pusă înainte, sprinteni, tăioși, ca o foarfecă nouă printr-o pânză bine întinsă. Eu n-am cunoscut niciodată această fericită și mult folositoare sprintenie.

Patru zile nu ieșea nimeni din internat. Învățau toți pe capete, fiecare ce credea mai de nevoie pentru el, iar în ziua de 4 iunie, de obicei, materia examenului sorocit a doua zi. Cinci iunie era o zi solemnă și plină de flori, ca prima zi de ciocnire militară. Până la 20-22 iunie, deci în 14-17 zile, trebuia să trecem pe dinaintea tuturor dascălilor noștri și să dăm dovezi că suntem vrednici de clasa următoare. Câte emoții, ce friguri, ce amintiri nețerse!

S-au dus mai toți bunii mei dascăli, neuitații bătrâni, cari m-au învățat latinește, franțuzește, fizică, matematici, fără să aștepte ca să cresc, fără să-mi mai dea vreme să le destăinuesc cât de scump mă costau examenele cele bune pe cari le-am trecut cu ei. Poate că odată, cine știe când, voi aduna într-un album pe toți dascălii mei, de la cel dintâi, care m-a învățat alfabetul, până la cei din urmă, de la Universitate...

Dar iată că luna lui iunie, în adierile calde și încărcate ale căreia regăsesc totdeauna amintirea zilelor școlare din trecut, zilelor de examen, a fost pentru noi, anul acesta, vestitoarea unor examene naționale mult mai înalte! La 20 iunie, armata țării noastre a fost chemată la un suprem examen. Freamătul, însuflețirea și revărsările de energie cari au umplut întreaga țară, m-au găsit aplecat deasupra acestor amintiri, deasupra acestor mici vitejii de altădată. Așadar e vorba de alte, de grabnice, de oțelite examene naționale! Să revenim cu toții la prezent. Să adunăm în ceasul de față, pentru ceasul de față, atâta hotărâre, atâta

bărbăție, atâta râvnă de fapte mari – și atâtea fapte mari, încât, în viitor, când vom sta să mai privim spre grădinile trecutului, personal și național, în ele să crească dafin și arcuri de triumf!

1913

JERTFA LUI IEFTAE

Citim în *Biblie (Judecători, cap. 11)* că viteazul Ieftae pornind cu război împotriva amoniților a făcut lui Dumnezeu următorul jurământ: „Și Ieftae făcu vot Domnului zicând: Dacă tu vei da în mâna mea pe fiii lui Ammon, ceea ce va ieși din ușile casei mele spre întâmpinarea mea, când în pace mă voi întoarce de la fiii lui Ammon, va fi a Domnului și o voi duce olocaust.“ Ieftae biruște pe protivnic și purcede spre casă. „Și când Ieftae veni la Mișpe, în casa lui, iacă fiica lui ieșea întru întâmpinarea lui, cu timpane și cu danțuri; ea era unică, el nu avea afară de dânsa fiu sau fiică...“ Și cu toată negrăita lui durere de părinte, Ieftae și-a ținut jurământul și a adus Dumnezeului armatelor jertfă pe copila unică. Întâmplarea aceasta de demult are și azi înțelesul și durerile ei.

Nimic nu e mai scump pentru o clasă socială stăpânitoare decât interesele ei materiale. Situațiunea privilegiată și împrejurările cari o condiționează sunt iubite și prea iubite inimei stăpânitorilor, tot atât ca și unui părinte copiii lui. Sunt adevăruri triste pe cari trebuie să le spunem și să le repetăm fiindcă oricât adevăr ar izvorî pe lumea aceasta, niciodată nu va fi prea mult. Un adevăr este că în luptele de clasă nu există generozitate și că o clasă dominantă nu face niciodată împărțeală frățească cu clasele dominate. Mi se pare că istoria nu cunoaște nici o epocă și nici o oligarhie unde să se fi petrecut așa ceva. Vă aduceți aminte de vreo clasă de privilegiați, cari, într-un moment al vieții lor sociale, înduioșându-se adânc de soarta și de suferințele celor ce munceau pe moșiile lor, în fabricile și în minele lor, s-au apucat și au împărțit cu aceștia din urmă toate bunătățile posedate, fără nici un fel de revendicare, de luptă sau de constrângere din partea dezmoșteniților? Cu alte cuvinte, drepturile celor ce țin în spinare edificiul social se dobândesc ele ca o eleimosină, din bunătatea inimei stăpânitorilor, sau se cuceresc prin lupte lungi, când surde, când răsunătoare, și numai prin lupte?

142

Țara noastră se găsește azi într-un ceas de sărbătoare al existenței ei. În urma unei admirabile comoțiuni naționale, ea dovedește astăzi lumii și-și dovedește sieși că e o țară de mare viitor. Din fericire, fără prea multe jertfe omenești, România a câștigat și ținuturi, și oameni, și cetățeni, și o înaltă considerație diplomatică și militară. România a izbutit în planul ei, ca și Ieftae, eroul biblic. Care Românie? Negreșit, întreaga țară, dar (trebuie să fim sinceri, ca în fața microscopului sau a lunetei) mai cu seamă România conducătoare, adică clasa stăpânilor.

Ei bine, acești stăpâni încărcăți astăzi de succese și felițați de toată lumea șoptit-au ei ceva în inima lor când au văzut colcăind câmpiile României și închegându-se în opt zile o armată de o jumătate de milion? Zisu-le-a ceva inima lor, când au văzut valurile albe ale secerătorilor prefăcându-se dintr-o dată în valuri de ostași? Zisu-le-a ceva inima lor, când au văzut pe mult huliții ovrei lăsând fiecare foarfeca, pensula, ciocanul, condeiul, și alergând și ei, cu egal entuziasm, printre rândurile apărătorilor patriei?

Da, inima le-a spus mult și multe acestor stăpâni. Inima oligarhiei noastre a avut nobile freamăte. Problemele, destule, le-am auzit și le-am citit cu toții: „Bieții țărani, cu câtă însuflețire au răspuns ei la glasul patriei! Desigur că merită o soartă mai bună și trebuie neapărat să le-o îmbunătățim, când se vor înapoia din Bulgaria. Și ovreii... ce bine s-au purtat! Onoare lor. Nu le va fi patriotismul în zadar!“

Ce sunt toate acestea? Sunt făgăduințele lui Ieftae, pornind cu război împotriva amoniților. Clasa noastră conducătoare și-a zis: Nedrepti am fost cu acești oameni! Când se vor întoarce le vom face dreptate. Să dea Dumnezeu să isprăvim cu bine și primele cestiuni pe care le vom dezlega, după biruință, vor fi: *cestiunea electorală, cestiunea ovreiască și cestiunea agrară*.

Nobile promisiuni, frumoase jurăminte! Sunt profund încredințat că acei cari au simțit și formulat întâi, ca planuri de viitor sau ca dezienerate, ideile acestea, erau sinceri și vrednici de simpatie. Iată, într-adevăr, cele trei mari probleme cari o așteaptă acasă pe clasa noastră stăpânitoare. Iată ce trebuie să facă stăpânii noștri, după ce vor depune, în sanctuarul istoriei, cununile lor de laur: să acorde votul universal, să încetățenească pe ovreii pământeni și să împartă la țărani cele spăimântătoare latifundii boierești.

Cestiunea electorală, cestiunea ovreiască și cestiunea agrară. Vai, dar acestea sunt tocmai fiicele lui Ieftae, sunt cestiunile cele mai iritante și mai scumpe inimei oligarhiei noastre. Ceea ce și-a făgăduit clasa noastră stăpânitoare, într-un frumos moment de înduioșare, este totuna cu ce a jurat Ieftae.

143

Să stăm strâmb și să judecăm drept. Clasa noastră conducătoare nu va putea, cu una cu două, să ne cheme la porțile palatului ei de aur și de preeminență și să ne dea în palmă, ca la niște cerșetori, soluțiunea electorală, soluțiunea ovreiască și soluțiunea agrară. Așa ceva nu s-a văzut până azi în istorie. Cei ce vor și au interes să obțină cele trei soluțiuni să nu uite, oricât de mult i-ar îmbărbăta entuziasmul momentului prezent, că însuși piosul Iftae a întârziat două luni până să-și consume sacrificiul.

1913

UNUI AMIC SIHASTRU

Timp de două zile, clopotul din turnul zidit în alte veacuri a sunat și a răsunat, risipind peste văi știrea că țara se înarmează. Am ascultat și eu, minute lungi, glasul clopotului bătrân și m-am gândit la zilele de demult, despre care doar cronicile își aduc aminte, și la altele mai nouă, despre care tu mi-ai vorbit de multe ori. Aș fi voit să alerg să te caut, să sorb cuvintele tale cumpănite și, pe inima mea aprinsă, să simt roua înțelepciunii tale. Dar nu mai era vreme... Din toate culmile, de pe toate văile, pe toate potecile, au început să curgă, în râuri albe, acești minunați copii ai țării, pe care noi, purtătorii de haină neagră și cetitorii în cărți, nu-i vom putea niciodată încununa după merit.

Drumul lung, pe care l-am făcut până la artera de oțel din valea Siretului, mi-l voi aduce aminte întotdeauna. La tot pasul, oameni tineri, cei mai mulți singuri, unii însă împreună cu nevestele lor, mergeau în aceeași parte ca și mine. Mergeau cu traista la spinare, nici prea veseli, nici prea triști, nici prea iute, nici prea încet, așa ca la o secere și ca la târg. Și dacă era vreo tristețe care îi învăluia era poate în aer, era în crestele negre și din ce în ce mai depărtate ale munților lăsați în urmă, era în livezile care clătinau ușor roadele de flori și care rămăneau necosite, era în râurile care vălătuceau subt poduri apele lor suspinațoate. Dar mai presus de orișice tristețe, simțită ori nesimțită, ne cuprindea pe toți, căci ne ajungeau pe același drum, ceva sărbătoresc și grav, ceva pe care ni-l împrăștiam unii altora și care ne schimba pe fiecare, cu cât creșteam în număr. Lângă gara înaltă, unde mergeam cu toții, poposeau sute de oameni.

Iubite amice, cu voia Celui de Sus – căruia tu l-ai închinat cei mai frumoși ani din viața și cugetul tău cucernic – țara noastră a trecut prin

figurile și greutățile acestor zile dintâi și acum a încheiat, pentru ea și alte neamuri, o pace înțeleaptă. Să-mi îngădui, prin urmare, să amestec în aceste amintiri, pe care ți le închin, unele întrebări și cestiuni potrivite numai zilelor de modestie și de pace. Mi-aduc aminte de starea mea sufletească, în clipa când am intrat în valurile omenești ce fierbeau în jurul gării. E un fenomen sufletesc din cele mai curioase acela care se produce în tine, când intri în mijlocul unei mari mulțimi de semeni de-ai tăi. Vei observa o schimbare care se face aproape dintr-o dată. Tu, cel ce veneai pe drum cu gândurile tale, cu tristețile tale, cu nota ta sufletească particulară, te pomenești, ajuns în mijlocul unei mulțimi entuziaste, un cuget cu totul altul. Un corp cufundat în apă pierde din greutatea lui o parte, egală cu greutatea volumului de apă dislocat. Ce se întâmplă cu omul – aibă el țesătura sufletească cea mai neobișnuită – care se cufundă într-o colectivitate puternic stăpânită de anume sentimente?

Peste nuanțele mele sufletești cădea acum același soare torid și greu. Mi-am făcut loc printre cei ce mă îmbulzeau și am ieșit pe peron. Am întâlnit cunoscuți din București și de pe aiurea, unii gata îmbrăcați în hainele de onoare și grămădiți în trenuri. Ne-am strâns mâna puternic, am schimbat impresiuni, am râs și am simțit, fără să ne-o spunem, că în ziua aceea prețuim ceva mai mult ca altădată.

Mai târziu, când armata noastră era stăpână pe malul drept al Dunării, am trecut prin București. Făcusem o călătorie extraordinară. Câteva zile văzusem numai trenuri militare, hore, flori, mulțimi compacte, de-a lungul liniei ferate. În vagoanele deschise soldații cântau și jucau. Tunurile erau împodobite cu ramuri verzi. Uralele zguduiau văzduhul. Îmi părea rău că nu sunt și eu printre acești voinici care plecau!

În București, am căzut ca o pietricică în valurile mării. Străzile dimprejurul căzărnilor erau pline de soldați, de cai și de tunuri. În toate părțile zburau automobile militare. Viața era pretutindeni zorită, aprinsă și clocotitoare de nervoasă veselie. Farmecul acestor mari convulsii omenești e straniu. Când îți dai seama ce puțin însemnează viața ta, în acest ocean agitat și strivitor, simți o eroică nepăsare de tine și de toate. Această lume nesfârșită, care te joacă de colo, până colo în talazurile ei, ar putea să te nimicească chiar din greșeală. A muri sau a trăi în același timp cu atâtea zeci de mii de oameni este cu totul altceva decât a muri singur, sub grinziile casei tale, sau a trăi sub aceleași biete grinzi. Moartea cu atâția deodată trebuie să fie o beție rară, de vreme ce viața cu atâția laolaltă e o splendidă epopee.

Am admirat Bucureștii noștri din toată inima. I-am găsit plini de zbucium, de bărbăție, de nervi și de lăutari. Numai veștile de pe câmpul

de război nu prea erau mulțumitoare. Inamicul întâlnit, în loc să se împotrivescă, arunca armele și se preda. *Chemarea a doua* pe care o așteptau foarte mulți se pierdea acum în zări îndepărtate. Avântul voluntarilor era din ce în ce mai inutil.

M-am cufundat în acești București de zile mari și m-am dus cu gândul la monumentele de același fel – cunoscute istoriei – la orașele ilustre, incandescente de entuziasm războinic, sub furtuna faptelor militare dezlănțuite la graniță. Eram mândru că găsesc în atmosfera Capitalei noastre ceva din prestigiul îmbătător al gloriei.

Într-o seară, am luat masa, împreună cu câțiva prieteni, undeva deasupra orașului. Luna plină trecea lin peste cupolele tremurătoare în indecisul serii și al luminilor electrice. Bucureștii clocoteau și petreceau. Un taraf de lăutari turna vis și dor în čupa inimii. Mă gândeam la armata noastră, tăbărâtă pe malul drept al Dunării și la șerprii aceia de oțel cari ondulau spre inima Bulgariei. De ce n-am putut să fiu și eu cu ei! Și, alungând o lacrimă din ochi, am suspinat versurile lui Paul Verlaine:

O, n'y vouloir fleurir un peu
cette existence!
O, n'y vouloir, ô, n'y pouvoir
mourir un peu!

1913

„HAIA SANIS“

I

Este totdeauna o priveliște interesantă să contempli lumea aceasta cum se oglindește și se transfigurează în acele prețioase oglinzi sufletești care sunt talentele literare. Jumătate, dacă nu mai mult, din frumusețea vieții noastre superioare o datorăm artei și literaturii. Ne e drag să căutăm în operele artiștilor gândurile și visurile noastre; ne e drag să găsim în ele durerile noastre și voim să recunoaștem tot în ele iubirile noastre. Prin mii de firisoare, opera artistului, ridicat dintre noi, trebuie să ne atingă, să ne presupună și să ne regăsească. În felurite chipuri și în felurite împrejurări, opera unui artist ne atăță, ne aruncă în discuții, ne face de multe ori pătimași și sectari. Sunt opere literare

împrejurul cărora oamenii s-au zbuțuit sutimi de ani, ba s-au și bătut, cum se bat ciobanii în bărăgane, împrejurul izvoarelor.

În luptele noastre zilnice, în goana intereselor și în zarva proceselor noastre, nu arareori recurgem, ca la niște martori cu excepțională greutate, la artiști și la operele lor. Cum se înfățișează problema noastră – fie numai în profil – în cutare operă literară?

Cum a simțit și a privit acest mare artist cestiunea care ne preocupă? De aceea, niciodată din discuțiile noastre nu vor putea lipsi mărturiile și problemele aduse din operele de artă.

La ordinea zilei este azi, mai mult decât oricând, problema încetățenirii ovreilor pământeni. S-a scris și s-a discutat destul, dar până la dreapta rezolvare a problemei se pare că e nevoie de mai multă discuțiune. Într-un moment – pe timpul campaniei din Bulgaria – parcă ajunsesem să ne înțelegem. Da, este echitabil să facem pe ovreii pământeni cetățeni egali cu noi, fiindcă iată-i și pe ei alergând, sacrificând și murind pentru patrie, ca niște adevărați fii ai ei. După încheierea păcei și întoarcerea la vetre a ostașilor noștri, dispoziția sufletească, în privința ovreilor, s-a schimbat. Certurile de mai-nainte s-au aprins din nou. Cei ce nu vor să admită că ovreii pământeni au tot dreptul să ceară și să obțină egalitate cu ceilalți cetățeni ai țării au scormonit încă o dată argumentele vechi, au mai găsit și altele nouă și gălăgia s-a ridicat iarăși până la cer. Cu bună intențiune (sau poate numai ca să târăgănească lucrurile) au zis unii: „Stați pe loc! Cerem o anchetă, o anchetă largă în toată țara românească și prin părțile unde ovreii trăiesc în mase compacte și prin părțile unde ei trăiesc mai răzlețiți. Această anchetă ne va dovedi.“

N-am la îndemână textul propunerii. Vreau să cred însă că acei ce au emis ideea anchetei au fost și sunt de întregă bună-credință. În cazul acesta, ancheta pe care o cer ei trebuie să caute să răspundă, în substanță, la aceste două întrebări.

1. Sunt ovreii, dintre noi, atât de streini, atât de izolați, atât de dușmani nouă, încât între ei și noi nu mai poate fi nici o apropiere, cum nu poate să fie între apă și foc?

2. Sunt ovreii de la noi atât de îndestulați și de fericiți, încât revendicările lor ajung să însemneze numai nazuri de oameni care se plictisesc de prea mult bine?

Ideea unei anchete în chestiunea ovreiască este foarte nimerită. Dacă mai sunt oameni nedomiriți, doritori de mai multă învățătură și mai multe bune mărturii, ancheta are foarte mult rost. E întrebarea, acum, în ce înțeles și sub ce formă va lua ființă ideea anchetei? Cine va întreprinde ancheta? Va fi o anchetă în înțelesul imediat, cu cercetări la

fața locului, sau va fi o anchetă de cabinet, cu adunări de documente și de opinii?

Nu știi, poate și una și alta. S-ar mai putea, însă, ca proiectata anchetă să nu aibă loc niciodată și ca ideea aruncată să fie numai sămânță sortită stărpiciunei?

Eu unul sunt preocupat de multă vreme de problema încetățenirii ovreilor pământeni și cred că echitabila ei dezlegare ar fi și spre binele ovreilor și spre binele nostru. Dar, neapărat, nu poți să nu iei în seamă atâtea voci contradictorii, atâtea împotrivi, pe care le întâlnești în cale, când afirmi liniștit credința ta. Nu vrem ca ovreii să fie egali cu noi! Ei bine, spuneți-mi de ce? Și atunci trebuie să stăm de vorbă, și atunci trebuie să discutăm și să argumentăm. Atât numai, să fim și unii și alții de bună-credință.

Fi-va ori nu vreodată vreo anchetă largă și imparțială în felul arătat mai sus, fi-vor numai răzleți cititori și gânditori, care vor da cu ochii de rândurile acestea: eu aduc în discuțiune și chem luarea-aminte asupra unui document de o deosebită importanță, asupra puternicei nuvele *Haia Sanis*, opera fecundului nostru prozator Mihail Sadoveanu.

Nuvela aceasta e un document în chestiunea ovreiască. E interesant să privim și să ne dăm seama cum se răsfrâng și se propagă în sufletul acestui mare artist, imaginea, traiul și durerile ovreiiului nostru moldovean.

II

Suntem într-un oraș din nordul Moldovei. Populația ovreiască trăiește la o parte, alcătuiind o suburbie întreagă și anume suburbia cea mai tristă și mai nesănătoasă. Casele sunt îngropate în pământ, sunt umede, povărnite și aerul din ele e aer de mormânt. Locul e mlăștinos și sinistru. Din cocioabele cu ferestre atât de scunde, că o broască ar putea sări din stradă în casă, ies dimineța furnicare de ființe omenești. Într-o singură cocioabă trăiesc câteva familii. Acești oameni pornesc la treburi, îngrijorați, slabi și palizi. Copiii se joacă în noroiul fluid care curge pe stradă în pantă. Femeile stau acasă, încovoiate pe albia cu trențe, pe mașina unde fierbe gustarea zilei.

Sufletescul acestor oameni e jalnic. De dimineța până seara muncesc de dau pe brânci. Dar agoniseala e puțină din cale-afară, față de atâtea guri flămânde, față de nevoile familiei. Prăfuiți, murdari, grăbiți, acești oameni aleargă toată ziua, cu gaz, cu saci cu făină, cu te miri ce mici negoțuri. Și alergătura tot nu e destulă și pâinea tot nu li se ajunge.

În ziua sâmbetei, sfințită de Dumnezeu și hărăzită repaosului complect, poporul lui Israel încetează munca, într-un chip curios și necunoscut nouă celorlalți. Odihna lui e odihna unei mașini enorme, a unei fabrici întregi, izbite brusc de inerție. În ziua sâmbetei, când mâinile stau, când spinarea nu se mai încovoiaie, ovreii gândesc la Dumnezeu, la darul zilei a șaptea și în general la viață, la înțelesul ei, la bucuriile și la plăcerile atât de rare în viață.

Dl Sadoveanu ne dă fiori. Oamenii pe care îi descrie n-au timp să se gândească decât în ziua a șaptea. În celelalte zile goana după bucătura gurei e atât de grea și de amară încât ei sunt numai mâini, picioare și spinare. Iar când dl Sadoveanu face să treacă prin aceste suflete întunecate și chinuite fulgerul revoltei, am înțeles de mult dreptatea lor.

Toată această tristă lume ovreiască – în jurul căreia autorul nu găsește nici arbori, nici grădini, nici măcar un petec de tăpșan, ci numai niște scaieți – se răsfrânge în ochii verzi ai fetei lui Sanis, Haia Sanis, se răsfrânge într-un suflet straniu și vehement. Cine e Sanis? E un om extrem de sărac, e un fel de măcelar ritual, care ajută pe haham în munca lui minuțioasă și jupuiește vitele tăiate. Toată familia Haiei trăiește într-o singură odaie. Din această odaie tristă și înjosită, gândurile, dorurile și focul nevăzut al inimei Haiei se ridică și se revarsă. Fata de ovrei are o prietenă creștină, fata unui picher, un om mult mai puțin stimabil decât măcelarul Sanis. Fata picherului iubește pe Ștefan Bucșan, un conțopist de la judecătorie, un soi de român din mahalale, un tip groaznic de reprezentativ și pe care dl Sadoveanu l-a turnat nepieritor în bronzul său literar.

Ștefan Bucșan e un om fără inimă, un mascul feroce, obișnuit cu isprăvile galante și cu succesele imediate, un individ care e sigur de mustața, de colțul de pe frunte, de mersul lui, ca vulpea de ochii ei electrice. Și cum se poartă seara în mahalale, cu inima și cu onoarea fetelor, tot așa și ziua, la judecătorie, cu punga nenorociților de țărani. Fata picherului cade în ghearele conțopistului de la judecătorie și Haia este confidenta bieteii amăgite. Notați un lucru foarte caracteristic: Ștefan Bucșan e antisemit prim temperament. Odinioară la școală, când începuse goana împotriva școlărilor ovrei, Ștefan Bucșan era în fruntea prigonitorilor. El îi speria, îi bătea și îi întorcea acasă de la școala românească.

Se întâmplă un fenomen sufletesc obișnuit și tragic. Destăinuirile fetei picherului pătrund ca o flacără subtilă în sânul fetei lui Sanis și puterile de viață, de iubire, de patimă, cari zac în sufletu-i înfrigorat, se deșteaptă deodată. Haia comite o infamie pasională. Înștiințează printr-o scrisoare anonimă pe picher despre necinstea fetei lui și se

strecoară în brațele lui Ștefan Bucșan. Zmeul de mahala are o victimă nouă. Fata picherului, în împrejurări jalnice, pe cari le întunecă și mai mult ticăloșia unui tată bețiv și nepăsător de casa lui, aduce pe lume un copil. Ovreicile vecine aleargă toate lângă ea și moașa e o ovreică. Vine toamna, vine iarna și Haia rămâne singură, cu simțimintele ei de flacără, cu iubirea ei năprasnică și cu așteptarea ei torturătoare. Ce așteaptă Haia? Ștefan Bucșan a uitat-o cu totul. Alte fete și țărani de la judecătorie îl ocupă prea destul.

Fata lui Sanis a rămas însărcinată. E o nenorocire mare, e o rușine grozavă. Dl Sadoveanu ne-a pus în paralelă o dublă situație, plină de învățăminte. Aceeași nenorocire izbește două familii și cu toate acestea cât de deosebit răsună lovitura în aceste biete inimi omenești!

Vine ultima oră. Ștefan Bucșan pleacă nepăsător, printre recruți, departe, nu știu unde. E o zi de mare emoțiune pentru tot orașul. Tată, mamă, frați, surori merg la gară să petreacă pe recruții care pleacă. Pleacă și Ștefan Bucșan. Haia se duce la gară. Nevrednicul ei amant trece pe lângă ea și nici măcar n-o vede. Și omul acesta blestemat e tatăl copilului care s-a zămislit în sânul Haiei! Să moară și tatăl și copilul! Dar tatăl e în mâna Dumnezeuului răzbnărei și copilul e tot așa. Mama Haiei rătăcește grav. Ea dă fetei o băutură neiertată și Haia Sanis moare o dată cu fructul crud înșelăturii ei amor!

III

Așadar, puternica nuvelă a scriitorului nostru Mihail Sadoveanu înfățișează iubirea neiertată dintre un creștin și o ovreică – o iubire dureroasă, sfâșietoare, care se isprăvește cu moartea eroinei. Nuvela aceasta (dacă nu mă înșel: o punere în cadru literar a unui fapt adevărat) este, judecând bine, cu totul spre cinstea îndrăgostitei de neam ovreiesc. Haia Sanis, ca și sora ei literară, Leia Cohanovici, iubește cu puteri de spaimă, iubește până la moarte. De când este lumea și cât va fi, marile victime ale lui Eros vor zgudui până la lacrimi sufletele noastre. Prin urmare, toată simpatia, toată emoțiunea și toate părerile de rău sunt de partea fetei lui Sanis.

Seducătorul Ștefan Bucșan merită o prelungită luare-aminte. Este personajul cel mai respingător din toată nuvela. Nici picherul Ion Rusu, tatăl nenorocitei Tudorița, nu e atât de detestabil ca feciorul lui Vartolomei. În genere vorbind, lumea ovreiască din *Haia Sanis* e mai simpatică decât cea românească. Micile burgheze ovreice cari apar în această nuvelă nu sunt nici mai rele, nici mai bune decât semenele lor de alte

neamuri. Fapta pe care o face Haia Sanis, că adică ia amantul unei prietene, complicând răutatea cu o oarecare scrisoare delatoare, se întâmplă și se repetă pretutindeni. Ion Rusu, însă, și Ștefan Bucșan, feciorul lui Vartolomei, sunt, în comparație cu bărbații ovrei din *Haia Sanis*, cu mult mai prejos și mult mai urăcioși.

Ștefan Bucșan, în special, e un monstru. Cred că autorul l-a copiat după natură, căci de-ar fi fost și să-l închipuiesc ar fi intrat în grele ezitări. E mult probabil că toată întâmplarea s-a petrecut aievea. Sau dacă nu, atunci d-nul M. Sadoveanu, cu înalta-i obiectivitate artistică, a trebuit să accepte, din experiența D-sale și din lumea evreo-românească din Moldova, date, informațiuni și elemente de o inalterabilă valoare documentară.

Pentru ce dl Sadoveanu, într-o nuvelă în care marele său talent aduce față în față, ciocnește și amestecă pe români și pe ovrei, face din Ștefan Bucșan un tip atât de groaznic și de josnic, când își dădea bine seama că prin Ștefan Bucșan micșora pe conaționali săi și ridica moralmente (ceea ce se și întâmplă) pe ovrei? Răspuns: pentru că dl Sadoveanu – prea mare artist ca să poată falsifica realitatea – așa a văzut lucrurile petrecându-se sub soare. Ștefan Bucșan a existat și cu el zecimi și sute de Ștefan Bucșan.

Acest Ștefan Bucșan, acest balaur cu sute de capete, e tot atât de aprig cu țărani cari îi cad în mână, la judecătorie, și-i ușurează de cel din urmă ban, cum este și cu ovreii pe cari îi înfruntă și-i batjocorește, pe ai căror copii îi alungă din școlile românești, pe ale căror fete le dezonzorează.

Acest Ștefan Bucșan e astăzi risipit pe toată fața țării românești. El nu vrea să recunoască și ovreilor drepturi omenești și cetățenești, dar nu vrea să dea nici țărănilor școli, spitale și pământ. Pe cine ar mai jupui Ștefan Bucșan la judecătorie, la prefectură, la minister, dacă gloatele de la țară ar ști carte, ar avea drepturi și directivă? Pe cine ar mai ciupi Ștefan Bucșan, prin târguri, pe la autorități și mai sus decât atât, dacă ovreii ar obține drepturile cuvenite?

Pentru Ștefan Bucșan, suflet negru, hrăpăreț, gol de omenie și de filantropie, este o cestiune de viață și de moarte ca badea Gheorghe să rămână analfabet și dezarmat, iar Ștrul Mânzoc să umble vecinic cu frica în sân și cu șohadul în buzunar.

Știu că se găsesc protivnici ai ovreilor – și deci și încetățenirei acestora – cari caută să dea părerilor și sentimentului lor o albie teoretică oarecare. Sunt protivnici, după mine unul, înguști, sau pusilanimi, dar oricum, sinceri și vrednici de stimă. Ei cred că, dacă vom da drepturi ovreilor, am aruncat în prăpastie șase milioane de țărani și am alunecat și noi cei vreun milion și ceva de surtucari. Dar acești anta-

goniști sunt prea puțini. Imensa majoritate a antisemiților este făcută de sutimi de Ștefan Bucșan și acest antisemitism are la temelie exploatarea.

Iată un adevăr asupra căruia ar trebui să reflecteze toți oamenii noștri cinstiți și amici ai cugetărei și ai dreptății. Ceea ce este mai grav decât atât, e că mai întotdeauna în campaniile cele mai pornite împotriva ovreilor s-a constatat, după trecere de vreme, că intraseră în luptă patimi, interese și josnicii fără număr.

Și atunci, e o datorie înaltă omenească, pentru noi toți câți ne simțim și vrem să fim oameni, să nu întunecăm lumina hărăzită speciei omenești și să propagăm cu căldură ideea confraternității noastre.

IV

Care este priveliștea morală a lumii ovreiești din *Haia Sanis*? Cum vede și cum notează dl M. Sadoveanu, în sufletul său de artist, pe acești oameni conviețuitori cu noi? Mărturia unui artist de puterea d-lui Sadoveanu nu e mărturia orișicui. E interesantă și folositoare.

Lumea ovreiască din *Haia Sanis* e privită cu simpatie și inspiră simpatie. Fapta Haiei, care desparte pe o prietină de iubitul ei, are un caracter prea universal că să poată fi imputată cu dinadinsul acestei fiice a lui Israel. Micile burgheze cari se învârtesc și flecăresc împrejurul Haiei și al Tudoriței iarăși nu au nici o răutate specială și semenele lor se regăsesc și în lumea românească și în altele mai depărtate. Dacă e ceva de notat și reținut este pornirea lor prietenească și filantropică, în ceasul durerilor creștinei Tudorița:

„Reiza fugea, ducându-și prin întuneric fantoma subțire, fugea spre salcâmii din fundul uliței. Și acolo o împresurată femeile apozilor și ovreica le povestea repede cum s-au întâmplat lucrurile. Gâfâia, da din mâini:

– Am adus pe moașa Etel... Ar fi bine... trebuie să mergeți și dumneavoastră... că-i de legea d-voastră... nu trebuie să se zbată așa... poate să moară... Dumnezeu știe...”

Suntem într-o prizărită suburbie dintr-un oraș moldovenesc. Ovrei săraci și români tot atât de săraci trăiesc laolaltă. Români vecini sunt mici slujbași, sunt aprozi pe la tribunal și la prefectură. Dar în această lume amestecată, nu ovreii sunt cei mai lipsiți de solitudine de către aproapele. Ovreica Reiza calcă pragul părăsitei Tudorița, fata piche- rului Ion Rusu, și ea deșteaptă grija și compătimirea mahalalei pentru creștina nefericită.

Am spus-o, în articolele mele precedente, că în nuvela d-lui M. Sadoveanu ovreii sunt mult mai cumsecade și mai vrednici de stima

noastră decât românii pe care ni-i înfățișează. S-a întâmplat să fie așa. Nu trebuie și nu putem să tragem nici o concluzie, afară doar de aceea că oameni fiind toți, și români și ovrei, fiecare din noi ne naștem buni ori răi, frumoși ori sluiți, de la Dumnezeu și de la legile puse de El în fire.

Sunt lucruri atât de elementare și atât de înțelese! Și cu toate acestea, când vii în fața vieții, totul se schimbă. Se pare, după socotința unora dintre noi, că în faptul că te-ai născut ovrei este o răutate specială care nu se mai poate lecui cu nimic. E un fenomen care își are explicația lui, e o convingere (în cazul foarte rar când e o sinceră convingere) care dezvăluiește un lung și trist trecut de dușmănie între creștini și între ovrei.

Dar gândesc că au venit zilele înțelegerii și ale apropierei. În bună cunoștință de cauză, eu unul declar că nu credința religioasă ne mai poate învrăjbi. Iată eu acesta care scriu: cred în Iisus Christos și mă închin Lui, dar aceasta nu mă împiedică să fiu prieten cu ovreii și să caut să înțeleg dureroasa lor așteptare, ba și să-i ajut, cu slabele mele puteri, la proclamarea dreptății lor.

Aici în Capitala inteligenței și a forțelor românești suntem noi într-o lume mai pogorâtă, sufletește, decât în târgul unde se petrec evenimentele din *Haia Sanis*? Secularul și crâncenul separatism dintre creștini și ovrei se dă pe față, lângă patul Haiei lui Leiba Sanis. Nu vom uita, însă, că e vorba de o infamie, de o rușine aruncată asupra unei familii ovreiești, de un scelerat pretins creștin. Și e foarte firesc ca actuala nenorocire venită de la creștin să aducă aminte de milenara epopee a prigonirilor îndurate de Israel.

Dar omul nu e de piatră, nici de fier! Ceea ce au făcut rău strămoșii noștri, în veacuri, putem îndrepta noi, suntem datori să îndreptăm noi. Nu-mi place să fiu dușman cu cineva cu care pot foarte bine să fiu prieten. Să zicem că el nu va uita cu totul neajunsurile pe cari i le-am făcut. Dar copiii lui, dar nepoții și strămoșii lui le vor uita, și copiii și stră- nepoții mei vor trăi cu progenitura lui mai bine decât am trăit eu cu el.

Unde vom merge cu politica de crescândă împietrire? Acești oameni, pe cari îi bănuim și-i lăsăm sistematic afară din casa noastră, nu sunt atât de răi, atât de ascunși și de porniți împotriva noastră, cum îi zugrăvesc dușmanii lor. Ba dimpotrivă! Ați văzut cum îi pricepe și-i mărturisește, în puternica-i nuvelă *Haia Sanis*, scriitorul nostru, M. Sadoveanu. Sunt oameni ca noi și uneori mai buni decât noi.

Nu sunt om politic, nu sunt diplomat, sunt un scriitor și un poet. Dar am și eu un pic de pricepere și am destulă simțire românească în mine. E rău ce facem cu ovreii. Problema situațiunii lor între noi trebuie în

grabă și cu dinadins pusă la ordinea zilei. Sunt însă două mari probleme cari ne frământă și ne turbură somnul. Mai este și a treia. Să n-o uităm. Să zicem că nu importă cum le vom lua una după alta. Dar sunt trei și nu două.

1913

„LE LYS DANS LA VALLÉE“

Le lys dans la vallée. Am dat de numele acestui roman, întâia oară, în *Elena* lui Bolintineanu... Eram prin clasa a patra de liceu. L-am cumpărat cu primii bani ce mi-au căzut în mână și l-am citit, după examenele generale, la umbra unor trandafiri din grădina internatului.

Am înțeles puțin din el, pe vremea aceea, și l-am lăsat, cu o floare îngropată între file, pe lavițele mele. Au trecut anfi, au venit alte zile și am citit a doua oară *Le lys dans la vallée*. Dar se vede că nici de data aceasta nu l-am înțeles destul de bine, fiindcă iată-mă azi, după douăzeci de ani de la prima citire, căutând, printre tomuri brăcuite, același roman al lui Balzac și în paginile lui parfumul florilor culcate altădată.

...Din punct de vedere retoric, e un roman strălucit, ca toate ale marelui scriitor. Taine, în celebrul său studiu asupra lui Balzac, discutând învinuirea pe care mulți pe atunci și mulți de atunci încoace i-au adus-o acestuia, cum că nu știa să scrie franțuzește, aduce ca probă de limbă și de stil tocmai o pagină din *Le lys dans la vallée* și anume descrierea jerbelor de flori, pe care Félix de Vandenesse le compunea pentru d-na de Mortsauf, cu dinadinsul și elocința unor scrisori de iubire. Admirând pagina reprodușă, Taine mărturisește că acel care a scris-o își cunoștea limba foarte bine, numai că o întrebuița în felul lui. Din punct de vedere psihologic, *Le lys dans la vallée* e un roman înșelător. Mai toți l-am citit și îl citim în anume împrejurări ale vieții noastre și de aci un izvor neîntrerupt de fermecătoare înșelare! Profesionistii, când sunt inteligenți, sunt mai bine așezați ca noi ceilalți, ca să judece posibilitatea sufletească din acest roman. Când îl citești întâia oară, a doua oară... privind prin descrierile și prin istorisirea autorului ca printr-o filigrană de aur bătută cu mărgăritare, ca să vezi dincolo: situații, amintiri și un chip, ție nesfârșit de scumpe, *Le lys dans la vallée* e încântător și fără de cusur! Cine stă să mai analizeze actele lui Félix și ale Enrietei, când citirea lor se schimbă pentru tine într-un vin delicios care îmbată dintr-o dată?...

154

Fi-va cineva care să nu fi citit această carte a lui Balzac? Pentru acest problematic rămas în urmă trebuie să spun că Enrieta e contesă de Mortsauf, locuiește la țară, în Turena, într-un castel de pe valea Indrului și e crinul care îmbălsămează valea aceasta. Félix de Vandenesse e copilul oropsit al unei nobile familii regaliste (suntem pe la 1815), a crescut prin străini, lipsit de orice afecțiune părintească și a adunat în inima-i dureri, gânduri, filosofie... mult mai grele ca pentru vârsta lui de douăzeci de ani. D-na de Mortsauf este icoana ideală a mamei și a soției catolice. Are doi copii palizi și suferinzi. Are un bărbat aproape bătrân, ruinat sufletește mai mult decât trupește de marile neazuri, de multe dureri ale emigrării. Între cei doi copii care trebuiesc zi cu zi înviați și împinși spre viață și între soțul bolnav, cu toane, uneori complet nebun, d-na de Mortsauf iubește pe Félix de Vandenesse cu o dragoste care face pe îngeri să lăcrămeze... Și Balzac compune o dramă de platonice iubire, așează o scară de condițiuni serafice, pe lângă care scara lui Iacob rămâne în umbră.

Dar Félix de Vandenesse, copilul sanguinului Balzac, nu putea să se hrănească multă vreme numai cu sorbetul de trandafiri de la Clochegourde. Ajunge mare secretar al regelui Ludovic XVIII și, firește, interesant pentru toată lumea care gravita împrejurul tronului. O englezoaică prestigioasă, lady Dudley, un diavol încântător, întinde lațul farmecilor ei lui Félix Făt-Frumos și Félix cade!... Dar atât n-ar fi nimic. Balzac simte nevoia să ridice, înaintea spectatorilor săi plini de admirație, greutate și mai mari. Din diplomatul Félix de Vandenesse face, pentru moment, un mare ageamiu și mulțumită acestei slăbiciuni trecătoare aduce laolaltă, pe o noapte ploioasă dar la intervale și cu lună, pe cele două protivnice, d-na de Mortsauf și lady Dudley. Deși noapte, deși ploaie (dar și lună), cele două femei, una în trăsură, cealaltă călare, se văd, se măsoară, se cântăresc reciproc și, fără greș, se fotografiază nepieritor – și toate acestea în mai puțin decât a trebuit ca să le scriu!... Îi trebuia lui Balzac un asemenea contrast rarisim, un asemenea grup ispititor: un înger și un demon iubind – zefirii paradisului și flacărele iadului! – pe același iubit. Dar după ce vitejia a fost făcută, după ce atletul a intrat între culise, iată cum judecă el singur minunatul său „tour de force“: „Après avoir lu votre récit avec l'attention qu'il mérite, et vous savez quel intérêt je vous porte, il m'a semblé que vous aviez considérablement ennuyé lady Dudley en lui opposant les perfections de M-me de Mortsauf, et fait beaucoup de mal à la comtesse en l'accablant des ressources de l'amour anglais“ (Natalia de Manerville către contele Félix de Vandenesse.).

155

Balzac a voit cu dinadinsul să construiască o nouă scară a lui Iacob și anume cu toți crinii, cu toate florile pe care Félix le culegea din livezile castelului Clochegourde și nu pentru mai mulți îngeri, ci pentru unul singur, care urca spre cer, Enrieta Blanca de Mortsauf. E un moment când se simte bine că am părăsit pământul și că plutim în aer: Félix se înapoiasse de la Paris să-și revadă crinul lui din valea Indrului. Era mai îndrăgostit ca totdeauna. Într-o zi de vară, d-na de Mortsauf îl ia în vie și-i destăinuște că bărbatul ei, cu care de multă vreme nu mai avea raporturi maritale, își reclamă drepturile lui de soț. D-nul de Mortsauf îi urmărește, ajunge asudat sub nucii unde se opriseră Félix și Enrieta și chiar în ziua aceea se bolnăvește grav. Ce vă închipuiți că se întâmplă? Félix și Enrieta se fac infirmieri și vreo cincizeci de zile și cincizeci de nopți veghează cu schimbul la căpătâiul bolnavului, până ce îl scapă de la moarte și-l văd iar pe picioare. Și pe acești doi oameni care se iubeau cu patimă nu-i transformă și nu-i doboară – pe unul în brațele celuilalt – nici tăcerea grea din camera muribundului, nici nopțile de veghe, nici diminețile confuze și bântuite de șerpilor dorințelor, nici oboseala, nici primejdia pe care o îngrijeau în pat și voiau s-o facă sănătoasă!

D-na de Mortsauf trebuia să moară. Torturată de soțul ei, de grija copiilor, de iubirea ei nesatisfăcută și mai ales de gelozia pe care Félix făcuse totul ca s-o agraveze, d-na de Mortsauf trebuia să moară. Și moare după patruzeci de zile, în care nu doarme, nu mănâncă nimic și nu bea nimic. Moartea ei este un capdeoperă de ireal. Să lăsăm deoparte faptul că Enrieta, pe patul morții, simțind și văzând că Félix a venit, mai poate să se îmbrace, să se facă frumoasă și să-și premenească odaia. E și mai remarcabil faptul că această femeie, care nu dormise de patruzeci de zile, poate să țină discursurile pe care le ține și să conducă actul al cincilea al morții ei ca un adevărat director de scenă.

Acel împărat roman, care a ținut să moară și a murit în capul oaselor, n-ar fi făcut mai bine. De aceea interesul cărții lui Balzac scade cu cât ne apropiem de pagina din urmă. Moartea crinului de la Clochegourde nu ne mai înduioșează – ca întâia oară, ca a doua oară... Omenește, lucrurile n-au putut să se petreacă astfel și romancierul nu poate să ne domineze până la urmă. Dar d-na de Mortsauf a avut ideea să lase lui Félix o scrisoare-testament, cu îndatorire să n-o citească decât după înmormântarea ei. Această scrisoare e o genială stângăcie. Balzac aruncă un nou de cenușă peste alba lui statuă, cu atâta trudă, cu atâta pretențiune ridicată.

Cu toate acestea, cartea e frumoasă și mult interesantă, nu numai prin calitățile marelui scriitor, dar chiar și prin luxuriantele lui defecte.

Dacă s-ar putea susține paradoxul că sunt unii scriitori la care defectele sunt de folos fiindcă le conferă un sigiliu mai definitiv, mai prețios, Balzac ar fi cel dintâi dintre ei. L-a acest scriitor totul pare legitim și scuzabil: digresiunile, incidentele savante sau tehnice, descrierile interminabile, cuvintele nepotrivite, construcțiile strâmbe, încărcăturile și luxul insolent. Balzac pare privilegiat ca Etna și ca Vezuviul, când sunt în erupțiune: fum, scorii, cenușă, pietre și lava clocotitoare care dogorește sub toate acestea, nimic nu e de prisos, nimic de îndreptat!

1913

ISER

Ne-ar fi de folos să știm care este trecutul și educația artistică a lui Iser: când a început să deseneze, unde a învățat și s-a desăvârșit, cine au fost dascălii lui și care sunt ideile și teoriile lui de artist...

Aceste lucruri le vor ști și le vor spune alții, într-o zi. Noi, care suntem contemporanii și prietenii acestui băiat voinic, pasionat fumător de havane și obișnuit al Terasei, îl vom cunoaște mai puțin decât cei ce vin după noi. Între ei și noi cei de azi stă la mijloc un val destul de des. E curios, dar e așa. Ne întâlnim, vorbim, petrecem împreună... dar trecutul nostru, dar pricepera firii și a artei noastre, dar taina începuturilor, împrejurărilor și a suferințelor noastre profesionale rămân îngropate și rezervate urmașilor noștri.

Nu mi-e în gând să-l discut și să-l cântăresc pe Iser. Departe de mine intențiunea aceasta! Suntem prea contemporani și prea prieteni. Voiesc, cel mult, prin câteva impresii, greșite ori exacte, să provoc cugetarea altora mai isteți ca mine și deci un spor de gânduri și de adevăr.

L-am urmărit pe Iser în *Facla*, în *Flacăra*, la el în atelier și îl găsesc azi într-o expoziție întreagă. Ce impresiune îmi face arta lui? Mi se pare că bea un vin tare, care se suie la cap, dă grijă și amețeli, dar care îmi place foarte mult și-l bea înainte!

Comparația aceasta nu este a mea; a scris-o cineva, acum vreo cincizeci de ani, despre un roman celebru. O iau, însă, cu împrumut, pentru că exprimă drept și scurt răscolirea mea sufletească, în fața producțiilor lui Iser.

E acest artist un teoretician? A plecat el de la o concepție critică, de la o teorie, ca să ajungă la arta lui de azi sau, de la arta lui de azi,

care-i curge sub degete, neprevenită și firească, face câteodată și drumul în sus, spre teorie, spre școli și spre maeștri? Aceste întrebări putem să ni le punem nouă, dar nu putem să le punem artistului. Fiindcă... oricât ar fi el de sincer, răspunsul lui va conține totdeauna o înșelare de sine. Paguba nu este prea mare. Mi se pare că Wagner, mai înainte ca să fie marele autor al *Ringului*, era un teoretician asurzitor. Un teoretician era și Zola, ba și Stéphane Malarmé și alți destui. Prin urmare, această adâncă, firească întrebare, această naivă și primă întrebare care-ți vine pe buze, când citești ori când vezi ceva, în artă, deasupra obișnuitului și a tradițiunii – așa e pornirea ta, sau te obsedează vreo teorie? – această nevinovată întrebare rămâne fără de răspuns acum și multă vreme.

Paguba nu e prea mare. Priviți cele 216 de picturi, pasteluri, acuarele, desenuri, portrete și ilustrații din expoziția lui Iser. Curios mai vede Iser lumea aceasta! Mirarea, zice un antic înțelept, este începutul filosofiei; tot mirarea este începutul prieteniei cu arta lui Iser. Dar priviți cu luare-aminte, stărușiți și fiți doritori de a înțelege. La început, tot ce-ți arată Iser pare că ar fi (prin exagerație) un fund de peșteră, în mare, unde fojgăiesc caracatițe, crabi, păinjeni de apă, pești monstruoși... și care s-ar ilumina deodată, prin nu știu ce năvală de lumină electrică. După ce nedomirirea a trecut, observi că ești tot în lumea aeriană.

O mulțime de gesturi, de atitudini, de expresiuni, foarte cunoscute și redade de artist cu o uimitoare putere de adevăr, te cheamă și te agață. Cine ar fi putut să taie mai adevărat și mai precis silueta bătrânului tătar din nr. 2? Cine ar fi putut să lase urmașilor mai întocmai cu originalul pe ilustrul cafegiu din Cocargea, Ismail Ferado (acela care și-a scos piciorul din papuc)? Prin ochii și prin degetele cui ar fi putut să scapere mai sinistre capetele celor din jurul mesei verzi?

Dar înțelegi curând că nu e vorba numai de linii și de atitudini, ci de situațiuni complexe și arzânde, pe care acest artist ni le strecoară în suflet ca pe niște remușcări. Opriți privirile pe tabloul *În țara nouă*. E o minune de istorie și de sinteză! E o lume întreagă de fapte, de constatări și de idei fecunde!

Neapărat, vom veni a doua și a treia oară, ca să vedem expoziția lui Iser.

În intervale, fantazia lui ne urmărește, subiectele lui se țin de noi, cu puterea acelor crabi și cefalopode, cu care le-am asemuit la început. Vom vedea încă o dată seria jucătorilor de cărți, lăutarilor și dănțuitoarelor de la Moși, turcilor și cadânelor din Cadrilater, vom vedea încă o dată portretele lui Iser – toate niște revelații de expresiune intimă și

de psihologie – și acele prețioase studii în care artistul urmărește figura interesantă a unei doamne din lumea noastră literară și artistică...

Vom ajunge la câteva idei pe care – până când ne vor dovedi alții că sunt de la țară – le credem de la târg. Iser, amicul mai mult vesel decât trist, vlăjganul bine zidit și cu havana în gură, e un mare și trist poet. Face parte din familia celor cu talent amar și întunecos. Acest poet, cu ochi mai buni decât oricare dintre noi, nu poate să ierte lui Dumnezeu că, pe lângă liniile cele mari și nobile ale creațiunii, El, Atotputernicul, a îngăduit în lume și coropișnița, și cârcâiacul, și solomâsra – și prostia, și urâtenia, și nedreptatea. Și bizar și iremediabil obsedat de această latură inexplicabilă a operei Celui cu nume inefabil, Iser, dezmiardând lumea aceasta, îi pune la gât un colan de coropișnițe, de cârcâieci și de solomâsre...

Acest artist e un revoluționar. E unul dintre acei mulți nebuni de înalt talent, care, voind sau nevoind, lucrează încet și sigur la marile prefaceri viitoare. Vom trăi altfel, vom cânta altfel și vom desena altfel! Adevărat să fie oare? Știu ei ce spun acești teribili înaintemergători? Nu putem să răspundem. Suntem prea mici; suntem prea cufundați în lumea de acum. Suntem întocmai ca Salomeea și ca ostașii lui Irod, față de Iochanan, cel ce proorocește din fundul cisternei. Ne simțim impresionați, zguduți, simțim în prooroc o putere misterioasă... Poate chiar îl iubim... Dar „cine știe ce spune proorocul!“

1913

RĂSPUNS ȘI SFATURI

Am citit cu multă luare-aminte poeziile pe cari mi le-ai trimis. Mi-am dat osteneala să despart cu o linie ideală prietenia care ne unește de obiectivitatea critică pe care mi-ai cerut-o. Nu e lucru tocmai ușor, dar cred că am izbutit... Mi s-a părut și mi se pare că ai într-adevăr talent. Versul curge frumos, rima este mai pretutindeni mulțumitoare, ritmul se susține fără capricii, fără inconsecințe. Afară de aceasta, de-a lungul strofelor trece un suflu ager de închipuire și de simțire care spune și mai mult decât o formă corectă oarecare... S-ar părea, prin urmare, că ai talent! Adică cea mai nesigură, mai înșelătoare și mai răufăcătoare dintre păreri. Ce este mai relativ și mai discutabil, ce este mai felurit apreciat, de la cititor la cititor, decât talentul poetic? Ce este mai inutil și mai nebunesc decât:

„Să carpești cerul cu stele, să mânjești marea cu valuri!“

Am prilejul să citesc, în pagini pripite și ahtiate după tipar, noian de versuri și de proză. Zecimi și sutimi de cititori, intoxicați cu încetul de lectură și fără să-și dea seama de adevărul stării lor, se prefac în autori, într-o noapte de insomnie, sau într-o zi de enervare! Boala, este drept, are oarecare momente plăcute. E plăcut să-ți aduci aminte de ochii ei, de silueta ei, de cadrul în care ai privit-o întâia oară și să simți în inimă palpitând înduioșarea... E plăcut chiar să legi în ceva versuri neștearsa amintire. Dar e o greșală nespuse de mare, este o autoprofanare să lași pe alții – fie chiar comitetul de lectură al unei reviste literare – să privească sărmana ta înduioșare, sfintele tale amintiri, târându-se pe hârtie, slabe, amețite și incapabile să zboare, ca acei fluturi albi, de-abia ieșiți din gogoșile de mătase!

Că ai fost sincer... știi foarte bine! Ai și plâns când ai scris poezia ta, pagina ta de proză. Dar ce are a face sinceritatea cu talentul!... Aproape totdeauna autorul de ieri-noapte sau de azi-dimineață, când îți trimite rodul zbuciumării lui grafice, îți declară: „Vă rog să credeți că aceste pagini pe care vi le alătur sunt profund simțite, sunt cu totul sincere. N-o fi mult talent în bucata mea, dar sinceritatea cu care am scris-o este imensă...”

Declarația aceasta îmi aduce aminte regulat de situația unui om care mâine trebuie să se bată în duel. Adversarul lui e un scelerat; i-a sedus nevasta, l-a palmuit în public etc. Bietul om are de partea lui toată sfânta dreptate; mâine, în duel, ar fi drept să iasă el învingător. Dar cum va ieși învingător, când el n-a pus niciodată mâna pe armă și de-abia azi a alergat la sala de arme ca să se exerseze! Dimpotrivă: sceleratul lui de adversar e un duelist de forță. Și atunci bietul nostru om va muri bun nevinovat. Dreptatea, sinceritatea lui nu-i vor folosi la nimic. Tot așa se întâmplă cu poezii și cu prozatorii născuți în douăzeci și patru de ore. Vor muri, în chip lamentabil, în coșul redacției, fiindcă toată dreptatea, sinceritatea și lacrimile lor nu însemnează talent și nu acordă talent. Comparația mea nu e exagerată... Ba, ce zic! A muri în duel e mult mai glorios decât a muri în coșul unei redacții. Iar, pe de altă parte, ca să ajungi să porți cu agerime acest instrument mic și slab – atât de mic, atât de slab că era și poate fi chiar o pană de găscă – se cere mult mai multă ucenicie, răbdare, stăruință, decât ca să porți frumos o armă.

S-a zis că geniul este răbdare. E un mare adevăr, dacă nu tot adevărul în aceste vorbe. Este foarte adevărat că nimeni nu poate să fie scriitor mare, mare artist

S'il ne sent point du ciel
l'influence secrète,
Si son astre en naissant
ne l'a formé poète.

Dar e tot atât de adevărat că acea licură de foc ceresc, ascunsă în el ca într-o vatră de cenușă, nu va crește, nu va pălpâi și nu se va preschimba în vatră de jăritic, decât după o muncă încăpățanată de zeci de ani. E o jalnică iluzie să crezi că talentul este, dintr-o dată, ceva așa ca o butie plină, unde n-ai decât să învârtești cheia de la cana, ca să umpli lumea cu vinul producțiilor tale. Dimpotrivă! Talentul e ca un subțirel izvor de munte. Trebuie să-i sapi calea în piatră și să-l captezi cu multă osteneală!

Știi prea bine că tot ce-ți scriu rimează desăvârșit cu sentimentul dumitale. Via dumitale inteligentă, minunatul bun-simț pe care-l ai și-au spus aceste lucruri mai-naainte ca să și le spun eu. Iată însă alte câteva idei cari, poate, nu și-au venit până acum în minte.

Poezia și literatura, în lumea noastră românească și în ceasul de acum, sunt, pentru poet și literat, îndeletniciri sterpe și păgubitoare. Un purtător de condei, la noi (il presupun serios și talentat), nu poate să-și facă nici o iluzie, nu poate să aibă nici o încredere în viitorul lui. *El nu va putea trăi din munca lui de scriitor*. Până azi, în țara noastră, scriitorii nu pot trăi ca scriitorii. În marile țări culturale, a te naște dăruit cu închipuire și cu dragoste pentru povești nu însemnează, ca la noi, să te naști nenorocit. Acolo, știi bine că, după zece-cincisprezece ani de luptă încordată și de prânzuri mai pe sponci, va veni o zi când vei fi recunoscut și consacrat. Critica te va încununa, editorii te vor îndrăgi și cerneala ta se va transforma cu încetul în argint și în aur. Vei ajunge să trăiești din munca ta; cărțile tale îți vor aduce bani.

La noi, un scriitor nici nu știe ce va face, nici nu știe ce-l așteaptă. Uneori, intră în ziaristică și așteaptă (scriind în silă articole impuse) minunea care îl va reda literaturii... Deseori, moare de foame și așteaptă să cadă de la putere acest guvern ca să vie altul și să-i dea o slujbă. Și o dată cu slujba, va isprăvi poemul, romanul sau drama la care lucrează... Câteodată, având o slujbă prea importantă, așteaptă să intre partidul în opoziție, ca să aibă iarăși vreme de visat și de scris. Acum e prea ocupat și nu poate să scrie... În scurt, îndeletnicirea și producțiunea literară, la noi, sunt supuse, mai mult decât oriunde, nesiguranței, zigzagului și sterpicității.

Scriitorii noștri se sting mai toți de timpuriu și se sting în două feluri. Unii isprăvesc prin casele de sănătate, alții isprăvesc în politică și în căpătuială. Pentru scriitor, personal, e mai avantajos să isprăvească deputat, magistrat sau ministru, decât să isprăvească la ospiciul Pantelimon. Pentru literatură, însă, ambele sfârșituri sunt același sfârșit.

Aceasta e trista perspectivă a destinelor noastre literare. Iată ce-l așteaptă pe imprudentul tânăr care va veni, ca în povești, să bată în

poartă, la castelul muzelor române. Și acum o socoteală grabnică. Dacă din literatură nu poți trăi omeneste în țara noastră, dacă viața scriitorilor noștri e legată de mii de lipsuri, de răbdări, de umilințe și de pomeni, atunci un om tânăr, ambițios, energic, doritor de viață largă și stimată, mai poate el să-și piardă vremea printre noi?

Supun aceste gânduri profundei dumitale meditați. Cineva care încearcă azi să se abilitizeze scriitor român, ori se crede incapabil de o viață întreagă, demnă și activă, ori se crede un talent extraordinar. Dacă se crede un netrebnic, impropriu pentru orice altă muncă, orice sfaturi sunt de prisos... N-are decât să scrie. Dacă se crede și se simte un talent neobișnuit, atunci va ști să stea și să lucreze în taină, fără să-i pese de celebritățile de o zi, fără să-l cointească valurile de poezie și de proză proastă.

Sunt încredințat că nu voi întâlni numele dumitale, în revistele noastre, decât târziu, peste patru-cinci ani.

1914

OCTAV BĂNCILĂ

Printre puținii mosafiri care au fost vara trecută la Mănăstirea Agapia era și Octav Băncilă. Barba, pălăria și apucăturile lui, mai altfel decât la ceilalți oameni, mi-au spus cine este mai-nainte ca să știu cum îl cheamă. Am știut curând și cum îl cheamă. Ne vedeam zilnic, ne salutăm, dar nu ne pierdeam vremea unul altuia. El mergea către altarul lui, eu către al meu... Zilele frumoase erau puține și deci foarte scumpe. Băncilă pornea cu ghergheful lui la subsuoară și se așeza la picioarele brazilor, pe malul pârâului, ori înaintea vreunui colțisor al mănăstirii, ales de ochii lui de pictor.

Îl vedeam uneori din fereastra mea, cum sta lângă pârâu și muștrulua câte o pânză începută. Lucram și eu... Urmăream, pe paginile albe, vreo icoană care mă chema, citeam ori visam... Dar îl invidiam pe pictor. Aș fi schimbat cu el, măcar vremelnic. Aș fi dat bucuros călimările mele, ca să am, în schimb, unealta lui de lucru. Cuvântul e atât de vinovat și spune și ce-ai vrea și ce n-ai vrea! Și o icoană scumpă pe care, în scris, ar trebui s-o risipești în trei sute de pagini delatoare, în pictură o exprimi, întreg și tainic, într-o singura pagină!

Când Băncilă era gata să plece din Mănăstirea Agapia, l-am rugat să mă lase să văd și eu comoara ce agonisise. Sâmburele expoziției, pe care a deschis-o azi la Ateneu, este acea mică expoziție, de astă-toamnă, din casa maicii Kirikia. Venerabila maică nu va ști niciodată limpede pe cine a ținut în casa Cuvioșiei sale, nici norocul și frumosul faptului să chemi asupra-ți luarea-aminte a unui pictor. Așa e cu toate fericirile noastre: ele sunt toate în opinia celuilalt. Când a întreat-o cineva pe cuvioasa bătrână:

– Ai văzut, maică Kirikie, cum te-a zugrăvit domnul Băncilă, mozaiful Sfinției tale? (Răspunsul a fost):

– Da' corghii au știut ce face el acolo!...

Astăzi Octav Băncilă și-a cărat, de la Iași la București, orele lui de muncă, zilele lui cu soare și a deschis în glaciala sală de bibliotecă a Ateneului Român a doua sau a treia lui expoziție. Deși după zece minute de ședere în această sală te încearcă guturaiul, deși lumina zilei e înlocuită aici cu lumina electrică, totuși expoziția e cercetată cu simpatie. Octav Băncilă a atras atențiunea lumii noastre, în chip deosebit, acum cinci ani. Pentru ce? Pentru că o notă specială, dureroasă și revoluționară, strigă în pânzele lui.

Mărturisim că nota aceasta îl impune preocupării și condeiului nostru... În general, Octav Băncilă e un pictor hirsut și trist. Nu găsec în cele vreo șazeci de pânze pe care le expune azi nici una unde pictorul să se fi jucat sau să fi avut vreun gând șăgalnic. Pictura lui îți spune o silință serioasă și aspră. Imperfecțiunile constatate pare că vor cădea, în pânze viitoare, mulțumită forțării neobosite de care îl simți capabil pe acest muncitor bărbos și gânditor. Stângăciile acestui pictor nu te supără! Ai vrea să le deduci și să le scuzezi prin nu știu ce raționament irefragabil!

Pentru mine unul asta însemnează că ai simțit în el o inimă și o minte. Iată pânza: *Pâinea noastră cea de toate zilele*. E un țăran care stă lângă boii lui și mănâncă mămăligă neagră, iar boii, paie – pâinea lor cea de toate zilele. Departe, în fund, se văd aria și șirele boierești. Boii aceia nu sunt prea bine caligrafiați. Capul bouului, care stă în picioare, se ascunde în parte, și ceea ce se mai vede, se vede rău. Dar stăpânul boilor e dureros și aspru spovedit. Și cu vicioane ne pare rău că acest tablou nu e desăvârșit.

Iată altă pânză: *Pribeagul*, un țăran doborât de osteneală și de gânduri, pe un mușuroi, în câmp. Cu spatele, de pe care curg trențele cămășii, stă spre soarele în declin. Un cer posomorât îl învăluie cu plumb. Un pământ ingrat și argilos îl înconjură cu ghimpi. Și pălăria, și traista, și sapa pribeagului zac pe pământul lui dușman.

Acest tablou, reprodus în câteva sute de mii de copii, ar trebui să stea la căpătâiul tuturor bogaților și oamenilor politici din țara românească. Mai sunt și alte pânze cu care aș împodobi bucuros casele conducătorilor noștri: *Historia, Întrunirea, Propagandistul* și altele din expoziția de acum 5 ani.

E un fior nobil, rar, acela care străbate sufletele noastre, când stăm și ne adâncim într-o operă de artă închinată durerilor aproapelui. Octav Băncilă nu se joacă, ci cugetă și simte. Câtă nevoie avem de acești artiști majori, ieșiți din aleanurile și din jocurile copilăriei și ajunși la majoratul aspru al convingerilor bărbătești și al operelor generoase! Știe și Octav Băncilă să iubească frumusețile naturii. Vedeți pânzele lui, lucrute astă-vară, la Agapia. Știe și el să zugrăvească ochi frumoși. Vedeți reproducția de aci, vedeți *Ruga* și altele. Dar talentul lui se străduiește, fie chiar cu primejdie, către ceva mai merituos și mai înalt.

Să încununăm cu toată simpatia noastră această frumoasă străduință! Să salutăm în Octav Băncilă pe artistul dureros îndrăgostit de cei mai mulți, de cei mai buni, de cei mai nedreptățiți dintre noi!

1914

SCRISORI CĂTRE SIMFOROZA¹

Scumpă prietenă, am primit răspunsul d-tale și într-o scrisoare viitoare vei vedea cu ce gând te-am întrebat despre nuvela în cestiune.

Continuu cu notele mele asupra *Sf. Evanghelii* și anume: mă ocup astăzi de semnul ei esențial, adică, de miraculosul evanghelic. Cei 4 evangeliști istorisesc minuni. Acești scriitori ne relatează fapte care trec peste puțința unor zile omenesti, căci ele depășesc hotarele impuse de cugetarea noastră vieții și istoriei. Evangelistul ne desfășoară niște evenimente cărora nu găsim, nu vom găsi pereche, în viața experienței noastre. N-am văzut, nici n-am auzit vreodată de vreun om care, fiind greu bolnav, să se fi vindecat, într-un moment, numai fiindcă un altul i-a poruncit să se vindece. Nimeni dintre noi n-a văzut pe vreun semen de al nostru umblând pe fața mării, ca pe uscat. Cu atât mai vartos, nimeni dintre noi, care am însoțit la locul vecinicei odihne, pe atâtea rude, pe atâți prieteni, n-am mai adus înapoi acasă, reînviat, pe vreunul

¹ „Dintr-un *Carmen Saeculare* ce-l visai și eu odată...” (n. a.).

din ei. Evangelistul, cu toate acestea, ne narează mulțime de vindecări, operate într-o clipită, ne atestă că Iisus a călătorit pe mare, în vreme de furtună, și ne descrie, cu detalii tulburătoare, învierea lui Lazăr. Iată lucruri care cheamă cugetul meditativ la o încordare uriașă. Înaintea afirmațiunilor *Evangheliei*, un cititor robit de interesul ei stă în această alternativă: cel ce a scris această carte ori că a scris-o după niște zvonuri vechi și întrecute (datu-le-va fi dat el oricâtă crezare), ori că informatorii lui și însuși el au apucat, din șiragul întâmplărilor de pe pământ, un crâmpei unic în gen, pentru care noi aceștia de astăzi nu mai avem nici un cântar, nici o pricepere. Diferențele și nuanțele care au și pot să aibă loc, ca un dublu șir de spițe, în această alternativă, nu e locul să le luăm aici în seamă. Ori crezi că *Evangelia* spune lucruri ce nu s-au petrecut (deși poate cu bună-credință că s-au petrecut) ori crezi că *Evangelia* spune adevărul, dar că întâmplările povestite sunt așa ceva ca un fulger, care, într-un ceas unic, spintecând cerul legilor și posibilităților pământesti, s-a lăsat pe pământul Palestinei, din Liban până în Ierusalim.

Dacă găsești că judec drept, aceasta ar fi simplista alternativă, în care îl aduce *Evangelia* pe cititorul impresionat. Unul (și foarte mulți ca el) vor găsi *Evangelia* inventată; altul (și mai puțini ca el) vor crede că relațiunea *Evangheliei* poate să copieze fapte care s-au petrecut, fiindcă, după părerea lui, o excepțiune, o clauză anumită au putut să aibă loc în contractul de aramă al condițiunilor existenței noastre. Cei dintâi au datoria să caute să probeze că *Evangelia* a trebuit să fie făurită. Cei din urmă au în ei glastra darului credinței. Cei dintâi încep adeseori aceluși zor și acea goană zise științifice, din care cad, pe cale, miile de tomuri cu spirit necreștin. Cei din urmă vor vlăstări curând – numai huma umilinței de vor avea-o în ei – exotica plantă a conștiinței care e credința în Dumnezeu-Om Iisus Christos. Notează bine: cei ce nu cred *Evangelia*, pe cuvânt, trebuie să admită aprioric că istorisirea ei purcede dintr-o sursă de eroare și de falsitate. Și iată-i pe bieții oameni nevoiți să plece de acasă și să răstoarne lumea bibliotecilor, ca să dovedească cum că *Evangelia*, fiindcă relatează minuni, n-a putut să aibă decât niște martori mincinoși, ori jalnic de visători și de creduli. Din această aspră necesitate: acele nenumărate căi pe care le-au croit și le croiesc mereu tăgăduitorii autenticității *Evangheliei*. Neapărat, fiecare trebuie să-și imagineze câte un complex de împrejurări istorice, literare, psihologice – adeseori foarte încălțit – cu care să poată să probeze cum că minunile evanghelice sunt apocrife. Dar lucru minunat! sunt câteva certitudini a căror flacără nu se poate stinge cu nici o ipoteză, dimpotrivă: a căror flacără pune în primejdie cele mai iscusite și mai

savante rețele critice. Sunt câteva certitudini care restabilesc *Evangelia* și-i redau, în ochii convingerei, incomparabila și dumnezeiasca ei lumină.

Unde vom termina acest proces? Ce curți de apel și de casație vor stinge pricina dintre noi? – Eu cred că Iisus Christos a înviat pe Lazăr și a înviat el însuși. – Cu neputință! Îmi răspunzi d-ta, pentru că funcțiunea inimii, odată nimicită, într-un corp omenesc, e anarhic să te gândești că, după 3 zile, ea s-ar putea regenera și retrezind sângele înghețat ar putea să propage, încă o dată, viață mortului organism. – Cu toate acestea eu cred că Iisus Christos a înviat; citește *Evangelia lui Ioan*, citește *Epistolele* lui Pavel. – Foarte bine, dar lasă-mă să întreb, prealabil, critica științifică modernă ca să văd ce zice despre aceste documente.

Și iată-ne, prin urmare, alergând, d-ta într-o parte, eu într-altă parte, scormonind citații, martori, bilete de identitate și pierzându-ne deopotrivă, în ameițitorile vârtejuri ale opiniunilor învâțate și ale contradicțiilor eterne dintre învățați. D-ta, de partea d-tale, nu vei găsi nici măcar 2 autori, care să zică la fel, de exemplu asupra izvoarelor lui Luca, ori asupra problemei cum se face că Matei, Marcu și Luca seamănă întreolaltă. Eu, de partea mea, nu voi putea să-ți aduc nici o autoritate științifică, pe care d-ta să nu mi-o recuzi, sub cuvânt că e catolică, ori ortodoxă, ori protestantă-ortodoxă. Vezi, așadar, că procesul nostru, pornit pe această cale, nu mai află nici o dezlegare!

N-am putea, oare, să găsim un alt drum mai fericit, pe care, evitând discuțiunea stearpă, să ajungem, dacă nu să ne împăcăm, dar măcar să cucerim puțința de-a concepe că, la urma urmei, sub atari și atari condițiuni, Iisus Christos a putut să săvârșească și minuni?

Până una-alta, lasă-mă să-ți atrag luarea-aminte asupra unei minuni de astă dată perfect constatabile: cum este cu puțință ca 2 oameni, născuți în aceeași vreme, crescuți în același mediu, hrăniți timp îndelungat cu aceleași studii și idei, să ajungă, într-o zi, atât de profund deosebiți, psihologicește, încât unul să creadă că morții vor învia, după chipul și pârga lui Iisus Christos, iar celălalt să nu mai știe ce să creadă despre mentalitatea acestui fost tovarăș de convingeri? Ce schimbare s-a petrecut în mine, care să te facă astăzi să mă simți atât de departe de d-ta? Și ce pietre de moară țin în dezechilibru rigid cumpăna cugetărei d-tale, ca să nu te lase să înclini cât de puțin de partea mea? Îmi vei spune: – Ți-am scris anume ce și ce, într-o scrisoare anterioară. Voi răspunde, negreșit, obiecțiunilor d-tale și vei vedea cu ce dreptate! Astăzi vreau o confruntare psihologică cu d-ta. Ce poate să ne deosebească azi atât de mult, pe noi cei atât de mult asemeni altădată? Ce resort sufletesc, ivit în mine, acum în urmă, îmi dă puterea să trec, fără

păsare, peste ceea ce d-ta socotești că sunt niște prăpăstii fără punte? Cred că Iisus Christos a înviat din morți și cred că eu însumi voi învia, din cenușa mea, în ziua revenirii lui prea glorioase. Ce știi, ce ai înțeles d-ta, din cartea indescifrabilă a existenței, ca să socotești atât de irevocabil imposibilă credința aceasta? Crede-mă, în definitiv, nu prea văd care ar putea să fie marile obstacole sufletești care ne-ar opri să ne găsim din nou pe cărarea acelorași convingeri.

Și cât de veridică, și cât de în sine dovedită îmi apare narațiunea evangelistului! Și cât de legitim găsesc să crezi că Iisus Christos a înviat într-adevăr pe fiul văduvei din Nain! De unde vine că d-ta mă privești înmărmurit, ca pe cineva care ar căra, pe umăr, niște cubi năprasnici de granit și ți-ar spune adânc convins: Îndrăznește! vei putea să cari și tu ca mine. Scumpă Simforoză! acești cubi sunt de granit într-adevăr – Iisus Christos e Dumnezeu, și *Evangelia*: episod dumnezeiesc – dar ca să poată să-i ridice cineva, în viața aceasta, Domnul trebuie să însemneze umerii și fruntea lui cu sigiliul celor aleși.

O, draga mea amică, se zice în cărțile filosofilor creștini că omul e dator, cel puțin, să dorească darul cel mai presus de fire al credinței. Dorește-l, Simforoză! Să deschidem *Sfânta Evanghelie* și să citim împreună învierea fiului văduvei din Nain (*Luca 7, 11-16*).

Seara cade peste Galileea. Pe drumul care merge spre Nain călătorește, în ceată numeroasă, Iisus, profetul din Nazaret. Norodul și ucenicii îl urmează în tăcere. E obosit și galeș. Nu voiesc să semene cu nici unul din atâția Criști pe care, de atâtea veacuri, îi concepe geniul creștin și penelul îi izvodește, dar nu știu pentru ce acest divin călător seamănă, în această oră, cu *Christo alla Colona*, de Affresco del Sodoma. Și când fu aproape de poarta orașului, iată scoteau un mort: singurul fecior al mamei sale, care era văduvă; și mult popor din oraș o însoțea. Deci, văzând-o, i se făcu Domnului milă de ea și-i zise: – Nu mai plânge. Și înaintând, se atinse de targă, iară purtătorii se opriră. Atunci el zise: – Tinere, îți poruncesc, deșteaptă-te! Și mortul șezu drept și începu să vorbească și îl dădu mamei sale. Iar pe toți îi cuprinse frica și măreau pe Dumnezeu zicând că profet mare a trezit între noi și că Dumnezeu a cercetat pe poporul său.

Atât, atât! Învățătorul vine din Capernaum, călăuzit de pescari, de femei și de copii și se apropie, în faptul serei, de Nain. Un jalnic convoi îl întâlnește. Și nesfârșit de simplu și pentru nespuse de simplu sentiment al milei omenești, Iisus oprește pe întristați și deșteaptă din somnul morții pe cel care murise. Acest om – om întocmai ca aceia care stau în preajmă-i – acest drumeț copleșit de căldura zilei și flămânzit de cale, aci, lângă porțile Nainului, unde vine să poposească,

săvârșește, între soarele ce se pogoară în Mediterana și anemonele ce se închid pe colnicele dimpotrivă, minunea învierii din morți! minunea care răstoarnă convingerile și concepțiile d-tale, minunea care înfrânge cercul vișios al filosofiei păgânești și lasă credința, și visul, și dorul nostru să se reverse peste plaiurile Paradisului! Nu poți d-ta să înțelegi, din figura lui divin duiosă, că el e Iisus Christos, în sângele căruia se vor spăla și se vor albi mai mult decât omătul milioane de fii ai lui Adam? Nu simți d-ta cum că în omul acesta, obosit după legile ome-nești, e indisolubil coexistentă tainica dumnezeire, după toată atotpu-ternicia și maiestatea ei? O, nu te împresoară gândul că, în ceasul acesta, când ziua se retrage dinaintea nopții și moartea caută să se despartă de ce a rămas viață, acest rabin ambulant, care vine să cerșească găzduire în Nain, este tocmai Cel Ce a sădit Luceafărul la hotarul dintre zi și noapte, este tocmai Acela în a cărui mână moartea și viața sunt absolut relative și convertibile?

Am citit, odată, poate în Ernest Renan, această prețioasă și naivă idee: ca să poți să crezi că un om mort mai poate să învieze, ar trebui ca învierea să aibă loc în sala unui spital, ori în amfiteatrul unei Academii. Ar trebui să aduci pe mort în mijloc; o comisiune de savanți să stabilească riguros că avem de-a face cu un cadavru; și atunci, înaintea acestei comisiuni, să vie să învieze pe cel mort goetul sau taumaturgul care se bizuiește [...] – Ce păcat! ideea e inaplicabilă! Mântuitorul care înaintea lui Irod (doritor de multă vreme ca să-l vadă și să vadă vreo minune de la el – Luca 23, 7-11) refuză să minuneze pe principe cu puterea lui de-a opera minuni, ar fi refuzat desigur tot atât și când ar fi fost adus, pentru același scop, înaintea unei comisiuni de învățați. Vezi că e la mijloc o profundă cesțiune evangelic-psihologică, peste care un învățat păgân calcă nesimțitor, ca un drumeț, lipsit de simțul mirosului, peste un cuib de micșunele. E la mijloc marea cesțiune că minunile din *Evangelie* se întâmplă, nu spre desfătarea mulțimilor, ci spre ușurarea suferințelor și fertilizarea inimii. Fiecare minune a Mântuitorului e o binefacere și o mână de grăunțe divin semănată în inimile fără de răutate ale celor ce-l urmează și-l iubesc. Fariseii și cărturarii îl ispiteau de multe ori: „Fă o minune, aci, înaintea noastră, și vom crede în tine“, dar aceasta era ispită și curiozitate. Nu pentru ca să se dea în spectacol și să uimească lumea venise între noi Iisus Christos! Și e de negândit că divina lui seriozitate și umilința lui, neînțeleasă fără numai de cei umili, s-ar fi putut lăsa înduplecate cerinței fariseilor sau propunerii lui Ernest Renan.

Și dacă vrei să știi: aici sălășluiește deosebirea strigătoare la cer dintre minunile Mântuitorului și dintre minunile mincinoase ori diabo-

¹ Textul este incomplet în revistă (n. ed.).

lice (adeseori puse cu cele dintâi în cumpănă) ale goeților și fachirilor, care se produc, cu bilet de intrare, în adunările publice.

Înțelegi d-ta pentru ce Mântuitorul n-a călătorit nici la Antiohia, nici la Roma, ca să-și scoată un certificat de taumaturgie, din partea medicilor contemporani? Între duhul *Evangeliei*, între înțelesul operei și învățătura lui Iisus Christos și între curiozitatea acestei lumi și recunoașterile și cununile și diplomele pe cari le decern doctorii ei, e o prăpastie! A pretinde, în gând ori pe hârtie, că umilințele, blândețile, propăvăduirea și îndeosebi binefacerile miraculoase ale Mântuitorului trebuiau – ca să fie crezute de oamenii subțiri – să-și asigure, ca martori, pe Pliniu și pe Dioscorid, însemnează, pentru unul care a adâncit taina dumnezeieștei smerenii a lui Iisus Christos și spiritul reînnoirii prin Iisus Christos, însemnează a pretinde că roua dimineții e în primejdie să fie tăgăduită, fiindcă amiaza-mare, când se scoală unii somnoroși, nu dă nici o probă cum că roua există.

Dar mai e un cuvânt și mai adânc pentru care Mântuitorul era să săvârșească minunile lui vindecătoare, nu în Roma ori la Capreea, cu vreun augustin bolnav de podagră, ci prin Galileea și prin Samaria, cu niște oropsiți – leproși, demoniaci ori paralitici. Voi ajunge într-o zi să-ți stabilesc și acest cuvânt.

Mă întrebam mai sus de n-ar fi o altă cale, pe care să te pot aduce până aproape de ideea că Iisus Christos a putut să săvârșească, a săvârșit minuni. Din învierea lui Lazăr, d-ta nu poți să induci puterea divină a lui Iisus Christos pentru motivul că nu-ți vine să crezi cum că Ioan Evangelistul ne spune adevărul; și nu-ți vine să crezi fiindcă ceea ce el istorisește e o minune. Dacă am fi la școală, lucrul cel mai bun ar fi, neapărat, să căutăm să stabilim că Ioan Evangelistul este Ioan Zebedeicul, discipolul iubit, iar *Evangelia* a patra: cu adevărat opera lui. Și atunci, Ioan Evangelistul fiind Ioan discipolul iubit, și *Evangelia* IV – *Evangelia* lui, poate că minunea învierii lui Lazăr nu ți-ar mai apărea atât de cu neputință. Dar această școală trebuie s-o faci d-ta singură: silința mea e să te ațâț ca să te apuci de ea. Pentru aceea curiozitatea d-tale odată trezită, gândul meu aleargă înainte, la altă modalitate.

Nu poți să te ridici de la minune la mâna divin operatoare, fiindcă nu crezi în minune. Toate minunile Mântuitorului stau în preajma d-tale ca o scară (de inducțiune) de care nu poți să te servești, fiindcă nu poți să te ridici, pe ea, către platforma credinței în dumnezeirea făptuitorului. Scara aceasta (pe care trebuie să urci) nu ți se potrivește. Ce-ar fi de făcut? (Măcar ca o infrațiune trecătoare la tactica pe care mi-am propus-o)... Să-ți probez, cu argumente generale, că opera Răscumpă-

rărei și fenomenul religiei creștine sunt atât de legitime, atât de mult cerute de lăuntru omenesc și că se potrivesc atât de bine la lipsurile și la vicisitudinile conștiinței noastre, încât Iisus Christos, autorul acestei capdeoperă, a trebuit să aibă o mână cu adevărat miraculoasă – să te fac să înțelegi că acela care a întins, peste rănile existenței noastre sufletești, un bandaj atât de molcom și de alinător nu putea să fie decât un medic dumnezeiesc – să te aduc să recunoști că acela care a zis: În lumea aceasta aveți dureri și chin, îndrăzniți însă, căci eu am învins lumea (Ioan 16, 33) este într-adevăr și cel mai mare cunoscător și singurul îndreptător al povârniei noastre lumi trupești și sufletești. Când voi ajunge, oare, să te transport în acest foișor prea fericit? Nu știu! dar inima mea își simte puteri pentru doi. Atunci, atunci... ai coborî ușoară și credulă, atunci ai deduce fără de greutate că Domnul meu a putut să săvârșească, a săvârșit minuni. – Simforoză, să te văd coborând și urcând această scară, dintre Învierea Domnului și învierea lui Lazăr! iată visul meu, Iacob din alte vremuri.

1914

EL A ÎNVIAT ÎNTR-ADEVĂR! (Scrisori către Simforoză)

Scumpă Simforoză, știi și recitai odinioară ca și mine: „Și s-a răstignit pentru noi în zilele lui Pilat din Pont și a pățimit și s-a îngropat“. Acesta e un fapt istoric pe care Biserica Creștină îl mărturisește în al cincilea articol din *Simbolul Credinței*. Același fapt istoric îl mărturisește, în stilul său, și istoricul Tacit: „Auctor nominis ejus Christus, Tiberio imperitante per procuratorem Pontium Pilatum supplicio adfectus erat, repressaque in praesens exitiabilis superstitio rursus erumpebat non modo per Judaeam, originem ejus mali, sed per urbem etiam“ (*Anale*, 15, 44). Așadar, iubită amică, nu putem să punem la îndoială un fapt atât de notoriu și de mărturisit, pe care lumea întreagă îl știe de 20 de veacuri: că Iisus din Nazaret a murit pe cruce în Iudeea, sub Ponțiu Pilat, al 5-lea procurator roman în această provincie (26-37, din era vulgară) și că a fost înmormântat, ceea ce e drept că Tacit nu menționează, dar ceea ce putem admite fără de greutate. La mormântul lui Iisus invit astăzi încă o dată luarea-aminte și discernământul d-tale.

170

Am înaintea mea o carte care începe cu sus-citata frază a lui Tacit și care se intitulează: *Das apostolische Zeitalter der christlichen Kirche*. Autorul ei, Carl Weizsäcker, e un cvasiraționalist. Cartea are aproape 700 de pagini; e scrisă rece, clar, cu o sagacitate rară, și îmi pare a fi rodul unor studii și unor cercetări considerabile. Ți-o recomand cu tot dinadinsul, oricât îți va părea, când vei începe s-o citești, că am făcut, recomandându-ți-o, un rău serviciu cauzei mele. Când vei isprăvi-o, însă, vei ajunge să înțelegi contrariul. Căci pe cât de severă și de necruțătoare este în general pentru simțul unui creștin, pe atât de răscumpărătoare și de emoționante sunt, în ea, câteva pagini, unde autorul, neavând ce mai face și ce mai zice, trebuie să-și smulgă unele mărturisiri de mare preț. Ai impresiunea că ai găsit, după o lungă rătăcire prin deșerte locuri, o vale cu apă și cu roade. Dar odihnindu-te de sfârșitorul drum de până aci și, reperindându-ți toate câte le-ai citit, prinzi de veste că, pe baza mărturisirilor făcute, concesiunilor de voie de nevoie, deodată distrusa autenticitate a *Evangeliei lui Ioan*, de pildă, se clădește la loc; deodată puterea de a opera minuni a lui Pavel, de pildă, se impune din nou ca prea adevărată.

Pornind de la cartea aceasta, îți pun astăzi înainte un fapt de o importanță negrăită și temută, pentru critica necredincioasă.

Weizsäcker primește în totul informația lui Tacit cum că adepții Crucificatului s-au risipit după executare-i și o găsește confirmată chiar în *Evangelii*, acolo unde se zice (*Matei*, 26, 31, *Marcu* 14, 27) că prin faptul acesta s-a împlinit cuvântul profetului (*Zaharia*, 13, 7): „Bate-voi păstorul și se vor risipi oile“. Se întreabă, însă și discută: unde s-au retras apostolii și unde s-a aprins, întâi, focul credinței, că învățătorul lor a înviat. După părerea lui W., Galileea ar fi locul în cestiune.

Ce îi reînsuflește, ce îi readună pe apostoli? Auzi ce scrie W.: „Și dacă după moarte-i, ucenicii lui Iisus s-au retras întâi în Galileea, urmează de la sine că aici avu loc și acea reînălțare, care, curând, în urmă, îi mână din nou la Ierusalim. Această reînălțare, fără îndoială, nu însemnează decât credința că Iisus trăiește, că el a înviat. Acesta este miezul tuturor istorisirilor *Noului Testament*, care aparțin aici, oricât de întunecate și de fragmentare ar putea ca să fie. Aceasta rezultă cu necesitate din locul pe care Învierea lui Iisus îl avu în întâia proclamare apostolică. Dar putem să clarificăm lucrul și mai de aproape, cu cea mai bună informație istorică, asupra aparițiilor Înviatului, pe care o avem, anume a Apostolului Pavel (*I Corinteni*, 15, 3 sq.). Această informație încheie cu aparițiunea de care avu parte Pavel însuși. Ce este aparițiunea pentru el alt decât începutul credinței lui, dar în același timp

171

începutul noii chemări a vieții lui, începutul apostolatului? Și cum a fost cu Pavel, așa și cu ceilalți. Dacă Petru are parte de înțâia arătare, cu aceasta începe credința și la el, anume noua credință în Iisus cel înviat, care e cu totul altceva decât cea dinaintea în Iisus cel viu, – cu aceasta începe și pentru el siguranța și imboldul chemării celei noi.

Ce scrie Pavel, în prima epistolă către *Corinteni* (15, 3-9)? El scrie următoarele: „Căci v-am predat în cele dintâi aceea ce am primit și eu, anume că Christos a murit pentru păcatele noastre, potrivit *Scripturilor*. Și că fu înmormântat și că a înviat a treia zi, potrivit *Scripturilor* și că s-a arătat lui Petru, după aceea celor 12. În urmă, s-a arătat deodată la peste 500 de frați, dintre care cei mai mulți rămași sunt până acum, unii însă au adormit. După aceea s-a arătat lui Iacov, în urmă tuturor apostolilor. Iar la urma tuturor, ca unui născut înainte de vreme, mi s-a arătat și mie.“ W. găsește că această relațiune a lui Pavel asupra succesiunii aparițiilor Mântuitorului stă în uimitoare contradicție cu relațiunile celor 4 *Evangelii*, îndeosebi cu afirmarea că Mântuitorul s-a arătat, în dimineața Învierii, întâi sfințelor femei mironosițe (între care și Mariei Magdalina). Într-adevăr, Pavel afirmă că Domnul i se arată întâi lui Petru, pe când *Evangeliiile* istorisesc cu amănunte că s-a arătat mai întâi femeilor mironosițe.

„Pavel amintește (corintenilor) despre întâiele și esențialele părți ale predicii sale, despre comunicările asupra morții și învierii lui Iisus; amândouă s-au petrecut potrivit *Scripturilor*, așadar, potrivit unui plan dumnezeiesc; aici stă însemnătatea mântuirii și în același timp necesitatea celor petrecute. Între amândouă este pomenită și înmormântarea, fără invocarea *Scripturilor*, numai ca fapt; în sine ea nu are nici o importanță pentru mântuire, ci însemnează, numai, la locul ei, că moartea (lui Iisus) a fost neîndoielnică și tocmai de aceea fiindcă este vorba de o adevărată Înviere. Despre moarte, apoi, nu se mai vorbește; atacată (în Corint) e numai Învierea și spre acest sfârșit enumeră acum aparițiunile celui Înviat, pentru ca prin ele s-o dovedească. Și dacă trece aici cu vederea peste întâmplările de la mormânt, lucrul e în primul loc surprinzător, fiindcă tocmai despre înmormântare a pomenit, în general însă, fiindcă aceste întâmplări puteau să servească scopului său mai bine decât orișicare altele. În aducerea de probe pe care și-o ia asupra cu atâta seriozitate și o îndeplinește cu atâta precizie, lipsa primului și celui mai important mădular este surprinzătoare în cel mai înalt grad. Pentru aceasta nu încapă nici o altă explicație decât că apostolul nu știa nimic despre evenimentele de la mormânt. Câtă însemnătate are concluziunea rezultă din faptul că noi trebuie să admitem cum că Pavel a primit învățătură despre aceste lucruri de la capii comunității. Mai

mult, această tradițiune (cu evenimentele de la mormânt) este chiar eliminată prin aceea că între nenumăratele aparițiuni ale celui Înviat, aparițiunea de care are Petru parte este, pur și simplu, cea dintâi. Dacă șirul aparițiunilor doveditoare Învierii începe cu arătarea către Petru, atunci arătările de la mormânt, care, la rândul lor, exclud pe Petru, nu pot să stea întâi.“

Așadar, după socoteala lui W., s-ar părea că evenimentele din dimineața Învierii, cu episodul meu *Rabboni* cu tot, sunt scoase ca legendare, prin chiar mărturia Sf. Pavel. Din fericire, cât e el de învățat, W. tot nu le știe toate, ori cel puțin nu-și mai aduce aminte de toate câte le-a citit, în viața lui. W. exclude *Evangelia* prin Pavel și pe Pavel prin *Evangelie*, fiindcă nu poate să-și dea seama ce l-a făcut pe Pavel să treacă peste femeile mironosițe, primele martore ale Învierii, și să înceapă să-și citeze martorii de la Petru înainte, de la martorul al doilea. E la mijloc o cestiune foarte simplă și foarte clară – ceva așa ca oul lui Columb – și ca să-i întoarcem acum surprinderea și mirarea de mai sus: e de mirare că tocmai un Weizsäcker – ebraist, elinist, latinist... – n-a fost în stare să o înțeleagă.

Dar trebuie să-ți mai citesc o pagină din cartea lui: „Evenimentele pe care Pavel le enumără se întind în depărtare un lung de vreme orișicum considerabil și dovedesc mai mult decât Învierea însăși, anume: că cel Înviat trăiește și lucrează pentru cauza sa, arătându-se. Acum e drept că acestor arătări trebuie să le admitem o certă limită, și altele, care zac dincolo de ea, nu mai cad pentru Pavel, în aceeași categorie“ (Pavel, adică, distinge foarte clar între extaz și caracterele lui, de o parte, și între arătările Domnului, de altă parte). „Dar această limită nu are a face cu evenimentele de la mormânt. E vorba aici, peste tot, numai de atari aparițiuni, prin care se întemeiază credința în viața de acum a lui Christos, când și unde se întâmplă. Însemnătatea lor reiese din aceea că evenimentul pe care îl trăiește Pavel, adică evenimentul chemării lui, intră între ele. După cum acesta, așa și toate celelalte apariții, au întemeiat pășirea apostolilor în vileag, misiunea, începutul comunității, după cum la apostoli, tot așa și la Pavel. Ele au a lor importanță și al lor caracter, ca începuturi istorice ale comunității. Așa era cea mai veche idee despre ele, așa amintirea apostolică... Dimpotrivă, aparițiunile de la mormânt sunt goale, fără fond, chiar în cea mai veche formă a prezintării lor, o simplă punere la geam, având în ea numai o indicare asupra întâmplărilor de mai târziu, asupra adevăratei apariții care avea să se întâmple de-abia în Galileea. Chiar prin aceasta, ele sunt dovedite drept o târzie înregistrare a legendei... Importanța practică a acestor întâmplări este aceea prin care ele se fac și pentru noi

istorice și inteligibile. Dar și sub concepțiunea aceasta rămâne ceva, (după cum la toate începuturile mai înalte în domeniul vieții religioase), care nu se mai poate explica, anume: Imediatul, în puterea lui creatoare; și ultima cauză a acestuia zace dincolo de cercetarea istorică. *Fapt istoric este că acești oameni, despre care istorisește Pavel și între cari se găsește el însuși, erau convinși că au văzut pe cel Înviat.* Cu aceasta e legată, pentru ei, încredințarea că evenimentul a venit peste ei, că n-a purces de la ei; în ei înșiși, pentru el, n-aveau nici o explicare.“

Iată, Simforoză, ce scrie acest învățat despre Învierea Mântuitorului. Poți să consideri opiniunea lui ca însăși opiniunea științei contimporane, întrucât astăzi, istoricii, psihologii, medicii... nu se mai codesc, ca altădată, nu se mai gândesc la alte explicații, ci admit cu seninătate și zic ca și W.: Fapt istoric este că apostolii, cu Pavel între ei, erau convinși că au văzut pe Iisus înviat. Dar atunci toată știința a devenit creștină! Falanga savanților contimporani, admitând că Pavel și ceilalți au văzut pe Domnul, admite că El a înviat din morți, admite dumnezeirea lui. Ei nu! A crede că Iisus Christos, despre care Petru și Pavel erau încredințați că l-au văzut înviat, a crede că a înviat într-adevăr din morți și că El, în trupu-i străpuns de piroane, s-a arătat lui Petru și lui Pavel, este un miracol de conștiință, pe care numai El, însuși El, Iisus Christos, poate să-l decreteze și să-l acorde. W. se grăbește să încheie astfel pagina de mai sus: „Toate acestea nu dovedesc nimic în favoarea unei arătări cu trupul“ (Für eine körperliche Erscheinung lässt sich damit nichts beweisen). Și istoricii și psihologii și medicii repetă cu W.: Petru, Pavel și toți ceilalți au putut să fie încredințați că au văzut pe cel Înviat; aceasta nu dovedește nimic în favoarea unei arătări cu trupul!

Să rezumăm ce am citit din cartea lui W.: 1. Istoria acceptă că ucenicii au fost convinși cum că l-au văzut pe Înviatul lor înviat; 2. W. respinge ca neîntâmplare evenimentele de la mormânt.

Cum stau una către alta aceste 2 idei? Dacă Petru, Pavel și cercul apostolic erau încredințați că l-au văzut pe Iisus înviat, aceasta înseamnă că ei erau încredințați cum că El s-a deșteptat din somnul morții și a venit de li s-a arătat, iar aceasta înseamnă cum că ei se încredințaseră că Iisus ieșise din mormânt și că *trupul lui nu se mai afla acolo.* Într-adevăr, cum ar fi putut să se nască credința că Iisus este viu, deci a ieșit din mormânt, când cadavrul lui putea să fie văzut de orișicine, în cripta lui Iosif din Arimateea, la picioarele Golgotei? E măcar de gândit că credința în Înviere ar fi putut să prindă și să se răsfețe, în toată voia, chiar deasupra mormântului în care putrezea Crucificatul? Dacă e de negândit, atunci apostolii, cei încredințați că l-au văzut pe Iisus înviat, erau, *sine qua non!* încredințați că El nu mai

este în mormânt. Aceasta este evident ca ziua. Așadar, apostolii erau convinși că l-au văzut pe executatul lor Înviatul înviat – și istoria primește faptul – ei erau atunci indispensabil convinși că în mormântul lui nu mai e nimeni. Și istoria trebuie să primească faptul.

Și atunci ce ajung cele 2 propoziții ale lui W.?: 1. W. primește în numele istoriei cum că apostolii erau încredințați că l-au văzut pe Înviat, implicit el primește că apostolii constataseră că trupul lui Iisus nu mai este în mormânt; 2. W. respinge, în numele său, întâmplările de la mormânt, ca inventate, *când aceste întâmplări, în primul loc, sunt tocmai un proces-verbal de constatare că trupul lui Iisus dispăruse de acolo.* Așadar, W. primește că Iisus nu mai era în mormânt, dar respinge evenimentele cari stabilesc că trupul într-adevăr lipsea din el!

Față cu acest curios rezultat al confruntării propoziției no. 1 cu propoziția no. 2, trebuie să ne oprim locului și să ne întrebăm, mai de aproape, ce a avut în gând W. când a infirmat evenimentele de la mormânt? În cartea lui nu dă nici o lămurire; anulează pur și simplu relațiunea evanghelică și nu mai pune nimic în loc. Dar mai întâi o bănuială. Nu cumva W., acordând că apostolii erau perfect încredințați că l-au văzut pe Iisus înviat, nu și-o fi dat seama că, prin aceasta, acordă implicit, și cum că apostolii văzuseră cu ochii lor că trupul lipsește din mormânt? Greu de afirmat. Un critic atât de ager ca W., un cunoscător atât de solid al întregii literaturi, vechi și noi, ce s-a scris asupra *Evangeliiilor* și asupra tuturor cestiunilor evanghelice, nu putea să piardă din vedere acest punct atât de important. După cum mi se pare mie, W. a voit numai să ocolească, neatingând-o, o cestiune temută și dătătoare de mari perplexități. Tocmai asupra acestei cestiuni voiesc azi să concentrez gândurile și judecata d-tale.

Fiindcă W. nu-și spune părerea, trebuie să raționăm așa: W. nu crede că Iisus a înviat, prin urmare, nu admite că trupul mort, coborât de pe cruce și depus în mormânt, după 3 zile a palpat iarăși de viață, biruind legile morții. Pentru el, cadavrul a rămas cadavru până ce s-a prefăcut în pulbere. W. nu admite că apostolii l-au văzut pe Domnul, aievea, corp reînsuflețit, ci admite că l-au văzut numai în cerebralitatea lor halucinantă. Dar ei au luat vedenia drept riguroasă realitate și au murit convinși că Înviatul lor e viu, în ceruri. Numai atât admite W., numai atât admite istoria. Dar atât e colosal! Căci o dată ce ai admis (și nu de bunăvoia ta, ci constrâns de faptele irecuzabile) că apostolii au crezut deplin în Înviere, ai admis (și cum poți să scapi din această mână de oțel?) că apostolii intraseră în mormânt și că nu mai găsiseră în el pe nimeni. Într-adevăr, acești oameni credeau că văd aievea ceea ce vedeau numai în capul lor. Aceasta era pură iluziune. Icoana lui Iisus,

ca înviat, putea să li se năzarească foarte bine; cadavrul lui însă zăcea mereu, în mormântul închis. Iluziunea ucenicilor nu putea să urnească trupul mort nici cu 2 degete, din locurile repaos, necum să-l învieze. Acești oameni, după vedenie, dau fuga la mormânt. Ei bine! cadavrul lui Iisus e tot acolo, neatins, nemiscat. Care halucinație din lume ar fi putut să mai reziste evidenței? Care încăpățănare nu s-ar fi făcut țândări, izbindu-se de această stâncă? Prin urmare, era riguros necesar ca trupul lui Iisus să nu mai fie acolo, să fi fost strămutat, furat, nimicit, tot ce vrei, – mai înainte de întâia aparițiune, sau după ea, cum voiești. Dar încă o dată, ca iluziunea acestor oameni să se împietrească în convingerea că au văzut, cu adevărat, pe înviat, ea a trebuit să fie coroborată de faptul brutal, răsturnător, că ei n-au mai găsit pe nimeni în mormânt.

De ce s-a făcut trupul Crucificatului? L-au răpit amicii – l-au distrus inimizii – l-au furat tâlharii – l-au dezgropat hienele – l-a înghițit pământul, când s-a făcut cutremurul – sau s-a topit ca un bloc de gheață și l-a sorbit nisipul?...

Simforoză, cred că ai înțeles, în urma celor de până aci, cum că între toate ipotezele cu cari ai căuta să întâmpini întrebarea de mai sus, este una pe care trebuie s-o anulăm: discipolii au furat cadavrul. Într-adevăr, istoria admite că apostolii au fost încredințați că l-au văzut pe învățătorul lor înviat – atunci: Istoria trebuie să admită că iluziunea aceasta e tocmai sinonima faptului că trupul dispăruse din mormânt, și atunci: Istoria trebuie să admită că, la ridicarea sau furtul cadavrului, apostolii n-au avut absolut nici un amestec, nici cu fapta, nici cu gândul. Apostolii cred cu totul în viziunea pe care o au, fiindcă văzuseră că în mormânt nu mai e nimeni și fiindcă erau absolut neștiutori și nevinovați în afacerea dispariției cadavrului. Iată, dar, încă o idee pe care o implică, în sine, concesiunea științei (apostolii cred că l-au văzut): nu apostolii sunt cei care au putut fura cadavrul. Bănuiala poate să cadă încoace și încolo, ea, însă, nu mai poate să cadă pe apostoli.

La urma urmei, pentru punctul de vedere al științei, dacă e ceva mai de primit și mai evident, apoi este tocmai sinceritatea și nevinovăția apostolilor. Căci numai presupunându-i cu totul sinceri și nevinovați, ea ar putea să zică: acești oameni, izbiți profund de faptul că găsesc mormântul gol și absolut neștiutori cum s-a petrecut lucrul, văd, deodată, în cerebralitatea lor cea zguduită, icoana lui Iisus înviat.

Să știi că tu ai furat cadavrul și să proclami că Iisus Christos a înviat, să te știi atât de mincinos și să arătați vitejie, să ai puterea să-ți susții impostura prin atâtea primejdii, atâtea închisori, atâtea maltratări... în sfârșit să ai sinistra energie să minți, până la moarte, dându-ți

sângele și viața pentru o minciună, – aide! puterile fățarniciei omenești sunt prea mici pentru așa ceva. Mă cred perfect îndreptățit să scot din cauză pe apostoli. Petru, Pavel, Iacob Zebedeidul, Iacob Obliam și mai toți ceilalți au murit martiri pentru Christos, adică după o viață întreagă de afirmare că el a înviat, au afirmat încă o dată, cu capul lor, că el a înviat într-adevăr. Să dăm un vot alb acestor oameni! Proba nevinovăției lor e prea impunătoare.

Dar ca să facem o pauză descreșitoare, spune-mi, iubită amică, dacă nu cumva ești cam surprinsă să vezi că sub această simplă concesiune a istoriei „– Geschichtliche Thatsache ist dass die Männer, von welchen es Paulus erzählt, und unter welchen er selbst sich befindet, überzeugt waren, den Auferstandenen geshen zuhaben“ – stăteau înfășurate și ascunse: ideea că Mormântul Domnului fu găsit gol de către apostoli și de aci, firește, ideea că nu ei pot să fie bănuți drept hoții cadavrului? Și nu ți se pare că istoria, făcând o concesiune ca aceasta poate fără să-i prea scormonească înțelesul, a pășit tocmai ca ciclopul Polifem? Ciclopul, orbit de Ulise și de tovarășii acestuia, se așează dimineața în gura peșterii și pipăindu-și berbecii îi dă afară, printre genunchi, unul câte unul. Ca să-i rămână în mână numai Ulise și cu ai lui trebuia întâi să dea oile afară, altfel le omora și pe ele! Dar Ulise și cu tovarășii săi se vâra sub berbeci și înfipti în lâna lor scapă din ghearele lui Polifem! Oile pe care istoria le admite, la pășunea ei, ca științifice, duc, sub lâna lor de fapte dovedite, minunea învierii!

1914

CIRCA SACRA

Biserica și împrejurările bisericesti de la noi încep, din ce în ce mai mult, să ne intereseze și să ne dea de vorbă. Dintr-un întâi au fost tulburările și pricinile zgomotoase care au chemat luarea-aminte a lumii laice asupra sfintei instituțiuni. În câteva răstimpuri, zile și săptămâni, au fost la ordinea zilei, în țară, aprinse cestiuni bisericesti și ziarele noastre nu mai puteau pridiți nici pe cititori, nici materia de imprimat. Dar puhoiul certurilor și al rivalităților a trecut, la fel puhoaielor de primăvară, iar în albia capricioasă și îngustă a opiniei și a convingerii publice a rămas un pârăuș mai clar și persistent: Biserica merită mai mult interes, un alt interes, decât cel din zilele de scandal... Oameni

gânditori, oameni cu simț pozitiv și patriotic și-au dat seama că această arhimilenară și venerabilă instituție tot ne mai trebuiește, ba poate și mai mult decât până acum, și-au început să întrebe și să se întrebe ce-ar fi de făcut ca s-o îmbunătățim și s-o înviorăm. Și prin vorbă și prin scris, s-au propus și se propun numeroase soluții. Zilnic, în cotidienele noastre cele mari, găsești idei, plângeri, remedii, constatări... toate privitoare la Biserică și la servitorii Sfântului Altar. E un semn bun. Fiecare dintre noi începe să se simtă chemat și ațâțat de problemele bisericești.

Ba de câțva timp se dă pe față și un fenomen, până acum străin obiceiurilor și sufletescului nostru. O notă viguroasă și stridentă anticlericală trece, uneori, prin concertul de seară și de dimineață al ziarelor noastre. Este adevărat că în materie religioasă poporul nostru e foarte original. Nu prea seamănă cu nici unul dintre neamurile pravoslavnice. Dar, dacă judec bine, dușmănia împotriva preotului și a bisericii nu sunt în firea românească. Prea bisericești nu sunt românii, trebuie s-o spunem, însă nici ierofobi n-au fost vreodată. În biserică romano-catolică și în numeroasele biserici crescute din tulpina protestantă, s-au petrecut lucrurile într-altfel. Acolo, atât iubirea pentru biserică și miniștrii ei, cât și ura împotriva lor au clocotit și au spumegat adeseori, chiar cu spume de sânge. Același lucru s-a văzut – dar mult mai rar și mai atenuat – și la unele din bisericile ortodoxe, surori bisericii noastre. La noi, însă, nu. S-ar putea spune despre români că sunt mai mult filosofi religioși decât religioși. Cu toate acestea, iată că începem să avem și noi temperamente anticlericale. Harapnicele care pocnesc atât de crunt, atât de dârz în sutana preotului catolic din Occident, mai ales din Franța, iată, prind să pocnească și în anteriorul bietului nostru preot! Dacă preotul din Occident a meritat ori nu aceste lovituri, treaba lui și treaba apologetilor bisericii catolice. Când e vorba de preotul nostru mi se pare că se schimbă lucrul. Preotul nostru nu s-a făcut niciodată vinovat de greșelile speciale pe care le ispășește azi preotul catolic și atunci rostul și lipsurile lui trebuiesc măsurate, cu altă măsură, mai dreaptă și mai calmă.

Îmi propun, în această oră, când atâta lume se ocupă de biserică și de servitorii ei, să notez unele observații, și unele idei pe care le-am adunat în câțiva ani de experiență bisericească – *circa sacra*. Voim cu toții, vorbim cu toții de schimbări, de transformări, în viața noastră politică și socială... Viața bisericească trece și ea pe aci, ca un vas sanguin, printre alte vase de același fel. Când vom ameliora viața noastră politică și socială, ne va rămânea să ne ocupăm și de biserică, sau, poate și mai bine, consolidând edificiul social ne vom gândi, în

același timp, ce vom face și cum vom face ca să întărim și biserica. Orice observații, orice propuneri, și chiar orice muștrări, dacă izvorăsc dintr-un dor de mai bine, pot să fie folositoare și fecunde. Prin urmare, alătura cu alții și printre alții, arunc și eu un pumn de note bisericești – poate pleavă, dar poate și câteva grăunțe – vântului prielnic și atențiunii celor ce au datoria și puterea să ne facă să trăim mai bine și mai nobil, în țara aceasta.

*

Acum vreun an sau doi, d. profesor universitar Simion Mehedinți a publicat o broșură intitulată *Popeștii Partidului Liberal*. Îmi pare foarte rău că n-o mai am sub mână și că nu pot să recitesc din ea oarecare fraze care mi-ar fi trebuit. Broșura d-lui profesor universitar este, în fond, o polemică veselă și de duh împotriva nu știu căror adversari politici care îl acuzau că D-sa, d. Mehedinți, s-ar fi numit odinioară Popescu și că ar fi fecior sau nepot de preot. D-sa s-a legat atunci de Popeștii Partidului Liberal – într-adevăr foarte mulți, fie că îi cheamă, fie că nu-i cheamă Popescu. Firește, era și șagă, era și înțepătură. Eu, însă, iau partea serioasă a lucrului. E adevărat, sunt foarte mulți Popescu, în Partidul Liberal; dar sunt tot atât de mulți și în Partidul Conservator și în cel Conservator-Democrat. Dacă toți feciorii, nepoții și rudele preoților noștri s-ar numi numai Popescu, am vedea, cu mirare mare, că mai toți oamenii inteligenți, harnici și bine situați din țara noastră sunt din seminția lui Levi, cel afierosit altarului! Toată societatea noastră actuală este viguros străbătută și îmbrățișată de vîlstarii crescuți din trunchiul preoțesc. Gândiți-vă fiecare dintre dv. la cunoscuții și prietenii cei mai de seamă și mai cu greutate pe care îi aveți și aduceți-vă aminte sau întrebați cine au fost părinții, unchii, moșii și strămoșii lor. Fără nici o exagerare, e greu din cale-afară să găsești azi, printre medicii, magistrații, militarii, profesorii, funcționarii, artiștii și mai cu samă îmbogățiții noștri de dată proaspătă (dacă se trag într-adevăr din părinți neaoși români), se găsești altceva decât feciori, nepoți și strănepoți de preot.

Faptul acesta, care este cu totul spre cinstea clerului nostru de mir, merită să fie considerat mai de aproape. Multă vreme – secolii întregi – preoțimea din țările noastre și-a trăit viața ei cinstită și retrasă. Din preot ieșea tot preot și așa se face că întâlnim azi preoți bătrâni, cari sunt a patra, a cincea spiță dreaptă, într-o venerabilă scară genealogică preoțească. Dar de o jumătate de veac încoace împrejurările multe și nenorocite cari ne osândeau la nemișcare s-au schimbat. Am scuturat stăpânirea străină, am scuturat protipendada venită la noi gata, de aiurea, și am început să ne frământăm și să ne luptăm noi între noi,

pentru boierie și pentru dregătorii. Boieria din Fanar a înțarcat. Vlăstarii ei, sădiți mai de mult în țară, au fost repede pridiți și încet-încet înăbușiți de vlăstarii românești. A crescut cine a putut, a ajuns bogat cel înzestrat de fire cu mai mult simț practic și cu mai multă putere de stăruință. Aici copiii preoților au fost în fruntea învingătorilor. Erau de acasă pregătiți ca să învingă. Casa preotului a stat și trebuie să stea totdeauna mai sus decât a credincioșilor și în cinste și în bună stare. Un preot adevărat trebuia să fie altădată și trebuie să fie și azi, la țară, un temeinic gospodar. Altfel cum și-ar ține preotul cuviința și rostul lui, fără oarecare înstărire? Preotul nostru a muncit întotdeauna; a fost un factor economic important și este și azi. Între agricultorii noștri, lăsând la o parte pe cei mari și prea mari, preoții sunt cei mai muncitori. Sunt cauze mai multe și prin care voi trece mai târziu cari constrâng pe preotul de la țară să fie un gospodar neadormit, să se deștepte cu ciocârliă și să muncească la câmp cu îndârjire, până la ivirea stelelor. E o lege firească: cine adună cu spor trebuie să aibă, sau în termeni bisericești: vrednic este lucrătorul de plata sa. Cu adevărat vrednică este preoțimea noastră de rodul ostenelelor ei, de averile modeste și sigure pe cari le adună cu destulă trudă, în vîpia soarelui de vară. Neapărat, copiii acestor oameni harnici vor fi mai totdeauna niște copii ai pildei celei bune și ai muncii. La amicii și la colegii mei feciori de preoți am observat, de regulă, respectul pentru ban, cumpătarea și sârguința. Acești amici și colegi au de multe ori asupra noastră incontestabile avantagii. Sunt feciori de oameni sănătoși. Au crescut într-o atmosferă liniștită și cucernică. Au văzut, în copilăria lor, cu ce răbdări și cu ce sudori se adună banul.

Iată, deci, această progenitură a noului Levi venind pe lume în cele mai bune condițiuni, crescând sănătos, nutrindu-se simplu și abundant și având – pe bună dreptate – prin educație, prin situația părinților, conștiința superiorității față de ceilalți fii de săteni și ambiția și tendința parvenirii. De obicei, acești copii sunt aduși, erau aduși, acum 30-40 de ani, la seminar. Bietul preot de țară ce putea să vază pe feciorul lui, în viitor, decât tot preot! Căci tot preot fusese și tată-său și bunicu-său. Dar se schimbase vremea! România nouă era acum liberă și în amfiteatrul social era mult loc gol, pentru feciori robuști și îndrăzneți. Așa s-a făcut că seminaristii cei mai buni de acum 30-40 de ani au năpustit cariera ecleziastică, la ieșirea din seminar, și au cucerit, prin muncă și prin merite, multe și eminente locuri în societatea noastră laică și politică. Ar fi foarte curios să vezi, într-o statistică exactă, câți profesori universitari, câți magistrați, militari, avocați etc. etc., dintre cei iluștri, răposați, și dintre cei încă în viață trebuiau să fie astăzi preoți, arhimandriți, vlădici și mitropolii!

Astăzi nu mai e nevoie să înceapă cu seminarul. Avem destule alte școli, și copiii preoților foarte rar mai intră în seminar cu tragere de inimă. Cariera ecleziastică, neluată în samă și dezavantajată cum este astăzi, nu poate să mai ispitească pe feciorii de preot și nici pe alții cari se simt în stare să înceapă alte învățături cu foloase superioare.

Am ținut să scot în evidență acest merit special al preoțimii românești, că adică mai ales din sânul ei s-a ridicat România burgheză actuală, fiindcă toată lumea a prins gust de discuții bisericești și privitoare la cler, dar foarte puțini pot și foarte puțini vor să dea preoțimii noastre ce i se cuvine, când i se cuvine notă bună. Vor fi unii dificili, cari vor obiecta: sunt merite prea generale și cari nu privesc biserica. Așa este, dar intențiunea mea este să revărs asupra clerului nostru o lumină complexă și variată. Vom vedea treptat, în decursul cronicilor mele, și calități, și lipsuri, și un fel deosebit de a proiecta, în viitor, importanța și fizionomia preoțimii românești. Am început cu nota de mai sus. Nu e o cinste mică pentru preotul nostru să constați și să înțelegeți că, din casa lui modestă, a crescut peste România actuală arborele clasei conducătoare.

1914

SUFLUL RELIGIOS ÎN LITERATURĂ (Scrisoare)

Hotărârea voastră e frumoasă și merită să fie sprijinită. Într-adevăr, o revistă literară cu spirit sincer creștinesc ar fi binevenită și la noi. Îmi dau seama, mi-am dat seama încă de demult că ideile, convingerile și simțirea celor ce mai țin la noi de Biserica lui Christos sunt îngropate – la fel cu comoara avarului – și deci improductive. Prin alte părți, cei ce mai iubesc pe Domnul au altă atitudine. La vremuri noi, trebuie să totdeauna orientări și deprinderi în conformitate. E clar – o claritate care izbucnește și orbește ca lumina soarelui de vară – că Biserica noastră stă azi, nemișcată și mirată, înaintea unei situațiuni din ce în ce mai neprielnică și mai străină. Trebuie, cu cea mai mare grabă, să ne potrivim timpului și primejdiilor celor noi și să începem lucrul mântuitor.

Nici un mijloc, cinstit și inaugurat și în alte părți, nu poate să ne fie de prisos, cu atât mai mult o literatură din cele care să se înalțe un suflu religios. Voi vreți să faceți să apară o revistă în acest sens; e bună și ea.

Ar trebui însă un ziar cotidian numai bisericesc. Faceți cât puteți. Eu unul vă înțeleg și vă aprob din toată inima. Sunt câțiva ani de zile de când, primit cu oarecare bunăvoință în lumea noastră literară, tipăresc, pe ici, pe colo, visurile mele evanghelice și închipuirile mele dornice de lumina Mântuitorului. Amabilii păgâni, printre cari trăiesc, s-au deprins cu sufletul meu straniu și fabulele mele uneori îi interesează. Dacă aş avea încă 2-3 tovarăși, cu aceeași simțire, cu aceleași idei, poate că am vedea ivindu-se un curent creștin în literatura românească. Vedeți, prin urmare, că dorul vostru și tendințele voastre nu sunt tocmai nouri depărtați și fără ploaie.

Literatura, poezia, visul!... cât ne-ar fi de binefăcătoare! Ar fi ploaia cea mai binecuvântată peste îndelung sterpele noastre plaiuri bisericești. Și credeți, tinerii mei prieteni, că ar fi o inovație? Credeți că ați aduce ceva străin tradițiunii noastre bisericești? Departe de acolo! Să știți că – dimpotrivă! – de când literatura, poezia și visul s-au stins din sufletul și din inima oamenilor bisericești, tot de atunci s-au vestejit și trandafirii, au murit și crinii cu cari Sfinții Părinți au încununat pe Biserica Domnului!... Credeți voi că sfinții Vasilie, Ioan Chrisostomul, Grigorie de Nazianz erau niște cărturari fără poezie, niște cerberi dogmatiști fără simțire?... Nu uitați niciodată: toți acești minunați cuceritori de suflete erau niște mari poeți, niște străluciți oameni de litere!

Dar ce folos! Acesta e trecutul și e prea departe. Zadarnic am fi învățații lumii și am așeza, ca într-o vitrină, străvechea frumusețe literară creștină, ne trebuie una nouă, potrivită vremurilor noastre. De unde vom scoate-o? Iată marea întrebare. Este evident că ne trebuiesc mijloace noi. Cu mijloacele de până acum nu putem să mergem mai departe. Lumea trece pe lângă noi, ne aude cântând același cântec vechi și merge înainte. Tineri entuziaști, tânăra miliție a noului Israel, scormoniți mintea voastră și aflați soluția problemei! Ce vom face ca să reîntinerim biserica și să aducem iar în preajma noastră, cucernic și cuminte, poporul care acum fuge de noi?

Iată înfricoșata problemă care stă în fața voastră, tot atât de înfricoșată, tot atât de amenințătoare și de întunecoasă ca, odinioară, silueta Ierihonului înaintea triburilor Poporului Ales. Voi încercați să vă apropiați astăzi de temuta cetate, prin literatură, prin cântec!

Domnul să vă ajute! Entuziasmul și tinerețea sunt totdeauna nobile înduioșătoare. V-a venit și vouă rândul să încercați puterile voastre asupra realității tainice și inerte. Veți izbuti, nu veți izbuti – nu importă. Importă un singur lucru: fiți și rămâneți totdeauna curați și sinceri. Forțarea voastră, chiar pierdută, va fi plăcută Celui în semnul căruia voi credeți. Vă aduceți aminte... Domnul sta și privea pe cei ce

puneau ofranda lor în corvana. Erau unii care dădeau mult, dar dădeau din prisosul lor și cu o inimă, pentru Domnul, străvezie ca apa... Și a venit și o săracă să-și dea bietul obol. Jertfa acesteia a fost cea mai primită! Sunteți numai la începutul carierei voastre... Aduceți jertfa voastră cu inima pe care Domnul a încununat-o cu preferința Lui!

1914

„LEIDEN DES JUNGEN WERTHERS“

Leiden des jungen Werthers. Într-o carte apărută anul acesta și foarte de laudă pentru bunele intențiuni ale autorului, am găsit povestită întrevederea de la Erfurt dintre Napoleon și Goethe. „În urmă, Napoleon aduse vorba despre *Werther* pe care se vede că-l studiasă temeinic. După diferite observări cu totul drepte, el îmi indică un oarecare pasaj și îmi zise: – De ce ai făcut așa? Aceasta nu se potrivește cu firea lucrurilor! Și Napoleon își susținu părerea cu o mare luciditate, intrând în multe detalii. Îl ascultai, păstrând în figură o expresiune senină și îi răspunsei cu un surâs vesel: – Cred că nimeni nu mi-a făcut până azi această critică, dar o găsesc foarte dreaptă și mărturisesc că în acest pasaj se află o știrbitură adusă adevărului. Însă, adăogai eu, se cuvine, poate, să iertăm pe poet atunci când, întrebuițând vreun artificiu greu de descoperit, ajunge prin aceasta la efecte pe cari n-ar fi putut să le atingă, pe calea simplă și firească. Împăratul păru că e mulțumit cu acest răspuns...”

Autorul meu zice mai departe: „S-au întrebat mulți care este acel loc din *Werther*, criticat de Napoleon. Niciodată, Goethe, care găsise foarte justă critica împăratului, n-a voit să dea în privința această explicări categorice. Zadarnice au fost întrebările pe cari i le-au făcut unul și altul. După o cercetare minuțioasă socotim că Napoleon a găsit o greșală în faptul că Goethe a legat disperarea și suicidul lui *Werther* în parte de ambiția lui dezamăgită și în parte de iubirea lui fără putință de îndeplinire. Napoleon ar fi voit ca singură o dragoste nenorocită să fie cauza morții eroului. De aci, cuvântul lui către Goethe: – Așa ceva nu e firesc. Ai slăbit în impresiunea cititorului ideea pe care și-o făcuse despre amorul imens al lui *Werther*” (Hippolyte Buffenoir, *De Marc-Aurèle à Napoléon*. Paris, Librăria Ambert).

Socotim la rândul nostru că Hippolyte Buffenoir n-are dreptate. Genialul împărat atrage atenția poetului asupra unui anumit pasaj din

Werther. În acel pasaj Goethe trecuse ușor pe lângă ceea ce este natural. Dacă Napoleon găsea nefiresc că *Werther* se sinucide parte din ambiție rănită, parte din dragoste nenorocită, n-ar fi putut să se refere la un știut pasaj. Doar ideea aceasta stăpânește toată jumătatea a doua a lui *Werther*. Al doilea, se poate foarte bine ca un om să se simtă chinuit de mai multe nenorociri și să voiască să-și pună capăt zilelor pentru suma lor întreagă. Napoleon s-a referit la o anumite pagină din *Werther* și pe ea a găsit-o inconformă cu natura. Răspunsul lui Goethe ne face să întrevădem că defectul găsit de extraordinarul împărat era un defect cu abilitate învăluit de arta poetului: „Am întrebuițat un artificiu ca să obțin un efect pe care nu l-aș fi putut atinge, rămânând în firesc“. Care o fi acea pagină surprinsă de istețimea lui Napoleon? Nu știu! Știu însă că Hippolyte Buffenoir n-a găsit-o.

La prima vedere, acest mic roman pe care l-a citit toată lumea pare descusut ca un jurnal scris la întâmplare. Spre sfârșit, se distramă și se risipește – atât de mult încât un editor milostiv îl adună, îl oblojește și-i dă drumul să umble în cărji. În realitate, romanul e bine calculat. Această înfățișare de jurnal (sau de scrisori adresate unui prieten care nu-ți răspunde niciodată) dă lui *Werther* o mare putere de intimitate și de adevăr. Impresiunea adeseori nimicitoare pe care a făcut-o și va face-o mai ales asupra sufletelor tinere se datorește acestei covârșitoare puteri de adevăr care trăiește în *Werther*. Acest roman te împresoară și te sugrumă de emoțiune ca iatacul, rochiile, măsuța cu lucrul de mână, vasele încă neatînse și cu flori acum uscate!... ale iubitei moarte de o săptămână. Se pare că într-adevăr toată drama din *Werther* este culeasă din hârtiile și din odaia unui sinucis din iubire. În parte așa și este; restul însă, se înțelege, se datorește geniului lui Goethe.

Acest roman, cu aparența unei corespondențe prinse pe apă, are o puternică și meșteșugită structură interioară. Drama din *Werther* este înfășurată în alte două drame. Lovitura care doboară pe erou este pregătită și justificată cu tărie. Mai întâi *Werther* are idei de suicid și e un apologet al suicidului, curând după ce a văzut pe Albert, adică după ce s-a încredințat că Lotte nu mai este a ei. Soarta lui *Werther* este pregătită, dacă nu chiar demonstrată, prin două pilde paralele, prin două nenorociri cu același înțeles. *Werther* cunoaște pe un om din popor, servitorul unei femei văduve și frumoase, îndrăgostit de stăpână-sa până la moarte, până la crimă. Într-o zi acest servitor e gonit din casa stăpânei mult iubite și un alt servitor îl înlocuiește. Când izgonitul prinde de veste că celălalt o să fie mai norocos ca el, fiindcă se șoptea despre o căsătorie cu stăpâna, nu mai stă la gânduri și injunghie pe

adversar. Prin urmare, iată o iubire care duce la crimă. Într-o zi de iarnă, *Werther* întâlnește pe țărmul Dillinului pe un sârman nebun care căuta... flori, pentru iubita lui. Fusese altădată un om cuminte, sârguincios funcționar, chiar în slujba tatălui Lottei, și se îndrăgostise de Lotte atât de greu încât căzuse în tristeță neagră, pe urmă în nebunie furioasă și acum era dement senin și iremediabil. Prin urmare, iată al doilea fel de iubire, acela care duce la nebunie. Mai este încă un fel, acela era să fie felul lui *Werther*. Aceste două drame cari înfășoară și asigură pe a lui *Werther* dau impresia acelor pereți îndoiți și întreiți cari asigură coprinsul lăzilor de bani, sau impresia acelor cutii închise una într-alta, ca să păstreze bine în cea din urmă un giuvaer de mare preț.

Goethe intercalează în *Werther* o traducere din Ossian. Intercalarea aceasta e foarte abilă și efectul ei este uimitor de puternic. *Werther* și Lotte se văd cea din urmă oară. Lotte îl roagă să-i citească ceva. Într-un sertar erau câteva cântece de Ossian, traduse chiar de *Werther*. Durerea celor doi amanți nu putea să fie mai bine însoțită decât de gemetele oceanului. Și cu jalea sufletelor lor se potrivea adânc jalea tumultuoasă și eroică din inspirația lui Ossian. Aceste cântece unde este vorba numai de ape mari, de vânători și de lupte între eroi, de iubiri fără de moarte, de morminte în cari Morar, Oscar, Fingal... se prăbușesc ca niște brazi, în prăpăstii, răsturnați de fulgerile cerului – aceste cântece sunt o orchestră ascunsă, care se aude în piesă la un moment foarte bine ales. Goethe cu claritățile lui stilistice, atât de primăvăratice, atât de clasice, poate că n-ar fi izbutit să lase peste sufletele eroilor lui și peste noi acea tragică și fumegândă impresiune din Ossian.

Cât timp *Werther* va fi citit și va emoționa – și acest timp va fi lung – tot atâta cititorul va fi curios să afle împrejurările în cari această carte a fost scrisă. Localitatea în care Goethe vede trăind pe eroii lui este orașelul Wetzlar. Acolo au și loc premisele reale din romanul lui Goethe. Wetzlar este la vreo 80 km. departe de Coblenz, la confluența râurilor Wetzbach și Dillin. Lotte din *Werther* se numea Lotte în realitate – Lotte Buff. Albert, logodnicul Lottei, era un oarecare Kestner, secretar de legație. „Kestner care era cu opt ani mai bătrân ca Goethe, era om deștept, dar rece și cam pedant. El avea cea mai neclintită încredere în Lotte și în amicul său Goethe... Este sigur că Goethe iubea pe logodnica prietenului său, dar știu să se stăpânească bărbătește și, în chip nobil, deși cu adâncă durere, se smulse de lângă ei, la 11 septembrie 1772, părăsind Wetzlarul și înapoiindu-se la Frankfurt... Poetul nu-și biruise cu totul pasiunea. În camera lui avea, în perete, silueta Lottei, convorbea cu ea în mintea lui, scria când lui Kestner, când Lottei și visând necontenit la fericitul sfert de an petrecut

cu ei la Wetzlar era dornic de revedere. Pe lângă aceasta, în Frankfurt nu se simțea deloc la largul lui, ba dimpotrivă, era atât de despărțit de lume și de Dumnezeu, încât în mijlocul plăcerilor vieții era cercetat de gândul suicidului. Atunci, află că tânărul Ierusalem, feciorul unui teolog cu vază din Braunschweig, care, tot ca secretar de legație, lucra-se cu Goethe în Wetzlar, s-a împușcat din dezgust de viață. Kestner, fără să aibă vreo bănuială, îi împrumutase arma de foc pe care Ierusalem i-o ceruse sub cuvânt că pleacă în călătorie. Ceea ce îl împinsese la suicid erau jignirea sentimentului de onoare și o dragoste neîmpărțită, chiar respinsă, către femeia unui funcționar din Wetzlar. Goethe fu zguduit până în adâncul sufletului de această noutate. În Ierusalem el văzu propria sa icoană, în iubita sinucigașului văzu icoana Lottei; își dădu seama unde era să ajungă dacă nu s-ar fi împotrivit ispitei la timpul convenit. Astfel, cele două principale caractere ale romanului stăteau înaintea lui“ (Robert Koenig, *Deutsche Literaturgeschichte*, pp. 434-435).

În anul următor, 1773, Goethe scrie pe *Werther* și anume în patru săptămâni. După tipărirea lui, autorul trimise Lottei un exemplar: „O, Lotte, cât mi-e de scumpă această cârtică! Îți vei da seama când vei citi-o și exemplarul acesta prețuiește pentru mine atât cât ar prețui dacă ar fi unic în lume. L-am sărutat de o sută de ori; l-am înfășurat în așa fel ca nimeni să nu-l atingă. Aș dori ca fiecare dintre voi să-l citească îndeosebi și fiecare să-mi scrie un cuvânt despre el“. Răspunsul lui Kestner fu destul de acru și nu putea fi altfel. În Italia, în Spania, în Franța, după publicarea acestei cărți, ar fi urmat un duel între autor și bărbatul Lottei, ori divorțul soților, ori te miri ce tragedie. Cumpăniții germani, însă, lăsară necazul să treacă și nu stricară deloc prietenia cu marele poet. Afară de aceasta, grabnica și larga celebritate a cărții, zgomotul asurzitor care se făcu în jurul ei, traducerea ei în toate limbile, sinuciderile *à la Werther*, cari urmară, avură asupra soților Kestner o firească înrăurire. Acești bravi burghezi se simțiră, în cele din urmă, foarte măguliți că numele lor e șoptit de toată lumea și că doamna Charlotte Kestner a putut, într-un moment, să subjuge atât de serios, dar și de nevinovat, inima genialului poet.

Werther, odată scris și tipărit, autorul se simți „ca după o spovedanie la duhovnic, din nou vesel și liber și cu drept la o nouă viață. Acest vechi medicament casnic îmi fusese de cel mai mare folos. Dar pe când eu mă simțeam ușor și limpezit, fiindcă prefăcusem realitatea în poezie, amicii mei făcură dimpotrivă și se rătăciră, prin faptul că se apucară să prefacă poezia în realitate, să pună romanul meu în acțiune și să se sinucidă. Și ceea ce la început se întâmplă între puțini, se

întâmplă după aceea în publicul cel mare. Astfel cârticica aceasta, care îmi folosise atât de mult, fu discreditată ca foarte vătămătoare“ (*Wahrheit und Dichtung*, cartea 13, pag. 200).

Goethe mai avu și alte neajunsuri de pe urma lui *Werther*. Acestea sunt, cum s-ar zice, riscurile și primejdiile meseriei. Operele scrise cu sinceritate și cu forță vor trece totdeauna prin cugetele cititorilor ca un duh de vijelie prin lanurile coapte. Criticii, moralistii, filosofii..., acești respectabili păzitori ai holdelor noastre sufletești, vor fi totdeauna neputincioși față cu furtunile dezlănțuite într-o inimă de poet și deci într-o operă de artă. Cam ce poate paznicul de holde, cu toiagul lui bun pentru vițe, în fața unei furtuni, tot atât și moralistul critic, în fața lui *Werther* și a altor furtuni de același fel. „Pe când lucram la *Werther*, nu-mi era necunoscut norocul acelui artist de odinioară căruia îi fusese dat să modeleze o Venere după mai multe frumuseți. Așa îmi luai și eu libertate să plăsmuiesc pe Lotte din făptura și însușirile mai multor copii frumoși, deși liniile principale erau luate de la cel mai iubit. De aceea, cercetătorii cărții puteau să găsească asemănări cu mai multe femei și uneia sau alteia din acestea nu îi era cu totul indiferent să treacă de adevărata Lotte. Aceste mai multe Lotte, însă, îmi pricinuiră un chin nesfârșit, pentru că oricine mă întâlnea voia hotărât să știe unde sălășluiește adevărata Lotte“ (*W. & D.*, cartea 13, pp. 208-209). Deci, alte necazuri profesionale, dar ceva mai temperate, căci oricât de supărător ar fi uneori acest soi de curiozitate din partea cititorilor, mai rămâne loc și pentru oarecari petrecere și măgulire pentru autor.

După publicarea lui *Werther*, patima lui Goethe se stinse cu totul. Alte femei, alte iubiri și alte opere așteptau pe poet, în calea lui din ce în ce mai dominantă și mai luminoasă. Soții Kestner avură mi se pare vreo 12 copii. Kestner muri în anul 1800, după o fericită căsnicie de peste un sfert de veac. Dar ce alt decât mormântul poate să mulțumească și să împace deplin inima omenească! Lotte Kestner, subț cununiile nunții ei de argint, nu uitase încă, nu putea să uite pe frumosul ei suspinător de altădată, astăzi de toți sărbătoritul Goethe. În anul 1816, adică la vârsta de vreo 64 ani și după o văduvie de 16, Lotte dori să vadă încă o dată pe autorul lui *Werther*. Se zice – detaliu naiv și mult atingător – că Charlotte Kestner se îmbracă și apăru lui Goethe în portul Lottei Buff de acum 43 de ani! Dar, vai, era prea târziu, atât de târziu că se vestejiseră chiar și părerile de rău, în inima poetului!

Charlotte Kestner muri în anul 1827, cel puțin cu ideea că Lotte din *Werther* este ea întreagă. Mărturisirea de mai sus a lui Goethe, însă, cum că Lotte a lui este, ca Venerea antică, luată după mai multe frumuseți, era adevărată. „Ceea ce soții Kestner n-au știut și n-au aflat

niciodată este următorul lucru dat pe față întâia oară la 1879, prin publicarea scrisorilor lui Goethe din anii 1773-1775 către Sophia von Laroche, anume că în partea a doua a lui *Werther*, unde Lotte apare ca soția lui Albert, modelul nu mai este Charlotte Buff, ci Maximiliana Brentano, din Frankfurt, prima fiică a Sophiei! Și tot de la Maximiliana Brentano sunt și ochii cei negri ai Lottei, pe cari, firește, eroina îi are și în partea întâia și în partea a doua a romanului..." (Robert Koenig, *Deutsche Litteraturgeschichte*, p. 438).

Cu toate acestea!... Cu tot nedescurcatul acestor suflete de artiști, cu tot nedescurcatul sensibilității și al iubirilor lor, ne va fi de-a pururi farmec să întrevădem pe Eleonora d'Este în oglinda inspirației lui Torquato Tasso, sau pe Fornarina în Madonele lui Rafael! Și rămâne în veci adevărat, pentru iubita oricărui artist mare, aceea ce Corneille, bătrân, scria tinerei și frumoasei comediane – la Du Parc:

Chez cette race nouvelle
Où j'aurai quelque crédit
Vous ne passerez pour belle-
Qu'autant que je l'aurai dit!

1914

„NEVESTELE LUI MOȘ DOROGAN“

E o broșură de vreo treizeci de pagini, editată de Biblioteca „Germinal“ și scrisă de Ion C. Vissarion. O știam printre cărțile mele, dar am lăsat-o, luni întregi, în raftul prăfuit. În vremea aceasta am ajuns să-l cunosc pe autor. La început, îl întâlneam prin redacții, în lumea atât de amestecată și de tranzitorie a ziariștilor. „Te uiți la băiatul ăsta? E țaran autentic, dintr-o comună din județul Dâmbovița. E înșurat, are copii, nevastă, locuri la câmp... Dar diavolul nu-l lasă în pace. I-a dat neastâmpărul și pofta scrisului. Scrie lucruri interesante... Ia să-l urmărești“... M-am uitat la el cu simpatie. Din înfățișarea lui timidă, mi-au rămas, în amintire, ochii lui neodihniți și de un verde turbure. L-am întâlnit de atunci adesea, cu crescândă apropiere sufletească. Îl urmăream prin ziare și reviste. Totdeauna în paginile lui – ca în niște crosne neobișnuite de ramuri și de ierburi – găseam, pe lângă pământ, țepi și uscături, și flori nebănuite, mari și minunate. Și numai un intim și dăruit cunoscător al sufletului, al graiului și al frumuseților câmpiei putuse să le adune.

M-am născut și am crescut între țărani. Vissarion, cu lumea lui de amintiri și de experiență de la sat și din ogoare, din pădure și din luncă, din cârciumă și de la șezători, îmi readuce, ca nimeni altul dintre scriitorii noștri, sub ochi și în inimă, lucruri de acum un sfert de veac. Acest nou povestitor al durerilor și al traiului țărănimii crește și va crește pe zi ce trece în luarea-aminte a celor ce vorbesc și citesc limba românească. Nu știu dacă până azi s-a ocupat cineva de el, fie în bine, fie în rău. Sunt sigur, însă, că în viitor va da multora de vorbă. Încep eu șirul. Vissarion nu se va supăra când va găsi *Nevestele lui moș Dorogan* printre tomurile mele brăcuite. Impresiile simpatice și largi nu sunt numaidacă monopolul criticilor de meserie.

Mi se pare că între Vissarion, care scrie despre oameni și traiul de la țară, și alți tovarăși mai vechi și mai noi care au scris tot despre țărani și traiul lor, este o deosebire vrednică de subliniat. Scriitorii de talent (numai pe aceștia îi am în vedere), cari au zugrăvit câmpiile și pe ostenitorii de pe ele, când au început să scrie nu mai trăiau la țară, ci veniseră la oraș. Ei se stabiliseră între noi, erau boieri (funcționari, profesori...), se îmbrăcau și trăiau ca la oraș. Satul și câmpiile erau acum trecutul. Unii dintre acești scriitori, e drept s-o spunem, nu erau țărani decât pentru că se născuseră și copilăriseră la țară; în realitate ei erau copiii proprietarului, arendașului, subprefectului etc. Acești scriitori plecaseră din sat cam pe la zece-doisprezece ani, adică după terminarea claselor primare. Urmaseră liceul, facultatea... și veniseră, aproape regulat, să-și petreacă vacanțele în satul natal.

Vissarion se deosebește de toți aceștia.

El s-a născut la țară, a învățat numai școala elementară, s-a căsătorit la optsprezece ani, are o droaie de copii, o casă țărănească neaoșă, care plesnește de mulțimea stăpânilor, are *pământ de zestre* și e printre mijlocași, adică are după ce bea apă, dar nu stă în rând cu cei cu sute de pogoane. Cu ce a trăit el până când a izbutit să frângă indiferența noastră și să înceapă să strecoare ziarelor și revistelor – pe un preț destul de slab – proza lui? A avut fel de fel de meserii: a fost notar, perceptor, agent sanitar, a fost și cârciumar, firește, însă totdeauna cu zero profit, fiindcă Vissarion s-a născut poet și poet o să moară.

Deși n-a învățat decât școala primară, acest necăjit copil al satului a citit cu turbare tot ce i-a căzut în mână.

Vorbește mai frumos ca mulți orășeni, și ai crede, când stai să-l ascuți, că are măcar licența în drept. Cu cât îl cunosc mai de aproape cu atât mi se pare mai interesant. Mărturisesc că, întâlnind pe Vissarion și scrierile lui, mi-am zis: iată, în sfârșit, un adevărat cunoscător al oamenilor și al lucrurilor de la țară! Dar am căutat să analizez și să

drămuiesc impresiunea mea. De ce mi se pare mie că Vissarion descrie mai adevărat și mai întocmai pe țărani noștri decât ceilalți cari au încercat același lucru (lăsându-l la o parte pe de-a pururi pomenitul Creangă)? Pentru că țărani printre care am trăit eu, până la doisprezece ani, semănau aidoma cu ai lui Vissarion. Se prea poate ca țărănimea din Muntenia să se deosebească mult de cea din Moldova. Vissarion e din Dâmbovița, și anume de prin marginea-i de miazăzi; eu sunt din Teleorman. Țărani cari apar, în puternicile viziuni ale lui Vissarion, parcă sunt de la noi. Iată, mi-am zis eu, ce mă face să găsesc că Vissarion zugrăvește pe țărani ca nimeni altul.

Și cu toate acestea uneori Vissarion ni se pare pe cât colo romantic! Scrie uneori unele bucați, ori cel puțin pune, în unele bucați, pe țărani să vorbească astfel, încât te întreb: dar ce fel de țărani sunt ăștia care au sentimente atât de onduloase, atât de susținute și de bine exprimate? L-am întrebat, deunăzi, cu prilejul unei nuvele pe care i-o respinseseră colegii mei dintr-o redacție literară, tocmai fiindcă li se păruse întrecută și romantică – l-am întrebat familiar și frățește; cum vorbesc eu cu el:

– Bine, măi Vissarioane, ce fel de țărancă e aia a ta, care îndrugă pe nerăsuflăte patruzeci de pagini, face versuri când vorbește și-și spune povestea și obida, de parcă le citește de pe carte?

Vissarion mi-a răspuns cam înțepat, dar – cine știe – poate cu dreptate:

– Voi, ciocoi! ăștia care faceți literatură românească, vă mirați și nu vă vine a crede când auziți din gura omului de la țară un grai ceva mai curgător și mai sufletesc. Cunoașteți rău pe țărani! Țărani voștri ori de-abia bălbăiesc, ori sunt niște haiduci internaționali. Nota justă și adâncă vă lipsește. Lăsați pe Vissarion să vă zugrăvească pe țărani, că nu degeaba a fost el cârciumar și perceptor!

Mai zilele trecute, a venit la mine și mi-a citit o piesă în patru acte; *Fiul întunerului*. L-am ascultat cu crescândă emoțiune. Într-un sat din părțile noastre, țâșnesc din pivnițele lui Lache izvoarele basamacului otrăvit. Câțiva țărani mai aprigi și mai meșteri decât ceilalți au adunat cu vicleșug sute de pogoane, sunt stăpâni pe situație, au încrederea celor mari și împing, la alegerile comunale, pe consătenii lor spre adăpătorile lui Lache. Tipuri fioroase trec pe dinaintea noastră, în atmosfera violacee a cârciumii asazine. O conștiință dreaptă și apostolică se ridică între țărani și propovăduiește împotrivirea electorală. E un tânăr care încă nu are 20 de ani, dar care e o minte luminoasă, o inimă plină de dragoste de oameni, un profet și un poet. Dar e aproape singur! Proprietarul, chiaburii satului, preotul paroh sunt împotriva lui. Dușmanit și înconjurat de atâtea neînvins obstacole cum este, Ion

Trupeanu ne apare cufundat și pierdut, ca într-o prăpastie. Și atențiunea Didonei, fiica proprietarului, trece peste fruntea lui ca o rază rătăcită până în fundul prăpastiei. Ion Trupeanu e pierdut. Primarul și jandarmii din comună îl implică, bun, nevinovat, într-o hoție oarecare și-l duc legat cot la cot înaintea d-lui prefect, care știa de faima de instigator și care se găsea tocmai în casele amicului său, proprietarul, la logodna Didonei.

Fiecare act e plin de viață, dureroasă, brutală, așa cum este viața din satele noastre. Din nefericire, însă, piesa nu are unitate. Actele nu se îmbucă unul într-altul, nu se cer unul pe altul și mașinăria stă pe loc. Nu m-am mirat. Vissarion n-a văzut până acum nici o piesă bună și nici o piesă clasică!

Putea să le studieze din cărți, dar cărțile costă parale și Vissarion e un biet țopârlan cu zece pogoane de pământ. Franțuzește nu știe până acum, fiindcă la ei în sat se vorbește numai românește. Și totuși, stau și admir cât de puternică și de felurită e vloga țărânimii noastre, când, de sub atâtea straturi de ignoranță, de mizerie și de gunoi administrativ, a putut să împungă și să sară, până la grădina boierilor, acest viguros izvor care e talentul lui Vissarion. Cât s-a luptat omul ăsta ca să ajungem azi să-i știm de nume! Câte târcoale deznădăjduite n-a dat el redacțiilor și oamenilor noștri cu vază literară! Câte poteci de vulpe bate el, aici în București, până să scoată câțiva franci de la un ziar, de la o revistă, pentru paginile lui scrise acasă, în crucea nopții, când cei șase copii dorm de jur-împrejur? Și ce ar ieși din copiii poporului nostru când atâtea piedici infernale nu i-ar opri și poticni în drumul spre lumină! Și câți Vissarioni, ca ăsta, n-or muri și n-or fi murit de meningită, de lingoare, de pelagră, de sifilis și de lanțurile purtate în fundul ocnei!

Nevestele lui moș Dorogan e o poveste plină de suspine și cam nevinovată, în care moș Dorogan își recheamă viața-i de cioban și cele câteva neveste din tinerețe. E o istorie naivă și atrăgătoare. Așa trăiau părinții noștri, pe pământul încă nemăsurat cu centimetrul, plin de păduri întinse, plin de livezi cu iarbă naltă până la piept, plin de voie bună și de belșug!

– Știi bine, măi Vissarioane?

– Știu foarte bine!

Cum să-l contrazic, cum să-l fac să admire timpurile noi, când în inima lui s-au depus, ca niște cristale, desfătatele amintiri ale bătrânilor? Și moș Dorogan își aduce aminte de vremurile cari nu mai sunt și de nevestele lui cari nu vor mai întineri! Moșul nostru n-a fost

moralist, ba a mers, de felul lui, cam razna de morală. Cine știa, pe atunci, ce însemnează acest cuvânt modern! Lui moș Dorogan îi pare rău că a îmbătrânit, își recheamă iubitele cu o clarissimă putere de viziune și vezi – incult și amoral cum este – ne ridică până în sferile suavei păreri de rău. Ne pare rău că tinerețea trece și că frumusețea nu ne aparține decât o clipă, iar dorul după ea o veșnicie!

Și moș Dorogan ăsta din Costești crește mare-mare... Și faima lui ajunge să se înfrățescă, în depărtarea cugetului nostru, cu ilustre fantome din scriitorii străini – despre cari moș Dorogan n-are nici o idee, cum n-au nici privighetorile despre Beethoven.

1914

AMICUL MEU TUDOR ARGHEZI

Sunt aproape nouăsprezece ani de când ne cunoaștem și ne stimăm. Am dat mâna puternic, sufletește, cu prilejul unei călătorii, pe jos, până la Mănăstirea Căldărușani, în niște împrejurări neobișnuite și neșterse. Ne-am legat prieteni și am rămas prieteni de-a lungul anilor aducători de prefaceri și de ruine, de-a lungul inegalităților și surprinderilor vieții. Prietenia noastră era întărită și sporită prin faptul că făceam parte amândoi dintr-o confrăție sufletească mai largă, multă vreme puternică, nici astăzi desființată. Ne întâlneam – pe băncile liceului, pe aleile Șoselei Kiseleff, prin coloanele revistelor de o zi – câțiva visători, câțiva poeți, câțiva copii ciudați. Unul dintre ei era Armand Șarenga, despre care am scris cândva o pagină de rechemare. Un altul era și este amicul de totdeauna, poetul V. Demetrius. Al treilea era și este iubitul meu văr, N. D. Cocea. Voi cere într-o zi, acestor scumpi tovarăși – eu, care eram secretarul sufletesc al confrăției – îngăduiala să-mi aduc aminte de acele zile, destul de depărtate, ascunse multă vreme în sufletele noastre, ca sămânța sub brazdă, dar azi din ce în ce mai biruitoare și mai fertile.

Ne lega cultul poeziei și al libertății impresiilor noastre. Va fi clar, într-o zi, că nici Arghezi, nici Cocea, nici ceilalți n-au cântat la strana nici unui pontifice literar, n-au făcut parte din nici un cenaclu profitabil și au crescut cum au putut, fără să-i știe nimeni. Așa se face că acești scriitori n-au acte de stare civilă literară! S-a pomenit lumea cu ei, așa,

deodată. De unde vin, ai cui sunt, ce magiștri îi patronează – haos complet. Nici unul dintre ceilalți scriitori, azi în viață și mai tineri, n-au avut parte de o așa soartă vitregă. Fiecare dintre ei posedă, în dosarul actelor de valoare, câteva recunoașteri, câteva consacărări, garantate și iscalite de autoritățile în drept.

Ne lega farmecul prieteniei tănuite și încrederea în negreșitele noastre destine viitoare. Ani de-a rândul, deși risipiți de nevoile vieții, deși vădit luați peste picior de soarta ironică, noi am continuat să ne întâlnim și să fim convinși că într-o zi vom face lumea să vorbească de noi. Dintre noi toți, cel mai încercat a fost Arghezi. De la 1899 până dincoace de 1910, viața lui a fost o luptă înăbușită și crâncenă cu cele mai felurite și mai bizare adversități. Într-o zi am pornit amândoi în pas egal, solemn, pe un drum cutezător și splendid, el spre Thebaida, eu spre Școala din Alexandria. Dar eram niște copii pe care realitățile vieții trebuia să ne dascălească dureros, pe bietul Arghezi îndeosebi. Nu pot să-mi aduc aminte de aceste vremuri fără un fior de regret. A fost un șir de ani când acest om, de excepțională forță sufletească, a făcut parte din lumea noastră eclesiastică și această lume a dormit pe el, cu nepăsare, ca pe o pernă de câlți! Suferințe mari și fără număr au împins pe amicul meu afară din cărarea eroismului creștinesc.

Șase ani Arghezi a trăit departe de pământul românesc, prin Elveția, prin Franța, într-o sărăcie strălucită. Odissea lui în acest timp îmi este vag cunoscută; poate că într-o zi el va povesti-o nepoților noștri. L-am regăsit neschimbat, același cu el însuși. Și, lucru minunat, ne-am întâlnit tot acolo de unde plecasem, adică la izvoarele poeziei și ale dragostei de libertatea noastră sufletească.

O mărturisesc, ne deosebim profund unul de altul: el e gros, eu sunt subțire; el e carnivor, eu sunt semivegetarian; el fumează, eu n-am fumat niciodată... Dar ne asemănăm într-un punct capital: iubim frumusețea și pe cei ce pot ca s-o redea. El e un temperament războinic, urgent și agresiv; eu iubesc mai mult pacea decât războiul... Ca în toate lucrurile vieții, însă, numai sufletul e acela care dă cheia situațiilor și hotărăște. Tot ce crede, scrie, luptă și proclamă Arghezi (având ori nu cu el dreptatea) pogoară dintr-o convingere năprasnică. Polemica lui pornește cu sinceritatea unui cal de bătaie. Arghezi se războiește din temperament și pentru niște cauze care stau, în sufletu-i, sfinte ca mormântul Domnului în sufletul cavalerilor cruciați. Luptele literare și politice ale lui Arghezi, timp de câțiva ani, prin revista *Facla*, prin ziarul *Seara*, au tras viguros în preajmă-i un cerc din ce în ce mai larg, de admirație, de glorie, dar și de teamă. Nimic nu poate să încovoie

sufletul lui Arghezi în favoarea cuiva decât convingerea lui, sinceră și tare, că acesta e un om de caracter sau de talent, de onoare sau de merit. Arghezi nu are ezitățile și impreciziunile pe care le avem noi, ceilalți, cu prietenul fără talent sau cu omul fără suflet. Această cutezanță, această frumoasă libertate îl fac, pe cât de primejdios și de temut, pe atât de unic și de apreciat – mai ales de aceia care nu au cu el nici în clin nici în mănecă.

Vorbesc de polemistul Arghezi. Eu unul pun deasupra lui pe poetul Arghezi și poate că în viitor îmi va fi dat să-l reîntâlnesc. Deocamdată, față cu ceea ce scrie azi Arghezi, față cu atâta material războinic, trântit în templul așteptărilor mele de altădată, eu mă aflu în situația bătrânilor Atenei față cu Partenonul, prefăcut în arsenal de nu știu ce căpetenie militară din istoria elină ulterioară. Și când revăd, pe ici, pe colea, câte ceva din frizele începute, dorul și regretul meu sunt și mai mari:

Cum te găsești, ușoară zburătoare,
Zăcând aci pe-o margine de drum
Și nu dormind într-un polen de floare
Învăluită-n aur și parfum?

Voind s-aduci comoara ta de ceară
Te prăbușiși din drumul cel înalt.
Cine-o să vie trupul tău de-afară
Să-l caute și-n jur să-i sufle cald?

Cu aripa-n țărână și în vis,
Strânge la piept comoara ta deplină.
Cât te iubesc, frumoasa mea albină,
Că sarcina chemării te-a ucis!

Ne înfățișăm azi, alături, în fruntea revistei *Cronica*. Tovărășia aceasta va părea unora curioasă. Unii cititori ai lui Arghezi vor găsi că paginile mele miros prea mult a biserică. Unii cititori ai mei vor găsi că nu-mi stă bine alături de Arghezi. Și unii și alții, de vor avea bunăvoință, se vor dumiri curând. Nu e vorba să împăcăm ori să amețim apucăturile și convingerile noastre. Suntem prea sinceri ca să ne amăgim cu o așa iluziune. Rămânem fiecare așa cum suntem.

Tovărășia noastră joacă pe o singură țâțână: să spunem din toată inima și cât mai frumos ceea ce gândim. Ne susține încrederea imensă pe care o avem unul într-altul că nu putem minți nici nouă, nici celorlalți. Și prin acest spațiu, în gratia de fier a certitudinii – despărțitoare, în alte privințe – se pot cuprinde viguros două mâini muncitoare!

1915

194

„BRAND“

Într-o zi depărtată din anii de liceu, am citit, întâia oară, opera marelui norvegian, dar o uitasem cu totul și am primit-o, din mâinile tale, acum o lună, ca pe un lucru nou. Am păstrat-o cu scumpătate și într-o seară – când prin geamurile unui compartiment gol, de vagon, trecea visul fugar și, pe ici, pe colo, alb al câmpiilor cenușii – am început s-o citesc. Am isprăvit-o a doua zi, în cercul plin de perspectivă și de vis al dealurilor din jurul Iașilor.

Lectura aceasta persistă și azi în amintirea mea, ca un profil de munte, pe care drumul în orele și în zilele de atunci trecute n-a putut să-l aștearnă. Iar certitudinea că mâna și ochii tăi au urmărit cu farmec, cu emoție, aceste pagini, aceste oglinzi în cari se zvârcolesc fulgere, îmi va fi statornic farmec și emoție.

M-am oprit lung la rândurile, la pasagiile subliniate de mâna ta, cu aceeași nuanță sufletească cu care ne oprim lângă floarea privită lung de aceea ce ne este dragă. Le-am admirat și eu, le-am iubit și eu, am respirat și eu parfumul lor! Și fiindcă te-ai oprit în dreptul lor mai mult decât aiurea, am pus naintea minții mele acele idei subliniate și am căutat să luminez cu ele gândurile, dorurile, preferințele tale. Ai subliniat: *Voința e aceea care dă libertate sau ucide*. Ai subliniat: *Ca să îmbrățișeze toate ființele, un suflet trebuie, mai întâi, să iubească pe una dintre ele*. Ai mai subliniat: *În taină, când durerea mi-era mai mare, am mușcat adesea limba aceasta ascuțită spre a pedepsi, și aceste brațe, ridicate să lovească, ar fi voit să se unească într-o caldă îmbrățișare*. Apoi acest cuvânt minunat și adânc:

AGNES: O, visam; acum m-am deșteptat.

BRAND: *Sunt lațuri în vis...*

Și alte idei și alte expresii puternice și izbitoare pe cari le-ai subliniat. Aș fi voit să cobor, din aceste gânduri cari te-au impresionat mai mult, deci cari sufletește ți s-au potrivit cu deosebire, până la rădăcioarele de convingere și de adevăru, de amintire și de suferință din inima ta. Și ca într-un câmp imens și alb – alb ca în zilele celui mai norvegian ianuarie – ca într-un câmp plin de nea, în care aș fi avut mereu înaintea ochilor, în zăpadă, urmele tale de păpușă, m-am afundat și m-am pierdut în opera lui Ibsen.

Cât e de spațioasă, cât de sufletească și de zguduitoare! Deocamdată, spun drept, figurile și personagiile ei simbolice (Gerd, Vulturul de pe Vârful Negru, Biserica de Gheață, Biserica cea Veche, Biserica cea Nouă) mi s-au părut niște idoli prea reci și fără viață. Dar cu cât citeam

195

mai mult, cu atât mirarea și încordarea mea sufletească erau mai mari. Acest ținut înghețat – plin de piscuri troienite și de văi în cari moartea doarme sub câțiva stânjini de omăt, plin de pumnalele pe cari oceanul le înfige adânc în țărni, plin de ceață și de simboluri grele – e întreg viu, deodată, e cald ca inima și ca focul și e aprig ca bătăile inimei și ca visul! Acei idoli, cari la început par de piatră și morți, ca sculpturile templului din Karnak, te zguduie deodată cu impresia că se mișcă și sunt vii. Așa se face că, la urmă, auzi cu Brand cum fâlfâie Vulturul din preajma Bisericii de Gheață și ești halucinat ca Gerd, când descărcă arma în pasărea vedeniilor ei și dă rămă avalanșa peste ea și peste Brand. Dar ce nebunie plină de înțeles e nebunia Gerdei! E poate o nebunie prea sistematică și superioară. Gerd, nebuna, stă mai sus, cu vedeniile și cu apocalipsa sufletului ei întunecat, decât toți ceilalți oameni teferi din jurul ei. Sistem și intențiune, calcul și simbol sunt pretutindeni în acest poem dramatic. Și poate de aci pornește acea impresiune de răceală pe care o ai când începi să-l citești.

Fiordul tresare de viață, cununa ghețurilor eterne se preface în cunună de jar și icoanele respiră! Dar e un noroc special al lui Ibsen că aceste icoane nu vor spune niciodată articulat, definitiv, cum le cheamă și ce vor. Ele sunt vii, dar stau departe, și o muzică cerească pogoară pe altare de aur și de azur și îmbracă în mii de rezonanțe și de înțelesuri via catedrală a lui Ibsen. Dar gonind toate aceste strălucite miragii ale sufletului și ale țărniului scandinav, ce-ai putea să zici că este Brand, cu niște cuvinte obișnuite și rezumative?

„Brand, dându-se jos printre oameni, însemnează ideea care ajunge acțiune și care suferă încercările puse înainte-i de realitate. Cele mai temute din aceste încercări vin, netăgăduit, din sentimentele pe cari viața le face să se nască în însăși inima idealistului. Îndată ce Brand cunoaște simțimintele omenești, *ideea* e în primejdie să se scufunde și s-ar scufunda dacă Gerd, mesagera înălțimilor, n-ar veni s-o mântuiască, sfărâmând fericirea pământescă a apostolului“ (Prefața contelui Prozor).

Iată, mi se pare, o caracterizare scurtă și fericită. Brand coboară între oameni, Brand e preot, dar e cel mai norvegian dintre norvegieni, inimă de silex și de gheață, cu tot focul care doarme în silex și cu toate fulgerile pe cari lumina le deșteaptă din gheață. El a înțeles și iubește pe Dumnezeu din *Vecchiul Testament*, pe Dumnezeu al justiției înfricoșate. Pentru el și pentru cauza lui, acest Dumnezeu voiește și cere *ori totul ori nimic*. Cerul e inaccesibil, ca în legea cea veche. Nici o scară de îndurare n-a pogorât de acolo pentru noi păcătoșii. Nici un *compromis* n-a avut loc între cer și pământ. Christos n-a ridicat pe

Cruce nimic din povara care ne încovoie și ne strivește. El n-are milă, nu ajută, nu scade din datoria noastră și nu pune de la el acolo unde noi nu mai avem. El vrea totul sau nimic! El trece peste noi, el coboară, peste infinita noastră mizerie, plin de strălucire și înghețat, ca soarele Norvegiei peste fiorduri și peste zăpezile eterne! Brand e în stare să-și despice inima în două și și-o despică într-adevăr, pentru Dumnezeu, pentru datorie (căci nu pot să zic: pentru aproapele) dar din ea nu curge nici o picătură de sânge.

Brand lasă pe mamă-sa să moară fără mângâierile *Evangeliei*, fiindcă mamă-sa, în ora ei din urmă, n-a putut să-și smulgă sufletul cu totul dragostei de cele pământești. Brand sacrifică – mai mult decât Avraam pe Isac – pe micul Alf, copilul său, datoriei aspre și rectiline. Brand stoarce inima soției sale Agnes cu o mână de fier, o face să dea săracilor toate lucrurile rămase – și atât de scumpe bieteii mame! – de pe urma lui Alf. Toate! toate! până și bonețica udată de lacrimile mamei și de sudorile agoniei copilului! Sângeroasă caritate! exagerată și de prisos! Agnes coboară în mormânt, după Alf. Dumnezeu lui Brand o cere și pe ea, *Dumnezeul care omoară pe cine L-a văzut!* Și actul IV se termină cu aceste cuvinte cari îngheață inima:

„Fii tare până la urmă, suflete! Biruința biruințelor este să pierzi totul. A pierde totul fuse câștigul tău. Nu stăpânești de-a pururi decât aceea ce ai pierdut.“

Nu! Dumnezeu lui Brand nu e Dumnezeu nostru! Nu-l recunoaștem și-l respingem. Dumnezeu nostru este Iisus Christos. Grația lui, infinită și dată gratis, umple cerul și pământul. Altfel, toată venirea lui în lume și toată opera Răscumpărării rămân fără de înțeles. Altfel, această dumnezeiască și fericită ipotecă asupra labirintului păcatelor noastre se desființează, în folosul disperării și al Diavolului. În fond, nu gândește și Ibsen tot așa? Cuvântul care încheie poemul său dramatic proclamă că: *Dumnezeu este dragoste*.

Dacă, însă, nu înțelegem și nu primim pe Brand teologul, primim și iubim pe Brand idealistul. În privința aceasta, Brand e reprezentativ. Face parte din familia celor destinați prăpăstiei sau avalanșei. Între el și bunul-simț comun toate punțile sunt rupte. Convorbirea din actul V, dintre Brand și Decanul Pastorilor (adică ciocnirile dintre acest cap de fier care este Brand și ciocanele înțelepciunii practice curente) este neprețuită! „Nimeni nu triumfă, dacă nu este din epoca lui. Te uită la artă, te uită la poezie. Disprețuiesc ele oare legile vremii noastre?... Și de ce nu le disprețuiesc? În virtutea fireștei legi care cere să te conformezi nevoilor țării tale. Trebuie ca fiecare să-și domolească temperamentul, să nu se ridice peste nivelul celorlalți, să nu se azvârle

înainte, ci dimpotrivă să se șteargă în mulțime. Trăim, cum zice primarul, într-un secol umanitar. Inspirându-te din spiritul secolului, vei ajunge la lucruri mari. Dar pentru aceasta, trebuie să pilești toate unghiurile, să retezi crengile răzlețe, să te faci neted ca ceilalți și să n-o iei niciodată pe drumuri neumblate; numai atunci opera d-tale va fi durabilă.“

Lección de prisos! lecție pierdută! și pentru Brand și pentru toți aceia cari s-au născut sub steaua lui cea rea! Brand gândește: „Ce dreptate avea! ce groaznică dreptate avea! și cu toate acestea ce gol spăimântător în cuvintele lui!“ Ceea ce însemnează că boala din fire e fără leac.

Brand e sortit pieirei. Logica ori seriozitatea faptei lui Brand, când târăște în munții prăpăstioși și înghețați pe bietul norod, ar fi șubrede, dacă fapta aceasta n-ar trebui luată într-un înțeles înalt simbolic. Brand trebuie să moară. S-ar putea spune despre ideal ca despre Iehova: Cine a văzut pe Iehova, trebuie să moară!

Și Brand moare, zdrobit de ideal, de duhul împotrivirii acestei lumi, de avalanșa smulsă din repaos, prin focul de pușcă tras de Gerd... (nu trebuie să știm prea limpede) dar moare frumos! O, dacă am putea muri totdeauna atunci când trebuie, atunci când nu mai avem altceva mai frumos și mai bun de făcut!... Brand nu moare singur. Agnes, soția lui, doarme în vale alături de Alf. Dar Gerd, mesagera înălțimilor, e lângă Brand. Și dacă e ori nu o mângâiere un trist tovarăș în ora grea a morții, este fără îndoială cea din urmă fericire iertată unui om – să moară împreună cu aceea care-i este dureroasa trimisă a Idealului!

1915

DIN CAIETUL SĂPTĂMĂNEI [I]

Fiindcă nu suntem elevii lui Schopenhauer și nu urâm viața – deși prea devotați nu fi suntem – privim cu simpatie șezătorile literare. E un fenomen care se multiplică pe planurile vieții noastre culturale și care deșteaptă din ce în ce mai mult interesul societății românești. Se țin șezători literare la Palat, se țin în saloanele cele mai distinse din București și se țin și în smeritele săli de întrunire ale Cooperativelor și ale Băncilor sătești. Se poate spune despre aceste șezători și bine și rău, dar se poate spune mai mult bine. Ele sunt un semn mai mult de solidaritate între noi și de mai caldă circulație sufletească în ființa

noastră socială. Am luat parte la mai multe șezători și pot să fac asupra lor câteva observații.

S-ar părea, la prima vedere, că aceste șezători au asupra celor ce stau și ascultă o influență răsturnătoare de valori. Sunt două lucruri cu totul deosebite a scrie cu talent și a zice cu talent. Un scriitor mare poate să fie un rostitor nesuferit și bâlbâit, după cum un actor sau un avocat abil poate să fie o nulitate literară. Și aici începe încurcătura. Sunt scriitori de talent cari citesc rău sau mediocru și ale căror bucăți rămân pentru auditor acoperite și neînțelese. Dimpotrivă, sunt scriitori cu valoare secundară cari au organ frumos, îndrăzneală, meșteșugul de a zice... și cari fac, la rampă, să scânteieze ca veritabile pietre prețioase, sticlăria lor literară. Acesta e un neajuns care indispuce pe unii scriitori și-i face să urască șezătorile literare. Mi se pare că mult regretatul Anghel era printre aceștia. Dar cei păgubiți într-adevăr sunt cei veniți să asculte. Auditorul, de obicei, nu prea cunoaște bucata care i se citește și pentru el rămâne talent literar, talentul de a zice al autorului. Dar acest neajuns e corectat în multe feluri și trebuie să trecem peste el. E o compensație a providenței dacă scriitorul mediocru are darul elocuțiunii. Și apoi spunerea frumoasă este stimulentă și educativă. Scriitorii cu talent trebuie să-și dea osteneala, prin deprindere neîncetată, să învețe și ei să citească. Slabele lor succese de la rampă nu trebuie să-i impresioneze. Ce au scris cu talent (dacă este talent) rămâne mai presus de fumăria și de pâlăiala unei seri de audiție.

Din fericire, darul citirii frumoase și pătrunzătoare îl au și unii din scriitorii de valoare. Amicul Pătrășcanu nu citește impecabil. Citește într-un chip special și cântător, dar cine poate să reziste umorului lecturei sale! Pătrășcanu are, la șezători, succese mari și meritate. Am auzit într-o zi, la o șezătoare literară intimă, pe d-l I. Al. Brătescu-Voinești. Citea minunata-i nuvelă *Călătorului îi șade bine cu drumul*. Ne-a lăsat o amintire prețioasă și luminoasă, ca un diamant.

Am auzit, acum în urmă, la Constanța, la Galați și la Brăila, pe maestrul mult iubit Coșbuc. El, însă, iese din regula comună și cele ce scriem aici însemnează joc de trestii, bătute de vânt, la picioarele unui stejar. A citit *Nunta Zamferei*, *Cântec barbar* și alte câteva din copilele lui nemuritoare. Cum a citit – la el nu mai are importanță. Înainte de a începe, când aplauzele se potoleau cu greu, Coșbuc a spus cu multă simplitate: „Domnilor... unii dintre dv. poate ați făcut din autorul poeziilor *Noi vrem pământ* și *Cântec barbar* un munte de om; cum vedeți, nu sunt așa... Alții veți fi făcut din autorul *Subțiricăi din vecini* un bărbat chipeș... v-ați înșelat și dv...”

Dar e păcat că Brătescu-Voinești, Coșbuc, Pătrășcanu și alții apar atât de rar sau deloc la șezătorile literare. Dăm aici de un obstacol care ar trebui înlăturat. Nimeni până azi n-a cugetat sau n-a cutezat să ia, statornic și în mâini harnice, inițiativa șezătorilor literare. Aceste șezători au loc la întâmplare și cum dă Dumnezeu. Ar trebui o tovărășie de oameni pricepuți și energici care să le patroneze, să le introducă și să le organizeze pretutindeni. Neapărat, este nevoie de un capital inițial. Când o șezătoare literară și artistică ar fi organizată de niște oameni meșteri, sprijiniți pe un capital, folosul ar fi, pentru toată lumea, mult mai mare decât astăzi. Scriitorii și artiștii, invitați să se producă, ar fi plătiți boierește. Și plătit boierește ai putea să aduci la șezătoare pe cei mai de frunte artiști scriitori. Lipsa de organizare de azi este păgubitoare. Lumea noastră dorește să vadă și să audă pe cei ce făuresc la noi frumosul. Șezătorile mediocre nu mai pot fi înghițite cu bunăvoința de la început. Și pretutindeni se cer, se vestesc, se înjghebează șezători. Să ne gândim bine, cum am putea să le facem mai frumoase și mai utile!

*

Am aflat ce-mi trebuia. *Primul omor*, adică broșura no. 1, din biblioteca *Ia și citește* este un rod personal al activității teologice și literare pe care o desfășură cu râvnă P. C. preot ec. I. Popescu-Mălăești. Cercul „de publicații religioase și morale“ din care P. C. sa face parte și-a propus un scop frumos și de laudă vrednic. Oricine – chiar omul cel mai sucit și mai iubitor de contrazicere – va trebui să conceedă că este lucru legitim, din partea celor ce au chemarea oficială să vegheze asupra mântuirii sufletelor din țara noastră, să muncească și să lupte în această direcțiune. Pentru ideile și pentru convingerile lui, omul modern întrebuițează toate mijloacele cari i se par proprii să-i asigure succesul. Literatura e un mijloc. Și o găsim foarte adeseori pusă în serviciul multor cauze puțin simpatice și folositoare. Vom saluta-o, deci, cu entuziasm când o vedem slujind moralității, ordinii sociale, religiunii etc.

E însă la mijloc un lucru de nimic, care ne încurcă tot entuziasmul și toate socotelele. Nu e discuțiunea academică dintre arta tendenționistă sau tezistă și arta pentru artă. Ne găsim pe un teren modest și practic și nu putem râvni să ne izbim cu creștetul de aceste auguste bagdadii. Nu mai știu dacă discuțiunea de mai sus are vreun câpătâi și Sfântul să ne ferească de reaprinderea ei. E vorba de altceva. Eu am citit destule fabule și istorioare morale cari mi-au plăcut și m-au înduioșat. Și mi-am zis în gândul meu: Acest scriitor a făcut o faptă bună. Din povestea lui, moralitatea, *Evanghelia*, biserica... se resimt în inima mea

reîmprospătate. A izbutit să mă înduioșeze și să sporească adorarea mea pentru altarele convingerilor lui. Cum a ajuns el la acest efect asupra mea? E taina lui. Noi zicem de obicei despre un autor care ne-a subjugat: *are talent*.

Mi-aduc aminte, în primul loc, de poveștile creștine ale lui Tolstoi. Firește, amintirea e nepotrivită, fiindcă aici nu mai e vorba de talent ci de geniu. Dar poveștile lui Tolstoi sunt, după simțul meu, modelul cel mai bun, idealul literaturii care-și propune să ne facă să iubim mai mult pe Dumnezeu și pe aproapele. Să lăsăm însă pe Tolstoi. Mai sunt și alți autori și mii de cărțile cu duh evangelic, autori de talent și cărțile bine scrise cari impresionează și folosesc. Dar autorii nu sunt români și ziditoarele lor închipuiri au fost scrise în limbi streine! Iată neajunsul. Ce să facem, atunci? Să fim modești și să traducem în românește. E de mii de ori mai cuminte și mai potrivit scopului ce urmărești să traduci, pentru folosința sufletelor conaționalilor tăi, acele scrieri streine, decât să croiești din capul tău scrieri proaste.

Laud foarte mult, de pildă, pe P. S. arhiepiscop Antim Petrescu care a tradus și tipărit un lung șir de povești creștine, simple și potrivite, luate din literatura germană creștină. Ultima broșură din acest șir este *Tânărul din Nisa*, o istorisire din veacul întâi al erei creștine. Bine face P. S. Antim! Și rău face P. C. ec. I. Popescu-Mălăești când se apucă de lucruri ce covârșesc puterile P. C. sale. *Primul omor* stă de față și dovedește. Cu o intenție vrednică de complimente, P. C. autor ne descrie, ne zugrăvește, ne istorisește cum a omorât Cain pe Abel. Cine a cutezat până azi, dintre poeții și scriitorii lumii, să descrie acest episod tragic și cine a izbutit în cutezanța lui? P. C. ec. pr. I. Popescu-Mălăești și-a ales tocmai uciderea lui Abel, ca să ne convingă despre urâtenia păcatului și să ne inspire o frică salutară. P. C. sa scrie un fel de poveste filosofică, bogată în citații biblice, în reflecțiuni, plină de icoane reci ca gheața și de numeroase prăpăstii filosofice. Dar orice aș spune eu nu poate echivala cu o pagină din această istorisire. Iată pe Adam, neliniștit, din pricină că Abel și Cain nu se mai iviseră, neliniștit de multe gânduri și presimțiri:

„De multe ori pornirile mai sălbatice ale lui Cain îl neliniștiseră. Ar fi voit să-i citească în suflet, să scormonească acolo, să vadă dacă dă de urma gândurilor lui, cari îl făceau întunecat. De câte ori își trudise mintea: cum amândoi frații, crescuți la un loc, de aceiași părinți, unde altă lume nu mai era să fi avut înrăurire asupra lor, se deosibeau așa de mult, individual, unul de altul. De unde la Cain atâta aplicare mai mult spre rău?!“

Cum sta așa adâncit în gânduri, deși cu ochii deschiși, nu băgă de seamă că Eva era în ușă, privindu-l cu ochi blânzi, dar cercetători. La vederea ei gândul îi zbură în altă parte. Fără voie îl duse în grădina Eden, în rai. Se vedea rătăcind prin potecile umbroase, pe sub pomii încărcăți cu fructe; gândea la florile de pe marginea râului Ghihon, cu mirosul lor îmbătător, din care își făceau coroane, le puneau pe cap, și apoi, fericiți, jucându-se și răsând unul la altul, se priveau în apa râului, limpede ca cristalul.

Ce vremuri fericite, pururea neuitate! Dar un glas pătrunzător îi răsuna și acum în urechi: «Blestemat să fie pământul din cauza ta, întru dureri te vei hrăni din el toate zilele vieții tale» (Fac. III., 17).

Suspină, se înecă, parcă era ceva în gât, îl podidiră lacrimile și mai tare, își acoperi fața cu mâinile, oftă din greu, înăbușit și zise: «Dumnezeu să-și reverse mila sa peste tine, fiul meu».

Acum îi era limpede în minte că urmările păcatului făcut de el în rai, trebuia să le sufere. Dezlegase problema. Cain nu putea fi curat. «Cine poate fi curat de întinăciune? Niçi unul». Așa se zice la cartea sfântă (Iov, 14, 4).“

Își poate oare cineva imagina un chip mai neros și mai primejdios de a atinge aceste înfricoșate chestiuni: a râului în lume și a înclinării noastre spre păcat? Cui va folosi cartea P. C. pr. ec. I. Popescu-Mălăești, când P. C. sa, ca altădată Samson cel orbit de filistenii, dărâmă în capul cititorului un întreg templu teologic?

Credințele P. C. autor sunt și ale mele și îmi pare rău când le văd atât de prost servite. Este o depărtare incalculabilă de la a fi învățat până la a fi scriitor de talent. Și învățatul și scriitorul pot fi foarte folositori celor din jurul lor, cu condiția, însă, să nu schimbe între ei penele și călimările. Teologul îndeosebi trebuie să se ferească să scrie literatură și poezie, dacă Dumnezeu nu i-a dat talent, fiindcă e un sacrilegiu să expui ridicolului un patrimoniu sfânt. O, ar fi de dorit ca păstorii sufletești din țara noastră, ca dascălii noștri de cele sfinte să fie toți poeți, oratori și scriitori! Dar cărările și decretul Providenței sunt neajunse și înfricoșat de tainice!

Coborând de la ele la biblioteca *la și citește* credem că inițiatorii ei trebuie să se resingneze și să părăsească ambiția producțiilor personale. Îi știu sinceri și doritori ca să aducă foloase celor ce le așteaptă de la ei, nu doritori de fală și de zgomot. N-au decât să traducă în românește atâtea lucruri edificatoare, scrise cu talent în alte limbi.

Se găsesc în fața lui Pilat, în ora aceasta, toți cei ce iubesc visul și ideea; sunt târați la scaunul de judecată al Procuratorului Iudeei toți cei ce au visat o omenire definitiv dezgھیocată din pieile bestialității. Idealul și realitatea iată-le azi în fața noastră. Idealul răsturnat ca un pui de antilopă. Realitatea biruitoare și sanghinară ca un tigrul care ospătează! Gândurile de înfrățire universală au fost măturate o dată cu capetele cari le concepeau. Cei ce desființau hotarele și-au lăsat oasele subțărâșii de la fruntarii. Internaționala Roșie a pierit ca o stafie! Unde este acea măreață tovarășie socialistă din Apus, care dădea împărățiilor fiori de moarte, iar pacifiștilor încrederea fericită că bestia e moartă și că războiul de aci înainte e cu neputință, fiindcă proletariatul solidar va împiedica de-a pururi să se mai sfășie frații între ei și regii lumii să-și mai scrie cu sânge anele lor orgolioase?! Ce crudă dezamăgire! Pacea popoarelor civilizate a fost numai un armistițiu. Socialiștii germani, belgieni, francezi s-au prefăcut, în 24 de ore, în soldați. *Tovarășii* cari se îmbrățișau, altădată, în congresele muncitorimei universale, astăzi polemizează între ei și se acuză reciproc de trădare. Sabia lui Marte, gătuitorul de oameni, i-a despărțit ca pe o vatră de furnici! Și iată-ne azi – cu visurile noastre secerate, cu inimile sfășiate, cu credințele noastre irealizabile pe acest pământ – împinși brutal înaintea altarelor Războiului, târați înaintea scaunului de judecată al lui Pilat!

Într-o dimineață, Procuratorul Iudeei văzu piața din fața Pretoriului înecată de o mulțime furioasă. În frunte, bătrânii poporului și marii preoți aduceau, spre judecare și osândă, pe cineva pe care îl acuzau cu înverșunare că s-ar fi dat pe sine de împărat al iudeilor. Pilat intră în cercetare. – Ești tu împăratul iudeilor? Iisus îi răspunse: – Împărăția mea nu e din lumea aceasta, căci dacă împărăția mea era din lumea aceasta, servitorii mei s-ar fi luptat ca să nu fiu dat iudeilor; deci, împărăția mea nu este de aici.

Vecinice și dumnezeiești cuvinte! Împărăția lui nu este din lumea aceasta și nici a noastră nu e. Lumea aceasta e a lui Pilat, a Romei brutale și militare, a iscușitorilor și diplomaților cari făuresc legile și lanțurile popoarelor. Lumea aceasta e a legiunilor romane cari fac zid de piepturi și de gladii împrejurul Cezarului și a desfătărilor imperiale. Lumea aceasta e a silniciei, a nelibertății și a goanei smintite după demăncare și după stăpânire. În fața ei, voi toți cei ce sacrificați visului și idealului, voi, poeți, învățați, gânditori și sihaștri – oricare ar fi credința și filosofia voastră – astăzi, sunteți, alături de Domnul meu,

prizonierii lui Ponțiu Pilat. În numele ordinei de fier, în numele necesităților economice, în numele idealurilor, răzbunărilor și mândriilor naționale, în numele Victoriei și al Împăratului, astăzi sunteți judecați și osândiți! Tot ce-ați visat, ce-ați scris, ce-ați plâns și reformat, între cele patru ziduri de cărți ale bibliotecii voastre, se dovedește astăzi absurd și ridicul. Ca și dumnezeiescului meu Osândit, vă revin în minte, aci în fața Sângerosului Tribunal, orele voastre de fecundă veghe, studiile voastre generoase, planurile voastre atotmărețe, Galileea înaltă și încununată cu anemone a iubirei voastre de oameni și a credinței voastre în progres! V-ați înșelat! v-ați înșelat! Ați visat zadarnic, v-ați amăgit și ne-ați amăgit. Nu ne trebuie visuri, poezie, biblioteci și catedrale, urbanitate și generozitate între noi; ne trebuie pumni de fier, tunuri, gloanțe, săbii și o inimă de fiară!

Sfărmați statuia goală a Venerei antice,
Ardeți acele pânze cu corpuri de ninsori!

Pentru ce această sinistră și nesfârșită înșelare de noi înșine? Pentru ce să mai înfrumusețăm viața? De ce să mai iubim arta, să facem din zborul inimei catedrală, statuă sau poem, când prin aceasta nu facem alt decât să ne moleșim și să pierdem gustul îndeletnicirilor sanghinare, menite speciei noastre?! Pentru ce să mai subțiem apucăturile noastre, de ce să mai luptăm pentru ordine socială, umanitate și civilizație, când azi se vede lămurit că cu cât ți le-ai agonisit mai mult și ți-au intrat în sânge, cu atât vei fi mai ușor zdrobit, pe câmpul de măcel! Absurditate înaltă până la ceruri! Ce să mai facem cu civilizația, când la ziua socotelilor noastre de oameni civilizați, se dovedește că ești cu atât mai pregătit și mai de laudă cu cât ești mai sălbatec și mai sângeros!

De aceea plecați fruntea înaintea lui Pilat. Ați cugetat, ați scris, ați îmbrăcat Galileea în vis și în parabolă; sunteți mari vinovați! Mult mai vinovați decât cei ce au țesut firul intrigilor diplomatice, mult mai vinovați decât ambițioșii cari se ascund sub pulpanele împăraților, mult mai vinovați decât bancherii cari trag, cu grebla, din râurile de sânge, aurul diabolic! Vinovați până la moarte.

Și acuma descurcați-vă cum vă taie capul. Mai credeți, dacă mai aveți în ce; muriți cum veți putea. Eu unul cred și mor în Iisus Christos. Nu iubesc lumea aceasta și suspin amar că mă găsesc în ea. O știu roabă, o știu rea, o știu cufundată până în gât în interese josnice și inexpugnabile. Va avea de-a pururi fălci, stomac și gheare de sfâșiat. Nu poate fi mântuită decât în speranță și această speranță este întreagă în asigurările Mântuitorului, coprizonierul vostru înaintea lui Pilat.

Oricare ar fi patria de azi, oricari drepturile ei asupra vieții noastre, oricare devotamentul și jertfa noastră în ora chemării noastre pământeste, nu vom uita niciodată ora chemării noastre celei cerești și datorile cetățeniei noastre în Iisus Christos. Suntem mai întâi cetățeni ai *Evangeliei* și ai Împărăției Cerurilor! Și azi, când reurcăm cu gândul spre Ierusalim și spre Golgota, nu putem să nu strângem la piept fantoma sângerândă a bietei înfrățiri universale. Filosofoi, poeți, savanți, reformatori și voi socialiști de toate nuanțele, azi când templele voastre sunt date la pământ și pontifii voștri morți sau apostăți – întoarceți ochii voștri spre Calvar!

1915

DIN CAIETUL SĂPTĂMĂNEI [II]

Amicul meu D.D. Pătrășcanu mi-a scos, într-o zi, din voluminoasa-i corespondență de deputat, scrisoarea reproducă mai la vale. Am luat-o s-o citesc și am uitat-o la mine. A trecut de atunci un an de zile. Cu prilejul unei șezători literare, am cunoscut pe autor, un om cuminte, modest și atingător de sincer. Dar mai întâi iată scrisoarea:

„Domnule Deputat, scăpați-mă, vă rog scăpați-mă de-o belea ce a căzut pe capul meu din senin... Puteți mult și... ce nu poate cere publicul de la un deputat? Mai ales, văzând chinurile ce îndur de la o vreme, o să vă fie tare milă... Of, în mare foc ard!...

Uite cum «devine cazul», sunt însurat... Deși numai aceste două vorbe sunt destul de elocvente, voi mai adăoga nenorocirei mele aceea ce poporul spune «Colac peste pupăză»: nevasta mea e licențiată în litere... Eu n-am decât patru clase de liceu... În sfârșit... Pe lângă multe păcate cu cari m-a înzestrat Dumnezeu, am unul mare de tot: pe-al cetitului. Îmi vine câteodată să-l blestem pe Gutenberg pentru invenția lui, căci la sfârșitul lunei, în loc să primesc vizita spălătoresei, a găzarului sau a lăptăresei, mă pomenesc cu câte o factură de la librărie: «De achitat atâți lei, pentru volumele: *Timotheiu Mucenicul* etc., etc.» Eu plătesc, căci sunt om cinstit.

Dar cu revistele? Acelea-s adevărate biruri.

Să reviu însă la nevasta mea. Îmi zise într-o seară: – Drăguță, de ce nu scrii și tu ceva? E-așa frumos să fii literat!... Și-și pironi privirile pe chipul lui Radu D. Rosetti, care, de deasupra pianului, privea în vag...

– De ce nu scrii tu? îi răspunsei. Ești licențiată în litere...

– Eu n-am talent. Tu însă ai mai scris și apoi scrisorile ce-mi trimeteai...

– Mă rog, mă rog, nu mai pot acum... Te rog să crezi, că toate lucrurile-și au timpul lor. Dacă am făcut pe vremuri puțină literatură, acum mi-ar fi imposibil. Și mă puse nu știu cine să adaug: «Acum sunt însurat, am copii...»

De-acum începe tragedia...

– Vezi? Așa sunteți toți bărbații. Tot ce aveți mai frumos în suflet și-n gândire, cheltuiți unde și când nu trebuie, vă risipiți talentul, munca, tinerețea, înainte de-a vă însura și atunci când o fată are nenorocul să vă ia, vă găsește îmbătrâniți, epuizați...

– Pardon, ripostez eu indignat.

– Ba deloc. Nu-i așa? Tot farmecul vieții dispăre, toate tresăririle se sting și-ncheiați cu vorbele; «sunt însurat, am copii»... Parcă cine știe ce-ți fac nevasta și copiii.

– Nu dragă, dar vezi tu...

Nu-i însă nici un mijloc s-o conving. E încredințată că, atunci când scriam, eram amoretat (sigur, de-o alta) și că dragostea ei nu mă poate inspira să-mi desăvârșesc opera.

Ce să mă fac? I-am răspuns odată de mântuială: «bine, am să scriu ceva și-am să trimit».

– Dar unde?

– Cum unde? La o revistă. La *Universul literar* de pildă.

– Ba să mă ierți. N-am poftă să-ți văd numele tipărit pe hârtiile cu care învelește măcelarul carnea.

– Dar unde să trimit?

– Slavă Domnului, e *Convorbiri literare, Viața românească, Luceafărul*... Văd că pe toate le cumperi...

– Cam greu, dragă. Trebuie să fii un nume în literatură ca să poți pătrunde acolo. Un talent puternic. N-am curaj...

Au urmat câteva zile de liniște. Mulțumeam lui Dumnezeu că i-a trimis gândul cel bun. Când numai mă pomenesc că se-nterupe într-o seară de la piano și-ntoarce capul spre mine.

– Știi, mi-a venit o idee... Numele lui Wagner mi-a inspirat-o.

– S-o auzim, răspund eu.

– Ai citit *Simfonia wagneriană*?

– Ce-i cu ea?

– De cine-i

– De Pătrășcanu...

Dânsa se ridică de-acolo de unde ședea atât de bine și se așază în fața mea, pe-un taburet. Mă privea cu niște ochi șireți, zâmbitori, cari numai într-o secundă puteau deveni furioși... Am avut totdeauna convingerea că zâmbirea la femei este semnul răutăței...

– S-auzim ideea...

– Da Pătrășcanu scrie la *Viața românească*. Tu îl cunoști și mi se pare că i-ai dat votul...

Pricepui ceva și jucai cartea:

– Nu-l cunosc deloc, iar votul e secret și nu poți ști cui l-am dat.

– Oricum, nu știu nici eu, nu știe nici el. Amândoi însă putem crede că-i așa, când tu ne-ai spune.

– Mă rog, unde vrei s-ajungi?

– Să te recomande el la *Viața*...

– Cum?! Să-i dau prilej să mai scrie un volum de cele ce cer alegătorii de la un deputat? Niciodată...

– Bine dragă, îmi zise ea coborând vocea (și e atât de drăguță când coboară vocea!). Vezi tu, fără stăruinți nu poți face nimic astăzi. Trebuie să recurgi colo, dincolo...

– Dar n-am nevoie câtuși de puțin...

– Cum n-ai nevoie? A, da, ce-ți pasă? Pentru nevasta d-tale etc.

Vedeți dar, d-le Pătrășcanu, rugămintea mea e rezultatul unor chinuri infernale. Scăpați-mă... Dați-mi un bilețel către d. Ibrăileanu (că d. Stere are treabă la București) cu singurele vorbe: «Citește manuscrisul»...

Cu mijlocul acesta sau îmi fac nevasta fericită, sau îi tai pentru totdeauna pofta de-a avea un bărbat literat.

Aveam, poate, dreptate să nu uit scrisoarea aceasta și să privesc cu interes pe „alegătorul” amicului Pătrășcanu. Încredințat că am de-a face cu un confrate care nu voiește să se dea pe față, l-am rugat să ia parte la șezătoarea noastră și să citească ceva din producțiile lui (credeam eu) nepublicate. Cam grea invitare, dar s-a prins. Noul nostru prieten s-a arătat cu noi, seara, la rampă, și a citit – câteva lucruri pe cari nu putea să le scrie un om nedăruit. Atât numai că nu citea de pe foi scrise, ci dintr-o cărticică tipărită...

Este no. 169 din „Biblioteca Minervei” cu titlul *Lacrimi adevărate*, iar autorul: *G. M. Vlădescu*.

1915

SCRISOARE CĂTRE V. DEMETRIUS (1899)

Iubite Demetrius, am legat cunoștință cu versurile tale într-o zi sfântă. Era în Sâmbăta Paștelor romane. În catedrala Sf. Iosif, speranța învierii biruise superb în acordurile orgei și într-o armonie de clopote

mari și mici. Gestul arhiepiscopal scuturase pe capetele plecate crinii violeți ai binecuvântării.

Întors acasă, am găsit pe masa mea un carnet zgâriat pe toate paginile lui de un scris bizar și paralytic: erau întâile treizeci de poezii din câte astăzi dai publicității.

Și împrejurările sub a căror mărturie te faci prieten cu o carte își aduc aminte tot atât de bine ca și cele sub a căror mărturie te faci prieten cu un om: cunoștința versurilor tale își reclamă în amintirea mea (martor zilei în care am făcut-o), un fond de candelabre, de hlamide în flori de iris și de rochii în dantelă.

Ți-am citit și recitat, de multe ori, volumul. Ceea ce mă îndeamnă inima să scriu asupra-i e un șir de observații cu caracter de tot intim. Pentru acest motiv: generalitățile, teoretizarea, rubricile criticii... vor rămâne de-a dreapta și de-a stânga căii mele.

Raza poeziei tale, iubite Demetrius, trecând prin prisma priceperii mele, se diferențiază în mai multe firișoare pe cari le voi considera succesiv.

Multe din poeziile de față sunt lumini ce ard în globuri vineții. Întrebate de aproape asupra intențiunii lor, acestea răspund cu o evazivitate verlaineană. În ele tremură cu farmec ezitări și ruperi de înțeles, și un vag din care adesea torci fineță. Așa încât, din strofă în strofă, îți pare că paianjini de opal respiră o rețea albastră și senină. Dincolo de rețeaua aceasta, în fondul paginilor tale, se adâncesc popoare de imagini – după cum în fundul unui țârm de mare clară: popoarele de algi.

În ce privește felul legăturii și al solidarității dintre imagini, poezia ta se caracteriză printr-o țârmurire și printr-o dezbinare de totdeauna. Ordinea strânsă, tranziția pacient calculată, curbele abil și mlădios conduse sunt streine versurilor tale. Ideile și podoaba lor se frâng, de ordinar, de zigzagurile cele mai capricioase. Vestmânt de prinț antic, zdrențuit de o mână mândră și barbară, învește nuditatea delicată a poeziei tale. O pildă tipică, în sensul gândului meu, mi-o înfățișează acele delicioase aiurări de dragoste, căror le zici *Albăstrele*: țândări de oglindă scumpă, risipite într-un răzor de micșunele. De altmintelea cred că într-aceasta rezidează tot mecanismul tău: o scânteietoare participăție de elemente – selecte, însă fragil sudate între ele.

Fragilitatea, nedeslușitul dulce și drăgălășenia își aleg câteva dintre cele mai distinse poezii ale acestui volum. *Șapte coarde*, *Reverie*, *Rândunele*, *Mai...* sunt printre ele. Nu știu dacă nu ți s-ar cădea să-ți spun, până la oarecari apropiate completări, că ești un poet subțire și gingaș. Sunt în aceste pagini fiori ce te înmoaie, ca o notă pieptănată peste coarda cea mai fină a vioarei:

E-atât de trist, atât de bine,
Atât de vag – nimic senin...
Fecioare-n alb tăcute vin
Și blând se-apropie de mine.

O adiere, parfumată
De flori de tei, m-a deșteptat;
Credeam... visam un sărutat...

Ah, se înțelege: Iubirea – vecinica zeiță a poeziei – ți-a șoptit adesea versuri dulci. În *Nopatea caldă* – cea mai scumpă poezie a ta în gen – cosița lunei mai și-a resfirat pe harpă-ți blondul și parfumul ei și pe aiurea, în aleanul multor strofe amoroase, degete subțiri și albe desfoiați-ți-au mixandre.

Însă, nu rămâi de-a pururi în aceste lunci de visare și de gingășie, ci, așa zice, pare că înțepat de un pahar cu vin, pornești semeț spre culmi. Un avânt șăgalnic și trubaduresc își răsfășă pieptul cu flori de voinicie. Fantezia îți dă aripi, ba nu: un cal înaripat; iar „Sfânta Luni și Sfânta Joi puteri de ducă“. Și iată-te plecat săgeată, către lună – „mire al ei“ – aprinzând, în amurgul coamei murgului, cu ochi-ți: doi luceferi. Dar mai înainte de aceasta, tu vei scrie câteva anacreontice. Cu aceste observații ajung într-un loc în care dorul și șăgalnicia nu mai cresc pe plaiul poeziei tale.

Ai versuri tari. Alătura de multe suspinate drag, ai altele rostite pe un ton puternic. *Răsplată*, bunăoară, e un cântec scris în cheia unui sol ostășesc și mândru. De altfel, în tot cursul poeziei tale, schițează, cu întreruperi, un sentiment de forță care-ți șade bine. Atari constatări m-au făcut să socotesc că talentul care o naște e o armonioasă topire laolaltă între plăpând și forte. Tot încălzind și ciocănind ideile de față, am ajuns să subțiez brățara aceasta (pe care o închei pe brațul gol și fin al poeziei tale). Această poezie îmi pare aci o lamă de oțel ce se mlădie și se strânge și se înmoaie până la mătăsosul unei panglici, aci o panglică în mătasa căreia oțelul prinde a reinvia subtil și a se regenera – câteodată până la tăișul arzător al unei săbii.

Cu toate acestea, plumbii soartei rele și ai restriștei frâng aripile celor mai viteze avânturi și, de multe ori, oțelul unei săbii sare în țândări... După cântări de drag și de alint, după cântări cu fibră tare, talentul tău se desfășoară în negru pe albia câtorva cântări posomorâte. Durerile-ți proprii și atâtea altele străine, câte bat în aer, îți solicită inima și harfa. Acestor dureri – o constat în treacăt – le dăruiești obișnuit niște accente de un sufletesc profund. Notez însă cu plăcere că tristețea ta e bărbătească și că jalea ta e aspră și disprețuitoare. Oricum,

fericit vei fi tu când vei ști să atingi cu măsură și sincer totdeauna o coardă asupra căreia stăruiesc atâția.

Dar să lăsăm această florărie, crescută în brazda pe care o taie un condei de azi pe mâine, fie ea cât de variată. Să lăsăm visurile, dorurile, să lăsăm însăși pornirile tăriei și să înălțăm în pace fruntea gândurilor noastre. Cu mult mai presus de toate acestea, n-avem noi în noi o zonă sufletească ultimă și sacră? Pe de altă parte, să nu visezi tu oare pentru arta ta trăinicia și albimea marmorei? Câteva din poeziile volumului prezent pare-mi-se că răspund afirmativ.

Dintr-una din ele, desprind aceste strofe – atât de luminoase și de pure:

El e frumosul și lumina
Și grija celor buni și drepti,
Podoaba celor înțelepți,
A celor blânzi: grădină.

Și toate sunt în sfânta-I pază;
El e puterea minței noastre,
Stăpânul luminilor albastre,
A sufletelor rază.

Apoi, dintr-o alta, care, prin intențiunea ei, este poate cea mai adâncă poezie a ta, încă o strofă:

E Christ? El este cel învins?
– Din superbia Răstignirei,
Din marmura Dumnezeirei,
Selah! o rază nu și-a stins!

Aceste versuri și cele ce succedază, în text, se întâlnesc în minte-mi, prin forța analogiei și spre toată cinstea ta, cu o frază de cântare înflorită cu verdele și secularul grai bisericesc: „Pre Tine, Cel Ce ai spânzurat pe ape tot pământul fără ținere, făptura văzându-Te spânzurat în Locul Căpățânei cu multă spaimă s-a cuprins strigând: nu este sfânt fără numai Tu, Doamne!”

Drept sfârșit, aș vrea mult ca în viitor să găsec asemenea potriviri multor din producțiile tale și tot atât ca tu să te pătrunzi deplin în înțelesul vrerii mele. Dacă însă tinerețea, iluziile false, deșertăciunile lumii... vor abate încă mult și des pana ta de la calea ce-ți însemn, cel puțin în vederea zilelor mai depărtate, nu mă dau în lături să te sfătuiesc:

Cerne flacăra simțirei tale pe făclii rânduite Celui Prea Înalt;
taie în argintul talentului ce ai potir curat (încinge-l cu cizelură rară)
și mustește înăuntru-i – „sfântă jertfă adusă în pace“ – strugurii unei gândiri evlavioase și frânge deasupra-i pâinea unei inimi caste;

ordonă rimelor tale cântec de slavă Domnului!

Așa încât, în vremea bărbăției noastre, poezia ta, iubit prieten, cu vrednicie să-mi aducă aminte de ziua în care i-am știut de știre.

1915

GÂNDURI DE PRIMĂVARĂ

E cald, e clar în cerul nalt, boltit pe vechea lume, și cocorii au început să se strecoare pe subt el în lungi triumfiuri tremurătoare. Taina veche se face iarăși nouă. Codrii cenușii înmuguresc și pământul posac se înveștmântă încă o dată în haina viorelelor și a speranței. Iar noi am vrea să fim din nou copiii primăverii, să nădăjduim și să iubim...

Anul acesta, însă, primăvara dă fiori cum nu ne-a mai dat alta. Zilele sunt aceleași. Noaptea ne acoperă cu tihna lor străveche. Constelațiile sunt la locurile lor de veacuri. Și totuși primăvara aceasta e cu totul altfel decât cele trăite până astăzi. Ea crește în sufletul nostru ca valurile uriașe, se adâncește ca prăpastia, și ne poartă printre așteptări, speranțe, contraziceri, neastâmpăr și răscoală, ca printre mii de fulgere, căzute în aceeași noapte, pe același ocean. O, de am ajunge odată ziua și certitudinea! În ziua aceea, aș vrea să fim cu toții liniștiți, vrednici, măreți!

Chateaubriand a zis undeva despre sufletul omenesc: Una dintre nenorocirile naturei noastre e că nu putem să ne eternizăm nici măcar în durere. Durerea cea mai mare care ne lovește, chiar când ne-ar încovoia până la marginea mormântului, dacă n-a izbutit să ne ucidă de-a binelea, va trece și va fi uitată. Într-o zi vom râde iar, vom vorbi deșertăciuni și vom privi în albastrul cerului cu gânduri mulțumite.

S-ar putea spune același lucru despre complexitatea sufletului nostru. Ești al cerului și al pământului! Ești al minței și foarte mult al inimei. Ești și al lui Dumnezeu, dar mai cu seamă al Cezarului. Suntem purtați ca marea și ca aburii, când spre cer și spre stele, când spre pământ și spre adâncurile lui.

Iată înaintea ta, celui ce te știi legat Predicei de pe Munte, țara ta care-și desface sânul în primăvară, neamul tău zguduit de frigurile nerăbdărei și de jur-împrejurul zărei alte neamuri, ciocnindu-se între ele și dărâmându-se în valuri de sânge și de flacăra... Vei fi și tu din neamul tău! Vei fi cetățean, oștean și erou!

În privința aceasta-mi sunt gândurile definitive, clare. Și aș vrea ca, în ora aceea pe care o așteptăm să sune, să nu fie nimeni dintre noi cu inima îndoită. Aș vrea ca măreția ceasurilor mari să strălucească în ochii tuturor. Poate că ora aceea va suna atunci când toate florile vor fi înflorite, când codrii vor fi masive de verdeață și nopțile poeme vecinice. Vom pleca! fără altă greutate în suflet decât că n-am putut să plecăm toți de acasă, într-un singur rând, bărbătesc și ostășesc.

Și pe acolo pe unde ne vor purta Patria și Datoria, dacă nu vom muri cu primii glorioși, dacă vom mai avea vreo oră de răsuflăt – cu flori în preajmă, sau cu cerul nopței deasupra – ne vom gândi la cei de acasă, la cea iubită, la pajiștea necunoscută pe care vom stropi-o cu sânge a două zi și la Taina aceea zăvorâtă cu stele pe care, a doua zi, vom ajunge poate s-o înțelegem.

1915

DIN CAIETUL SĂPTĂMĂNEI [III]

O văzusem la Iași, în *Nora*, într-o după-amiază de toamnă sau de iarnă acum vreo câțiva ani. Trecea din țară în țară, însoțită de tovarășii ei de rampă, răspândind pretutindeni claritatea verbului francez. Când *Nora* iese din casa bărbatului ei și din scenă, Suzanne Desprès pleca din ochii mei, ca să nu-mi mai apară niciodată, sau cine știe când, târziu, în alt teatru, în altă eroină. Nu mi-ar fi trecut prin cap, în ziua aceea, că peste câțiva ani, într-un ajun de Paște, era să însoțesc pe marea artistă la una din mănăstirile întemeiate, în preajma Bucureștilor, de către strămoșii noștri... Într-adevăr, Suzanne Desprès și soțul D-sale, d-nul Lugné-Poe, au ținut să vadă solemnitatea Sfintei Învierii, așa cum se păstrează și se serbează în mănăstirile noastre și, în lipsa altcuiva mai indicat, amicii celor doi iluștri mosafiri au cerut sfatul meu. Așa se face că d-na Suzanne Desprès și d. Lugné-Poe au coborât din automobil, în sfânta și marea Sămbătă, înaintea unui *arhondaric* de mănăstire, mirați destul de ce le vedeau ochii.

Suzanne Desprès și Lugné-Poe, într-o mănăstire românească! Dacă mănăstirea noastră părea curioasă, în ochii lor, ivirea lor în mănăstire era tot atât de curioasă pentru mine. Am încercat într-o franțuzească barbară și sfioasă (vorbeam înaintea acelei Suzanne Desprès care din orice cuvânt pe care îl rostește face un mărgăritar!) să explic francezilor

ce au fost mănăstirile noastre. Din călătoriile lor în lumea întreagă, oarecari amintiri de prin Rusia veneau să lumineze, prin analogie, impresiunile momentului. S-au plimbat prin cărările mănăstirii, au vizitat biserica principală și au admirat ingenioasa și bogata noastră artă bisericească. Orice biserică de la noi, fie chiar biserică de sat, dacă e mai veche de o sută de ani și-a păstrat zestrea ei de la început, înfățișează un mic muzeu bisericesc, prin picturile, prin icoanele, prin argintăria, prin țesăturile din ea și prin ciopliturile ei.

Către miezul nopții, mosafirii noștri au venit la biserică și la fel cu toată lumea au aprins lumânarea de Paște. Priveau cu ochi mari în jurul lor și puneau parcă toată bunăvoința ca să înțeleagă cele ce vedeau și să le găsească, în definitiv, cu rostul lor. Dar era o depărtare incalculabilă, de la această biserică orientală, vibrând de cântările Învierii, până la inima oaspeților noștri! Cum ar fi putut ei să simtă farmecul cu totul aparte, intim, de care era coprinsă inima noastră? Sunt români născuți, crescuți printre noi, cari se simt jalnic zdreliți, când aud cântările noastre bisericești, fie ele cântate oricât de bine – darmita niște streini! Trebuie o copilărie întreagă de pioasă inițiere, trebuie o pregătire deosebită, sau cine știe ce împrejurări neobișnuite, ca să poți să înțelegi și să iubești cântarea noastră bisericească. Și trebuie să fii oriental, mai-nainte de orice, ca să simți frumusețea acestor lungi servicii, învăluite în nouri de tămâie, în melodii trăgănate și dureroase și în spicul atâtor făclii aprinse.

Dar d. Lugné-Poe e tot atât de sincer pe cât e de ager observator. Mi-a spus a doua zi, fără înconjur, impresiile sale. Suntem între oameni dedați gândului, observației și artei, pe lângă aceasta: oameni amabili și politicoși. Nu putea să-i fie nimărui cu supărare convingerile celuilalt. Ni le-am spus unul altuia, pe cărarea aceea așternută cu nisip fin cernut, pe cari doi oameni pot s-o găsească între domeniile lor – oricât ar fi ele de diverse – atunci când se întâlnesc în lume și păstrează unul față de altul măsura frumoaselor aspecte. Uneori, este chiar o priveliște interesantă să vezi două cugete protivnice, doi oameni cari prin croiala lor sufletească sunt cu totul diferiți și dezbinați, poate chiar porniți unul împotriva celuilalt în vreo polemică notorie, să-i vezi laolaltă, la o masă, într-un salon, armonizând trecător, într-o oră de convorbire, două lumi sufletești în fond ireconciliabile.

Oricât de nepotriviți eram unul cu altul cei ce ne găseam în jurul mesei, în acea zi de Paște, ne întâlneam totuși între noi în sentimentul de superlativă admirație pe care ni-l insufla tuturor d-na Suzanne Desprès. Privind, ascultând, observând pe această femeie de geniu – atât de clară, atât de pură, atât de ideal firească în tot ce este și face – și

anume din apropierea de la commesean la commesean, aveam impresiunea rară pe care ar avea-o un închinător al Gangelui, privind într-o dimineată, la izvor, cum naște, virginal și cristalin, fluviul sfânt al Indiei.

Suzanne Desprès cântă – uneori – cu o voce mată și scormonitoare. Ne-a cântat, între altele, *Balada lui Ronsard*, o poezie amoroasă și stranie, care în colecțiile obișnuite se întitulează pur și simplu: *Stances*. Poezia cuprinde gânduri destul de joviale, pe lângă unele ecouri de orgă funerară. La urechea mea, această poezie a ajuns, însă, gravă și infinită ca un requiem. Vocea cântăreței, melodia poeziei, sufletul meu... nu mai știu din care parte anume se deschideau ușile catedralei!

Strofa a treia suna astfel:

Pourquoi doncque quand je veux
Ou mordre tes beaux cheveux,
Ou baiser ta bouche aimée,
Ou toucher à ton beau sein,
Contrefais-tu la nonnain
Dedans un cloître enfermée?

Strofa penultimă, din care, însă, Suzanne Desprès a făcut strofa finală e aceasta:

Doncque tandis que tu vis
Change, maîtresse, d'avis,
Et ne m'épargne ta bouche.
Incontinent tu mourras,
Lors tu te repentiras
De m'avoir été farouche.

Am coborât privirea de la obrazul cântăreței la mâinile ei, mâinile Suzannei Desprès!

O, aceste mâini, cari au semănat și seamănă în lumea întreagă bogățiile gestului – crinii sentimentului, nestimatele de o clipă, ghirlandele sfâșiate și supreme din scenele cele mari., – aceste mâini de genială comediantă învârteau cu o simplitate inefabilă o cojiță de pâine!

1915

PRINTRE LITERATURĂ

Sunt nevoit astăzi să dau loc în revista *Cronica* unor preocupări, cu totul speciale, cari nu vor interesa decât pe câțiva din cititorii ei. Directorul literar al revistei a ținut săptămâna trecută, într-o venerabilă

214

adunare de preoți, o conferință în care discuta viitorul clerului ortodox din România și arăta convingerile lui în această importantă cestiune. Un ziar binevoitor (*Universul* din 11 aprilie, no. 98, anul 33) a publicat o dare de seamă asupra conferinței. Ideile exprimate în conferință au părut unor ascultători ca provenind din regiuni prea înalte și himerice. Aceeași impresiune au avut și ceilalți cari le-au cunoscut indirect. Poate că n-am spus tot ce trebuia să spun, ca să fiu înțeles mai bine. Voi face o nouă încercare – de data aceasta în scris. Răspund, în același timp, și prietenilor cari mi-au cerut un rezumat mai larg al conferinței.

Pornesc de la o convingere indestructibilă, de pe suprafața căreia gândesc tot ce gândesc și clădesc tot ce clădesc. Sunt creștin, iubesc biserica și cred în dumnezeiescul ei întemeietor. Starea de astăzi a bisericii noastre naționale nu ne mulțumește. Clerul nostru și superior și inferior luptă în zadar să biruască înstreinarea inimilor și curentele antievangelice. Clerul nostru se luptă cu puteri insuficiente. Preoțimea noastră e sfioasă, prizonieră în misiunea ei și separată de restul societății.

Biserica românească, în sânul căreia au trăit, atâtea veacuri, cărturarii, artiștii, preoții și sufletele cele mai bune din neamul nostru, începe să cadă alătura de căile energiilor și străduințelor noastre. E o perspectivă pe care nu putem s-o admitem nici ca buni români, nici ca idealști. Credința în *Evanghelie* trebuie viu întreținută în inima poporului. Biserica trebuie consolidată și servitorii ei ridicați la mai multă cinste și vrednicie. Deși instituția în sine este nemuritoare, totuși, după timpuri și locuri, lumina ei poate să însereze spre cea mai mare pagubă a națiunilor și-a indivizilor. Azi este de prisos să ne mai jucăm cu marile, cu absurdele pretenții raționaliste și revoluționare. Ne este sete de ideal, de dumnezeiesc și de necunoscut. Și cu cât credem că expulzăm mai mult pe Dumnezeu, în discuțiile docte, în sistemele de filosofie sau în rătăcirile noastre practice, cu atât îl afirmăm mai mult în conștiința noastră, adesea sângerată, și în arta noastră de atâtea ori mistică și dureroasă. Ne trebuie biserica, ne trebuie Sfintele Taine, ne trebuie toate frumusețile și toate iertările încredințate apostolilor pe Muntele celor Nouă Fericiri!

Dar preoții de azi sunt mai prejos de setea sufletelor noastre și de puterile inimice și arzătoare cari usucă în noi roua credinței și florile evlaviei. Ne trebuie preoți învățați, numai licențiați și numai doctori. Cu preoții numai pe jumătate formați (absolvenții de seminar) ceruți azi de nevoile momentului trebuie să isprăvim cât mai curând. Idealul celor ce se simt aprinși de zelul Casei Domnului este preotul desăvârșit de cult, încununat în academii, și plin de autoritate sufletească. Salariile preoților de azi sunt jalnic de insuficiente. Preotul actual trebuie să

215

scoată mai mult de jumătate din subzistența lui și a familiei cu sacrificiul sfâșietor al demnității personale. Preotul de la țară e constrâns de nevoi și de prevederile legii să se facă plugar și să cultive pământul parohiei. Mai ia în arendă și pământuri străine, ajunge mare arendaș, podgorean, neguțător, iar chemarea lui se preface în funcțiune pripită și moare oricărui înțeles dumnezeiesc.

Preotul către care privim cu dor, în viitor, trebuie să fie larg plătit, trebuie făcut egal cu cei mai bine retribuiți dintre ceilalți funcționari cu studii universitare. Medicul, administratorul de plasă, judecătorul nu vor mai umili pe preot cu salariile lor superioare și cu vaza lor simțitor alta, cum se întâmplă azi. O spunem lămurit, nu vedem înviorarea bisericii decât într-o preoțime superior, desăvârșit instruită și smulsă umilințelor de azi. Problema lipsei de preoți se va dezlega atunci în chip surprinzător. Preoții de azi nu mai ajung să prididească pe credincioși, fiindcă, sărmanii, sunt ei singuri prididiți de nevoile vieții. Cum pot preoții catolicii din județul Bacău, de pildă, să îngrijească, unul singur, de câte 2-3 comune? Fiindcă le este viața pământeste asigurată și pot să închine toată vremea lor turmei duhovnicești.

Stă înaintea noastră chestiunea creșterii și instrucțiunii seminariale. Nu știu dacă sistemul nostru de azi este cel mai bun. Viitorul preot intră în seminar după absolvirea claselor primare. Ce l-a împins spre viitoarea și greaua chemare preoțească? Ce înclinări, ce voci distincte poate să deslușească în el un copil de 12-13 ani, sau și mai mic? Alegerea părinților sau neputința părinților de-a întrevădea alt viitor pentru copilul lor hotărăște mai întotdeauna. Micul seminarist ajunge absolvent de seminar. Acum de-abia începe să se înțeleagă și să știe ce-ar fi putut să facă el mai bine în lumea aceasta. Și atunci asistăm la un indoit și trist spectacol. Pe de o parte șiruri întregi de seminaristi dezertori în diferite chipuri de la misiunea în vederea căreia s-au pregătit opt ani de zile, pe de altă parte o generație întreagă de preoți căldicei, îmbrăcați cu părere de rău în haina preoțească și tainic întristați că n-au putut să apuce altă cale în viață.

Îi înțeleg desăvârșit de bine și mă doare inima de ei! Ce vor face cu două sute de lei pe lună, când colegii lor din alte facultăți vor avea de multe ori, din capul locului, o leafă indoită? Cum vor trece ei prin societatea noastră, frivolă, ironică și rece? Și câtă umilință, cât amar vor aduna ei în inimă, făcând trista experiență a condițiilor preoțești din țara noastră!

Am văzut în Bucovina un alt sistem de a recruta și de a forma pe preoți. Seminarul începe după bacalaureat. La 18 ani, absolventul de liceu se cunoaște desigur mult mai bine, își înțelege aptitudinile altfel decât copilul cu patru clase primare. Trebuie să credem că tânărul de 18

ani care vine să se dedice preoției creștine a cugetat mai mult decât copilul pe care, într-o dimineață de august, l-au încărcat părinții în căruță și a doua zi l-au descărcat la seminar. Absolventul de liceu intră în seminar și, în același timp, în Facultatea de Teologie. După patru ani, a învățat cântările, și-a făcut inițierea practică necesară, și a terminat și învățământul teologic. E acest sistem mai bun decât celălalt? S-ar cuveni să-l adoptăm și noi? Și despre un sistem și despre altul putem vorbi și rău și bine. Eu unul, care nu pot concepe pe preotul viitorului decât licențiat sau doctor în teologie (decât nu și cu alte studii), înclin sufletește către sistemul seminarial din urmă.

Ne-am putea gândi și la un sistem intermediar, adică la un seminar cu primele patru clase comune și cu alte trei sau patru de specialitate. Am putea crește laolaltă, timp de patru ani, pe viitorii preoți și pe viitorii învățători și institutori. După patru ani, fiecare își va alege calea pe care va găsi-o mai potrivită cu sufletul său. Ideea creșterii laolaltă a preotului și a învățătorului este ispititoare, cu atât mai mult, cu cât azi se dă pe față de multe ori că, în activitatea lor, nu se găsesc totdeauna în armonie.

Acest fel de a privi problema bisericească de la noi a căsunat pe ici, pe colo surprindere și nedomirire. Când și cum vom putea să avem atâția preoți licențiați? Și ce vom face, până atunci, cu golurile, cu vacanțele din țară? Noi nu putem să prididim nici cu preoții absolvenți de seminar atâtea locuri goale, atâtea cereri de preoți, darmită să-i așteptăm să facă teologia și să nu le dăm drumul decât după licență!

E un raționament utilitar și-i recunosc o relativă valoare. *Dar nu cu mulțimi mari eclesiastice vom împăca setea noastră religioasă și vom îndrepta Biserica Națională, ci cu un cler de eminentă calitate.*

Nevoile de astăzi ale țării sunt urgente dar sunt trecătoare. Socoteliile statului politic trebuiesc ținute în seamă, dar trebuiesc subordonate unor prevederi mari de ordin superior. Cu milițiile noastre bisericești, pripit formate și rău întreținute, nu vom putea, nu mai putem să ținem piept luptelor ascunse confesionale. Biserica noastră ortodoxă se usucă încet, ca un stejar secular, și parazitismul confesional începe s-o amenințe.

Nu putem să rămânem nepăsători! Suntem datori să vorbim, să tragem de mânecă pe toată lumea, să întoarcem problema pe partea-i sufletească și să arătăm că de acolo vine pieirea. Suntem datori să denunțăm tuturor că preotul nostru e copleșit de grijile vieții, fiindcă viața lui e de tot precară și seninătate evanghelică nu poate să mai aibă.

Gândească-se la acestea toată lumea, și chemați, și nechemăți. Eu unul așa gândesc.

1915

CASE MARI

În primăvara aceasta vor fi puține construcții noi. Bani sunt scumpi. Lucrătorii sunt chemați la exercițiile militare. Dar s-a zidit destul în anii de pe urmă. Case mari, oteluri, edificii publice și bănci puternice s-au ridicat trufașe, în centrul Capitalei, privind în creștet clădirile cu cari ne obișnuisem și cari ni se păreau odinioară impunătoare. Ce a rămas palatul „Independenței Române“, de pildă, pe lângă monstrul născut mai ieri, alături? Ce era dispărutul „Otel Orient“, pe lângă „Splendidul Otel“ ivit în locu-i? Și ce-a rămas cum „Splendid Otel“ pe lângă foișoarele și spânzurătoarele Otelului „Athénée Pallace“?

Din ce în ce creștetul Bucureștilor se vede mai de departe și din locul jos și mocirlos – vatra orașului lui Bucur – geniul arhitecturii încearcă să se apropie de nouri. Fără îndoială că această înfățișare trebuie să ne măgulească. Nu prea sunt frumoase construcțiile noastre, dar încep să fie. E un anume stil cu amintiri de veche arhitectură românească, azi din ce în ce mai pronunțat.

Arhitecții noștri vor purifica gustul lor și imitățile servile și stângace se vor rări.

Mult mai numeroase decât casele mari sunt însă micile clădiri. Când străbați, fără de grabă, suburbiile noastre, te izbește noianul acelor mici acoperișuri – roșii, vinete și albe – ca în zilele de Paște, la „dulap“, mulțimea cojilor de ouă. Cine sunt acești oameni căror le-a dat mâna să prefacă 8-10-12 mii de franci, într-o căsuță cu 3-4 încăperi și cu zidul de-o cărămidă? Sunt micii noștri burghezi – funcționari, precupeți, agenți electorali. Ei sunt mici proprietari, mici fericiți. Apar în papuci și în vestă, sub vișinul înflorit din fața casei, și te privesc cu suficiență pe tine trecătorul visător, rătăcit în „Cărămidarii“ lor cu vechi renume.

Te întrebi, însă, unde locuiesc oropsiții Capitalei; unde locuiesc miile de lucrători din fabrici? În ce vizuini se vâra noaptea salahorii zilei, cei ce n-au nici casă, nici pământ, ci numai brațele și spinarea? Unde locuiesc cetele negre ale muncitorilor veniți din depărtare, ca să țeasă, să coasă pentru noi, să ne pregătească pâinea, tutunul, chibrutul și atâtea alte lucruri de cari avem nevoie toți, ca să nu mai vorbim de cele scumpe, de cari se zice că au nevoie numai bogății? Unde își odihnesc ciolanele cei ce au numai copii, câștiguri mici și zile negre, fără locuință proprie și fără speranța că vor avea-o vreodată? Aceștia locuiesc în magazia, în subsolul, sau în cocioabele cele vechi ale micului burghez funcționar, precupeț sau agent electoral. Bucureștii noștri n-au case pentru muncitorimea săracă, pentru proletariatul amărât. Mahalalele

noastre îți inspiră milă, dezgust și groază. Această infimă burghezie grămădită în ele, cu ambiția ei uriașă de a-ți trânti trei odăițe ridicule – *proprietatea* d-lui *proprietar* – uneori te răzvrătește. Simți că lumea noastră e urâcioasă, strâmtă și fără pic de filantropie. Ai vrea să vezi, în locul acestor coji de ouă, construcțiile vaste și filantropice pe cari capitalele occidentale le pun la îndemâna muncitorimei fără de cămin.

Așa e în alte părți. La noi în București nu știi să fie vreo locuință în genul acesta. Nu case-vagon, în cari se pot adăposti 10-12 familii nevoiașe. Asemenea case sunt în câteva locuri. Vorbesc de acele case mari, *cazărmi*, cu câte 3 - 4 caturi și în cari locuiesc roiurile uvriere. Nu s-a găsit până azi la noi nici un mare bogătaş, nici un consorțiu luminat și patriotic, nici o inițiativă care să conceapă asemenea construcții pentru săracime. Ori poate că nu avem atâția muncitori cari să populeze niște case cu atari proporții? Slavă Domnului! Credem că nu putem să ne plângem că n-am avea pe cine încartiera în ele! De ce n-au apărut până azi acele case-stupi pe cari marele capital le zidește pe aiurea albinelor proletare?... S-ar putea răspunde că suntem în preziua acestui fenomen și că toți acei microscopici și trufași proprietari de azi vor pieri ca fumul, proletarizați treptat și înghițiți de casele-căzărmi.

Când te plimbi în părțile bine pavate ale Bucureștilor, luminate cu gaz ori cu electricitate, nu ai impresii mai mulțumitoare ca la mahala. Se zidesc case mari și destul de multe. Dar e aceeași minte strâmtă, același suflet sterp, în marele nostru bogătaş ca și în micul proprietar din „Cărămidarii“. Casele pe cari milionarii noștri le zidesc în București sunt monumente de trufie absurdă și de egoism greoi. Ei zidesc pentru ei și pentru odraslele lor, cu o nepăsare socială, cu o neînțelegere a propriilor interese, cu o nepăsare de cealaltă lume care confundă pe omul civilizat. Numai streinii cari construiesc în București mai au gânduri sănătos utilitare. Ei cugetă că dacă sunt în stare să-și dureze o casă mare nu e nici o rușine s-o croiască și pentru alte câteva familii – chiriașii viitori cari vor acoperi cu încetul costul casei. Pentru ce deșertăciune să te lăfăiești tu singur în 2 etaje și în 30 de încăperi?

Un bogătaş cu suflet ar fi dator, mai ales în marile orașe, să nu-și facă o casă *egoistă*, ci una *generoasă*, cu mai multe apartamente, pentru câteva familii. Este și practic și umanitar.

E ușor de răspuns: Ei, asta e! O să vă întrebăm noi bogății, pe voi săracii, cum trebuie să ne facem palatele noastre și-o să facem cazărmi în loc de palate, așa de dragul proletariatului intelectual și manual!

Cu cât acest răspuns ar înfățișa mai fidel și mai complet cugetul bogătaşilor noștri, cu atât suntem mai amenințați și mai expuși furturilor sociale. Vehemența egoismului celor mari e un semn cert de mari

primejdii viitoare, în sânul societăților omenești. Societatea noastră românească, prin mii de caractere interne și externe, denotă lipsă de îndurare cu cei mici, lipsă de solidaritate între membrii ei și o simțitoare tendință de interdistrugere.

E moștenirea trecutului? Sunt urmele unei boli de care am suferit până acum, sau frigurile unei boli în a cărei evoluție ne aflăm? Sunt stadiile fatale ale îndrumării noastre spre mai bine, spre coeziune socială și spre umanitate?

Cert este că înfățișarea actuală a lumii noastre românești nu este ziditoare. Orașele noastre și îndeosebi Capitala noastră, fie chiar privită superficial, învederează o glacială nepăsare față cu aceia cari – pe sute de mii de spinări încovoiate – susțin Grădinile lui Baltazar.

Ce n'est pas un pays pour les pauvres – zicea despre țara noastră o streină care începuse să ne cunoască.

1915

UN CERC ȘI O ȘEZĂTOARE

E vorba de cercul literar „Moldova“ care ieri, 25 aprilie, după-amiază, ținu la „Comoedia“ o șezătoare, cea dintâi în București. Pentru cei ce au asistat la această șezătoare, articolul prezent e inutil. Dar sunt mulți, foarte mulți, cari n-au asistat și nu se vor întâlni cu cei ce au fost în sală ca să le audă impresiile.

O șezătoare literară-artistică și nimic mai mult! onorată cu patronagiul d-lui ministru al Cultelor și Instrucției și cu prezența d-lui ministru al Industriei și Comerțului. Au recitat d-ra Marioara Ventura, maestrul Nottara, d-ra Anicuța Cârjă, au citit din scrierile lor d-na H. Papadat-Bengescu, d-nii Sadoveanu, Codreanu, Beldiceanu și alții. În proporții mai reduse și modeste, tot așa s-au petrecut lucrurile și la Giurgiu, aidoma la Galați.

De ce atunci întrebările, bănuielele și comentariile de prisos? Cercul literar „Moldova“ putea să se numească foarte bine cercul literar „Viața românească“ fiindcă, adică mai toți, cari fac parte din el, sunt colaboratori la revista cu numele acesta. Putea să se numească și altfel și cercul ar fi fost același lucru: un cerc literar și cultural. Pentru ce să facem un nume cu umbre și penumbre de suspiciune din numele unei jumătăți din Țara Românească? S-a întâmplat că tot *Moldova* se numește și un ziar care apare astăzi. Singurii cari ar putea să se supere pe noi că am zis

„Moldova“ cercului nostru ar fi cei de la ziarul cu același nume. Cred însă că-și dau seama foarte bine că Moldova este a tuturor românilor și că fiecare dintre noi putem să iubim acest nume frumos.

Sunt de vină, însă, vremurile încordate prin cari trecem. Prea puțini au mai rămas printre noi stăpâni pe ei și cu sânge rece. Ne privim unul pe altul cu bănuială, ne învinuim și ne bolnăvim nervii reciproc. Și cercul literar „Moldova“ a fost scris să strice și el inima câtorva prieteni buni și sinceri! Pentru ce v-ați botezat așa? Ce gânduri aveți? Faceți separatism? Faceți și voi politică!

Domnul Dumnezeu din ceruri să ne ferească! Mai întâi este de necrezut că poate să existe azi în toată suflarea românească vreun cuget atât de întunecat și de inimic, atât de greoi și de sanchiu, care să cuteze să profaneze, măcar cu gândul, înălțimea sacrosanctă încununată de Principatele Române în anul de fericire 1859. După aceea... uitați-vă la cei ce alcătuiesc, efectiv, acest cerc literar. Sunt toți scriitorii, cari n-au făcut nici un fel de politică, nici măcar naționalistă. În fine judecați manifestările acestui cerc și dați odihnă sufletelor voastre.

Fiecare dintre noi, personal, putem să avem, în aceste înfricoșate momente de confuziune diplomatică, preținsele noastre convingeri și orientări. Dar sunt atât de nesigure, atât de transformabile și de fără valoare, încât un om cuminte nici nu trebuie să și le dea pe față. Cum voiți atunci ca niște simpli visători și scriitori să aibă cutezanța să alcătuiască și ei un cerc de influență și de acțiune, în învălmășagul și naufragiul opiniunilor de azi! Vedem azi greșind, călcând strâmb, în fața noastră, oameni politici încercați, încărunțiți în treburile țarei. Ce-ar face niște poeți când s-ar apuca și ei să dea directive de politică internă și externă?

O, s-au dus timpurile când poeții, profeții și profetesele, teurgii și văzătorii citeau în viitor și sfătuiau pe împărați. Nu știu bine ce s-a întâmplat: au scăzut inspirația și profetismul de nu mai pot discerne, în lume, cauzele și efectele, sau figura acestei lumi s-a complicat atât de mult încât desfide orice descifrare inspirată. Îmi pare rău, dar trebuie să mă resignez și așa ar trebui să facem toți.

Momentul de față ne covârșește. Să nu ne fie rușine. Se simt covârșiți și sfioși alții mult mai isteți și mai cunoscători ca noi. Furia sângeroasă și nimicitoare, care frământă azi Europa seamănă cu furia ciclopului Polifem... Să fii inventiv și tare ca Ulise și tot va trebui să taci și să te ascunzi, dinaintea lui. Și iată tocmai ceea ce noi nu vrem să pricepem. Toți vorbim și toți ne dăm părerea, mai mult: toți voim ca părerea noastră să prevaleze, fiindcă ea singură e ruptă din rădăcina adevărului.

Niciodată ca astăzi tăcerea n-a fost mai dorită și mai sfântă. Cu tot creștinismul meu pravoslavnic, aș aplauda din toată inima pe filosoful ironist, care, în aceste zile, ar lua, aici, în București, inițiativa ridicării unui templu în onoarea Zeiței fără grai. *A fi sau a nu fi...* palidă problemă îl preocupa pe Hamlet! *A tăcea* – iată pentru noi formidabila problemă a momentului.

N-avem altceva mai bun de făcut. Vorbind, certându-ne, discutând lucruri de cari habar nu avem – ne enervăm zadarnic, ne facem de râs și asurzim, spre paguba noastră, pe cei ce stau colo sus, în turnul de observație, neclintii și tăcuți.

Toate astea cu prilejul unei șezători literare a cercului „Moldova“!... Ei da, ce să ne facem! Trăim supt aripile obsesiunii. Ziarele, berăriile, discuțiile de ziua și de noapte ne-au neurastenizat. Și mai avem și nenorocul să fim, noi bucureștenii, departe de zona unde bubuie tunul și se ridică nouri morței. Se pare că o plimbare pe la punctele de graniță din nordul Moldovei sau și mai bine o excursiune în Bucovina e tot ce ar putea, deocamdată, să combată neurasteniam-bucureșteană.

1915

D-SALE DOAMNEI ELENA CORDONEANU, FONDATEORA „CĂMINULUI CULTURAL“

Mult stimată doamnă, am recitat notele și informațiile pe cari mi le-ați pus la dispoziție și am avut, încă o dată, impresiunea că dreptatea trebuie să fie de partea dv. Stau, însă, și azi pe gânduri și mă întreb în ce chip dreptatea aceasta ar putea să fie impusă și celor ce nu o văd sau, poate – celor ce cu rea-credință și din interes nu vor să o recunoască?

E destul ca unul dintre noi să fie nedreptățit, despuiat de onoarea și de avutul lui, prigonit fără vină, ca lumea cealaltă să-i sară într-ajutor și să-l smulgă din ghearele prigonitorilor? Firește că e destul! Nu poate fi om cinstit și întreg, în facultățile lui sufletești, care să nu se răzvrătească, atunci când vede, subt ochii lui, săvârșindu-se o nedreptate, ori se încredințează, prin cercetare, că în preajma lui s-a comis o nedreptate. Și cu toate acestea, lumea noastră e plină de fărădelegi! Călcări îndrăznețe pe bunul drept al altuia, atentate la cinstea și averea aproapelui, operații abile de pe urma cărora mii și sute de mii de frați ai noștri sunt jefuiți de munca și de banul lor! Cine stă să protesteze împotriva tuturor acestor nedreptăți? Cine poate să adune în pieptul lui

atâta revoltă, atâta ură și atâta energie răzbunătoare, încât să denunțe, să urmărească și să pedepsească, după cuviință, mulțimea păcatelor și a inichităților din jurul lui? Auzi atât de multe, vezi atâtea netrebnicii, constați atâta lipsă de umanitate și de respect de oameni între noi, încât, de la o vreme încep să descrească, în sufletu-ți, izvoarele pornirilor energice și drepte.

Ați fost cea dintâi sau una dintre cele dintâi pedagoage cari au sădit, în câmpul cam haotic al educației noastre școlare, ideea *educației integrale*. Ați deșteptat interesul conducătorilor școlii, ați creat un curent și ați realizat un început al ideii dv., fondând „Căminul cultural“. Am văzut, în amănunte, cari au fost greutățile, peripețiile și rezultatele muncii dv. pline de convingere și de râvnă... Idei sănătoase, idei binefăcătoare! Copilele noastre trebuie să învețe, pe lângă atâtea lucruri de cultură generală, academică, și învățământul practic, casnic, merit să facă din ele niște soții destoinice în conducerea gospodăriei și în creșterea copiilor. Dar iată că opera cea folositoare pentru care ați alergat, ați muncit, ați scris, v-ați sacrificat, alunecă din mâinile dv. și cade în mâini streine! S-au petrecut, ziceți dv., o serie întreagă de nedreptăți, vădit intenționate și adânc jignitoare pentru dv. Ați fost pur și simplu concediată de lângă opera pe care o ridicase convingerea și entuziasmul dv. Ați pus înaintea celor ce vă acuzau corectitudinea dv., regularitatea administrației dv., mărturiile și garanțiile oamenilor de onoare și de inimă, colaboratorii dv. Dar nu ați izbutit să îndreptați cursul strâmb luat de lucruri, și ați fost trimisă afară din munca dv. – ca odinioară Cristofor Columb din America pe care el o descoperise.

Ce e de făcut, mult stimată doamnă? Ne face cinste că v-ați adresat, cu vibratoare încredere și cu un frumos avânt idealist, viteazului meu tovarăș Tudor Arghezi și mie, ca să cântărim dreptatea cauzei dv. și să zguduim pe cei ce v-au nedreptățit și prigonit. Cred că ne spuneți adevărul și că sunteți vrednică de ajutorul solicitat. Mai mult decât dovezile scrise pe cari ni le-ați procurat și ați putea să ni le mai procurați ne-au impresionat sinceritatea și căldura sufletului dv., iubirea dv. pentru *idee* și pentru apostolatul merit durerilor. Era fatal, doamnă, să găsiți, în calea ce-ați luat, dezamăgirea și dușmănia, o dată ce ați apucat o cale nouă. Ați voit binele societății, ați voit, pentru copilele noastre, o creștere sănătoasă care să le ridice deasupra relei stări actuale. Ați voit soții care să știe cum se guvernează o casă și cum se întemeiază fericirea unui cămin. Ați voit mame cari să știe cum se îngrijește un nou-născut și ce este puericultura cu care își bat capul filantropii din țările civilizate. Era fatal, doamnă, să nu izbutiți. Aceste idei, la noi în țară, sunt un import puțin simpatic. Cel ce se hotărăște să le introducă și să le susțină trebuie să știe, din capul locului, că merge spre dezastru.

Moravurile de azi, starea conștiințelor, pornirile irezistibile ale inimilor celor între cari trăiți sunt, pe față și pe ascuns, inimice convingerilor dv. reformatoare. Aceasta trebuia s-o știți de la început. Dacă ați știut-o, atunci insuccesul dv. nu poate să vă mai pară atât de monstruos și de revoltător. Dacă nu ați știut-o, primiți astăzi pedeapsa cuvenită temerilor și inovatorilor cari au voit și au lucrat pentru binele semenilor lor!

Întrebați-vă acum: acesta este tot sprijinul pe care vi-l acordă revista noastră? Nu. Păstrăm, pentru vremuri mai potrivite, materialul pe care ni l-ați încredințat. Îl vom folosi într-un fel propriu nouă. Vă declarăm că soarta dv. – entuziasmul naiv cu care ați început lupta, străduințele dv., opera dv., și apoi zidul de fier al inimițiilor coalizate de care s-a izbit și s-a sfărâmat această operă – merită toată luarea-aminte a unor scriitori.

Am putea să tipărim *en toutes lettres* numele celor pe cari îi proclamăm prigonitorii dv., am putea să îndreptăm o șarjă vehementă împotriva lor. *Cronica* e destul de impulsivă și de bravă. Dar insuccesul dv. este prea semnificativ și ne dispune mai curând la filosofie decât la revoltă. Problema educației la noi în țară, problema formării caracterelor, problema prefacerii vieții noastre casnice!... Cât apostolat, câte jertfe, câte energii, stoarse deocamdată în zadar, nu ne trebuiesc pentru cucerirea acestor înălțimi!

Credeți-mă, doamnă, sacrificiul dv., deși în aparență deconsiderat și inutil, își are prețul lui. Sămânța a fost aruncată. Brazde grele și opace dorm astăzi peste ea. Pare pierdută, moartă. Nu se știe, însă, dacă nu veți vedea-o răsărind mai curând decât vă așteptați.

Poate că dv., personal, veți fi chemată înapoi, la conducerea instituției pe care ați creat-o. Poate că actualul comitet de patronaj a început să vadă că lipsa dv. este dăunătoare și a început să prețuiască mai exact serviciile dv. de altădată. Se pot întâmpla multe, doamnă. Durata infinită nu e proprie faptelor omului, nici când sunt rele, nici când sunt bune. Fiecare zi ce vine, vine cu prefacerile ei.

O singură certitudine voim să aveți: că simțim în dv. un suflet luminos și idealist și că durerile neizbândeii dv. sunt trecute în cartea răfuielilor noastre.

1915

DIN CAIETUL SĂPTĂMĂNEI [IV]

10 Mai. De câteva zile cerul îndurător s-a pogorât peste ogoarele țării și le adapă lung. Plouă de câteva zile. Bolovanii s-au sfărâmat. Porumbul a început să înțepe, cu milioane de undrele verzi, fața

arăturilor întunecoase. Grâul se clatină în unde biruitoare, din ce în ce mai înalte și mai negre. Nădăjduim că anul va fi bun și că după atâtea răutăți, puse de om la cale, vom avea cel puțin mângâierea holdelor îmbelșugate.

Am văzut azi-de-dimineață pe Moș Radu de la Otopeni, român ager, vânător căutat, în zilele lui, și acum la bătrânețe mic negustor de duminica și de zile mari. L-am întrebat de sănătate, de pâinea de pe câmp, de ce mai face lumea pe la țară.

– Ia bine, slavă Domnului.... Noi știa, cu bătrânețea; ceilalți, care cum poate fiecare.... Ne bucurăm de milostivita asta de vreme. Porumbul crește privind la el, grâul e balaur.... Slavă Domnului! Dumnezeu nu ne lasă.

– Moș Radule, câți ani duci d-ta în traista asta?

– Cam mulți, domnișorule.... Când a plecat Bibescu Vodă eram măricel...

– Bibescu... Știrbei... Cuza Vodă, Carol Vodă și acum Măria sa Ferdinand... Stai bine, Moș Radule! Ai apucat cinci domnii!

– Ce să-i faci, domnișorule! Până o suna Sf. Arhanghel în trâmbița de mobilizare....

Acest cuvânt mă face să tresar. Mă uit adânc în ochii moșneagului. Prima mea pornire este să-l întreb, să-l ispitesc, să vântur gândurile și sufletul acestui patriarh al codrului și al ogoarelor, cum facem noi între noi, bătuții de vânturi de la oraș. Dar mi-e rușine și mă stăpânesc. Se poate un răspuns mai limpede decât indirectul lui răspuns: *când o suna Sf. Arhanghel în trâmbița de mobilizare?*

I-am dat lui Moș Radu prețul mărfii târguite și i-am strâns mâna cu vioiciune. Întâlnirea aceasta din dimineața de Zece Mai mi-a fost binefăcătoare. Neamul lui Moș Radu nu piere și nu poate să piară, orice ne-ar aduce viitorul. Când ai prilej și timp să te dai în vorbă cu vreunul din bătrânii plaiurilor noastre, găsești același farmec pe care îl simți când poposești într-un câmp plin de rod sau într-o pădure seculară. De unde are Moș Radu atâta cumpăt și seninătate în suflet și în vorbă? Dintr-un lung trecut de stăruință și de urgii învinse, generație după generație. Dintr-o actualitate profundă și intactă, deasupra căreia noi, apele și spuma clasei stăpânitoare, ne izbim de colo până colo, ca valurile efemere peste niște zăcăminte adânci, de mare preț. Viitorul nostru, tot, stă în nepoții și în strănepoții lui Moș Radu. Noi suntem vremelnici și fără vlagă. Noi suntem, cel mult, frunza care trăiește o jumătate de an pe trunchiul încununat de o sută de primăveri.

Și când te gândești că pentru acest minunat popor românesc, vânos și răbdător, tăcut și cumpănit, noi croim destine în cafenele, noi cerem

alianțe, hotărâm ceasuri istorice, jurăm, somăm și spumegăm!... O, voi cei ce conduceți astăzi România, mutați-vă din București, ca să nu mai auziți „glasul opiniei publice“ și să nu mai puteți citi edițiile ultime și speciale ale ziarelor din Capitală! Duceți-vă undeva la țară, între munți, între păduri, unde e tăcere adâncă, orașele departe și sufletul aproape. Și de acolo chibzuiți și guvernati.

„Opinia publică“ ține, la noi, de la Gara de Nord până la Văcărești și de la Floreasca până la Filaret. Pe urmă, mai dai de ea peste zeci și sute de kilometri, acolo unde reapar cafeneaua și ziarul. Dar e o lume imensă – vreo șase milioane – care stă sub cerul umed sau fierbinte, frământă pământul în căpisterea văilor, ține pe umeri toată alcătuirea acestei țări și care – deși nu protestează, nu somează, nu spumează – are dreptul cel mai sfânt și mai întreg să audă din partea ocărmiturilor de azi, când o fi să hotărască, o hotărâre după potrița țarei și a nevoilor ei, iar nu după pronunțamentele cafenelei.

*

Sunt 49 de ani de când această zi de Zece Mai a ajuns simbolică și sfântă pentru tot sufletul românesc. Se pierd în zările emoțiunii acele zile de mai, din anul 1866, când Prințul cel tânăr de viță împărătească intră în țară pe la Turnu Severin și veni spre București, în calească trasă de opt cai înaintași, mânați din șea de către surugii îmbrăcați pandurește. Se pierd în zările dulcii nostalgii acele icoane de pe pământul românesc, fragede și naive, pe cari le priveau ochii Domnitorului și le nota tovarășul Măriei sale, artistul Prezios! A trecut de atunci o jumătate de veac! Ziua de Zece Mai și-a pus cunună după cunună:

Și-a vorbit vulturul iarăși:
– „V-ați trezit din lungul somn,
V-ați luptat cumplit la Plevna
Duși în foc de-al vostru Domn!
Vrednic e să-l faceți Rege
Într-o țară ca un rai!“
Și noi Rege ni-l făcurăm
Tot în zi de Zece Mai.

E un cântec (de Coșbuc) pe care îl cântă azi copiii noștri în școli și pe care nu pot să-l ascult fără răscolitoare emoțiune... Atâta muncă grea, atâta experiență amară, atâta înțeleaptă moștenire: iertat să fie să le aruncăm în vârtejul intereselor streine și al patimilor atâtea între noi de inimizii noștri?

O, Zece Mai, zi scumpă inimilor noastre, ziua norocului României timp de 49 de ani, ce ne vei aduce tu la anul? Pe subt flamurile de

sărbătoare, pe subt arcurile luminoase și pe subt ghirlandele de Zece Mai, trec iubiții noștri suverani de azi. Să fie în ceasul deplinelor binecuvântări și spre o a doua norocoasă jumătate de veac! Dar îl vedem alături și pe el, cu ochii minței și ai inimii: silueta lui severă și regală, atitudinea lui stăpânitoare și totdeauna dreaptă. Să ne gândim la el cu încordare! – astăzi când nu mai poate să ne povățuiască decât cu istoria măreței lui domnii.

1915

ÎN LUNA FLORILOR

Mi se pare totdeauna o minune mereu nouă, când văd, la începutul lui aprilie, ivindu-se pe vreascurile copacilor primele puzderii verzi. Un fum ușor de-abia verzui iese ca din pământ și se întinde pe boschetele până ieri numai smicele. Într-o săptămână, în două, minunea se desăvârșește și te pomenești că toate acele triste schelete de tei și de platani pe cari le numărai în drumul către casă sunt iarăși foișoare vii, pline de palpitate și de susur. Ai ajuns din nou în primăvară și nu știi cum! Acum zece zile lumea era plină de oase goale și astăzi pretutindeni viața se mișcă în talazuri verzi, izvorâte deodată din adâncul acesta pe care toți plutim și nimeni nu-l pricepe.

Și zilele de primăvară se deșiră după rostul lor cel drag și fermecat. Se arată viorelele, păștița, brebeneii. Înflorește tămâioara, înflorește liliacul. Între aprilie și mai se revarsă prin poiene dulcele mărgăritar. Prin grădini încep să se despice trandafirii și pe marginea cărărilor și a livezilor măceșii se preschimbă în candelabre trandafirii și albe. Și ți se pare că începi să înțelegi, deși nu înțelegi nimic, ci te lași purtat numai de inimă și încredințat de ea. Ți se pare că din adâncurile acelea fără nume, pe cari, vag, le simți sunând subt existența ta și subt întreaga existență, ca nu știi ce catacombe afirmate de tradiție și de bătrâni, ți se pare că din ele ajunge până la urechea simțirei tale cuvântul cu înțeles, explicarea supremă și invincibilă. Este iubirea cea de mai-nainte de toți vecii, este principiul simpatiei și al luminei, este eterna bunățate, care ne dezgolește încă o dată sânul primăverii și apleacă la el planeta noastră, cum apleci la uger un vițel.

Crezi că ai înțeles acum totul, îți lași brațele răstignite în fânul crud și cobori între gene norii albi din cerul albastru și încropit. Toate sunt

făcute ca să te convingă. În dumbrava lângă care stai întins e atâta viață, atâta încântare și iubire! Fiecare copăcel e în sine un fenomen de iubire și de forță simpatcă. Fiecare fir de iarbă, dacă a ajuns să biruiască și să vie din neființă la ființă, însemnează că s-a născut și a propășit sub scutul norocului și al priinței. Fiecare din aceste păsărele îndrăgostite e un crainic al iubirei celei mari care a ocrotit-o și-a purtat-o, generație cu generație, până la soarele acestei a cine știe câta zi de mai, socotind măcar din ziua când omul începu să asculte ciripitul ei. Și tu însuși, cu inima ta fără odihnă, cu gândurile tale călătoare pe căi de primăvară, tu însuși cel ce stai și ascuți privighetorile, și tu ești un vestitor al lelei eternelor iubiri, și al universalei duiosii. Și vrei să crezi că așa e!

Dar, pe încetul, lumea aceasta plină de soare și de tihnă, de holde verzi și de stânjinei pierduți printre rogozurile bălței, ca niște fluturi galbeni, osteniți, plină de iubire și de pace, este năpădită de o alta, din capul tău, o lume care i se suprapune, o străpunge și o schilodește... Lângă tine, și cât ține poiana, sunt tovarăși de ai tăi, culcați ca să nu se mai scoale. Printre frunzele ce lasă horbote de umbră pe fruntea ta nu mai zboară mierlele ci gloanțele. Din zarea îngustată de pădure nu se mai ridică nouri albi și leneși, ci iurușul negru și contorsionat al fumului scuipat de tunuri. Iar zarva dulce care vine de pe baltă se schimbă deodată în comenzi, în răcnete și în nechezaturi...

E o închipuire! Te-ai ridicat speriat din culcușul tău de cimbru și te-ai uitat peste pașnicul tablou, răsfrânt coala devală în ape somno-roase. Dar închipuirea aceasta e o groaznică realitate care stăpânește azi pe sute de plaiuri, altădată liniștite și ferice. Lângă mii de măceși în floare se zvârcolesc astăzi oameni tineri, răpuși de oameni tineri, frații lor de altă limbă. Câmpii întregi de flori sau de holde sunt înecate în sânge omenesc și rămăte de ghiulele. Păduri întregi nu mai au nici o privighetoare și nici un visător!

Și atunci peste iubirea din inima ta și peste iubirea care susține întregul univers se lasă tristețea și întrebarea. Se poate o contrazicere mai ucigașă? Se poate o jale mai adâncă decât jalea acestui fapt oribil că oameniiucid pe oameni, pe sânul plin de rouă și de lapte al naturii reînviată și ajunse în luna mai? Pe când marele mister al fecundărilor și al propășirei vieții se îndeplinește în apele adânci, în crăpăturile stâncilor, în caliciul florilor, în pulbere și în noroi, omenirea rațională și civilizată continuă opera de moarte, vânând pe aproapele prin livezile îmbălsămate și orbind aurorele și serele lui mai cu fumul tunurilor de asediu!

Luna florilor, în acest an, tulbură mintea noastră și ne întristează adânc. Din trandafirii ei nu putem împleti nici un vis, nici o speranță.

Din toată viața nouă care urcă până la noi nu admitem decât vanitatea ei. Din îndemnul firei reîntinerite să ne ridicăm cu meditarea până la fântănele Iubirei infinite, cădem alături, sleiți de pricepere și de voință. O singură înțelepciune mai are dreptate și putere, în aceste zile de asfixiere sufletească – înțelepciunea Eclesiastului: *Urât-am viața, căci rele sunt în ochii mei faptele care se fac sub soare* (II, 17).

1915

CARITAS

Într-o comună de lângă București, am văzut în ziua de 4 iunie, o „colonie disciplinară“, adică o casă de creștere și de îndreptare, pentru copiii fără căpătâi, dedați la rele. Subt ochii noștri, astăzi, egoismul biruiește în atâtea feluri și dragostea de aproapele e atât de rară, încât pildele contrarii sunt răcoritoare ca apa de izvor, în lunile de arșiță, și trebuie reținute și sprijinite.

Am plecat din București în zorii zilei, cu amicul meu Ion Raffael, inspectorul polițienesc, și cu d-l judecător de instrucție Gh. Niculescu-Bolintin. Colonia disciplinară este în comuna Bolintinul din Vale. Când am ajuns acolo coloniștii tocmai se îmbrăcau. Am intrat în grădina coloniei – un teren de vreo 5 pogoane – și am mers din răzor în răzor, ca să vedem în amănunte ce muncesc coloniștii. Era o grădină de zarzavat bine împărțită, bine cultivată, în care creșteau fel de fel de neamuri și de răsaduri folositoare. Un bulgar bătrân, Nestorul coloniei, conduce și supraveghează pe copii în trebile și tainele grădinăriei. Apa de udat e scoasă cu pompa din pământ. Pe marginea răzoarelor e un brâu de porumb. Pe cât cu puțință, colonia trebuie să-și agonisească tot ce trebuie pentru subzistența ei. Vizităm o magazie cu provizii unde totul e așezat cu regulă și însemnat, după cantități, pe o listă fixată în perete. Vizităm un mic atelier de tâmplărie și de fierărie, unde se repară uneltele de muncă, sapele, săpălușele, grebele și celelalte.

Coloniștii s-au îmbrăcat și se aliniază afară în șiruri, pentru apelul nominal de dimineață. Sunt felurite tipuri, cele mai multe inteligente și cu unele trăsături dure, răutăcioase sau viclene. Sunt copii de la vârsta de șapte ani, până pe la 20 de ani, afară de supraveghetori și de îndrumători, cari sunt mai mari ca ei. De unde vin acești copii? Din gunoaie, din spelunci, de pe maidanele mahalalelor, de sub podurile Dâmboviței,

și din cutiile în cari au fost împachetate portocale. Parte dintre ei s-au pomenit, așa, pe trotoar, în picioarele trecătorilor, n-au știut niciodată cine le-au fost părinții și au mers din furțișag în furțișag până au dat de arestul poliției. Alții au rămas fără părinți, s-au înhăitat cu derbedeii mahalalei și au ajuns o pacoste pentru toată lumea. O altă categorie au fost și sunt predați coloniei chiar de către părinții lor, deznădăjduiți că nu mai pot cu alt mijloc să-i aducă la calea dreaptă. Sunt până azi vreo 60 și mai bine de coloniști, și printre ei vreo 7-8 ovrei. Astăzi sunt cu toții frați de muncă, de râvnă spre îndreptare și de viață disciplinată.

M-am uitat lung la ei. Răspundeau, la apel, militărește, abreviat, energic. Cel mai mic din colonie, numai de 7 ani, era cu ochii încă plini de somn și n-apucase să se îmbrace bine. O milă adâncă mi-a învăluit ochii și am intrat în sălița care ține loc de cancelarie. Într-un dulap e farmacia coloniei; pe o masă stau registrele și hârtiile. Raffael îmi foietează registrul cu „partizile“ coloniștilor. Unii au fost osândiți pentru furt, de câteva ori, alții au fost culeși de pe drumuri fără să fi suferit vreo condamnare.

În vremea aceasta, se aude afară o voce clară, spunând rugăciunea dimineții: *Tatăl nostru carele ești în ceruri...* O, cu adevărat singurul, adevăratul tată al acestor bieți copii fără de cămin și neștiutori de iubirea părintească! Ne rămâne să cercetăm dormitorul și atelierul de împletituri. Dormitorul e curat și luminos. Dar întreaga casă unde colonia locuiește, numai de la martie încoace, e neîncăpătoare și luată provizoriu cu chirie, până la alte așezări mai bune. Afară de aceasta, nu sunt destule paturi; copiii dorm câte doi într-un pat. Puterile organizatorului sunt prea slabe până azi. Bogătași din București, când vă cufundați seara în omătul paturilor voastre, gândiți-vă, unii dintre voi, că trudiții copii de la colonia disciplinară din Bolintinul din Vale n-au pe ce să-și odihnească oasele!

Coloniștii se împart în categorii: unii se duc să lucreze în grădină, alții trec în atelier. Aci, sub direcția unui specialist, coloniștii jupoaie richita, o spintecă, o lustruiesc și fac din ea scaune, coșuri de biuro, jardiniere și altele ca acestea. Toate aceste obiecte sunt foarte bine lucrate și ar putea să stea oriunde, chiar în casele cele mai pretențioase.

– Și tu, Raffael, duci în spinare toată grija acestor biete păsărele, căzute din cuiburile lor?

– Eu și oamenii de inimă cari mă ajută... Mă lupt, mă zbat, mă rog, cer... Iată, de pildă, amicul nostru, Niculescu-Bolintin, care are în apropiere o căsuță și ceva pământ, m-a ajutat și mă ajută de multe ori... Harnicul meu prefect, d-l Gheorghe Corbescu, mi-a dat tot sprijinul de

care am avut nevoie și îți mărturisesc că succesul acestei întreprinderi i se datorește, înainte de toate, lui... Colo în grajd, am o pereche de cai... Trebuie să grăunțe, fân... De câteva ori pe săptămână vine droșcuța la București, ca să ia pâine, carne și câte trebuie... Localul e destul de neîncăpător... Am gânduri mari... Ai văzut că am trecut cu automobilul pe lângă o velniță părăsită. În zidurile acelea e multă cărămidă... Mai am câteva zeci de mii, făgăduite... Îmi propun să cumpăr terenul fostei velnițe și să ridic pe el o casă largă... Am peste 60 de pensionari. Zilnic primesc câte 3-4 cereri... Sunt părinți cari vin la mine disperăți: „D-le inspector, primește și pe blestematul meu de copil că ajunge în pușcărie!“ I-aș lua pe toți, dar unde să-i așez?... Mai este o creațiune de același gen, mai veche, mai puternică și mult mai bogată decât a mea. Este instituția, atât de meritorie, a d-lui Romulus Voinescu... Imitând acest exemplu eminent, eu urmăresc un scop mai modest; eu vreau să fac din acești copii porniți spre pușcărie niște mici meseriași de țară: grădinari, olari, împletitori de coșuri. Voi avea în curând și o secție de olărie... Nu-i pierd din vedere nici un moment.

Am găsit supraveghetori și conducători de încredere și văd pe copii, zi cu zi, îmbunătățindu-se și progresând sub mîna lor. Fac dese inspecții pe neașteptate și sunt riguros, necruțător... Dar toate acestea sunt parte externă și satisfacția mea nu e întreagă. Aș vrea să pătrund mai adânc în sufletul episcopisitorilor mei... Mi-ar trebui un duhovnic... Tu care te pricepi la lucrurile acestea și ești în administrația laică-bisericească, gândește-te și la mine și caută-mi un preot, un ieromonah bătrân, un om al lui Dumnezeu, care să plivească pălămida din aceste suflete sălbătice, și să ajute în ele, la creșterea gândurilor bune... Te rog cu mult dinadins să cugeți la această mare nevoie pe care o are colonia mea și să-mi dai mână de ajutor...

Trebuie să ne gândim și să lucrăm cu toții la canalizarea otrăvurilor și rețelilor sociale... Ai tu idee, tu care îți dormi nopțile liniștit în casa ta, câte patimi nimicitoare, câtă primejdie, câte fiare sălbatice ținem noi în lanț, ca tu să dormi în tihnă?...

Am intrat în atelierul de împletituri, să vedem pe copii la lucru. Stăteau de jur-împrejur tăcuți și aplicați, vădit mulțumiți că biata lor viață începe să aibă un rost și că iscusința lor începe să fie folositoare și cinstită.

Ne-am înapoiat în aceeași dimineață de iunie, atotalbastră și furnicată de soare. Deasupra grânelor adânci, din plin crescute, se legăna ciocărlia, fericitul cântăreț al dimineților de vară. Munca începea pretutindeni pare că voioasă și de la sine. Lumea uita că e nenorocită și urzea din nou, la soare, infinitul tort al vieții.

Enigma cea mare – de data aceasta sfinx cu capul de aur și cu visători ochi de smarald – trecea pe dinaintea zmăcinărilor și durerilor sufletului nostru, cu un aer îmbietor de înduioșare și de filantropie.

1915

VIDEMUS MELIORA

Sunt oameni cari, într-un timp al vieții lor, au avut o anume convingere, au profesat-o în fața lumii întregi și, când a fost nevoie, au apărat-o cu însuflețire. A trecut vremea, lucrurile vieții și ale lumii au luat alte înfățișări și convingerea crezută altădată infailibilă a început să prezinte dungile eroarei. Dar cum te vei desface de ea, cu una, cu două? A fost *convingerea ta* un car de vreme; cunoscuți și necunoscuți te-au văzut luptând sub steagul celor *de aceeași convingere* cu tine; simțul tău de onoare ar suferi prea viu de pe urma unui divorț prea brusc. Dar nimic nu e mai onorabil din partea cuiva care are astăzi alte vederi și alte sentimente decât să le dea pe față cu sânge rece, după ce va fi purtat cu demnitate doliul celor acum defuncte.

Situația omului care nu mai crede azi în ideile lui din alte vremuri și care totuși își face lui însuși silnicie și lucrează ca și cum ar mai avea aceleași convingeri e una din cele mai tragice situațiuni sufletești și una din cele mai vrednice de tratat în dramă.

Nu mi se pare nici rușinos, nici criminal din partea celui ce vine și declară, cu gravă sinceritate, că nu poate să mai creadă ce credea odinioară, fiindcă neîncetatul și uimitorul joc al vieții i-a dovedit, încet-încet, că fostele lui credințe erau niște fantazii sau niște copilării. Cine va putea să-l scoată vinovat? Unde este acel Phoenix al puterii intelectuale, care, de la 18 până la 38 de ani, n-a schimbat de câteva ori sistemul său filosofic, concepțiile sale sociale sau preferințele sale artistice? Cât trăim, tot învățăm și pe măsură ce învățăm vedem că tot ce știam până aci era incomplet și imaginar. E foarte sigur că nici ultima noastră convingere nu prețuiește mult mai mult decât altele anterioare, dar... murim cu ea, fiindcă zilele experienței s-au isprăvit și cortina marelui mister cade pe sceneta searbedei noastre existențe.

Aceste considerații valabile în domeniul filosofiei, literaturii, artei, sunt și mai mult la locul lor când este vorba de domeniul cu mii de complicații și de surprize al vieții practice. Cugetarea te învață, în

232

decursul anilor de lectură și de meditare, că concepțiunea ta despre lume era fundamental greșită.

Viața aspră și plină de desfășurări neașteptate te învață și mai mult că orientarea în ea trebuie să-ți fie felurită și trează, ca pe marea cea mai capricioasă. Firește, presupun că ești un om de caracter și că păstrezi cu scumpătate, în furtună ca și în timp de acalmie, o sinceritate intactă față cu tine însuși și o probitate bărbătească față cu semenii tăi.

De un an de zile încoace, iată, noi, mulți-puținii intelectuali din țara aceasta, am trecut și trecem prin înfrigerate stări sufletești. Ne-am pomenit deodată, dincolo de granițele noastre, în fața unei ruperi de echilibru, pe care trebuia s-o înregistrăm, s-o interpretăm cum ne-or lăsa puterile și, mai grav decât atât, s-o judecăm prin luarea unei atitudini. Nepregătirea noastră era infinită... De-abia câțiva, printre noi, știau ce spun și ce ne povățuiesc. Argumente, vederi clare, fapte și orientări pozitive – n-avea mai nimeni. Și atunci s-a petrecut cu fiecare dintre noi un proces vechi de când cu omenirea: am lăsat liberă carieră *sentimentului*, am ascultat de glasul inimei și am prefăcut în argumente diplomatice, în planuri strategice, în convingeri de politică externă toate îndemnurile, toate dezideratele sentimentale, toate dragostile noastre.

Se luptă francezii cu germanii. Cu cine suntem noi? Firește, cu francezii. Vorbim binișor limba franceză, știm că avem aceeași obârșie, ne-am plimbat câțiva ani pe la Paris. Cât despre germanii... au o limbă sălbatică. Deși am învățat-o, în liceu, trei ani, după bacalaureat nici nu izbutisem să declinăm. Tipăresc cărțile și ziarele lor cu niște caractere cari te descurajează... Și Germania lor e o cazarmă!... o disciplină nesuferită... o viață fără agremente... Din nefericire, nu eram chemați să ne dăm numai un vot sentimental, ci eram constrânși, suntem constrânși, să stabilim cât mai curând atitudinea noastră politică, eventual militară.

Ce am făcut noi? Am continuat să fim sentimentali, convingși că suntem diplomați și că asigurăm fericirea României viitoare, a României celei mari. Dar – bat-o pustia de viață! – s-a dovedit și de data aceasta că sentimentul e un sfetnic pripit. Este știut că, în viața individuală, acei dintre noi cari se lasă stăpâniți de pornirile inimei o nimeresc mai totdeauna prost. Dimpotrivă, cei ce *știu să-și calce pe inimă* și să se conducă numai de rațiune sunt meșterii vieții. Adevărul acesta, probat de experiența mică, este de mii de ani confirmat de istoria popoarelor. Între om și om mai încăp și sentimente, între popoare nu încăp decât interese și prietenia între ele nu însemnează decât acordul trecător al intereselor respective. Legături sentimentale între două neamuri, mai presus de nevoile pământești sau poate împotriva acestor nevoi, nu există decât în dorința și în închipuirea noastră.

233

Ne găsim într-o foarte delicată situațiune psihologică. Deschidem ochii din ce în ce mai mari și nu ne vine să credem ce vedem. În chip brutal și cu o evidentă care mereu crește ni se deslușește că toată frământarea noastră sentimentală trebuie domolită și corectată. Nu se potrivește socoteala de acasă cu cea din târg! Francezii, italienii, chiar și rușii ne-or fi dragi să ne topim de dragul lor. Ce folos! Se arată limpede, zi cu zi, că dragostea noastră pentru ei trebuie să rămână neroditoare. Interesele noastre ne poartă într-altă parte și e o privesc mult instructivă să vezi cum, în conștiința adâncă românească, bunul-simț restabilește tot ceea ce noi am stricat de un an de zile și zidește încet și sigur atitudinea noastră cea de mâine. Inima zice una, realitatea zice, însă, alta. Să fim răbdători. *Niciodată o țară nu s-a mișcat pentru flori de măr și pentru onoarea unei alte țări, fi-i-ar fi fost oricât de soră.*

Ce ne facem, însă, noi aceștia cari am apucat să ne rostim într-un fel? Cum capitulăm în fața crâncenei realități? Un an întreg ne-am bătut pentru Franța, pentru Belgia, pentru principiul naționalităților și pentru tot felul de cocarde. Cum să ne dăm bătăuți acum și cum vom explica Europei schimbarea noastră de atitudine?

Aici e toată cestiunea! Decât să mărturisim că ne-am înșelat și am bătut o cale onorabilă dar absurdă, mai bine dăm foc Țării Românești! E o ambiție nenorocită. Nu suntem nici zei, nici semizeii, mai ales în cunoașterea acestor labirinte de interese, de influențe, de raporturi invizibile, de considerații nebănuite, cari se clădesc între țară și țară și în cari chiar diplomații cei mai iscusiți se rătăcesc adesea. Să imităm pe aceia dintre noi cari au destulă bravură sufletească să mărturisească eroarea de până aci și destulă limpezime intelectuală ca să întrevadă cum se profilează adevăratele noastre interese.

1915

MAI MULTĂ LUMINĂ!

Spiritul omenesc de astăzi vede pretutindeni în lumea înconjurătoare imperiul unor legi ce nu se schimbă și perenitatea principiului cauzalității. Experiența și meditarea omenească, pe calea lor de mii de ani și grea, au ajuns să se convingă și să depună, ca pe un diamant de mare preț, în tezaurul conștiinței științifice, ideea că lucrurile din această lume se întâmplă cu o necesitate perfectă și conform unor cauze inevitabile. Astronomia ne-a deprins să vedem cerul plin de căi mate-

matice. Îmbulzeala stelelor, aparenta capriciozitate a cometelor, fenomenele de lumină și de mișcare, cari se petrec deasupra capetelor noastre uimite și atente, tot și toate zac sub legi în veci eficace și negreșite. *Eroarea și întâmplarea* cad din ce în ce mai mult afară din conștiința științifică și rămân noțiuni discreditate și arhaice.

Pământul pe care ne-am pomenit, cu infinitatea lui de fenomene, ne poartă spre aceeași învățătură, spre aceleași convingeri ca și cerul. În straturile geologice, în adâncul oceanelor, în sânul celor mai gingașe flori nimic n-a fost, nimic nu e absurd, fără de vreme și fără de cauză. Ceea ce se arată azi ochilor noștri, în jurul nostru, este starea necesară și riguros evoluată a stărilor primordiale.

Crește în omul de știință, crește în cugetător, pe măsură ce învață și se aprofundează, convingerea ferice că omul înaintea lumii e școlarul sârguincios înaintea unui în folio, în care nu s-a strecurat nici o greșeală și nici un neadevăr. Toate domeniile vieții, în trecut și în prezent, cercetate și înțelese cu acel simț preoțesc, pe care îl are adevăratul om de știință, aduc poezie în inimă și elevație în cuget. Botanistul în geana pădurilor, în sanctuarul serelor sau în laboratorul lui adună din flori, din rădăcini și din toate fibrele delicate cari au darul să genereze în lume parfumul și culoarea, adună principii și rezultate găsite de alți ostenitori, în celelalte regnuri. Căci zoologul va ajunge, pe miile de trepte ale observației metodice și clasificate, la aceleași câteva principii cardinale. Căci mineralogul va scoate din adâncurile pământului, din grottele fermecate și din creierii munților același credo al ordinii și al necesității universale.

În cer și pe pământ, în cumpăneala astrilor și în gâl găitul izvoarelor, în dezagregarea stâncilor și în migrațiile păsărilor, în zbuciumul miliardelor de valuri din ocean: pretutindeni mintea noastră urmărește, regăsește și adoră faptul care se întâmplă cu necesitate și cauza suficientă, garantată pe verso de un infinit de cauze anterioare.

Omul stă, privește, înțelege și admiră. Și evidența infailibilității cauzale, din acest Univers, îl învăluie și-l transportă, ca o muzică într-adevăr cerească. Iată, însă, că din acest Univers face parte și omul! Deși de-abia copil de țâță, la sânul planetei noastre, are și el starea lui civilă. Se zice că s-a ivit acum vreo sută sau două sute de mii de ani – adică mai ieri-alaltăieri – are câteva documente, zgâriate pe pereții peșterilor, unde a locuit, la început, și prin Egipt, prin India, și-a inaugurat viața-i zisă istorică, prin câteva temple și piramide.

Cu toate că prezența lui, aci în armoniosul și infailibilul cosmos, cam încurcă lucrurile și îndispune, totuși nu putem să-l ignorăm ori să

treceam peste el. Face parte din Univers, e un fiu al pământului (un fel de Prâslea nenorocit) și are dreptul să pretindă că trebuie luat în seamă. Să ne ocupăm, deci, și de el!

Omul are convingerea sfruntată că legile cari încheagă și mențin edificiul acestei lumi, de când s-a ivit el pe lume, și milioane de milioane de ani, mai înainte de ivirea lui, n-au putere, n-au jurisdicțiune și asupra lui. Pământul, de pildă, cu oceanele, cu norii, cu munții și cu vulcanii lui, stă în frâu unor legi înviolabile, unele cunoscute, altele, foarte multe, necunoscute omului. Pământul aleargă în spațiu, dospește focul lui lăuntric, își zbârlește oceanele, își pune gheață la cap și la picioare, și trece prin stadii, influențe, ocurențe, încercări... de cari omul habar nu are. Pământul, tot, e o puzderie în cosmosul fără margini și omul e o arhipuzderie, aci pe pământ. Pământul e rob legilor și influențelor universale așa cum o lumină din apă e roabă soarelui care s-a furișat printre frunze și a pătruns în fundul heleșteului. Dar omul care locuiește pe pământ, pe această puzderie din infinit are cu totul alte legi, sau mai bine nu are nici o lege, fiindcă *face ce vrea*, nu are alt stăpân decât bunul lui plac, învârtește totul pe un deget și desfide determinismul universal!

În actele lui, fie luat individual, fie luat în masă – clasă, țară, națiune – omul e de capul lui. Zigzagurile vieții personale, zbuiciumul și luptele de clase, frământările și ciocniturile dintre popoare sunt absurde, libere, fără cauze suficiente și deci inexplicabile. În zadar filosofii vechi și noi, istoricii adânci, sociologii serioși au căutat să corecteze această iluziune a minții noastre; ei nu au izbutit și nu vor izbuti. Și știți pentru ce? Pentru că avem interesul vital să credem că suntem liberi și că tot ce facem este din pornire proprie. Avem o sfântă nevoie de iluziunea aceasta!

Este folositor însă, uneori, să ne aducem aminte de ceea ce suntem și, după discuții furtunoase între noi, să răcorim frunțile noastre cu un strop de filosofie. Asistăm de un an de zile la o vastă tragedie omenescă. Sărmanul neam al lui Adam trece printr-o criză sângeroasă. Cine e de vină? Țarul Rusiei, împăratul Germaniei sau... asasinii de la Sarajevo? Copilării! Prostii! Cauzele stau ascunse în inima omului, robul fatalităților economice. Cauzele stau ascunse în pământul îngrășat cu secul bestiei strămoșești, în pământul din care crește grâul, din care țâșnește păcura propriu-zisă și păcura și mai virulentă a lăcomiei și a poftelor de stăpânire.

Trebuia să se întâmple tot ce se întâmplă astăzi. Tragedia de astăzi se pregătea de multă vreme și omul orb și rob dormea sub stele, fără să înțeleagă tainicul lor clipit. Cei mai isteți dintre noi, cei mai dedați observației și analizei simțeau ceva, vedeau pe ici, pe colo câte o fâșie

luminoasă. Plecând de la ideea inexpugnabilă că toată viața noastră și tot tumultul istoriei se explică prin cauze economice și prin potriviri de interese, ei cercau să întrevadă prietenii și conflictele de mâine.

Nedomirirea de azi și certurile dintre noi sunt copiii lamentabili ai ignoranței noastre. Ceea ce se va întâmpla mâine este riguros conținut în factorii și în elementele astăzi de față sub ochii noștri. Ce folos! Nu putem să descifrăm și să înțelegem, suficient, cari sunt acești factori, aceste elemente. Acela care ar putea să citească perfect semnele cerului de azi ar fi în stare să ne spună evenimentele de mâine. Dar cine stă să mai judece și să-și frământă mintea! Logica e înlocuită cu stridența vocilor. Sentimentele inoportune ne întunecă mintea. Inexperiența noastră ne răstoarnă. Toți cu toții suntem zidari și salahori la Turnul Babel. Care înger al înțelepciunii sau al săbiei va pogori la noi ca să ne cumințească? Dacă ne-am stăpâni fiecare și am căuta cinstit să dezlegăm criptograma situației și a intereselor noastre am ajunge, cred eu, la mai mult adevăr, la mai multă lumină!

1915

DIN CAIETUL SĂPTĂMĂNEI [V]

Am citit deunăzi în ziarul *Universul* un articol de Mihail Sadoveanu. Amicul meu povestește o convorbire pe care a avut-o cu un intelectual rus, călător pe la noi, anul trecut, când marele război de-abia începea. Rusul – un om distins, amabil, luminat, un adevărat intelectual – i-a spus, fără înconjur, cum simte și cum vede lumea rusească stăpânitoare dedesubturile și perspectivele războiului de azi. Rusia se zbate și se luptă de zeci, de sute de ani, pentru *lumina mărilor*. La nord, deși se mărginește cu Oceanul, Oceanul e întunecos și mort, fiindcă mai mult de șase luni într-un an e prefăcut în pustiu de gheață. În extremul răsărit, Rusia s-a izbit, cu multă pagubă pentru ea, de forța și de agerimea japonezilor. Acești omuleți de fier au tăiat unghiile Ursului și l-au prăvălit înapoi în stepele Siberiei. După zece ani, colosul se scutură din nou. Îi trebuie marea, Constantinopolul și Dardanelele. I-au trebuit totdeauna. Testamentul lui Petru cel Mare e tendința firească a Rusiei uriașe de a-și odihni capul pe țărmul Bosforului imperial. Soarta complicată și vitregă ne-a aruncat pe noi, românii, aci în calea marilor aspirații rusești. Suntem concurenții și dușmanii firești ai acestor visuri

și tendințe de expansiune economică. În lupta pentru existență, mai ales când ea se dă între popoare, nu există altă lege decât a neîndurării. O să stea Rusia, din drumul ei, odată liber și victorios, să ne culeagă pe noi din țărână și să ne dea un brevet de concurent al ei, nu numai îngăduit dar chiar privilegiat?

Amicul meu Sadoveanu, în stilul său liniștit și temeinic, nu prezintă lucrurile cu vorbele mele, dar înțelesul trist și larg asupra căruia stăruiește e acesta. Interlocutorul său rus (mi se pare că Pavel Nicolaevici), la unele obiecțiuni discrete, i-a răspuns surâzător: „Ce vrei? Un popor care numără între o sută și două sute de milioane de locuitori are mai mult drept la viață decât oricare altul...”

E vechiul și legitimul răspuns al celui mai puternic. E răspunsul nepăsător și falnic pe care Baiazid îl dă lui Mircea:

Cum? Când lumea mi-i deschisă, a privi gândești că pot
Ca întreg Aliotmanul să se-mpiedece de-un ciot?

Are dreptate Pavel Nicolaevici și cu el toți ceilalți vreo 160 – 170 de milioane din neamul lui! O să moară Rusia de inaniție, de dragul celor vreo 10-12 milioane de români, de la gurile Dunărei și din Carpați!

Nu e nimic de zis; un singur lucru e de mirare. De ce ne mai certăm noi între noi? E atât de evident că stăm în calea marelui popor rusesc și că trebuie să treacă peste noi, încât e păcat să mai pierdem vremea încercând să demonstrăm contrariul. E adevărat că sunt câțiva naivi cari îți obiectează cu superioritate: „Ei, da' ce crezi? Anglia, Franța, Italia o să ne lase așa în gura rușilor?... Cum or cădea barierele Dardanelelor, să vezi cum o să sară Anglia, Franța, Italia: – Loc pentru România prin Dardanele!” Alții, într-adevăr oameni adânci, dar dezgustați, se lamentează: „Ceasul și norocul nostru s-au dus!... Trebuia să zburăm vulturește la Carpați, atunci când etc., etc... Căci de făceam așa: eram cu piață bună pentru ruși. Acei 500.000 de soldați ai noștri cu siguranță că-i duceau pe umeri, la victorie, pe cei 5.000.000 ai rușilor!...”

*

Ca să mă mângâi de tristețile și de confuziunea ceasului de față, am deschis un volum de istorie. *Historia est magistra vitae...* a zis nu știu care visător antic, într-un moment de contestabilă inspirație. În realitate, istoria nu ne învață nimic, mai ales atunci când nu voim noi să învățăm istorie. Oricum, am deschis o carte de istorie și am nimerit tocmai vremurile de zbucium, de suspiciune și de trădare ale lui

Demostene. Din văile Macedoniei puterea regelui Filip creștea grabnică și amenințătoare. Republicele eline, vorbărețe, mândre și geloase între ele, cădeau, una după alta, înaintea falangelor „omului din Macedonia”. Lacedemona stătea izolată, nemișcată și monosilabică. Atena mai rămânea singură în picioare, ca să apere elenismul și libertatea, dar ca să-l apere mai mult cu discursuri decât cu piepturi vitejești. Erau în Atena două tabere protivnice. O tabără era pentru intacta conservare a drepturilor eline, a libertăților și a gloriei veacurilor moarte. În fruntea ei stătea Demostene și toți naționaliștii. Tabăra a doua era tabăra realiștilor. Aceștia își dădeau seama că viforul de la nord va trece biruitor peste șubredele republici grecești și presimțeau, poate, extraordinarele destine rezervate revărsării grecilor peste Asia. În fruntea acestei tabere erau oratorii Eschine, Demade și retorul Isocrate. Tot între ei era și Phokion, unul dintre cei mai mari generali din timpul lui dar care, prea inteligent, ca să-și facă iluzii, predica totdeauna pacea. El zicea atenienilor: „Aveți tăria militară! sau fiți prieteni cu aceia care o au!...”

Demostene avea dreptate când vedea în Filip moartea republicanismului elin. Dușmanii lui aveau dreptate când simțeau în Filip pe cel ce trebuia să vie, pe purtătorul decretaliilor destinului. Și la Cheroneea se dă pe față că destinul care este mai mare chiar decât Zeus, părintele zeilor, iubește și preferă pe Filip. Citim azi cu admirație, cu emoțiune, discursurile lui Demostene. Cât patriotism! câtă elocință! Dar Demostene nu știa că se pune de-a curmezișul viitorului!...

Noroc că nu suntem eterni. Ca mâine, toată această tristă furtună ai cărei contemporani suntem va fi pacificată. Istoricul viitorului va reconstitui-o pentru învățatura și desfătarea veacurilor îndepărtate. Și în cine știe ce grele furtuni ascunse în infinitul vremilor, iubitorii vechilor povești vor deschide, ca mine astăzi, cărțile prăfuite, ca să scoată din ele adevăr și edificare. Facă-se, ca la capitolul care va vorbi despre noi și despre tragedia pentru noi contemporană, să se pomenească dacă nu de elocința, măcar de sinceritatea lui Demostene!

1915

LĂMURIRE UNOR FRAȚI DIN ARDEAL

E o problemă totdeauna grea și curioasă cum trebuie să te porți, în lumea aceasta, ca să nu tulburi pe semenii tăi.

Schopenhauer, preocupat în prima linie de liniștea-i personală, spune că, în privința aceasta, suprema înțelepciune este să nu crezi

nimic și să taci de-a pururi, fiindcă astfel nu te mai frământă nici tu, nu mai superi nici pe ceilalți. Dar tot Schopenhauer știe bine că principiile lui și ale tuturor filosofilor au prea puțină trecere și ascultare printre noi. El constată că: *de când e lumea, înțelepții au dat mereu aceleași sfaturi și nebunii au răspuns neschimbat cu aceleași fapte.*

Deci, să ne resignăm și să ne ducem mai departe absurda noastră povară. Am citit, acum în urmă, într-un ziar, un articol datorit unui confrate ardelean, pe care cred că am onoarea să-l cunosc. Autorul se plângea că revista noastră a vorbit cu neprietenie de românii transilvăneni, ce se găesc la noi, și se miră că lucrul a fost cu puțință, o dată ce și eu sunt director al *Cronicei*.

Iar pe cale particulară, prieteni buni, de felul lor de peste munți, și colegi de școală teologică, transilvăneni și bănățeni, m-au rugat „să le tâlcuiesc pilda aceasta...” O fac cu simplitate.

Toți câți suntem români, trăim azi un ceas de înaltă încordare sufletească. Dorim, sperăm, calculăm și discutăm. Ne deosebim totuși în două categorii. Unii dintre noi sunt atât de stăpâniți de speranțele naționale, încât ar vrea să le vadă îndeplinite în timpul cel mai scurt și sunt de părere că trebuie să facem o forțare supremă și eroică, orice s-ar întâmpla pe urmă. Ei voiesc în primul rând izvoarele Oltului și mândrul cuib ales de acvila romană, pentru întemeierea poporului român. Firește, cei mai fierbinți apostoli, în tendința și pe cărarea aceasta, se găesc printre românii ardeleni. Și cu drept cuvânt. Alături de acești frumoși zelatori, se prezintă categoria numeroasă a celor ce pun condiții entuziasmului și mai înainte de toate, una fundamentală. Aceștia gândesc și simt așa: în mijlocul poporului românesc risipit și împărțit, avem azi o Românie încheată cu greutate enorme și cu dureri martirice. *Măcar atâta cât este, trebuie s-o păstrăm cu orice preț.* Tot ce vom chibzui și tot ce vom întreprinde trebuie să plece de la premisa aceasta. Orice speranță și orice pornire care nesocotește punctul nostru de plecare ni se înfățișează ca fără înțelepciune și fără sănătate. De-abia este o jumătate de veac de când România unită a ieșit din oceanul nenorocirilor noastre istorice, printr-o minune aproape egală minunei geologice care aduce la fața oceanului o nouă insulă. Să ne aruncăm cu capul în jos, într-o aventură? Să punem în primejdie aceea ce neamul nostru are azi mai sigur și mai bun? Să ne ferească Dumnezeu! Un negustor poate să se azvârle în furtună, în pară și în gura leilor, punându-și în joc capitalul și viața, fiindcă e de capul lui și poate să încerce toate căile cari duc la bogăție. România nu poate să facă politica lui *Sindbad Marinarul*.

Iată care e deosebirea de atitudine sufletească dintre unii confrăți și colegi transilvăneni și dintre noi. Îi înțelegem foarte mult și ne doare că au găsit în *Cronica* o vorbă mai aspră. Dar cugetă și ei mai bine nu numai la vădulele și la orfanii din Ardeal, dar la încercatul nostru popor de pretutindeni și mai ales la dogma păstrării României! Să întregim neamul, foarte bine, dar să-l întregim cu România, nu cu neantul.

Ne dăm seama limpede de sufletescul amicilor noștri ardeleni. Dar ce putem face! Ne trebuie răbdare, răbdare și iar răbdare. Aibă și ei mai multă încredere în noi și asculte de sfaturile celor ce se bucură de încrederea lor. Scriu acestea, cu atâta prietenie și cu atâta voie bună, încât nu mă sfiesc să le aduc aminte de învățătura pe care le-o dădea, mai ieri, spiritualul și multul stimatul nostru confrate Archibald. Sunt cu totul de părerea lui. Ardelenii sunt în casa noastră oaspeți bineveniți și dragi. Odihnească-se, negustorească, trăiască la noi cum vor și cât vor. Dar să ne studieze bine și să ne înțeleagă. Într-un fel se prezintă lumea când ești în Transilvania și cu totul altfel începe să ți se deslușească, dacă ai apucat să treci Carpații dincoace. Să ne dăm bine seama de toate acestea și să ne primim unii pe alții cu îngăduială într-adevăr frățească.

O povară pe care vreau s-o iau de pe sufletul amicilor mei ardeleni este ideea falsă că astăzi România nu mai are capi conducători și că, prin urmare, calea pretendenților este deschisă. E o eroare. Tot ce ne trebuie ar fi mai multă liniște și mai multă încredere reciprocă. E destul buibuit de tunuri, sunt destui nouri de praf de pușcă de jur-împrejurul nostru; ar trebui să dorim și să aducem între noi liniște și claritate. Bănuiala, zavistia și discuția stearpă ne micșorează, ne face să cădem sub nivelul solemn și tragic al ceasului de față. Noi cari ne cunoaștem de mult și ne stimăm să nu disperăm unii de alții. *Ajunge zilei răutatea ei.*

1915

DIN CAIETUL SĂPTĂMĂNEI [VI]

August. Anul începe să-și piardă tinerețea. Rugina toamnei prinde să se furișeze prin frunza încă deasă și verde. Soarele întârziează dimineața și se grăbește seara... Carul Mic și Carul Mare isprăvesc în cerul nopței căile lor de vară... Pe planeta noastră, însă, furia fratricidă

cosește mai departe, fără semne de oboseală și fără speranțe de conținere. Armatele europene se pregătesc de o nouă iarnă petrecută în vizuini, și mii de fabrici, din ambele emisfere, grămădesc munți de arme, de gloanțe și de bombe. Glasul celor ce vorbesc de pace se pierde în bubuitul tunurilor. Arena tragică se pare că este prea îngustă și alte neamuri, până acum liniștite, sunt gata s-o lărgească.

Sunt aripele negre ale destinului cari trec prin cerul nostru și trebuie să ne resignăm. Tristețea condițiilor noastre omenești apare deosebit de clară. Suntem aceeași specie zoologică de acum atâtea mii sau sutimi de mii de ani și luptele de azi au același jalnic înțeles ca și atunci. Ne luptăm tot pentru livezi, tot pentru o pădure de portocali, tot pentru un pârâu de apă.

Și totuși, într-o privință, unii dintre noi stăm mai prost decât atunci. Atunci un trib se lupta cu altul, până la istovirea, până la exterminarea unuia din amândouă. Și fiecare trib avea în el o netăgăduită unitate sufletească. Fiecare luptător dintre cele două tabere știa cu cine se luptă și pentru cine moare. Fericiți străbuni, purtători de ciomege și de piei de bizon!

Noi nu ne înțelegem, nu putem să ne înțelegem între noi. A trecut vremea ignoranței complete și a supunerilor oarbe, când pricep și poruncesc numai câțiva, pe când ceilalți îndeplinesc și tac, dar suntem prea departe de zilele sperate – și poate ireale – când vom pricepe toți și vom lucra în desăvârșită armonie. Dar te mai întrebi uneori dacă viața pacinică și oarecum civilizată nu e o școală a eroarei și a iluziunii. Deprimem, în timp de pace, anume obiceiuri și tradiții sufletești cari, probabil, sunt cu totul greșite și primejdioase.

De aci purced în bună parte dezorientarea și amărăciunea noastră. Creștem în convingerea că omul e un nobil animal, că este capabil de sentimente înalte și că e accesibil logicei lui Aristotel. Profundă înșelăciune! Logica bătrânului dascăl al lui Alexandru nu e decât o armă – foarte slabă, e adevărat – de care omul se servește în lipsa alteia mai bune, însă tot în scopuri egoiste și materiale. E foarte drept că azi la noi nu vedem nici atât, adică discuții serioase și abile, angajate în folosul marilor cestiuni cari ne preocupă. Ar fi și asta o mângâiere. Dar nu vedem nici atât. Eu unul aș fi bucuros să asist la o dispută competentă, calmă, academică, pe care s-o înceapă și s-o poarte doi sau mai mulți oameni cunoscători și patrioți. Trebuie să constatăm cu durere că mai tot ce se scrie astăzi în ziare și mai tot ce se vorbește în particular se cheamă ceartă și invectivă. Poate că au încercat doi-trei să vorbească serios, să argumenteze, să discute, într-un cuvânt, dar au fost copleșiți cu acuzații jignitoare și cu ocări.

Poate că și logica e o sclavă a intereselor materiale, mici și mari, apropiate și depărtate, conștiente sau inconștiente. Dar orișicum tot este mai înălțător să vezi doi oameni vorbind cuviincios și căutând să se convingă unul pe altul cu argumente temeinice, decât să-i vezi insultându-se sau pârându-se.

Odinioară, în republicele clasice, oratorii romani și greci discutau, înaintea cetățenilor, probleme adeseori arzătoare și iritante. Uneori aceste frumoase bătălii retorice se terminau frumos, în chip pur sufletesc, cu convingerea, făcută, în ascultători, că acest orator are dreptate și nu celălalt. Se întâmplau alteori și răfuiele cari treceau dincolo de retorică și de academie. Partizanii unui orator se apucau de piept cu partizanii celuilalt și lucrurile ajungeau ca și la noi. Dar cel puțin vorbise Demostene sau Cicero!... Frumusețea și nemurirea nu rămăseseră cu totul păgubașe!... Triste vremuri moderne! Noi trebuie să ne mulțumim numai cu țipetele răgușite, cu înjurăturile, cu tumultul și cu cojile de stridii, din dosul tribunelor de pe cari nimeni nu mai vorbește!

1915

CUM PIERZI VREMEA, UNEORI

În ziarul *Epoca* din 8 august 1915 (anul XXII, no. 216) a apărut un articol intitulat *Primăria vrea să dărâme bisericile Capitalei, în loc să aprobe repararea sfintelor locașuri*. Autorul acestui articol, pe un ton iritat și alarmat, denunță lumei primejdia care ar amenința sfintele lui Dumnezeu biserici, din Capitala României, din partea primăriei bucureștene. Noroc însă, arată autorul, că s-a găsit un ierarh neadormit și energic, ca I. P. S. Mitropolit Primat, care a oprit cu cărja sa arhipăstoretască furia și puhoiul sacrilegilor dărâmători. N-am avut vreme să cercetez îndeajuns ce este cu acest pericol național și nu pot, prin urmare, să apreciez după merit seriozitatea sau necesitatea alarmei autorului. Cestiunea rămâne deschisă și fondul lucrurilor departe de preocuparea mea de azi.

Sunt nevoit să mă ocup de altceva. Din nefericire, articolul de care este vorba este iscălit C. Galaction, adică, la prima vedere, Constantin, Coman, Caplea, Chiosea... Galaction. Și acum începeți să pricepeți încurcătura. Și eu sunt Galaction, Gala Galaction, un nume pe care îl

port cel puțin de vreo zece ani și a cărui poveste e lungă și astăzi inutilă. M-am întâlnit cu un prieten și imediat cu încă unul:

– Ți-am citit articolul din *Epoca*... Ai dreptate... Pregătesc și eu tot așa ceva și să știi că te scot martor.

Celălalt, față bisericească, mi-a spus, cu o aluzie evanghelică:

– Ce, împărăția voastră s-a dezbinat întru sine? Casa Bisericii s-a luat la ceartă cu Comisiunea Monumentelor Istorice?

M-am uitat mirat la acești prieteni.

– Când am scris eu în *Epoca*? Și ce însemnează gluma aceasta?

– Ei, asta e! articolul tău din *Epoca*, unde zgudui pe ediliile noștri, pentru puțina lor evlavie, față cu vechile noastre case sfinte... Ziarul *Dreptatea* relevează cu elogii articolul tău și-l găsește în desăvârșit acord cu vederile-i proprii, exprimate în diferite rânduri...

– ... trebuie să fie o confuzie, o greșală... Eu n-am scris absolut nimic în *Epoca*, și nu scriu decât foarte rar (la câțiva ani odată) în publicațiile cotidiene.

Dar pe loc, în mintea mea, s-a făcut lumină:

– Să știi că e altcineva... Mai există un Galaction, membru al clerului negru. Și mai sunt și alți Galactioni – umili și îmbunătățiți călugări – prin cele mănăstiri din țara noastră. Un astfel de Galaction trebuie să fie și autorul articolului citit de voi.

M-am dus și mi-am procurat no. 216/915 al *Epocei*. Am citit cu luare-aminte. Mi-am mărturisit, cu smerenie, că eu n-aș putea să scriu un asemenea articol și m-am gândit că pentru cititorii mei cei atenți confuziunea n-ar fi putut să aibă loc. Articolul din *Epoca* e scris de un orator, de cineva care posedă siguranța și cutezanța amvonului. Frazele lui sunt largi și sfidătoare; pare că inspiratul orator le-a rostit undeva și un ascultător devotat le-a stenografiat. Sfârșitul articolului, în privința aceasta, e decisiv. Acel *am zis* de la urmă trădează pe oratorul bisericesc, fără să mai punem la socoteală că este de o măreție antică.

Ziarul *Dreptatea*, care s-a ocupat cu chestiunea bisericilor năpustite din Capitală, găsește binevenit articolul din *Epoca* și în numărul din 10 august 1915 (no. 813, an. III) îl subliniază cu satisfacție. Dar *Dreptatea* face o confuziune! *C. Galaction* i se pare că este Gala Galaction și de aci iese toată frumusețea unui quiproquo, vrednic de o comedie! *Dreptatea* oferă scriitorului Galaction câteva cuvinte mai mult decât elogioase și scriitorul e sincer mișcat de ele. Dar bietul om lăudat ajunge ridicul, fiindcă articolul din *Epoca* nu este scris de el! Ca să ies din această situație, voi scrie și tipări în *Dreptatea* ce cred eu despre problema ridicată.

Rămâne acum să mă descurc cu autorul articolului din *Epoca*. *C. Galaction* nu este un laic, ci o persoană bisericească. Numele său este Galaction Cordon sau Cordon, Galaction din călugărie și Cordon de acasă. După rang bisericesc este *protosinghel*. Asta va să zică: cel dintâi dintre tovarășii de chilie (deci călugăr) ai unui episcop sau mitropolit. Și într-adevăr, Prea Cuviosul Galaction este, în momentul de față, dacă nu primul, cel puțin unul dintre duhovniceștii servitori ai I. P. S. Mitropolit Primat. Prea Cuvioșia sa, plin de zel pentru Casa Domnului și profund devotat intereselor bisericii naționale, a improvizat bucata retorică apărută în *Epoca*. P. C. sa și-a permis însă un curios joc extrabisericesc cu numele ce are. În loc să iscălească: protosinghelul Galaction Cordon sau protos. Cordon Galaction, a crezut că e mai bine să elimineze rangul său bisericesc. Era o sugestie de la Cel Viclean. Un preot și mai ales un preot călugăr după cum nu poate niciodată să apară în lume îmbrăcat civil, tot așa nu poate să apară în publicitate cu sacoul și cu pantalonii noștri. Știți cu toții pe valorosul scriitor bisericesc și mult respectabilul director al Seminarului Central, P. C. arhimandrit Iuliu Scriban. Prea Cuvioșia sa scrie foarte mult și totdeauna semnează: Arhim. Iuliu Scriban, sau Arhim. Scriban. Așa cer cuviința și cinstea bisericească. P. C. protosinghel Galaction Cordon și-a lepădat protosinghelia. În sfârșit, liber s-o facă! Putea să semneze Galaction Cordon sau – ceva mai forțat – Cordon Galaction. Nimic de zis. P. C. sa a mers însă mai departe și aici sugestiunea de la Cel Viclean mi se pare evidentă și biruitoare. Prea Cuviosul se apucă să iscălească *C. Galaction*, reducându-și numele de familie la un simplu C., care, în goana ochilor pe hârtie, poate să se facă G. Dovadă: redactorii de la *Dreptatea* și toți ceilalți cari au citit *G. Galaction* și m-au înțeles pe mine. Așa ceva e tot atât de nefiresc și de bizar, cum ar fi, de pildă, să vedem într-o zi, sub un articol, în loc de Arhim. Iuliu Scriban: *S. Iuliu*.

I-am scris protosinghelului Galaction, dojenindu-l pentru gusturile sale curioase. Transcriu cu fidelitate două din cele trei perioade cari constituiesc răspunsul Prea Cuvioșiei sale:

„Că am subiscălit articolul din *Epoca*. *C. Galaction*, o am făcut cu tot dreptul ce-l am asupra amândurora acestor nume, pe care drept nu mi-l poate lua nici legea și care subscriere a fost făcută cu ușurința unui cronicar fără să-mi dau seamă și să mă gândesc măcar că aș aduce D-voastre, prin *pseudonimul numelui meu* ce purtați ca scriitor, o cășunare în prestigiu...

Făgăduindu-ți că în scrieri nu mă voi folosi de numele mele fără celelalte titluri (pe care totuși am dreptul să-l folosesc numai pe el,

după rânduielile bisericesti) am dorința să-mi fiți prieten și mai departe, cum o afirmați în scrisoare că mi-ați fost până acum. *Protosinghel Galaction Cordon.*“

Amin.

1915

SPRE UNIFICARE

Am străbătut, în zilele din urmă, o jumătate din țara noastră.

Am vorbit cu tovarășii de călătorie, am zăbovit prin sate și am ascultat vuietul depărtat al câmpiilor. O așteptare înaltă și un gând puternic încep să împingă spre unificare cugetele noastre neunite sau șovăielnice. Se apropie momentul când va trebui să fim cu toții un suflet și un trup. Am simțit aceasta nu din babilonia opiniunilor scrise, ci din înfățișarea largă a câmpiei românești, din fierberea profundă a mulțimilor fără nume, presimțitoare de evenimente, ca marea de furtună.

Mergem spre unificare. O așteptăm și ne rugăm să vie mai curând. Nu ne poate armoniza și împăca decât acțiunea. Stăm mereu dezbinăți și discutăm de-a surda. Semănăm cu acele corpuri din chimie cari alunecă unul peste altul, separate și ostile, dar pe cari o scânteie electrică le preface, într-o clipă, într-un corp nou și unitar. Așteptăm suprema comoțiune electrică! Cu discuțiunea, vedem bine că nu putem ajunge la nici un căpătâi. Și gândind serios, vorbirea și argumentele logice sunt mijloace mediocre, pentru zile mediocre. Faptele cele mari ale omului și ale omenirii în genere nu sunt cărțile și discursurile. Așa e adevărul și trebuie să ne resignăm.

Nepotrivirea noastră de până acum, în gânduri și în sfaturi, cu o parte din frații noștri va înceta înțelepțește, dintr-un moment într-altul. Gândeam unii așa, alții gândeam altmintreli. Toți câți vorbeau dintr-o convingere desăvârșit de sinceră și de curată trebuie să gândească azi ca mine. Am stăruit și stăruiesc în această convingere, fiindcă așa a crescut ea din sufletul meu. Am exprimat-o cu întregă libertate și n-am dat socoteală nimănui, după cum nimeni nu m-a influențat când am împărtășit-o celor ce au stat să mă asculte. Convingerile mele stau în inima mea, nu în inima sau mâna altuia. După cum cei sinceri dintre cei cu convingeri contrarii, tot așa și eu sunt liber pe mișcărilor și pe aripele sufletului meu. Vai de acela care a intrat în lupta de idei, convins în chip brutal și numai din ajun! Vai de cel plătit să aibă o convingere pe care el n-ar fi avut-o dacă nu-l robea Ispititorul!

246

Toți protivnicii noștri, cei cu mâinile curate, sunt frații noștri dragi de astăzi, dar mai ales de mâine, când vorbele se vor fi stins în aer și acțiunea va începe. Și ei și noi eram adânc convinși că dreptatea este numai a lor, numai a noastră și aprinderea și mânia nobile și legitime. Când te însuflețește dragostea de țară și de neam, când te călăuzește numai devotamentul pentru cei mai mulți ai tăi, chiar când ești pe drum greșit, ești de cinste și de laudă.

În ceasul când va suna porunca de mișcare, vom arunca în foc toată această hârtie și ne vom mișca în ritm, același ritm sufletesc! cu națiunea întreagă. Se va întâmpla ca ordinul suprem să fie așa cum voiți voi. Să trăiți și să trăim cu toții! Vom fi alături de voi cu toată inima și vom uita discuțiile noastre și nu vom mai avea decât un singur gând: Biruință sau moarte! Și se poate întâmpla ca marea mișcare mult dorită să fie așa cum credem noi astăzi că ar fi bine să fie. Veți face și voi tot ca noi. Veți merge vitejește; vom zbura cu toții de pe țărmul vorbeii sterpe, pe culmile eroice ale faptei.

Atunci se va alege: ori noi ne-am înșelat ori voi v-ați înșelat. Și sunt ferice încredințat că nu ne va părea rău nici unora nici altora. Cei ce s-au înșelat se vor bucura că au ieșit din eroare. Cei ce au avut dreptate se vor bucura nu de superioritatea prevederii lor, dar de unificarea noastră sufletească.

Mergem într-acolo. Să ne certăm mai puțin și să gândim mai mult. Să domolim focul canonadelor noastre retorice, fiindcă și unii și alții am putea să cădem ca din pod în realitatea de mâine. Am făcut destulă gălăgie, am discutat fel și chipuri, și râuri de cerneală au curs cu abundență pe plaiuri de hârtie. Să fim gata să jertfim mica noastră truffie de pricepători ai vremilor. Și să păstrăm credința aceasta:

Să credem cu putere că toți câți suntem români cinstiți și nelegați la gard strein, aici în țara noastră, ne întâlnim astăzi și ne vom întâlni cu atât mai vărtos mâine în cuvântul de ordine: *Să ne iubim mai întâi noi românii și pe urmă pe streinul care va dovedi că ne iubește.*

1915

PREOCUPĂRI MAI MICI

Se învață omul să trăiască și lângă cuibul spaimelor, la picioarele Vezuviului, lângă pădurile pline de fiare, și într-o țărișoară ca a noastră pe care toți marii ei binevoitori vor s-o împingă la război cu orice preț.

247

Ne-am deprins și cu această situație, dătătoare de bătăi de inimă, și ne pomenim uneori că o mai uităm și ne fură gândurile și nevoile într-altă parte.

A început anul școlar. Ca de obicei, câteva săptămâni mai-nainte, cancelariile școalelor au fost înecate de părinții școlărilor, petițiile de înscriere – fel de fel de înscrieri – au nins la direcții și la minister și... din 550 de candidate, de pildă, la o școală pe care o știu, au fost admise 40!... Am avut prilejul să privesc mai de aproape spectacolul trist din cale-afară al acestor copii cari vin și cer să învețe carte și pe cari patria îi trimite înapoi acasă *fiindcă n-are școli pentru toți doritorii de lumină*.

Proporția celor cari izbutesc și sunt primiți e spăimântător de mică, față cu numărul uriaș al celor ce rămân pe din afară. La seminar sunt 20-30 de locuri vacante, burse și solve, și se prezintă 300 – 400 de concurenți. La Școala Centrală tot așa. La licee, copilul trebuie să dea examen numai ca să poată fi admis elev. Ce se fac toți ceilalți cari n-au avut norocul să iasă între primii 10 din 150? Ce face patria cu această tinerime pe care o măture înapoi, ca pe un roi de fluturi inoportuni, din preajma unei sorginți luminoase? Acești copii ar fi învățat carte, unii dintre ei ar fi fost cine știe ce suflete excepționale (ascunse azi sub înfățișarea timidă a concurentului judecat ca nepregătit și deci respins) toți laolaltă, intrând în școli, luminându-se, ar fi sporit lumina și fericirea națională. Ce vor face ei acum? Unde se vor duce?

Când vorbești cu vreun specialist în aceste treburi școlare, auzi atâtea argumente, atâtea cifre, atâtea detalii, încât, deocamdată, rămâi bătut. Așa e! Statul face tot ce poate. Statul jertfește, dar statul nu mai poate prididi. Iată budgetul, iată personalul didactic, iată materialul școlar, iată sporurile... etc., etc. Și pleci cu capul în piept. Dar pe drum te răzgândești și te revolți. Cum ajung alte țări mai mici decât a noastră să aibă atâtea școli și să îndestuleze mai larg decât noi dorul de lumină al poporului? De ce acolo statul poate să dea învățatură și la noi de-abia, de-abia?

Și ți-aduci aminte atunci de boala rușinoasă și profundă de care suferă toată viața noastră publică. Ți-aduci aminte de școli, de instituții, de case naționale cari la noi în România au costat de trei ori mai mult decât într-altă parte. Ți-aduci aminte de ferocele nostru egoism de clasă stăpânitoare care abate la moara proprie toată apa și tot măcinișul unei țări întregi.

Nu sunt școli. Copiii poporului se întorc înapoi, la vetrele depărtate, fiindcă stăpânirea, deși s-a zbătut de ceasul morței, n-a găsit în vistieria țării cu ce să mai facă atâtea școli câte se cer. Cred și eu că *nu sunt*

fonduri, dar cine a stat vreodată să stabilească cinstit și aspru unde trebuie să vărsate fondurile și unde înțârcate!

Și iată încă o durere care vine și-ți scormonește inima, în această lună a lui septembrie, când anul școlar începe și când din atâta flux sufletesc înspre lumină, din atâta tinerete dornică să învețe carte, școlile statului prind cam tot atâta cât prind gropanele de pe lângă albie, când s-au retras apele venite mari.

1915

MONAHUL DANIL TOMESCU

A murit astă-vară în M-rea Neamțu. Avea aproape 75 de ani, dintre cari 50 îi petrecuse în administrația mănăstirii. Cercetând niște acte mănăstirești de la 1859, am găsit în ele scrierea și numele lui Daniil Tomescu. Chiar din acest an monahul Daniil „fu rânduit cu ascultarea“ la cancelarie și fu ascultător fără întrerupere până la anul 1910, când bătrânețile și boala nu-l mai îngăduiră să muncească pentru frați și pentru Domnul.

Împrejurările vieții pământești ale acestui monah vrednic de pomenire sunt cam acestea: s-a născut la 9 decembrie 1840, în satul Rediu, din județul Roman. Părinții lui erau preotul Toma Moțoc (fiul preotului Ștefan Moțoc, de felul lui din satul Brusturi, județul Suceava) și preoteasa Ioana Diaconul Aramă. Ambele familii, Moțoc și Aramă, erau vechi familii de răzeși. Copilul Dumitru Tomescu a fost trimis la școala de lângă Biserica Sf. Gheorghe din Roman, de către unchiul său, monahul Gherontie Aramă. La 1855, Dumitru a trecut la școala catihetică a Episcopiei și după doi ani s-a dovedit destoinic să ia drumul spre seminarul din M-rea Neamțu. A învățat doi ani și cursurile acestui seminar și la 14 martie 1859, tânărul Dumitru Tomescu a îmbrăcat schima monahală, schimbându-și numele de Dumitru în Daniil. Curând, adică în anul 1860, monahul Daniil a fost chemat secretar al mănăstirii, iar la 1864 casier și șef al cancelariei și a purtat această ascultare până în primăvara anului 1910.

A trăit vremurile cele mai frământate și mai felurite din viața mănăstirilor noastre. A intrat în M-rea Neamțu la 1857, când această chinovie era stăpână peste un sfert, dacă nu și mai bine, din moșiile Moldovei și a ieșit din ea în anul 1915, când biata mănăstire mai are

doar atât pământ cât cuprinde cu umbra turnurilor ei. A intrat în M-rea Neamțu când tipografia, biblioteca și biserica erau pline de viață și de zel și iese din mănăstire când tipografia doarme în praf de cari, biblioteca nu mai are nici un cititor, iar biserica e rece ca o sobă în care nu se mai face foc. A intrat în M-rea Neamțu când această mănăstire se chema *Neamțu și Secu*, când mii de călugări oblăduiau sub stăriți încărunțiți în tipic și în rugăciune, și iese din mănăstire când Ozana și năvala vremurilor nouă au rupt străvechea legătură, Neamțu a rămas beteag și sângerând, iar Secu a murit din ceasul despărțirii.

În anul 1860, vine stăriț de-a pururi pomenitul Timoftei. În 1862, luna noiembrie, M-rea Neamțu arde de jur-împrejur. În 1863, prin luna mai, Cuza Vodă cercetează mănăstirea, vede jalnica ruină și făgăduiește tot domnescu-i ajutor, pentru restaurarea sfântului locaș. Stărițul Timoftei, ajutat zi cu zi de secretarul Daniil, este ctitorul cel din urmă al M-rei Neamțu. Pătratul mănăstirii așa cum îl vedem azi, cel puțin în partea lui de lemnărie, este opera stărițului Timoftei. Peste 26 de ani a lucrat monahul Daniil Tomescu supt poruncile acestui stăriț. După Timoftei s-au perindat stăriții: Teodosie (șase ani), Isaia (un an), Teodorit (șapte ani), Veniamin (trei ani), Narcis Crețulescu (șapte ani)... Subt toți aceștia, Daniil Tomescu a rămas la locul lui, căci nimeni altul n-ar fi putut să îndeplinească mai bine decât el treburile ce avea pe mână.

L-am cunoscut în 1903, în ziua de 7 august, la două săptămâni după incendiul care a distrus M-rea Agapia. Era înainte de boală și arăta voinic și verde. Veneam întâia oară în M-rea Neamțu și nu voi putea niciodată despărți, în impresiile atunci primite, pe călugărul prietenos și primitiv de mănăstirea atotvenerabilă și seculară. Când l-am văzut mai târziu, după boală, îmbătrânise cu douăzeci de ani.

Era un om cuminte, prevenitor și modest, care nu vorbea niciodată despre sine și nu se lăuda cu nimic din lunga și activa lui viață. Era dintre acei oameni, foarte rari și de soi, cari lucrează mult, ascultă mult și vorbesc puțin. Monahul Daniil Tomescu a trăit o jumătate de veac în M-rea Neamțu, ținând în mâinile lui toate ițele gospodăriei, purtând punga mănăstirii și dând tain tuturor. Și în cincizeci de ani nu i-a venit nici un ceas în minte gândul foarte firesc că el, cogemite casierul M-rei Neamțu și Secu, ar putea să aibă o cinste mai înaltă decât aceea de călugăr prost. Recitesc datele biografice, cari îmi stau înainte și nu găsesc deloc că Daniil Tomescu a fost altceva decât monah. N-a fost nici diacon, nici preot și, prin urmare, n-a putut să fie nici singhel, nici protosinghel, nici arhimandrit – cu sau fără mitră. A fost vistiericul mănăstirii cincizeci de ani și n-a poftit măcar o zi cinstea și slava

preotească! Aceasta e mare lucru și un merit sufletesc cu totul deosebit. Alții s-au îmbrăcat în stiharele albe și aurii! Alții au purtat felonul plin de flori largi și grele! Alții au poftit epigonatiul decorativ și mitra de arhimandrit! Daniil Tomescu a rămas cufundat în registrele mănăstirii, străduindu-se să acopere, cu veniturile ei din ce în ce mai mici, nevoile și spărturile din ce în ce mai mari.

Dar avut-a omul aceasta cel puțin plăcerea tainică și ascuțită a bogățiilor adunate, subt un strat de sărăcie fățarnică și de modestie diavolească? Așa au crezut unii, multă vreme... „Daniil e putred de bogat!... E un vulpoi ascuns, care taie cupoane, la luminița candeliei, noaptea, când doarme toată mănăstirea!...“ S-a dovedit, acum la moartea lui, că toate acestea erau basme. Era un om pe cât de cumpănit și de înțelept, pe atâta de bun la inimă și de darnic. Dar la el nu știa stânga ce face dreapta. Și milostenia lui nu trimetea pe drum, nainte, obișnuitele trâmbețe și surle. Ucenicii lui din mănăstire ne destăinuiesc azi că bătrânul era un nobil binefăcător. Ajuta pe tăcute, obișnuitele de azi, unii dintre oamenii de seamă și cu situație făcută (altădată copii săraci, pripășiți în M-rea Neamțu), știu bine cât era de generos umilul călugăr Daniil Tomescu.

Dumnezeu să-l odihnească și să-i dea partea cuvenită osteneților și răbdărilor lui! De-acum bietul moșneag nu mai face umbră pe cărările din mănăstire. Când vom mai trece pe acolo, vom gândi că trecutul mănăstirii, vechea tradiție și buna-cuviință călugărească s-au risipit o dată cu stâlpii lor din urmă. Și cei mai tineri, când vor veni de aci înainte și vor privi zidurile triste, fără să mai găsească lângă ele pe bătrânul Daniil, vor înțelege mai puțin decât noi ce-a fost M-rea Neamțu.

Străvechea frumusețea se stinge zi cu zi. Cu moartea călugărului Daniil Tomescu, M-rea Neamțu a făcut încă un pas spre moarte.

1915

DIN CAIETUL SĂPTĂMĂNEI [VII]

Azi dis-de-dimineată s-a împlinit un an de când marele nostru rege Carol s-a mutat la locașurile cele vecinice. Surprinderea și durerea acelei zile nu s-au șters nici azi din amintirea noastră. Nesiguranțele, febrilitatea și spaimile acestui an nu puteau decât să întreție în inimi amintirile dureroase. A trecut un an apăsător și negru. Iar anul care

începe nu ne vestește nici o ușurare și nici o veselie. Continuăm să fim neîmpăcați cu noi înșine, chinuiți de îndoieli și frânți în două.

De jur-împrejurul nostru crește amenințarea. Dar cu cât amenințarea crește cu atât dezechilibrul opiniei publice se accentuează. Dacă vreunul dintre noi – mult dedat singurătății, meditărei și nepăsării filosofice – a putut să se mențină în turnu-i de ivoriu și de acolo de sus să privească peste marea frământărilor noastre, acela are astăzi un spectacol și niște profunzimi de cugetare cari îl apropie de zeei nemuritori.

Suntem departe de turnul de ivoriu și departe de regiunea transcendentelor reflexiuni, fiindcă suntem prea oameni și prea înrădăcinați în această lume pătimașă și mică. Nu putem, însă, renunța la obiceiul de a gândi și la palidele mângâieri ale meditărei. Stăruim să fim prietenii gândului; ne impunem fără încetare disciplina imparțialității cu noi înșine și cu toată lumea. Astăzi, aceste stăruințe sunt absurde, fiindcă toată lumea și-a ieșit din măsură, toți și-au pierdut și voiesc să-și piardă cumpătul. Cu toate acestea noi rămânem credincioși deprinderilor vechi și măcar de am păți ca Arhimede stăm mereu înțocvoiați și concentrați deasupra cercurilor geometrice.

România politică și intelectuală se înfățișează dezbinată cu ea însăși și divizată. Presa, zarva publică și oamenii politici, cari în momentul de față nu au puterea, se despart pretutindeni, ca două valuri, ca două vârtejuri, ca două tabere adverse. O tabără vrea să mergem cu Împătrita Înțelegere, profund convinsă că pe calea aceasta vom servi civilizația, vom câștiga laurii biruinței și vom anexa Transilvania. Tabăra cealaltă vrea să mergem cu Puterile Centrale (sau cu noua Triplă Alianță), intim încredințată că alături de Germania suntem alături de cei biruitori, și că ne vom întregi cu Basarabia.

M-am întrebat de multe ori dacă discuțiunea pe acest teren poate fi purtată în chip obiectiv și academic. Am încercat de câteva ori eu însumi, cu prieteni prețuiți și oarecum orientați, o clarificare de bună-credință. Dar n-am ajuns la nici un rezultat apreciabil. Primul lucru pe care îl constați, când intri în vorbă cu cineva – fie acesta un prieten al anglo-francezilor, fie un filogerman – este o puternică dispoziție sentimentală. Un amic, de pildă, voia să mergem cu Împătrita Înțelegere fiindcă iubește mult și admiră pe englezi. În opiniunea lui, englezii nu pot fi învinși de nimeni pe pământ. Și fiindcă englezii se bat cu germanii este pentru noi elementar că nu trebuie să ne încurcăm cu nemții. Al doilea lucru de care te izbești, când începi o convorbire de natura aceasta cu unul de la noi, este enorma cantitate de posibilități neprobate pe cari ți le aduce înainte. Mai toți concetățenii noștri țin la unii sau la alții dintre uriașii înțeleștați azi în luptă, fiindcă știu de mai

înainte ce are să iasă din lupta lor. Temutele posibilități pe cari le alungă pe pânza viitorului războiul actual sunt pentru ei certitudini matematice.

În al treilea rând, discuțiile noastre se disting printr-o vastă și sfântă ignoranță în materia discutată. Suntem grozav de prost informați, criminal de rău informați asupra multor stări și fapte dimprejurul celor ce se luptă. Iată un exemplu. Citesc în ziare cele două discursuri, pronunțate la deschiderea Parlamentului otoman, de președintele Camerei, Halil Bei, și de ministrul de Război, Enver Pașa. Cred că nu e nici un cititor din România, nedeprins cu ziarele streine, care să nu se fi mirat citind cele două discursuri. Adevărat?! Așa de bine stau turcii? Și noi cari eram convinși, mulțumită patrioticei noastre prese, că turcii sunt pe dric! Cum vor fi planurile, visurile și convingerile noastre, în aceste zile grele, când noi ne întemeiem pe fraudă și pe minciună?

Așadar, tendința noastră către lumină și către discuțiune obiectivă rămâne nobilă și stearpă. Nu putem să ne înțelegem omenește și frățește, pentru că suntem prea porniți, pentru că suntem prea imaginativi și ușurei, și pentru că știm lucrurile foarte unilateral. Cu durere trebuie să spunem că în această stare în care ne găsim nu putem fi luați în serios. Oarecari violențe, risipite pe ici, pe colea, de-a lungul străzilor și de-a lungul coloanelor de ziare, sunt toane de copil care cere bomboane, când îi trebuie o mâncare sănătoasă.

Deasupra noastră rămân și trebuie să rămână cu totul liberi pe mișcărilor și pe hotărârile lor suveranul și guvernul. În suveran și în guvern rezemăm toată încrederea noastră, în ei odihnim, ca pe un țarm de stâncă, toată iremediabila confuziune a opiniei noastre publice.

1915

DIN CAIETUL SĂPTĂMĂNEI [VIII]

E destul de trist ca, în vremuri înfierbântate și inimice cugetărei reci, să cauți tu singur să-ți mai păstrezi cumpătul și convingerile proprii. Și e o beție specială, o voluptate mare, să te lași târât de puhoiul mulțimei entuziaste, chiar când mulțimea aceasta e nebună și merge la pieire. Eu unul am trăit prea mult în izolare și în tăcere, și nu pot să mă îmbăt, de tot, cu acest vin mai primejdios decât șampania!

Iată că unele ziare ale noastre încep să vorbească de unele lucruri, despre cari, în vremuri de trezie, n-ar fi putut strecura o vorbă. Încep să vorbească de suveranul țării, să-i discute situația și să-i dea avertismente. Sunt oameni cari spun și scriu că ne-ar trebui azi o schimbare de domnie! Când o fi și asta, toate vor merge bine.

S-ar părea că de la 1866 până astăzi au trecut o mie de ani. S-ar părea că marii și vrednicii de eternă amintire: Eliade, Ghica, Rosetti, Brătianu, Goleștii, Câmpinenii, Alecsandri, Catargiu și toți ceilalți cari au pus în fruntea programului lor mântuitor: *Unirea Principatelor, sub un domn strein, dintr-o dinastie europeană*, au trăit în vremea lui Ioanițiu, împăratul imperiului româno-bulgar. Atât de radical s-au schimbat în cincizeci de ani împrejurările, condițiile și nevoile țărișoarei noastre, încât visul părinților noștri e pentru noi un basm neînțeles!

Mă uit la tristul șirag al domniilor române din Muntenia și din Moldova, începând de la Mihai Viteazul înspre noi. Număr în Muntenia vreo 67 de schimbări de domnie, de la 1600 până la Cuza Vodă, 1859, afară de ocupațiile streine. Număr în Moldova vreo 82 de schimbări, tot de la 1600 până la 1859, așijderea lăsând la o parte ocupațiile streine. Prin urmare, în 259 de ani, Muntenia vede 67 de stăpâni (unii domni reveneau a doua și a treia oară), iar Moldova în aceeași 259 de ani, vede 82 de stăpâni. Asta însemnează, făcând media, că domniile din Muntenia ajung să domnească numai câte 3 ani și 10 luni, iar cei din Moldova de-abia câte 3 ani și 2 luni.

Se poate o jale mai grozavă? Se poate o priveriște istorică mai dureasă și mai instructivă? Și iată că roata vremii e gata să se întoarcă (vor, cel puțin, s-o întoarcă unii dintre noi). Cei cari au învățat ce bruma carte au învățat și sunt deprinși să deschidă ceasloavele de istorie – dragă Doamne, *istoria e dăscălița vieții* – sunt azi cu totul dezorientați, față cu afirmările și cu entuziasmul profeților dornici de răsturnări și de prefaceri. Istoria poporului nostru e o poveste din cele mai triste cari s-au dovedit pe lumea aceasta. De la 1866 până în ziua de azi, adică o jumătate de veac, este o perioadă fără de pereche. Un singur domn (același care pe urmă ajunge rege) trăiește și stăpânește țărișoarele române de la Dunăre, timp de aproape o jumătate de veac. A fost timp de pace, de muncă spornică și civilizatoare. Sunt și două pagini de istorie militară norocoasă, în aceste cincizeci de pagini de domnie liniștită. Lumea românească a prosperat, s-a înmulțit, a ieșit din nesiguranțele și din spaimele lungilor veacuri negre. Dar această jumătate de veac de stabilitate și de ordine începe să ni se pară plictisitoare! Omului i se urăște cu binele. Vorbim de abdicarea regelui! dacă n-o

vrea să se conformeze genialelor noastre planuri politice și militare, elaborate în redacție la noi, sau aduse gata dintr-altă parte.

Că e așa de ușor!... Nu știm ce va fi să iasă, nu știm ce se va alege din acest cataclism, care până în ceasul de față încă nu ne-a coprins. Rămânem mereu liniștiți și plini de încredere în cei ce răspund pentru noi înaintea lumii și a istoriei. Situația noastră este atât de grea și orice mișcare pe care am face-o trebuie atât de bine calculată și tănuțită încât mă mir grozav de unii dintre acei ce fac din problema hotărârii noastre problemă de întrunire publică și de stradă.

Stăm între două lumi vrăjmașe, între două urgii. Oricum ne-am hotărî, dezastrele vor fi fără număr, urmările năprasnice și dușmănia dezamăgiților furioasă. Stăm și cumpănim pe care cale vom găsi mai puțin plâns și ruină. S-a dat pe față că nu mai e vorba de lupte pentru libertăți, pentru principiul naționalităților, și pentru alte serenade ca acestea. E vorba de o luptă înversunată între două coaliții uriașe. Cine să fie stăpân pe sud-estul Europei? Austro-germanii sau rușii cu amicii lor? De partea cui vom sta noi? De dragul cui ne vom arunca noi în vârtoarea de foc? Orice ați spune d-voastră, nu e așa de ușor să te hotărâști, mai ales când ești întâiul dregător al țării!

E în literatura noastră populară o baladă foarte cunoscută. E balada lui „Stoian Șoimul, popă vechi, cu potcapul pe urechi” și a Vidrei. Balada povestește că Stoian

Ce s-a lăsat de popie
Și de sfânta leturghie
De s-a dat la haiducie

ospătează într-o poiană din pădure, cu frumoasa Vidra, soția lui și o îndeamnă să-i cânte. Vidra întâi nu vrea. Ea se iubea cu domnul acelor codri, cu Păunaș, și cântecul ei, în pădure, era semn știut care chema pe ibovnic. Dar Vidra n-avu încotro și începu să cânte. Păunaș veni. Stoian Șoimul și Păunaș se luară la luptă și se luptară între ei „zi de vară până-n seară”. Brăul lui Stoian începu să se descingă.

– Vidro, vino de mă-ncinge!

Ce va răspunde Vidra? De partea cui va trece ea? De partea lui Păunaș, ori de partea lui Stoian, de partea inimei, ori de partea datoriei?

Așa stăm noi între cele două lumi dușmane cari se luptă azi pe viață și pe moarte, cum stătea sârmana Vidra, între Stoian și Păunaș!

1915

Redacția revistei *Viața românească*, depozitul revistei și tipografia cu care conviețuia, sub același acoperiș, s-au risipit în flăcări și în fum, duminica trecută. Au ars, în depozit, un mare număr de exemplare din *Statuile* lui Mihail Codreanu – sonetele cu rară cizelură, premiate de Academia Română – tot tirajul studiului d-lui G. Ibrăileanu asupra maestrului Vlahuță, așijderea *Pe drumuri de munte* de Calistrat Hogaș, maldăre din nuvelele lui Brătescu-Voinești, din *Studiile* lui Ion Botez și vreo patru sute de *Bisericiuțe*. Au ars de asemeni toate numerele de revistă, adunate în colecții sau stinghere, câte se mai găseau în depozit. Numărul triplu, pe care revista îl avea aproape gata de distribuit, a scăpat de pieire – în câteva exemplare scorjite și arse de jur-împrejur – și se îmbracă azi în București a doua oară.

Am trecut prin redacția *Vieței românești* cu vreo două săptămâni mai-nainte de nimicirea ei. Era un loc plăcut și căutat de mai toți intelectualii Iașilor și de mulți din restul țării. Nu sunt eu cel mai nimerit să vorbesc despre grupul de la revista ieșană, despre viața-i sufletească și despre însemnătatea lui în mișcarea și în luptele noastre literare. Nu sunt cel mai nimerit, fiindcă am călcat pragul dispărutei redacții, acum în urmă, prin toamna anului 1911. Fac parte din generația doua, dacă socotim că vârstele în literatură sunt foarte scurte și că mișcările de idei și gloriile literare sunt jalnic de capricioase și de trecătoare. Va vorbi despre frumoasa tovarășie de la *Viața românească*, așa cum o văd eu, împrejurul mesei imense din redacție, altcineva, care să fi apucat zilele entuziasmelor dintâi, participările lui Gane, lui Gheorghe din Moldova, lui Stere cel cu barba de mitropolit și a celorlalți pe cari eu nu i-am apucat. Eu am intrat printre ei atunci când din barba iubitului nostru Constantin Stere rămăsese numai o vagă amintire. Așadar, n-am nici puțința și poate nici dreptul să vorbesc despre anii primelor frumuseți, despre gândurile și idealul întâiului stat-major.

Am venit la redacție într-o seară, cu sacii mei de călătorie, aducând o scrisoare de la doctorul Lupu către d-l Ibrăileanu.

– Vă rog, cine dintre dv. e d-l Ibrăileanu?

– Eu sunt, mi-a răspuns cineva din capul mesei.

Și a înaintat spre mine un personaj bărbos, cu privirea adâncă, cinstită și caldă.

D-l Ibrăileanu e cel ce mi-a strâns mâna de bună venire, acolo sub tavanul aninat astăzi în pură amintire și lângă vrafurile de gânduri tipărite. În patru ani de zile, de atunci încoace, m-am abătut pe acolo de

multe ori și am petrecut ceasuri cari nu se pot uita. De câte ori treceam prin Iași, trebuia să dau întâi pe la redacția *Vieței românești*. Acum doi ani l-am dus și pe Arghezi să vadă pe amicii mei ieșeni. Era între ei o legătură sufletească și frățescă despre care redacțiile noastre literare și politice din București nu pot să ne spună, ca analogie, mai nimic. Zicea Arghezi, când am luat-o înapoi spre București:

– Sunt toți oameni de ispravă!... N-am putut să disting nici o lichea printre ei!

Cer iertare acestor bravi tovarăși. Dar necazul care a dat peste ei ca și peste mine mine îmi răscolește sufletul și-mi fură amintirile. Nădăduiesc puternic că vom găsi aiurea alți patru pereți mai înalți, mai puțin afumați, unde să strămutăm adunările, discuțiile și steagul *Vieței românești*, dar vezi! ce-a fost nu poate să mai fie, nici atunci când templul al doilea covârșește în măreție pe cel dintâi.

Trăim în vremea dezastrelor, zările sunt pline, jur-împrejur, de incendii și suntem azi deprinși cu minunile nimicirii. Totuși când auzim că a pierit cutare operă de artă, cutare bibliotecă, vestea ne impresionează și ne doare ca și altădată. Ne doare când ideea frumos scrisă moare într-o carte pe care o ucide focul. Ne doare când visul prins statornic pe pânză sau în piatră se mistuie în flăcări. Arta e o nobilă mângâietoare a vieții. Durata ei în secolii e durată conștiinței omenesti, în lumina unei mândrii legitime și visătoare. Ne gândim cu plăcere că generațiile viitoare vor privi și admira tezaurele pe cari le lăsăm moștenire. Dar iată că forțele nimicirii îngheață uneori inima și te fac să te întrebi: Nu va veni, oare, timpul când planeta noastră va fi rasă peste tot, deodată ori cu încetul, de toate monumentele și odoarele ei? Anatole France, gândind undeva că soarele va îmbătrâni, pământul va îngheța și omenirea se va stinge, scrie ideea aceasta oricum mângâietoare: „Și pământul gol va continua să se rostogolească în spațiu, purtând la sânu-i înghețat poemele lui Omer și marmorele sculpturilor elini“. Am apucat zile cari ne îndreptățesc să ne întrebăm dacă omenirea, mai-nainte de această pacificare singură cu puțință, nu va găsi cu cale să ardă în tranșee toată hârtia de pe glob și să sfârșame în capul combatanților capodoperile sculpturii eline.

2 noiembrie (stil nou). Ziua Morților. Iată o zi maestră. În lumina ei proeminează sute de mii de mibile și subt ele zac milioane de patroni ai zilei. Morți pentru patrie! așezați în șiruri lungi, ca în piano clapele, sau turnați unul peste altul, ca gunoaiile în crematoriu.

Și înapoia liniilor ucigașe, într-o parte și alta, în bisericile, multe mutilate, femei și copii, îmbrăcați în doliu, ocolesc catafalcul gol și

negru, împrejurul căruia servitorii lui Iisus Christos plâng liturghia morților.

Sărmană Biserică, nu mai ai nici o putere! Învește fața Dumnezeiescului Răstignit, ascunde Sfintele și pune-ți cenușă în cap. Ora aceasta e a întunericului și a Diavolului!

1915

MÂNGĂIERI DE SF. DUMITRU

Socotesc că nicăieri în lume Sfinții Dimitrie și Gheorghe – acești eroi ai bisericii creștine – nu sunt mai jalnic prăznuiți decât la noi în București. E o priveliște pe care o avem de două ori pe an, fără să putem ajunge să ne obișnuim cu tristul ei grotesc. De alaltăieri sinistrele vehicule au început să vestească pe Sf. Dumitru. Care și căruțe de la țară uneori trase de boi, camioane numerotate trase de cai spetiți și foarte rar vagoane mari închise, pentru mutatul pușinilor bogați lipsiți până acum de casă proprie. Cei ce se mută sunt cei săraci. Lucrul acesta se vede imediat, când judeci calitatea gospodăriei încărcate în căruță: paturi roase, saltele împușcate, scaune șchioape... și o albie cu ceapă, deasupra.

Triștii stăpâni ai acestei averi au locuit până acum în niște odăițe igrasioase, cu fața spre miazănoapte, pierdute în noroiul unui cartier foarte apropiat de „centru“. Și acum se mută într-altă parte... Au găsit un apartament, mai mic dar fără igrasie, într-o curte unde sunt vreo zece chiriași, dintre cari unul e cizmar, altul e văpsitor și al treilea are o spălătorie. Vor trăi acolo mult mai bine... Se mută a cincea oară în patru ani de zile. Dar nu tocmai fiindcă locuința de până aci era igrasioasă, ci fiindcă proprietarul ridicase chiria. Și s-au sculat azi dis-de-diminează, au răvășit casa, au spart un geam – asta le mai trebuia – au învârfuit un camion și după o ocară bună cu proprietăreașa au plecat. Copiii nu s-au mai dus la școală; bărbatul a pierdut o zi de lucru.

Acum merg cu toții pe lângă camion. Casa cealaltă e departe. Boarfele din camion sunt grele și caii trag cu capul în jos de scofălciți ce sunt.

Acest convoi, cu mici modificări de alcătuire, te va întâmpina peste alte două-trei străzi și pe urmă mai departe, iar și iar. E lumea oropsită a muncitorimei noastre, a micii noastre burghezii, e spuma dintre țărâtime și boierimea tăbărâtă în București. Nu-mi închipuiesc un strat

258

social mai de plâns decât acești călători de Sf. Dumitru și de Sf. Gheorghe. Sunt mai de plâns decât semenii lor, din alte țări, fie ele cât de industriale și de uvriere. Sunt mai de plâns, fiindcă pe lângă brutala lor mizerie materială ei sunt bântuiți de o specifică mizerie morală. Într-adevăr, proletariatul, sărăcimea... lumea noastră cea umilă e mai săracă și mai înjosită decât aiurea. Sărăcia și înjosirea nu sunt definitive decât atunci când stăpânesc o dată cu trupul și sufletul. Umiliții și săracii din alte părți, din punct de vedere sufletesc, sunt aproape despăgubiți și mângâiați. Doctrina socialistă și bisericile creștine occidentale dau cumpăt, energie și mângâiere celor sărmani și apăsați. Biserica romano-catolică îndeosebi, în activitatea ei neobosită și universală, acum ca și în toate vremile, întreține, pentru cei săraci în primul loc, cel mai vast și mai binefacător sanatoriu moral. Este și va fi întotdeauna o negrăită mângâiere să te știi – sărac fiind – preferitul lui Iisus Christos!

Socialismul pe de altă parte, cu numeroasele lui tovărășii uvriere, cu organizația lui puternică și cu visul lui entuziast de-a pogori pe pământ dreptatea și egalitatea din împărăția cerurilor, socialismul e o școală excelentă pentru înălțarea inimilor și oțelirea cugetelor. Greutățile, nedreptățile și înjosirile ceasului de față par, înaintea ochilor, niște întăriri inimice, cari trebuiesc zdrobite, atunci când *Internaționala* răsună din mii de glasuri și când steagurile roșii merg în frunte.

Micul burghez strein are și el nobile mângâieri sufletești, chiar când nu se duce la biserică – fiindcă citește acasă pe Voltaire sau pe Haeckel – chiar când nu e socialist, fiindcă atunci are convingerile și lumea lui intelectuală serios întemeiate.

Ce are din toate acestea jalnicul cetățean pe care îl întâlnești pe stradă, mutându-se de Sf. Dumitru? De cele sfinte și-adoce aminte numai când înjură; socialist nu mai este de când l-au *desconvins* agenții unui partid politic burghez; luminat și învățat – l-a ferit Dumnezeu. Cu ce cumpănește el, în sufletu-i, priveliștea amară a camionului plin cu vechituri, a copiilor trențaroși, a soției negospodine și nepieptănate?

Iată o groaznică problemă pe care aspectul societății noastre românești ți-o vâra în inimă de multe ori pe zi – și mai ales în aceste zile de învălmășag, când jalea noastră de din afară aduce aminte de jalea cea dinăuntru.

Oricum s-ar lega și s-ar așeza în scară, una față cu alta, problemele economică, politică și morală, problema din urmă e aceea care ne doare mai mult. O fi ea o consecință a celorlalte două? E probabil. Dar ea ațâță mai mult. Ea cheamă pe toți câți își simt în inimă o licură de nobleță. Trebuie să scoatem din izină sufletul românesc.

1915

259

În revista *Viața românească* (anul X, nr. 7-9) de curând apărută, d-l Constantin Stere continuă să noteze în *Carnetul unui solitar* observațiile și ideile sale asupra războiului european. Însemnările acestea sunt vrednice să fie citite și cunoscute de toată românimea. Divulgarea și răspândirea lor în ceasul de față sunt binefăcătoare. Acest al doilea articol al d-lui Stere, ca și precedentul, are poate un singur cusur. Ideile expuse nu mai sunt ale unui singur gânditor, izolat și neluat în seamă; ideile d-lui Stere sunt, pe zi ce merge, ale multor români, cari au obiceiul să gândească. Eminentul profesor și eminentul confrate nu mai are dreptul să se creadă *solitar*. Privească stăruitor în juru-i. Convingerile lui au fost fecunde. Lumea noastră, în păturile ei serioase și de bun-simț, și-a luat capul în palme și a învățat multe, de vreun an încoace.

D-l Stere începe încă o dată să se privească într-o oglindă care, într-adevăr, îi stătea rigidă înaintea acum vreo jumătate de an... D-sa se vede singur, se simte singur. Dar adevărul e așa cum îl înțelege D-sa! Și atunci e dator, în conștiință, să nu tacă, ci să spună tot ce crede contemporanilor săi, tari de urechi și destul de rău îmbrobodiți. Orice s-ar întâmpla persoanei cugetătorului, el și-a făcut datoria sfântă să spună pe șleau neamului său cum vede el trebile și așezările streine, de jur-împrejurul patriei.

Vederile profunde, în tainele firei sau în lucrurile politice, vederile cele adevărate au mers și merg de obicei pe deasupra capetelor celor mulți. Și e dureros și primejdios să vezi altfel decât lumea cealaltă și foarte multă. Dar, adevărul trebuie spus cu orice preț! Altfel, Socrate, Pavel din Tars, Galilei n-ar mai fi fost niște eroi.

D-l Stere arată cu date statistice că puhoiul rusismului din marea și sfânta Rusie, din punct de vedere al valorificării militare, se prezintă cu totul altfel decât în fantazia creatoare a celor neștiutori. Cu toate că Rusia are 170 de milioane de locuitori, când e vorba să ridici din ea armată nouă, Rusia nu mai înfățișează decât vreo 85 de milioane. Din punct de vedere economic Rusia stă cu mult înapoia Germaniei. „Puterea economică a Germaniei este de patru ori mai mare decât a Rusiei.“ Munca toată din Rusia, într-un an întreg, produce vreo 30 de miliarde. Bugetul anual al statului absoarbe aproape 10 miliarde. Iar pentru război imperiul a cheltuit, într-un an, 18-20 de miliarde! Ce mai mănâncă toți ceilalți cari nu sunt soldați? Și Rusia era aceea care trebuia să învingă pe germani și să face opintirea cea mai grea în războiul

actual. Împătrita înțelegere s-a înșelat în socotelile ei. *Rusia nu poate birui!*

D-l Stere scrie aceste idei etern adevărate: „De altfel victoria Rusiei ar face de minciună toate învățămintele Istoriei. Cum? Un organism politic ruginit, o despoție orientală, un popor atât de înapoiat din punct de vedere cultural și economic, cum este Rusia, să poată triumfa asupra unei națiuni în plină ascensiune, ajunsă la culmile progresului tehnic în toate ramurile de activitate – asupra unei națiuni care a contribuit atâta la tezaurul comun al științei și al gândirii? Atunci cultura n-ar mai fi un indiciu de superioritate. Și acest rezultat n-ar fi numai contrar învățămintelor Istoriei, dar și adevărului biologic elementar în ce privește condițiile de succes în lupta pentru existență. Progresul general al omenirii ar fi compromis printr-o astfel de constatare. Vădit că combinațiile politice, întemeiate pe o asemenea răsturnare a tuturor adevărilor, n-au nici o nădejde...“

Anglia și Franța s-au înșelat când au crezut că Imperiul Ruscesc va fi în stare să răstoarne Germania, sau să contribuiască, în primul rând, la acest rezultat. Anglia și Franța nu mai pot acum decât să salveze pe aliatul lor. Și când e vorba ca și Rusia să scape cu atâta piele cu câtă va mai putea scăpa, pe ce ne bizuim noi, în politica noastră externă de la „Dacia“ și din Piața Teatrului?

D-l Stere accentuează, ca și altă dată, un lucru grav de care astăzi pare că nimeni nu-și mai aduce aminte. Politica națională pe care o preconizează D-sa este politica părinților noștri, politica României, de peste 30 de ani! „Treizeci de ani ne-am pregătit de război împotriva Rusiei.“ Toți marii noștri bărbați de stat au simțit și-au denunțat primejdia de la Răsărit! Noi, generația de azi, am crescut în resentimentul și gândurile lor.

Concluzia d-lui Stere e neșovăielnică. În starea noastră cea de azi nu putem să ne mișcăm decât pe un singur drum, spre Prut; nu putem nădăjdui decât un singur câștig, Basarabia.

Dar poate că nouă ne este tot atâta de foame de Basarabia, cât ne este sete de Ardeal? Atunci dăm într-un caz celebru, imobilitatea între apă și demăncare, de care vorbește morala cazuiștilor medievali!

Să ne mângâiem noi între noi. Suntem printre cei mici. Dacă o veni năpasta peste noi putem, cel puțin s-o spunem, cu dreptate, că n-am căutat-o cu luminarea. E adevărat că avem destui gălăgioși, dar ei se pierd în profunzimea poporului român, tăcut, răbdător și încrezător în steaua lui. Această stea se poate rătăci vremelnic printre nori, sau o putem pierde din vedere, unii sau alții. De stins nu se poate stinge niciodată.

Îmi dau multă osteneală să îndreptez în firea mea un cusur ivit acum în urmă. Până acum vreo doi ani acest cusur era o calitate; astăzi însă s-au schimbat lucrurile! Nu pot să mă dezbar de obiceiul de a tot crede că oamenii cari erau inteligenți, pătrunzători, de bun-simț și de bun sfat, acum doi și trei ani, sunt și au rămas la fel și în aceste zile revoluționare! Recunosc că asistăm la o totală răsturnare de valori. Recunosc că vedem zilnic apărând la lumina soarelui inteligențe, eroisme, valori morale, ba chiar și militare, despre cari nimeni nu bănuia nimic nu mai departe decât acum doi ani. E ceva la fel cu ce se întâmplă în urma cutremurelor de pământ: stâncile și colinele sunt decapitate, văile se fac vârfuri de dealuri și din pustiiuri nasc izvoare!

Uimit, privesc la ziua cea de azi și caut să mă potrivesc cu ea, dar deprinderile cele vechi sunt mai tari decât propunerile cele noi. Așa de pildă ieri, fiind călător, m-am oprit, între două trenuri, în casa unui bătrân și înțelept prieten, de dragul de a-l mai auzi vorbind. Omul acesta, până acum vreo 600 de zile, era unul dintre cei mai luminați, mai clarvăzători în problemele sociale și economice, și mai ascultați (adică mai citați) bărbați din țara românească. Firește, azi este demodat și care ziarist, curtenitor cu cititorii ziarului său de tiraj mare, s-ar fi putut gândi la această glorie – până acum 600 de zile – a literaturii și sociologiei românești!

Eu, însă, sunt mereu nedomirit și în luptă cu mine însumi. Eu cred că între ce a fost și ce va să fie nu pot fi prăpăstii, ci continuitate și legătură. Nu pot să admit că efectele strălucite și durabile, în viața individuală sau colectivă, pot să nască tot atât de bine dintr-o muncă îndelungată și stăruitoare, cât și din întâmplare, sau din incuria cea mai jovială. Nu renunț la ideea că pe temeliiile trecutului, așa cum le constată istoria, se întemeiază și se ciubărește viitorul. Și cu toată buna mea voință nu pot să văd eroi, patrioți, strategii, inteligențe largi, în acei oameni cari, o viață întregă, au avut cu totul alte pretențiuni și alte manifestări.

De aceea m-am dus tot la vechile izvoare bine știute mie. Dacă mintea omenească, de la izbucnirea războiului european încoace, nu s-a schimbat cu totul, socotesc că e și azi interesant să stai să ascuți pe un om cu excepționale puteri intelectuale. Așa era până acum doi ani!

Am salutat cu drag pe omul meu și, fiindcă era ora ceaiului, am luat câte-un pahar cu ceai.

– Papa Costache, ce mai faci, ce mai gândești, ce poți să-mi mai spui?

– Nimic care să te bucure... Prost peste tot, și la noi și mai și...
 – Îți menții punctul de vedere, de anul trecut?
 – Firește. Sunt și am rămas neutralist. Războiul actual nu are decât un josnic caracter de distrugere.

Tot ce s-ar putea spune și s-a putut spune altădată pentru justificarea și absolvirea războaielor astăzi nu se mai potrivește. Asistăm la oarbă furie a distrugerii, distrugere pentru distrugere, și cei ce până acum n-au intrat în dansul macabru cinstesc umanitatea continuând să rămână nemișcați.

– Și cu toate acestea!... Va trebui să învingă cineva, să înregistrăm prefaceri, prăbușiri, orientări noi, o lume nouă, crescută pe dărâmăturile celei vechi...

– Da, însă cu cât biruitorul ar fi mai... biruit, cu atât ar fi mai bine. Aș vrea să nu iasă de nici o parte câștiguri evidente, adică o categorică și strălucită biruință. O victorie, de partea oricui ar fi, ascunde focul, dar nu-l stinge. Vom avea o altă jumătate de veac de ură acoperită, de buze mușcate, de pregătiri înfrigurate... iar militarism, iar pândă reciprocă, iar provincii de revendicat și fluvii de sânge omenesc! Alsacia și Lorena au fost rana care n-a putut să se cicatrizeze timp de 40 de ani!... Locuitorii acestor două județe se găseau perfect de bine sub germani. Dacă i-ai fi întrebat pe ei de vor să-și schimbe stăpânul i-ai fi pus în mare încurcătură... Totuși, Alsacia și Lorena au rămas o jumătate de veac simbolul urei și al revanșei!

– Papa Costache, așa ar fi bine, falimentul războiului... Un război, care rămâne numai sângeros și odios, care nu ajunge la alt rezultat decât să anemieze și să dezguste pe adversari. Și deocamdată așa și este. Dar consecințe – mari, binefăcătoare – nu vor fi?

– Le dorim, le așteptăm! Dacă, din acest măcel, Rusia iese cu o constituție, nimeni nu va spune că a plătit-o prea scump. Tot așa în celelalte țări. Democrația lumii întregi va fi la largul ei să întrebe pe conducători, deasupra imensei arene fumegânde: Unde ne-au dus destoinicia și politica voastră?

– Dar de noi, ce mai zici papa Costache?

– Până acum, cu toate zbieretele, tãmbălăul, neroziile, tarasconadele, enormitățile, panglicăriile și nebunia sinceră cari se varsă în cascade peste noi, ne ținem încă bine. Brătianu e un om cuminte... Și mă mir de unii, cari intră și ies din casa lui, cum pot să spuie și să scrie cele ce spun și scriu.

– Atunci, după părerea d-tale, și lăsând la o parte acele stridente cari ne enervează, până azi n-am făcut nici o prostie?

– Nu; deși avem foarte mulți proști, până azi n-am făcut nici o prostie, grație lui Brătianu, care s-a dovedit un om într-adevăr cuminte.

– Și tot ce putem să facem mai abil și mai folositor este să rămânem mereu pe loc, așa cum stăm?

– Da. Premiul neutralității noastre nu va fi pierdut. Vom ajunge păzitorii gurilor Dunărei, cu unanim mandat din partea Europei. Gurile Dunărei, ca altădată, vor ajunge să fie numai românești. Situația noastră va fi să semene, într-un anumit sens, cu situația Elveției...

– Gurile Dunărei?... Atunci mai bine printr-o acțiune militară, peste Prut?

– Nu, nicidecum, nu sunt de părerea aceasta. Sunt absolut neutralist, fără rezerve, fără preferințe. Când se luptă elefanții între ei, nu poate fi nici un câștig să te vâri sub ei, ca să înțepi pe vreunul... Germania a bățut în toate părțile, dar până azi n-are nici un folos și nici nu va avea. Îți repet: e un război de exterminare în care nu avem ce căuta...

– Dar bulgarii, ce-au căutat în război? M-am întâlnit azi cu Hussar și părerea lui e că bulgarii s-au păcălit îngrozitor.

– Bulgarii... cine știe! urma alege. Eu nu-i felicit nici pe ei că s-au vârat sub burta elephantului.

– Atunci, papa Costache, ce impresie vă facem noi, d-tale, d-lui Brătianu, și altor doi, trei, din țara aceasta – inaccesibili prin înțelepciune și prin situație excepțională – noi cari țipăm, urlăm, ne zvârcolim, scoatem luna din fântână sau o înjurăm și o amenințăm, cu pumnul, să se coboare din cer?

Papa Costache și-a golit paharul, și-a șters mustățile și barba și cu ochii lui plini de bunătațe, dar și de o rară finețe, a căutat în aer răspunsul așteptat...

Dar tomnai atunci s-a deschis ușa brusc și cineva mi-a rostit solemn: – Trenul 56 a intrat în gară!¹

1915

VULPEA ȘI STRUGURII SAU D-L LOVINESCU MORALIST

D-l Lovinescu ne dă de lucru. Mai pe vară, cu *revizuirile* sale a dat hăis și prin literatura mea. A scris despre mine ce l-a tăiat capul. Nu i-am răspuns nici un cuvânt. Sunt de părere că un scriitor când își desfășoară în cărți și în ziare producțiile lui este în aceeași situație ca și cel

¹ Cititorului nu i-a trebuit prea multă istețime ca să ghicească în cuvintele lui „Papa Costache” pe d-l C. Dobrogeanu-Gherea (n.a).

ce închiriază un loc, în piață, și aduce acolo de vânzare țesături, comestibile, papuci sau ulcioare. Fiecare cumpărător are dreptul să-ți judece marfa expusă – în gândul lui ori cu voce tare – și să-ți-o cumpere sau nu. Nu pricep deloc supărarea în materia aceasta. Cine s-a încumetat să-și verse saltarele în ferestrele librăriilor a declarat, implicit, că se oferă criticii tuturor și că va îndura-o cu stoicism. D-l Lovinescu și oricine altul era liber să citească și să judece literatura mea, după puteri și după gust. Într-un moment, am voit să obiectez ceva d-lui Lovinescu. Plănuiam un răspuns de principii, un răspuns larg și demn, un fel de profesie de credință literară, pusă față în față cu grațiile veștede și triste ale muzei criticului meu. Dar m-am întâlnit cu numeroși prieteni cari m-au consiliat cu insistență să las pe d-l Lovinescu fără nici un răspuns. După părerea lor, critica D-sale respira o rea-credință atât de rău mascată încât răspunsul cel mai bun îi venea pe limbă cititorului cunoscător, atunci pe loc, în mod irezistibil...

M-am gândit și eu: omul ăsta nu știe ce însemnează scrupul și delicatețea de conștiință. El mi-a spus, cândva, între patru ochi, pe scările Academiei, că de ar fi el dătătorul de premii mi-ar da mie premiul la care m-am înscris. Și pe lângă aceasta, a concurat și el anul acesta, la premiile Academiei. A căzut sau a luat un premiu mai mic (nu știu bine). Ei, cum îi vine lui să ridice, a doua zi, penița lui de gâscă și să sâcăie pe un concurent mai norocos ca el? Ce-o să zică lumea? Ce-o să zică palida zeiță a zuliei?... Dar d-l Lovinescu nu este omul care să vadă acest abur subțire, pe geamurile de sticlă ordinară ale conștiinței D-sale.

A trecut articolul din *Flacăra*; autorul a primit în față, de la câțiva amici comuni, câteva complimente deconcertante asupra lui, și a *revizuit* înainte. E o manie inofensivă și întrucâtva și utilă autorului, căci probabil că direcțiunea revistei *Flacăra* îi dă revizionistului cam 20 de franci de studiu. Cui ce-i pasă că d-l Lovinescu *revizuieste!* Bine că nu face altceva!

Și cine știe când ne-am fi adus aminte de D-sa! Dar d-l Lovinescu e lacom de notorietate și de tumult. În *Rampa* redivivă, din 13 noiembrie 1915, no. 68, d-l Lovinescu, comemorând pe neuitatul Dimitrie Anghel, așa cam din senin trânteste o plesnitoare în moralitatea lui Arghezi și a mea. Nu ne scrie numele, dar ne dezignează fără echivoc. Articolul e prost – asta e din naștere – dar e și foarte prost tipărit și nu știu ce să transcriu din el. În două vorbe, d-l Lovinescu ne insultă. Scrie că suntem vânduți nemților, că primim bani nemțești și că dăm acești bani și altor scriitori.

Am ieșit din literatură. D-l Lovinescu pune pe tapet o cestiune streină, despre care eu unul știu că până azi D-sa nu s-a sinchisit niciodată – cestiunea morală. Trăim în timpuri revoluționare și trebuie să ne așteptăm la toate surprizele din lume, chiar la urcarea d-lui Lovinescu în amvonul etico-naționalist!

Pentru ce suntem vânduți nemților, Arghezi și eu? Pentru că, timp de un an de zile, am scos revista *Cronica*, scriind în ea gândurile și credințele noastre și luptând cu greu, de la număr la număr, ca revista să se mențină. Suntem vânduți nemților, fiindcă am scris că suntem irevocabil devotați Dinastiei pe care au adus-o părinții noștri în țară, acum 50 de ani. Suntem vânduți nemților, pentru că am găsit cuminte și foarte nimerită atitudinea guvernului actual, în politica externă. Suntem vânduți nemților fiindcă am scris sau am gândit că națiunea germană e puternică, e harnică, e menită unui viitor de fecundă și de vastă revărsare culturală, politică și economică și că sub adăpostul acestor mari destine ar fi înțelept să căutăm și noi cărarea noastră. Suntem vânduți nemților fiindcă privim cu luare-aminte spre suveranul țării și spre primul său ministru și credem că în jurul lor se cuvine să facem toți cerc de încredere și de respectuoasă așteptare. Suntem vânduți nemților, fiindcă avem onoare să ne apropiem în gând și în convingeri de Petre Carp, de frații Arion, de d-nii Al. Marghiloman, Nenițescu, Bădărău, Stere, Dobrogeanu-Gherea, Ibrăileanu, Pârvan și alții, foarte mulți, ale căror nume însemnează seriozitate și tărie!

E vânzut Arghezi fiindcă i se plătește munca lui de proletar intelectual? Că i s-a oferit lui și nu d-lui Lovinescu prim-redactoriatul ziarului *Libertatea* nu e de vină Arghezi. Eu unul sunt încântat că acest excelent amic a intrat din nou la roata unui ziar, ca să am cât mai des plăcerea egoistă să citesc proza lui arzătoare ca lăvele Vezuviului. D-l Lovinescu ar fi dorit să nu-l mai vadă scriind în ziare. Îl înțeleg. Lângă Arghezi nu e comod să trăiești, în publicistica română, când ești de cârpă sau de carton. Arghezi a gândit cum gândește azi: și când era la *Seara*, și tot așa, de când scoate *Cronica*. Știm că ar fi foarte bucuroși d-nii Lovinescu & C-nia – falanga constipaților literari – să-l vadă pe Arghezi crâpând de foame. El e un vânzut când scrie așa cum gândește, cum a gândit de ani de zile, fiindcă scrie cu un rar talent și acest talent e o primejdie permanentă de incendiu, lângă paiele d-lor Lovinescu & C-nia.

Sunt vânzut nemților și eu! Pe ce? Firește, pe parale. Dar d-l Lovinescu știe că am, de vreo șapte ani, o funcțiune publică de oarecare importanță. Avera, onoarea și liniștea multor familii sunt în mâna și la discrețiunea mea. Mă cunoaște preoțimea din țara românească. Să caute d-l Lovinescu pe preotul care să fie în stare să afirme că i-am luat un

ban de o para, traficând puterea mea și nevoile lui! D-l Lovinescu știe, ori poate s-o afle, că sunt zilnic căutat de fel de fel de solicitori – unii drepti, alții strâmbi, unii nevoiași și sinceri, alții prefăcuți și lacomi... Să cerceteze d-l Lovinescu în dreapta și în stânga, cine a venit la mine să mă roage ceva și a plătit, măcar cu un pahar cu bere, concursul solicitat!

Vândut nemților! Dar puteam să găsec bani, cu găvanul, în preajma mea, subț perna mea, la picioarele mele, numai să fi voit să bat din picior, să iasă bani! Ce era să caut după ei, tocmai la Legația Germană, adică peste drum de Academie, unde știam că stă d-l Lovinescu și visează la premiul de 5000 de lei pe care l-a obținut altul decât D-sa.

Să vă explic eu toată acra melancolie a d-lui Lovinescu, acră și cu scuturături etico-naționaliste. În fond D-sa se *anfișează* de toată politica noastră externă, intervenționistă, neutrală sau într-altfel. D-sa știe perfect de bine că nu convingerile D-sale politice sau ale mele vor face să se încline cumpăna preferințelor României. Sunt interesele superioare, reale, cari determină voința popoarelor. Și așa va fi și cu noi. D-l Lovinescu a auzit, însă, cât mi se plătește mie un articol, la ziarul *Libertatea*. „O sută de franci de articol, per Bacco! iată o frumoasă sumă“ și-a zis -sa, și a înghițit în sec, aducându-și aminte se polul de la *Flacăra*.

Da, primesc o sută de franci pentru fiecare articol pe care-l tipăresc în *Libertatea*. Am spus-o de mult, am spus-o cu îndrăzneală și anume chiar în *Flacăra* (întâiul meu articol: *Pentru slavă, pentru bani*) că un scriitor astăzi trebuie să trăiască din scrisul lui și că are tot dreptul să vândă producția lui literară cât va putea mai bine. Vând literatura mea, fără alegere, oricui vine și-mi dă pe ea prețul care-mi convine.

O spun cu o liniște și cu o convingere de bronz. Nu nedreptățesc, nu exploatez, nu fur pe nimeni; nu vând influența, trecerea sau puterea mea niciodată. Sunt complectamente sărac și cinstit. (Cine vrea să se încredințeze mai de aproape să vie să vadă cum trăiesc.) Dar literatura mea caut s-o vând totdeauna cât pot mai scump! Dacă cei ce scot ziarul *Libertatea* cumpără de la mine și nu de la d-l Lovinescu, ce sunt eu vinovat?

D-l Lovinescu s-a născut sec, pe lumea aceasta. Tot ce a învățat și citit D-sa nu poate să facă să crească în tărtăcuța goală miezul puterilor absente. Tot ce scrie D-sa e o tulpure limonadă de imitație și de sugestie literară. Cine o să vie și să cumpere literatură de la d-l Lovinescu!

Voilà où nous en sommes. D-l Lovinescu a aruncat câteva pietre în castanii de la Academie și în *Biserițuța din Răzoare*, fiindcă premiul de

5000 de lei n-a căzut până acum pe răzoarele D-sale de spanac critic, impresionist și revizionist.

D-l Lovinescu ne acuză azi, în *Rampa*, de trădare națională, pe Argezi și pe mine, fiindcă ne-am permis să trecem și să stăm – dincolo de *polul* D-sale literar.

1915

PRO AMICO

Sfânta Mitropolie a Ungro-Vlahiei a fost informată că unii dintre preoții refugiați din Ardeal la noi și primiți părințește să lucreze cele sfinte, aici în cuprinsul eparhiei mitropolitane, nu s-ar ține de lucrul ce le-a fost încredințat și nici cuviința preoțească n-au păstrat-o, ci s-au amestecat în zarva trebilor lumești și politicești. Între aceștia, comunicatul Sfintei Mitropolii numește și pe diaconul Avram Imbroane, doctor în teologie, cleric din clerul episcopului Miron Cristea din Banat. Pe acești clerici, admiși în biserica Regatului, dar astăzi pârâți de unii și de alții, Sfânta Mitropolie îi cheamă la ordine dacă nu și la răspundere. Avram Imbroane are un loc de diacon într-una din mânăstirile noastre, vecine cu Capitala.

Cunosc bine pe Avram Imbroane, îl cunosc de mai bine de zece ani. Am săvârșit împreună Facultatea Teologică din Cernăuți și mărturisesc că e un om de multă inimă și de reală valoare. Am legat odinioară în Cernăuți o prietenie trainică și o păstrăm cu trăinicie, neîntrerupt. Îl văd azi amenințat și nu mă rabdă inima să stau deoparte. E la mijloc o cestiune foarte delicată. Autoritățile bisericești au punctul lor de vedere și îndreptățirea lor pe care nimeni nu poate s-o contesteze. Amicul meu Imbroane a cășunat neplăcere nouului său șef bisericesc, nu prin greșeli, sau nereguli sau păcate comune și pedepsite de canoane ci printr-o purtare aparte care trebuie caracterizată și înțeleasă. Iau apărarea lui Imbroane. Rog respectuos pe Înalta Chiriarchie să aibă osebită luare-aminte pentru cazul diaconului Avram Imbroane și să nu treacă cu vederea această intercesiune a mea.

Imbroane a intrat la noi în țară acum un an. Nu putea să mai stea în Banat, fiind că era pândit cu ochi de foc de autoritățile de acolo. Vina lui era că se purtase prea românește de când ajunsese diacon și colaborase la un ziar românesc de prin partea locului. A venit la noi în țară

cu sufletul plin de entuziasmul simplu și de râvna uriașă a celui ce a fost totdeauna în stare de prigoană și de împotrivire. Aici între noi a găsit o lume cu totul alta decât lumea lui simplistă din Banat. Aici suntem stăpâni, nu apăsați. Avem legături de tot felul, interese complicate, răspunderi grele și un fel de a ne cârmui care purcede din conștiința omului statornicit și întemeiat, nu din conștiința celui ce așteaptă să se statornicească și să se întemeieze.

M-am întâlnit cu Imbroane adeseori în acest an de zile. Ne-am privit ochi în ochi și am tăinuit multe împreună. Urmăream cu interes dar și cu înduioșare cum sufletul prietenului meu se pătrundea cu încetul de priceperea lucrurilor din țara noastră. Vedeam foarte bine că-l doare mult când măsura, în gându-i, cu realitatea de la noi, înfloritele lui viziuni din câmpiile bănățene. Și mă durea și mă doare și pe mine! Dar ce puteam să facem! Să ne strângem de gât? Să luăm parul și să ieșim la drum?

Trebuia să stăm și să ne judecăm ca oameni cu minte și de ordine. Știm prea puțin sau mai nimic din atâtea și atâtea ițe, câte stau sub mâinile celor din fruntea țării. Guvernul știe, guvernul conduce; el cântărește, răspunde și decide. Noi ceilalți suntem prea mulți și prea neorientați ca să pretindem să conducem țara în locul guvernului. De când e lumea lume, popoarele se conduc prin câțiva oameni, cari le înfățișează. Dincolo de hotarul țării, e o încăierare generală, un cumplit război de exterminare... Înțelepciunea noastră trebuie cu scumpătate să fie proporțională vastei nenorociri căzute asupra Europei.

Vorbeam de toate acestea cu Imbroane și câteva minute ne apropiam în gânduri și în vederi. Dar bietul meu amic are, în Banat, tată, mamă, frați, rude, gospodărie! Cine ar putea să-și păstreze până la urmă sângele rece și cumpătul întreg! De altă parte, Imbroane a găsit printre noi pe alții mai nerăbdători, și deci mai în nota sufletului sau aprins. Desigur că amicul meu a trăit clipe neuitate, ascultând elocința înflăcărată a d-lui Nicolae Filipescu, ascultând verbul înaripat al d-lui Take Ionescu. Ce-ar fi făcut sârmanul meu Imbroane dacă ar fi întâlnit în țară numai oameni cu fruntea încrețită, taciturni și fără pic de temperament?

Recunosc din toată inima că situația fraților noștri de peste munți, veniți între noi, e cât se poate de grea. Ei trec de dincolo dincoace, cum ai trece dintr-o cameră de baie cu aburi tari, într-o altă cameră cu duș extra-rece. Le cerem răbdare, tăcere, înțelepciune, discrețiune!... Dacă nu pot toți să le aibă! Dacă noi înșine, cei de aici din țară, nu le dăm destulă pildă bună!

Cer, pentru diaconul Avram Imbroane, circumstanțe ușurătoare, ba chiar o largă indulgență. Eu sunt cel ce l-am luat de mână pe acest bun prieten și l-am înfățișat I. P. S. Mitropolit Primat, dând pentru el toată garanția mea sufletească. O dau și azi. Diaconul Avram Imbroane este un cleric neprihănit. Prin purtarea lui particulară, prin credință neștirbită, prin evlavie și prin seriozitatea întregii lui vieți, el este vrednic de stima colegilor și de iubirea superiorilor. Amicul meu este îngrijorat și tulburat – cum suntem toți de altfel – de grelele probleme naționale cari apasă astăzi conștiința românească. Născut și crescut dincolo, într-o lume sufletească deosebită de a noastră, el trebuie judecat cu pogorământ și mângâiat, mai mult decât certat.

Atâta de la mine, iar toate celelalte, foarte multe, de la clemența și de la înțelepciunea I. P. S. nostru stăpân, Mitropolitul Primat al României!

1915

D-SALE D-LUI BARBU ȘT. DELAVRANCEA SCRISOARE RESPECTUOASĂ ȘI DESCHISĂ

Mult stimat d-le Delavrancea, în interpelarea d-voastră din ziua de 1 decembrie curent, ați amintit și de un literat, premiat de Academia Română, mulțumită raportului dv. favorabil, și astăzi colaborator (director literar) la unul din ziarele pe cari în acea interpelare le-ați stampilat ca vândute streinilor. Acest literat sunt eu, Galaction. V-am telegrafiat, a doua zi, din Dorohoi: „Nașul are oricând dreptul să dojenească, cu sau fără dreptate pe finî-său“. Sunt unul dintre oamenii ale căror impresiuni dintâi sunt nemuritoare. D-voastre, d-le Delavrancea, vă port o înaltă și senină recunoștință, și nimic pe lumea aceasta n-ar putea s-o turbure. Prin urmare, nici nu-mi trece prin minte gândul să încep cu d-voastră un proces fără gust și fără simțul proporțiunilor. Afară de aceasta, vă mărturisesc că nici nu simt nevoia apologiei.

Sufletește, maestre, vin de pe alte tărâmurî decât cele știute pe la noi. Am crescut, cu mintea și cu inima, în Thebaida. N-am văzut lumea, în jurul meu, ani de zile, fiindcă gândurile mele treceau prin ea ca printr-o searbădă colonie a vremelniciei și a păcatului. M-am deprins, în singurătate, să ridic și să port acele uimitoare greutateți sufletești, pe cari le poartă anahoreții. De când eram de 17 ani, am învățat să calc în picioare

convingerile semenilor mei, sentințele și favoarea publică. Am făcut o școală oțelită! școala „nebuliei pentru Christos“ și știu prea bine că printre d-voastră, oamenii acestui secol, sunt un rătăcit și un stingher.

Vi le spui acestea, d-le Delavrancea, ca să înțelegeți că nu mă simt nici rușinat, nici micșorat, nici întristat că d-voastră ați binevoit să mă dezaprobați în cuvântarea d-voastră. Dezaprobarea, dușmănia și disprețul semenilor mei intră în prevederile mele, de foarte multă vreme. Erau să fie pâinea mea cea de toate zilele! Pentru ea m-am pregătit o viață întreagă!

O discuție de alt gen caut cu dv., d-le Delavrancea. Despre persoanele noastre pământești de-abia să fie vorba. Un om (oricine ar fi) este, la lumina fulgerilor pe cari le-am văzut eu în lungile mele încremeniri, la picioarele Mântuitorului, un pumn de abjecțiune și de rele. Dv. ați învățat știința dreptului; eu am învățat teologia. În dreptul dv., oamenii pot să fie – cinstiți, dreptii, nevinovați, sau – necinstiți, culpabili, criminali... În teologia mea și în scaunul mărturisirii, oamenii se înfățișează cu totul altfel. M-am străduit ani de zile, d-le Delavrancea, să găsesc limita de conștiință unde sfârșește omul cinstit și începe cel fără de cinste, unde sfârșește bunătatea și începe răutatea, unde sfârșește îngerul și începe demonul... În Parlamentul țarei ați ridicat piatra și ați aruncat-o în tabăra câtorva cari zic și scriu altfel decât dv. și amicii dv. Credința vioaie și frumoasă, pe care eu personal o am despre cugetul poetului Delavrancea, mă împinge să vă scriu scrisoarea aceasta.

Ați afirmat că sunt ziare românești, scoase de streini sau cumpărate de streini. Dovezi însă nu ați adus și deci demonstrarea susținerii dv. n-ați făcut-o. Ați mai spus că streinii conștientă sunt austro-germanii – și atât. D-le Delavrancea sau aveți bună știință că avem ziare vândute sau n-aveți știința aceasta. Dacă n-o aveți, de ce v-ați aventurat într-o cestiune nesigură și nedocumentată? Dacă, dimpotrivă, știți cu siguranță că avem ziare vândute, cum se face că le-ați văzut numai pe cele vândute nemților și nu și pe cele vândute rușilor? Fiindcă este evident: dacă nemții și-au creat sau cumpărat ziare la noi în țară, nu erau să se lase rușii mai prejos! Dacă nemții au găsit la noi suflete și condeie de vânzare, le-au rămas destule și rușilor.

Iată pentru ce d-l Carp a avut dreptate să se supere. Ați umblat, d-le Delavrancea, pe gura briciului. Vorbiți de ziare vândute nemților. Nu le-ați văzut niciodată pe cele vândute rușilor? Superior și imparțial dacă vreți să fiți, nu puteți să vorbiți de corupția germană fără să vorbiți mai întâi de cea rusească.

Dacă aveți dovezi pentru cea dintâi, întoarceți dovezile pe verso și veți vedea pe cealaltă.

Vă scriu aceste lucruri în clară și netulburată obiectivitate, fiindcă n-am nici partid, nici coterie, nici interese de primejduit. N-am prieteni nici printre francezi nici printre nemți. Și nu sunt obligat de nimic și de nimeni să arborez simpatii de o culoare sau de alta. Am, însă, un cusur mare, în aceste vremuri pe cari le-am ajuns. Nu pot să mă opresc de a gândi și de a scrie gândurile mele. Și fiindcă dv., în Adunarea Deputaților, v-ați oprit o clipă în dreptul meu și ați spus tare: și asta s-a prins în mrejele streine, mi-ați dat dreptul să vă scriu tot ce am pe inimă.

Mult stimat d-le Delavrancea, după simțul meu, dv. și amicii dv. faceți un mare rău țării românești. Dv. vă dați toate ostenele ca să nu lăsați bieteii dihăniei gonite de vânători care este țara aceasta decât o singură potecă liberă. Dv. aprindeți învrăjbirea de jur-împrejurul nostru și nu ne mai lăsați decât o singură ulicioară, o singură posibilitate, aceea care vă place dv. Trebuie să tăiem toate punțile și să nu ne păstrăm decât pe aceea pe care ați ales-o d-v. Pe când chinutul nostru prim-ministru tace, tace, își mușcă degetele până la sânge, și iarăși tace, dv. ridicăți praful și tumultul până sub bolțile Parlamentului, până la picioarele tronului.

Țineți cu orice preț ca dușmanii noștri să fie acei votați de dv. Români adevărați nu mai sunt decât cei ce vor să meargă cu rușii și cu amicii lor. Cei ce vor să se mai gândească, ori gândesc dimpotrivă sunt, fără doar și poate, vânzători de neam. De ce este o crimă simpatia pentru germani? De ce e o virtute națională dragostea pentru ruși? Ce bine ne-au făcut rușii mai mult decât germanii? Ce bine am văzut noi până azi de la ruși? De la germani cred că tot am mai văzut ceva. Izbânda noastră din 1913 e datorită în mare parte sprijinului Germaniei. Datorim Germaniei o jumătate de veac de liniște și de propășire, sub domnia mult înțeleptului Carol Vodă. Îl datorim Germaniei pe marele Vodă! Dumnezeu să-l odihnească! Germaniei datorim dinastia de care suntem mândri și spre care toți întoarcem privirile cu drag.

De ce trebuie să ne batem în țeastă pironul că austro-germanii sunt azi dușmanii noștri? Cine suntem noi ca să ne amestecăm în răfuielele dintre Puterile Centrale și anglo-franco-ruși? Cine suntem noi ca să răzbunăm pe belgieni și pe sârbi? E o realitate pe care trebuie s-o acceptăm, sub pedeapsă de desființare. Până azi austro-germanii țin în clește pe dușmanii lor și pe ici, pe colo i-au răsturnat cu totul. E o forță năprasnică de care n-am avut la început nici o idee. Zi cu zi evenimentele ne-au instruit. Or fi fost, sunt și azi, mari și vii așteptările noastre, idealul nostru, dreptatea noastră, dar cum te încumetezi să le scoți din acest foc, în care arde toată Europa și câteva colțuri din încă două continente?

E clar astăzi că dacă ne mișcam și noi românii era să adunăm toate trăsnetele deasupra țării noastre. Unii (dușmani) erau să ne sară în spinare, alții (prieteni) erau să se facă a ne veni într-ajutor, și s-ar fi încins în Carpații românești, și dincolo și dincoace, o înghesuială atât de crâncenă și de nimicitoare, încât, la urmă, ne-ar fi fost perfect indiferent dacă au biruit amicii sau inimicii noștri. Câți am mai fi rămas în viață nu ne-am mai fi cunoscut vetrele.

Iată, mult stimat d-le Delavrancea, după puțina mea judecată, de ce dv. faceți rău că mânjiți în negru în ochii țării pe austro-germani și vreți să ni-i scoteți numai pe ei dușmani, singurii dușmani. De unde știți ce va trebui să facem mâine? Diplomația dv. de opoziție nu e suficientă. De ce angajați, de ce arvuniți de mai înainte sufletul și atitudinea României? De unde știți dv. înaintea cărei dileme de oțel nu ne vom găsi mâine?

Lăsați guvernul să tacă și să vegheze! Lăsați-ne pe noi cari nu știm franțuzește, cari n-am învățat la Paris, cari n-am iubit nici o Dridri, cari n-avem prieteni francezi, englezi sau ruși, lăsați-ne să credem că și nemții sunt oameni de treabă, că și ei pot să ne fie buni prieteni, că și cu ei – cine știe! – s-ar putea să intrăm în plug.

D-le Delavrancea, acestea și altele ca acestea le gândesc și le scriu – cu dovezi cunoscute tuturor – de la moartea regelui Carol, iar fără dovezi de mult mai multă vreme. E aici vânzare de neam?... În situația enervantă de azi cuvintele nu se mai aleg, și procesele se judecă fără multe dezbateri. Să așteptăm vremuri mai bune. Și să dea Dumnezeu să ajungem, cu pielea întregă și cu mintea întregă, ziua când se va da pe față, limpede ca ziua, cine a avut dreptate.

P. S. Nu scriu niciodată și nicăieri, fără să iscălesc. Confuziunea deci este exclusă.

1915

CORESPONDENȚĂ [I]

Bd. Iosif, Podul Iloaiei. Încercarea d-tale literară (adică bucata ce-mi trimiți) e curioasă. N-ai ales-o prea bine. Vezi dacă poți să-mi trimiți alta. E mai interesantă scrisoarea cu care o însoțești. Aștept; vom vorbi mai mult după bucata a doua.

Ion Ojog, Iași. Ai așteptat cam mult, dar după cum vezi nu degeaba... Îți public poezia pe care mi-ai trimis-o, însă numai pe răspunderea d-tale. Iat-o:

Symbolism

Ceru-albastru, marea verde.
Iar din portul plin de soare,
Au plecat trei vase albe
Ca trei pasări călătoare.

Și păreau pe-ntinsul mării
Că-s trei racle plutitoare...
Ca trei cruci, pe trei morminte,
Stau catartele pe zare.

Mai târziu... când vor trece anii, și împrejurările ne vor întâlni pe unde va, săi-mi spui ce mai crezi despre poezia d-tale.

Romulus Cioflec, Pomârla. Mi-a sosit târziu de tot scrisoarea ta. Bietul tău prieten o fi pierdut nădejdea. Voi vedea ce se poate face. Iartă acest fel de a-ți răspunde... Când voi ști mai mult decât știu azi îți voi răspunde închis. Voie bună!

1915

CORRESPONDENȚĂ [II]

G. Sp., Iași. Am primit la timp ce mi-ai trimis. Am ezitat să dau tiparului această *Simplă povestire*, pentru câteva cuvinte... Întâi, povestirea are unele imperfecții de detaliu. Îmi trebuie, deci, autorizația d-tale ca să le înlătur. Al doilea, bucată are aerul unei poeme personale. Cât de grele sunt aceste poeme, mai ales când le scrii în proză!... Dar las totul la hotărârea d-tale. Dacă vrei să-ți vezi povestea tipărită, vei vedea-o. Eu te-aș povățui să trimiți altceva, obiectiv și mai larg.

F. A., Craiova. Mulțumesc cu vioiciune. Am primit ambele scrisori. Cunoșteam articolul pe care l-ai tăiat și mi l-ai trimis. Superiorul d-tale mă înduioșează. Are dreptate; știe ce spune. Dar, biet om tihnit și timid, el nu bănuiește că noi suntem deprinși cu invidia, bârfelile, invectivele și calomniile cum e deprins și el cu bubele și cu bolile. N-aibă grijă! Suntem doftori și noi!

274

Pip., Loco. Drăguț ca totdeauna! Mulțumesc pentru solidaritatea d-tale sufletească. Am scris așa cum este, cum văd lucrurile și le știu. Adevărul e o putere care bate pe toate celelalte. Dar n-am nici o iluzie și, prin urmare, nici o deziluzie: știu cât face pielea adversarilor mei. Răbdare; urma alege. Te voi căuta într-o zi la biurou și vom sta mai mult de vorbă. O puternică strângere de mână!

Perpessicius, Brăila. Mi se pare că e izbutită. Și cred că ți se cuvine mai mult decât două rânduri de corespondență. La revedere în numărul viitor.

Melchior, Iași. Vă mulțumim. Poate că va încăpea chiar în numărul de față.

Bcț, Loco. Așadar, nu m-am înșelat... Ce recomandări, ce sfaturi pot să-ți mai dau? Aș publica și scrisoarea și versurile d-tale, numai cu gândul să te constrâng să ieși din tăcere și din rezervă. Dar fă cum vrei; ești prea mult cineva ca să te conduci după părerea altuia, fie acesta chiar un binevoitor.

„Unui prieten necunoscut“, *Constanța.* Foarte bucuros! cu atât mai mult cu cât ești un prieten necunoscut... Lui Lovinescu nu-i este aminte de patriotism, naționalism, Carpați, Ardeal... etc., cum nu ți este aminte d-tale să te scalzi acum la Mamaia. El s-a trezit patriot într-o noapte (ca mulți de teapa lui), atunci când a crezut că i-a venit prilejul să izbească în niște scriitori, urâți de el de multă vreme, fiindcă l-au lăsat pe jos, și ca talent și ca succes. Dar se vede că nu-l cunoști bine. Ia o carte de el și citește... Ai să înjuri în toate limbile cari se vorbesc în Dobrogea! Bun. Âst Lovinescu, care este între literații noștri de talent un fel de fată urâtă și bătrână, rămasă nemăritată la ea în sat, duce steagul patriotismului agresiv împotriva noastră a celor de la *Cronica* și de la *Libertatea*, dar mai cu seamă împotriva mea... Nu, că m-am vândut nemților! (fiindcă public literatură, bine plătită, în *Libertatea*). Asta nu-l lasă pe Lovinescu să doarmă?... Nu-l lasă ura lui cea veche, zbărcită și fără dinți, împotriva unei grabnice cariere literare. A, jivina e veninoasă, dar n-are talent, n-are putere!

Cât pentru aurul nemțesc pe care-l tot dă la roată – dacă n-ar fi caraghioslăc curat, ar fi o infamie. O știi sau nu o știi. Casa, treburile, viața și punga mea sunt cunoscute, ca fundul propriei căciuli, de o mulțime de oameni și poate și de d-ta. Dorm, cetățene, cu ușile nezăvorâte și cu geamurile deschise! Și apoi nu iese la iveală, azi, mâine, într-o zi, cine a dat luleaua prin cenușă?!

Ce-are a face! La ce mijloace nu aleargă sluta satului ca să facă rău altor surate mai cu vino-ncoace decât ea: zavistii, bârfeli, farmece, babe intrigante... și idealul național!

1915

275

Dacă lumea aceasta ar fi plină numai de oameni răi, perfizi, inimici ai valorii și frumuseții, veninoși, intriganți, mușcători pe furie, sau curajoși ca măgarul din fabulă, treaba oamenilor de inimă ar fi războiul de toate zilele. Dar în cohortele nulității, ale fățarniciei și ale răutății, aliate între ele, dai uneori peste câte un suflet rătăcit, om inofensiv și de treabă, momit de fățarnici și bine convins – el singur, sârmanul – că haitele lui de tovarăși au dreptate. Acest unul singur îți oprește în aer pumnul ridicat și din pricina lui scapi câteva lichele interesante, sau din pricina lui te oprești din acțiune și începi, ca eroii lui Omer, o lungă poveste genealogică...

Pe lângă Lovinescu, Corneliu Moldovanu, Doctorul din Baskerville, sau Câinele din Baskerville (nu știu bine, fiindcă individul umblă totdeauna mascat și nu-și scoate masca nici când doarme) și alte forțe ale văgăunilor sufletești celor mai nevăzute de soare, s-a ridicat să mă acuze și să mă execute și un ziarist pe care-l prețuiesc. Îl prețuiesc fiindcă e un om cinstit, independent și fără răutate. Un fel de „Nebunul Regelui“, din tragedia lui Shakespeare, care spune tuturor, pe șleau, ce crede, ce i se pare (căci i se pare adeseori). Pentru „Nebunul Regelui“ și pentru alți câțiva nebuni ca el, deoarece trebuie să mai fie câțiva în țara noastră, las deocamdată nasul lui Corneliu Moldovanu în cura Doctorului din Baskerville. Iar osteneala doctorului cu nasul lui Corneliu Moldovanu și alte bagatele le voi răfui mai târziu.

În ziarul *Rampa* și în revista *Flacăra*, Lovinescu m-a proclamat vândut nemților. L-am întrebat: De ce? Fiindcă am scris că suntem irevocabil devotați dinastiei pe care au adus-o părinții noștri în țară acum 50 de ani?... Fiindcă am scris sau am gândit că națiunea germană e puternică, e harnică, e menită unui viitor de fecundă și de vastă revărsare culturală, politică și economică, și că sub adăpostul acestor mari destine ar fi înțelept să căutăm și noi cărarea noastră? Fiindcă privim cu luare-aminte spre suveranul țării și spre primul său ministru?...

Lovinescu mi-a răspuns: „Nu. Apărarea dinastiei nu intră în discuție. Ești vândut nemților pentru că ai luat bani nemțești ca să aperi dinastia... Cultura germană e mare și puternică. Ar merita însă apărători dezinteresați. Ești vândut pentru că ai luat bani ca s-o aperi... Ești vândut pentru că ai luat bani nemțești ca să aperi pe suveranul țării...“

Așadar, Lovinescu susține că ideile și sentimentele mele de azi sunt așa cum sunt, fiindcă nemții mi-au dat bani ca să le am. De când am

început eu să am atari idei și sentimente, și cum erau convingerile mele din alte vremuri? Lovinescu nu precizează. Voi preciza eu.

În *Flacăra* din 20 septembrie 1914, an. III, no. 48-49, am publicat o bucată intitulată: *Zile petrecute în Bucovina*. Bucata aceasta însemnează câteva pagini din jurnalul meu intim, vol. III. Sunt gândurile și sentimentele mele din anul 1904, ziua de 3 iulie, când mă aflam în Bucovina și am luat și eu parte la parastasul de patru sute de ani al marelui Ștefan Vodă. Țin aceste pagini de jurnal la dispoziția oricui, ca să vadă că sunt întocmai reproduse în *Flacăra* din 20 septembrie 1914, deci cu zece ani în urmă. Bucata sfârșește așa:

„Altfel a fost discursul istoric al lui Dimitrie Onciul, profesorul de istorie de la Universitatea noastră din București (și el, e drept, un bucovinean). Onciul a început cu un citat în versuri, făcând un prolog poetic și a continuat cu o luminoasă expunere sintetică a istoriei lui Ștefan. Pe la intervale, câte-o digresiune meșteră, un salt frumos de la Ștefan la Carol Vodă și un convenabil sfârșit de gală, tot în versuri. Un punct ce m-a impresionat cu deosebire a fost acela pe care l-a atins, făcând cunoscut auzitorilor apropierea și votul lui Ștefan pentru Maximilian de Habsburg și adăogând: – o minunată taină a proniei divine că tocmai Habsburgii au fost aceia care aveau menirea să păstreze și să aperse mormântul lui Ștefan.

Poate că în aceste vorbe este și un compliment diplomatic; eu, însă, le-am înțeles – potrivit unui gând pe care îl am de câțiva timp – în felul următor: A fost o taină a providenței că ni s-au luat Bucovina și mormântul lui Ștefan, ca să fie păstrate și păzite, sub buna rânduială austriacă, până în ceasul cel ascuns în viitor, când vom ajunge vrednici de înapoierea lor.

Iar prietenia cu germanii, pe care Onciul a subliniat-o fin, e cheia misterului. Avem pe tronul României un Hohenzollern; suntem rudă și prieteni cu marea Germanie, germană și austriacă. Monarhia Austro-Ungară se va sfârși ca mâine. Germania va uni pe cei germani. Ungurii vor rămâne numai cât se întinde ungrimea, ceilalți vor face cum vor putea; iar argintul viu se va împreuna cu argintul viu! Bucovina, Temișoara, Transilvania... vor fi provinciile viitoarei României.“

Așadar, încă din vara anului 1904 mă simțeam „rudă și prieten cu marea Germanie, germană și austriacă“! Din acest pasaj, luat din jurnalul meu intim, se vede limpede că aștept și eu ziua cea mare a românismului, dar că, după simțul meu, ziua aceea nu poate să ne vie decât cu ajutorul și cu aprobarea Germaniei. Aceasta este marea deosebire dintre concepția mea (și a altora ca mine) și concepția celor ce vor

să facă din țarul Rusiei nașul idealului nostru național. Așa gândeam acum unsprezece ani, așa gândesc și azi.

Citit-a Lovinescu aceste pagini tipărite în *Flacăra*? Ba bine că nu! Dar parcă-i pasă lui de corectitudine și de adevăr! Lovinescu e de o rea-credință monumentală pe care n-ai putea s-o covârșești sau s-o demontezi decât cu acele ghiulele verbale, obicinuite dincolo de cărți și de convorbirea bine crescută.

Tot în *Flacăra*, an. III, no. 50-51, din 4 oct. 1914, am publicat articolul *Carol Vodă a închis ochii*. Ziceam în el:

„Să vorbim așa precum gândim. A suferit mult sârmanul rege și a murit măhnit, dar a murit ca un semizeu, fără să greșească și fără să întreprindă nimic împotriva convingerilor lui indestructibile. De trei luni de zile, noi toți aceștia, cari devorăm și mai cu seamă fabricăm ziare, ne-am ridicat, când unul, când altul, când mulți grămadă, și am judecat pe regele Carol și politica lui externă. Toți ne-am găsit mai diplomați, mai inimoși, și mai patrioți ca ei. Toți am găsit că o jumătate de secol de prietenie cu germanii, de reazim în ei, de ocrotire din parte-le și de propășire cu banii lor se poate șterge și uita într-o singură zi. Toți am strigat că Vodă ne încurcă treburile și că stă de-a curmezișul căii noastre, spre marele ideal național. Foarte puțini au fost aceia cari, gândind într-altfel, au rămas sfioși în colțul lor și de-abia doi-trei, aceia cari au amestecat glasul lor contradictoriu în zarva generală. Dar au fost huiduiți și rușinați.“

Gândesc astăzi altfel decât gândeam atunci? Deosebirea este numai cu n-am mai stat sfios în colțul meu, ci am spus și eu ce cred. Lovinescu însă ține foarte mult să fi fost la mijloc și-o vânzare.

Aceiași Lovinescu cutează să-mi spună că sentimentele mele pentru dinastie sunt floarea aurului german (n-o spune cu această expresie, fiindcă nu e de nasul lui). Știe Lovinescu că au fost vremuri când gândeam ori când scriam împotriva dinastiei? De când mi-am schimbat părerile? Ce n-ar da Lovinescu să poată preciza! Precizez eu. În *Flacăra* din 24 noiembrie 1912, an. II, no. 6, am tipărit articolul *Bulgaria Victrix*. Acest articol încheie astfel:

„A rămas sigur numai atât că avem o armată vânjoasă, bine organizată și o onoare de apărut. Și mai este sigur încă un lucru – pentru mine unul un articol de dogmă! – că trebuie să urmăm orbește și să credem că în Dumnezeu în primul soldat al Patriei, în omul cel mai cuminte dintre noi toți, în cel mai mare diplomat pe care l-a avut vreodată neamul românesc – în regele nostru Carol I! Orice altă părere, în privința aceasta, orice alte sentimente și tendințe, fie că le-ar avea tata, mama, sau prietenii cei mai de aproape, sunt fum și praf în bătaia vântului.“

Drepti, toți! că la comanda militară. Să facem zid de spijă împrejurul Drapelului, simbolul Patriei, și împrejurul împărațescului nostru rege!“

Cunoștea Lovinescu acest articol? Cum să-l numesc, dacă îl cunoștea? Și dacă nu-l cunoștea, cum poate el să acuze pe cineva, pe neștiute?

Pentru edificarea acelor oameni nepărtinitori cari nu mă cunosc destul și cari nu au tristele interese ale lui Lovinescu să mă scoată vândut nemților, reproduc mai jos o pagină inedită din jurnalul meu, vol. IV. Am avut grija s-o arăt și altora și pot s-o arăt oricărui incredul. Iat-o:

„În ziua de 15 august (1909) am ascultat Sfânta Leturghie în catedrala Mănăstirii Sinaia. În strănile regale, asistau auguștii noștri stăpâni Carol și Elisabeta. Întâia oară, aveam plăcerea să-i privesc într-o biserică. Pe Măria sa regele îl vedeam mai bine. Ai îmbătrânit, Măria ta! Cu tot norocul tău, cu toată cumpătarea ta; cu toată înțelepciunea ta; ești om ca și noi, Sire... Dumnezeu a voit să fii regele nostru și a fost un mare noroc, și trebuia să-i mulțumim întotdeauna că ni te-a dat. Dar ce ne păstrează viitorul? Și cine se va găsi, așa curând, care să aibă laolaltă înțelepciunea și norocul tău?

Biserica gemea de frivola noastră lume românească, de inutilii cari petrec vara la Sinaia, de exfoliata noastră boierime. Sire, Sire, cât de puțină bucurie caută să-ți faci înfățișarea noastră!

Serviciul se isprăvește; *Trăiască Regele* răsună în biserică. Afară e mulțime de norod, adunată la hram. Pe o poiană între mese întinse, cântă muzica și se învârtește hora. Suveranii sunt poftiți la un pahar de șampanie. Caleașca trage la scară să-i primească. Apar amândoi, albi și trandafirii, încrețiți de bătrânețe dar voioși. Și privindu-i cu drag și iubindu-i fără notorietate și fără interes, nu mă pot opri, când îi văd unul lângă altui, în trăsura gata de plecare, să le strig timbrat și clar: *Trăiască Maiestăților lor!* Un *ura!* slab răspunde dorinței mele și trăsura regală pleacă din mijlocul nostru, popor apatic, dificil, fără convingeri.“

Ce comentarii să mai adaug acestei pagini? Ea e mai semnificativă și mai categorică decât zece articole. Așa gândeam atunci, așa gândesc și azi. Dacă sunt trădător, sunt trădător de când am început să cuget și să simt.

Dau la iveală aceste documente, cu răceala datoriei. Tot mai sunt oameni imparțiali în țara noastră. Și apoi lumina care a început să biruiască în Parlamentul țarei poate mâine, ca un fulger, să sclipească din hotar până-n hotar, și mai departe.

1915

În ziua de 1 ianuarie, biserica creștină serbează amintirea unuia din vitejii ei de altădată, amintirea lui Vasilie cel Mare, mitropolitul Cesareei Capadochiei. Liturgia care se slujește în această zi este Liturgia Sfântului Vasilie. Am ascultat-o, anul acesta, într-o biserică particulară, în mijlocul unor credincioși cu altă religiozitate decât cea cunoscută între noi. Este neîndoielnic că pe țărmlul credinței, pe țărmlul înflorit al misticelor așteptări, e azi, mai mult decât oricând, locul cel mai nimerit pentru un popas sufletesc de o oră. Am poposit și eu între ceilalți a căror speranță – cât de simplă și cât de fericită! – era în „Cel ce s-a circumcis a opta zi“. Și pe când stăteam în fața grilajului împletit din trandafiri și din flacări, dincolo de care încep altarul și împărăția înfricoșatelor Sfinte Taine, am privit în gând și în viitor ziua reîntregirii bisericii universale. Larga tragedie de astăzi va aduce, în uriașul ei mănunchi de consecințe, ideea confederației bisericilor creștine. Biserica lui Iisus Christos a cunoscut toate măririle pământești. De aci înainte nu-i mai trebuiesc. Era menită să treacă și prin ele ca să se convingă că posesiunea lor e dureroasă și păgubitoare, și să se simtă, și mai bine, streină de pământ.

Experiența s-a făcut. Răsădul evanghelic deocamdată descrește printre noi. Principii acestei lumi, cu sfaturile lor, cu alaiurile lor, cu legile și cu activitatea lor, se depărtează din ce în ce mai mult de la dreptarul sufletesc cel întru Christos. Creștinismul se emancipează pe nesimțite de protectoratul și de obligațiunile oficiale. Începuturile sunt totdeauna grele și multe cugete timide se vor simți întristate și strămtorate. Va fi însă o mare fericire. Christos va fi restituit săracilor, oropsiților, prizoniților și tuturor celor ce se simt exilați în lumea aceasta. Pădurea seculară va fi tăiată toată. Copacii bătrâni și scorboroși vor cădea sub securea Arhanghelului înnoitor. Vor rămânea numai vlăstarii tineri, alcătuiind un parc evanghelic universal. Creștinismul va pogori în inimă. Manifestările lui de azi, oficiale, greoaie, petrificate, vor trece în muzee și în arheologie.

Creștinii vor fi mai puțini, dar cu tot sufletul, nu nominali, ca astăzi. Și când vor fi mai puțini – insule presărate în lumea aceasta streină de Christos – se vor căuta unii pe alții, vor uita trecutul discordiilor teologice și vor alcătui din nou universala confrăție a celor ce nădăduiesc în *Evanghelie*. În ziua aceea, puterea lor va fi mai mare decât azi. Și când principii, regii și împărații vor trage iarăși sabia unii împotriva altora, atunci, în cărdășia lor, nu se vor mai vedea, ca astăzi, cei ce cred că înfățișează pe Iisus Christos.

Aproape de tot și paralel cu atari speranțe, se leagănă și călătoresc spre viitor și speranțele social-democrației universale. Sunt multe analogii sufletești între un creștin adevărat și un socialist convins. Dar sunt și deosebiri radicale de orientare și de concepție. Oricum, la prima vedere, lupta și steagul social-democrațiilor impresionează cu vioiciune pe un creștin al idealurilor primare. *Internaționala* dă aceiași fiori, ca unele vechi cântări bisericești, cari, la vremea lor, au sunat a sfidare și a revoltă, în urechea proconsulilor romani. Orice manifestare sinceră socialistă e primită de noi în mod aparte și cu sufletească solidaritate.

Așa se întâmplă azi cu revista *Convorbiri sociale* a d-lor M. G. Bujor și dr. L. Ghelerter (Iași, ianuarie 1916, an. I, no. 1). D-l M. Gh. Bujor începe un studiu: *România și războiul* pe care îl recomand stăruitor tuturor celor ce, în această vreme de furios subiectivism, sunt însetați de gânduri înțelepte și obiective. E bine că încă doi-trei oameni, de treabă și cinstiți, vin să pună și ei mâna la carul, răsturnat cu roatele în sus, al opiniunii noastre oligarhice. Gândesc, însă, că, de acasă, ei și-au făcut socoteala ce-i așteaptă în piață. D-l M. G. Bujor își aduce aminte de vorba unui mare înțelept burghez cum că omul nu caută, în discuții și raționamente, adevărul, ci escamatoarea adevărului, în folosul intereselor lui inferioare. De aceea, știu de mai înainte premiul silințelor teoreticianului socialist ca să-și convingă pe concetățeni. Lista trădătorilor de neam va fi de urgență sporită cu numele: *M. Gh. Bujor*. Cât despre d-l dr. L. Ghelerter prevăd ca va fi afurisit de pontifii de la *Adevărul*. E probabil, însă, că directorii *Convorbirilor sociale* nu vor da nici o însemnătate acestor decretalii inimice. Și mai e probabil că mulți dintre cei ce gândesc la fel cu d-nii Bujor și Ghelerter și cari până acum au stat în amfiteatru vor coborî în arenă.

Lângă ziarele citite cu lăcomie, alături de discuțiile interminabile din cafenele, dincolo de calomnii, certuri, petreceri de Anul Nou și atâtea frivolități ale zilei și ale ceasului, iată o întâmplare excepțional de dureroasă: doctorul Gh. Stoicescu se sinucide.

Deși ne știam de multă vreme, fiindcă și el și eu am făcut Liceul „Sf. Sava“ (el numai cu o clasă înaintea mea), ne-am regăsit sufletește și am stat mult de vorbă, de-abia acum câteva luni, călători amândoi într-un accelerat. Cunoșteam, însă, valoarea lui profesională, justa lui celebritate și munca lui istovitoare. Nu aflasem cât era de milostiv și de binefăcător. Numai moartea are puterea să lumineze unele laturi din viața noastră.

Acest filantrop discret, acest suflet pasionat de știință, acest camarad fără pereche se suprimă însuși cu un glonț de revolver! Simțim în noi mai mult decât stupefacție, mai mult decât sfâșierea părerilor de

rău, simțim răzvrătire! Gh. Stoicescu nu trebuia să moară astfel. Celor ce aduc pe lume un suflet ca al lui se cuvine să aibă un alt sfârșit. Răzvrătirea noastră izbește în ticăloasa noastră creștere românească. Creștem, cel mult, ca niște cai sau ca niște câini de lux. Bietul meu Stoicescu! Un grăunte de smirnă evanghelică să fi avut în sufletul lui iubitor de oameni și n-ar fi putut comite niciodată această unică faptă rea pe care a comis-o în viața lui!

1916

BIRTAȘUL DOBROGEANU-GHEREA

Acum nu știu câți ani, am auzit legenda aceasta: Direcțiunea C.F.R. era pe punctul să arendeze restaurantul gării Ploiești unui favorit sau unui „de-ai noștri“ și să înlăture pe arendașul de până aici, Costache Dobrogeanu-Gherea. Atunci, spunea legenda, Gherea s-a dus drept la omul cu care purtase o lungă și frumoasă polemică de idei și i-a denunțat ce necaz îl așteaptă. Acesta era seninul și înțeleptul Titu Maiorescu. Un adversar venea la adversarul său de convingeri sociale și estetice să-i ceară ajutor!... Maiorescu a intervenit imediat și restaurantul gării Ploiești a rămas tot lui Dobrogeanu-Gherea.

Ce legendă atingătoare. Ce vremuri frumoase! Pe atunci era mai multă nobilă înțelegere în conștiința publică românească. Era mai mult cumpăt și mai multă obiectivitate.

Astăzi, în Parlamentul țării, s-a ridicat un mandatar iritat și a cerut cu gesturi energice ca Dobrogeanu-Gherea să fie tratat ca un negustor oarecare, fără condescendență și fără preferințe. Arendașul restaurantului ploieștean să se rază de *Dobrogeanu-Gherea*, să între în ordinea comună și în târbaca negustoriei care nu-și alege mijloacele de concurență! Că-l cheamă Gherea, că a scris atâtea cărți citite de toată lumea românească și că, pe deasupra, restaurantul ținut de el este fără vină și cel dintâi în specie – nu vrem să știm.

Nu cunosc nici de aproape, nici de departe pe domnul senator care a cerut ca Direcțiunea C.F.R. să uite cu totul cine este Dobrogeanu-Gherea și să-i aplice rândea comună, netezându-l de orice preferință și favoare. Cred, însă, că domnul senator are, conform legii, limita de vârstă necesară, adică cel puțin patruzeci de ani. Acum douăzeci și cinci de ani, ideile, convingerile sociale, sistemul de critică literară

ale lui Dobrogeanu-Gherea stăpâneau, luminoase, cerul intelectualității românești. Eram de-abia prin clasele a treia, a patra de liceu și auzisem pe profesorul nostru de limbă română: „Gherea... Gherea este azi un critic aproape european...“ Gherea!... Alergam în oraș, întrebam pe la librari, pe la anticari, și aduceam în internat – ascunse sub manta – *Criticile* lui Gherea. Polemica Gherea-Maiorescu întuneca, în cugetul nostru și lăsa în urmă cu mii de stadii toate luptele din *Iliada*. Eram lacomi de ideile cele noi. Ne simțeam soldați născuți pentru idealul social, care ardea și strălucea pe coifurile noilor strategii! Argumentarea evidentă, claritatea expunerii, generozitatea convingerilor lui Dobrogeanu-Gherea ne încălzeau până la entuziasm. În internatul Liceului „Sfântul Sava“, erau discuții, lupte și partide. Amicii mei erau socialiști și partizanii lui Gherea. Elevii de prin clasa a șasea (elevii domnului Rădulescu-Pogoneanu, discipol al domnului Maiorescu) erau antisocialiști și maiorescieni. Dar dreptatea, avântul, viața și viitorul erau cu noi! Domnul Vlahuță zugrăvea în revista *Vieața* un neuitat portret lui Gherea... birtașul de la Ploiești: „Din polemica pe care a avut-o cu domnul Maiorescu, Gherea a ieșit biruitor... Săgețile pe care i le mai aruncă unii arcași copilăroși îl fac să zâmbească.“ Iar Anton Bacalbașa ținea, cu brio, la Ateneu, conferința lui, *Artă pentru artă*.

Sunt amintiri, sunt evenimente sufletești (deși nu direct personale) care nu se uită niciodată. Oricare vor fi, mai târziu, convingerile tale, calea vieții tale, interesele tale, vei păstra, cu pietetate, într-un tainic ungher al sufletului, icoanele și simulacrele religiei din copilărie. Acum un sfert de veac tot tineretul românesc, entuziast și iubitor de idei, era socialist și admirator al lui Dobrogeanu-Gherea... birtașul de la Ploiești.

Da – acesta era un titlu de glorie mai mult pentru bunul meu Papa Costache. Unde era pe atunci, ce făcea, ce gândea, ce vârstă avea, ce suflet avea onoratul nostru senator de azi? Ce era Gherea, pentru Domnia sa pe vremea aceea? Mărturisesc, mi-e cu neputință să mă opresc la vreun răspuns.

Dar ce-l privește pe domnul senator ce era Gherea pentru mine și pentru inteligența țării românești, acum un sfert de veac! Ce-l interesează pe Domnia sa ce a rămas Gherea pentru mine și pentru alții mulți, astăzi, în anul dificil 1916?

Din nefericire, în țara românească apar din când în când și oameni blestemați cari nu sunt buni nici de cizmărie, nici de dogărie, nici de zarafie, nici de prăvălie. Oameni nenorociți, care au patima gândului, a visului și a cuvântului scris. Prin marile țări străine acești oameni au noroc și ajung să trăiască (greu de crezut la noi) din munca lor de scriitori. În societatea noastră, până azi, așa ceva este peste putință. În

Germania sau în Franța, Dobrogeanu-Gherea n-ar fi fost birtaş nicio dată, fiindcă lumea cititoare i-ar fi asigurat o viață largă și neatârnată. Scriitorul român trebuie să aibă două meserii: să scrie noaptea, duminica sau în vacanță, iar ziua să lucreze la minister, la o societate de asigurare sau la uzina de gaz. Scriitorul român nu poate trăi ca scriitor. Trebuie să te înscrii într-un partid politic, să te înghesuiești într-un birou de minister și să aștepti ca anii să pună peste tine crusta inamovibilității sau... să te faci birtaş, berar, cum au făcut Gherea și Caragiale. Mai bine decât orice este să te faci birtaş. Ești independent și nu-ți mai scoate nimeni ochii că trăiești din îngăduința națiunii recunoscătoare.

Dar iată că nici birtaş nu mai poți să fii în România din 1916, dacă nu ești birtaş sadea, ci ai avut nenorocirea să fii și scriitor, critic literar și social! Să-l dăm afară de la Ploiești pe Dobrogeanu-Gherea! Ca birtaş poate să fie foarte bun. Dar și-a permis să critice virtuțile și înțelepciunea diplomatică a oligarhiei românești. Cum îndrăznește el să spună pe față lipsurile, relele și păcatele noastre, când Direcțiunea C.F.R. are cu el un contract de arendă asupra restaurantului gării Ploiești?!

Gherea e denunțat în Parlamentul țării nu ca negustor care vatămă sănătatea publică – fiindcă toată lumea e mulțumită de restaurantul lui din gara Ploiești – ci este denunțat ca scriitor cutezător și nepatriot care nu vrea să-și pună strajă gurii și să declare că e alb ceea ce lui i s-a părut că este negru. Scriitorul trebuie să fie sincer, liber, deplin stăpân pe aripile sufletului și idealului său – în pură teorie. În realitate, scriitorul nostru trebuie să simtă în spinare – noaptea când scrie versuri, nuvele sau critică socială – văpaia ochilor stăpânului de peste zi: domnul șef de birou, domnul director al C.F.R. sau domnul ministru. Altfel, este în primejdie! fie-i serviciul cât de inteligent și ciorba cât de suculentă!

Cum stăm cu progresul conștiinței noastre de societate civilizată? Suntem mai răi și mai mici decât înaintașii noștri. Nu știu dacă era doctrina socialistă care ilumina cugetele, dar știu că era în noi, acum un sfert de veac, mai multă nobleță sufletească. Aștepti ca vremea să sporească în oameni îngăduiala și prietenia și vezi că dimpotrivă ele dau înapoi. Gherea singur mai rămăsese nerevizuit. Din pricina restaurantului de la Ploiești îndurăm azi în România câte îndurăm. Independența lui Gherea, frumoasa și riguroasa lui constanță de idei, viața lui liniștită și izolată trebuiau bătute puțin cu toba. Ce va să zică atâta atitudine constantă, aceeași cu ea însăși și îndrăzneță la nevoie?

Suntem obișnuiți să vedem, ba voim și reclamăm, lașitatea și apostazia tuturor. Cum își permite Gherea să poarte pe umeri același

cap, pe care l-a purtat și acum doi ani și acum douăzeci și doi de ani? Noi ne-am schimbat de atunci de zeci de ori, și mai ales în ultimul timp am aruncat pe ferestre toate convingerile vieții noastre de până aci și ne-am priment din pod până în pivniță.

E adevărat, Gherea nu mai este azi, pentru superficialii noștri, marele critic social de altădată. Dar el trebuie să fie, căci a rămas omul dintr-o bucată, prietenul neuitat și neuitător, sufletul cinstit și larg care a fost totdeauna. România nu poate încă să cinstească și să răsplătească suficient pe scriitorii și pe artiștii ei. Lumea subțire românească e prea puțină ca să asigure bunul trai al celor ce cugetă, scriu și fac artă pentru ea. Dar când un Gherea a ajuns să-și asigure viața lui și a familiei lui muncind zeci de ani ca birtaş într-o gară, cu ce frunte ne vom ridica să spunem că el trebuie gonit de acolo, fiindcă statul român ar putea să încaseze de la altul câteva mii de lei mai mult!?

Vedem și auzim fel de fel de enormități în zilele excepționale pe care le-am ajuns. Nu credem, însă, că vom ajunge să-l vedem pe Gherea dat afară din gara Ploiești, în numele demnității și al idealului național.

1916

PRIVIND ÎN URMĂ

A fost un an destul de lung, destul de greu. În împrejurări mai norocoase, am fi mânat revista înainte cu mai multă voie bună și cu mai multe forțe adunate. Privim în urmă și ne amintim de greutatea silințelor și de cele trei sute șasezeci și cinci de ceruri tulburi pe subt cari am trecut până azi. Un an de confuziune și de transe! Un an expirat întru nedumerire și enigmă, fiindcă iată, anul următor începe nedumerit și enigmatic.

Am fi voit să scriem mai mult literatură. Dar cine poate să rămână în foisorul basmelor și al poeziei când jos, între stâlpii foisorului, stă lumea să se încaiere! Am făcut literatură într-atâta întru cât ideilor, impresiunilor și convingerilor noastre extraliterare le-am dat zvelteță și înfățișare literară. Pe lângă aceasta, am imprimat revistei noastre – dacă nu ne înșelăm – o notă de rezervă și de prietenie sfetnică, aproape neîntreruptă.

S-a întâmplat – spre via noastră părere de rău – să gândim și să judecăm nenorocirile contemporane nu cum le judecă majoritatea, ci

cum le judecă minoritatea lumii noastre românești. Am susținut într-o revistă, menită mai întâi literaturii, că trebuie, în politica externă, să așteptăm cu răbdare indicări și deslușiri de la cei ce ne conduc. Am mai susținut că e temerar și poate, cândva, primejdios să decretăm noi, particularii și civilii, cine sunt dușmanii noștri, atunci când suveranul, guvernul și armata n-au spus nici un cuvânt, n-au făcut nici o mișcare. Am mai susținut că lunga noastră prietenie cu Germania ar putea să fie bună și de aci înainte.

Ideile acestea, într-un an de zile, le-am scris, firește, de mai multe ori. Dar cred că totdeauna nu cu mai multă vioiciune și dezvoltare decât de data aceasta, când le reamintesc. De ce? Nu din lipsă de coraj. Am dovedit, în timpul din urmă, că nu mă intimidiez ușor. Am fost măsurat în afirmarea părerilor mele, din alte motive. Întâi, din convingerea tristă că omul nu se ia după logică și după raționamente, ci după interesele și patimele lui. Lumea noastră românească – recte: oligarhia noastră – gândește, voiește, tinde încotro tinde, în chip fatal. Face așa, fiindcă nu poate face altfel. Vom înțelege mai târziu forța fatalității și direcțiunea ei.

Al doilea, am afirmat cu răceală și cu rezervă convingerile mele, dintr-o lungă obișnuință să nu stric sistemul de cugetare și catehismul concetățenilor mei. A zis de mult un sfânt înțelept: *Ce este strămb nimeni nu poate îndrepta și lipsurile din lume nici unul a le număra.*

Cu toate acestea, oricare ar fi fost discrețiunea mea, nu putea să rămână taină că eu și amicul meu Tudor Arghezi nu gândim pe placul celor mulți. Și atunci au început recriminările, învinuirile și atacurile. Răul s-a făcut și mai rău, când Arghezi și eu am ajutat la apariția ziarului *Libertatea*.

Nu ne-am plâns și nu ne plângem. Cine cutează să dea pe față că gândește altfel decât lumea în care trăiește trebuie să știe să rabde. S-au ridicat mulți împotriva noastră și împotriva mea, îndeosebi, învinovățindu-mă de mari crime naționale. Erau unii sinceri și, în inima mea, le-am făcut o simpatică primire. Au căutat, însă, să se joace de-a indignarea și câțiva indivizi imprecizi, de mai multe ori ratați, fără convingeri și fără nici un talent, afară doar de al intrigei și de al bârfelei. Ce și-au zisăștia? „Așa chilipir nu mai vine curând. Galaction și Arghezi sunt în contradicție cu sentimentul public. Pe ei, băieți!”

Băieții de la *Imperial!* Adică acei consumatori de șfârțuri: poeți, critici, dramaturgi, până mai anii trecuți. Dar indignarea aceasta națională s-a sfârșit cu chicoteli și cu ghionteli discrete. Era prea lată! Eugen Lovinescu și Corneliu Moldovanu apucați deodată de durerile idealului național.

Dar... vremea trece. Te uiți înapoi și vezi ce puțin ai făcut sau cât de pe dos a ieșit ceea ce voiai să faci. Vom fi mai norocoși în anul care vine? Dumnezeu știe.

Anul ce trecu, plin de așteptări și de bătăi de inimă, nu putea să treacă peste noi cu totul nefolositor. Ne-a făcut mai aspri și ne-a disciplinat nervii. Am obosit, cu atâta vorbă, cu atâta diplomație, cu atâta strategie. Vom aștepta cu mai multă resignare, cu mai multă imobilitate sufletească și dacă vom putea – vom face și literatură

1916

DRAGOSTEA DINTRE NOI

Mi se pare că primăvara care vine ne găsește ceva mai liniștiți, sau – ceva mai domoliți. După încordarea, discuțiile și zbuciumul de până aci, e firesc să trăim câteva clipe mai calme. Acest răstimp e binevenit și profitabil. Putem să ne gândim mai mult, putem să auzim mai clar în conștiința noastră vocea evidențelor și a adevărului.

O evidență tristă care ni se impune azi cu brutalitate este că n-avem dragoste unii pentru alții. Aceasta nu e tocmai o descoperire extraordinară. E multă vreme de când simțim și dăm pe față acest păcat al vieții noastre sociale. În vremea din urmă, însă, în oglinda câtorva împrejurări tăietor de precise, s-a văzut cât suntem de strămți la inimă și de egoiști.

Ne pregătim de fapte mari. Ne chemăm unul pe altul sufletește, propagăm de la inimă la inimă focul național și suntem gata să înfruntăm fulgerile și trăsnetele. E un ideal mare care ne ridică de la pământ. E scuturarea noastră de egoismul zilnic, în vederea măreței unificări întru jertfă personală, spre cel mai mare bine al urmașilor noștri. O credem, o spunem, o trâmbițăm!

Dar ce ironie dureroasă! Când revenim acasă, băgăm de seamă că nu mai e zahăr, că nu mai e unt, untdelemn, și – acum de curând – nici măcar pâine goală... Pe când noi vociferam în agora, ne îmbrățișam unul cu altul și juram să înfăptuim idealul național, tot noi... sau câțiva mai ageri dintre noi (angroșiști, societari, acționari, bancheri) s-au strecurat în contoarele, în depozitele și în jitițele lor și au ascuns, la loc sigur, zahărul, untdelemnul, făina și alte nimicuri ca acestea. „Când vom putea noi îndoi și întrei averea noastră, dacă nu acum în vremea fierbințelei idealului național!”

Își poate cineva închipui o privesc socială mai tragic-comedioasă ca aceasta? Ne dăm seama prea bine că automobilele, produsele metalurgice, obiectele de lux și alte mii și mii de lucruri cari ne vin din Occidentul industrial trebuie să fie mult mai scumpe ca altădată. Dar pâinea, carnea, grăsimea... le-a revărsat Dumnezeu cu belșug în țara noastră. Și încep să ne lipsească și ele.

Fiindcă există între noi o mână de oameni bogați, lacomi, nesățioși, egoiști până la sânge, fără pic de iubire, fără pic de pășare, pentru noi ceilalți cari nu suntem bogați ca ei.

Fiindcă, în fruntea vieții noastre sociale, stă și se răsfață oligarhia cea mai lipsită de umanitate din lumea întreagă.

Fiindcă aceiași oameni cari ne vorbesc de întregirea neamului, de Dacia lui Traian, și ah!... de Franța eroică și sublimă, aceiași oameni ascund zahărul în depozite, făina în hambare și slănina în pod!

Și atunci, din adâncurile dureroase ale oricărei conștiințe cinstite, care a mai rămas pe ici, pe colo printre noi, se ridică uriașa, năprasnică întrebare: „Tocmai această generație fără milă socială, hrăpăreață și perversă va ajunge să vadă îndeplinit visul cel mai glorios al neamului român?”

Iată pentru ce câțiva singuratici, câțiva oameni de înaltă probitate sufletească au rămas deoparte – unii tăcând, alții îndoindu-se, alții negând de-a dreptul – când piața noastră publică s-a umplut de entuziaști și de farsori. Cum iei Transilvania cu această oligarhie nemiloasă, care te jupoaie tocmai acum, când tu – prostule – ești gata să mori ca un viteaz!

Sunt gânduri cari ustură, sunt constatări cari ne sfășie inima. Dar trebuie să le facem. Adevărul trebuie iubit și trebuie spus cu orice preț. Oricât adevăr s-ar spune în lume, el nu va fi niciodată îndestulător. Convin că omul e o dihanie rea și când se întâmplă să fie și bogat – în țara românească – răutatea lui dă peste răscoale. Dar cred și în bunătate, în adevăr, în dragostea de oameni... Țipăm și trebuie să țipăm neconștient în urechile surde ale oligarhilor noștri: sunteți răi! sunteți neumanii! lăsați să moară de foame pe cei mai buni dintre noi!

Întregirea neamului, idealul național, Ardealul!... un splendid Canaan care tremură în ochii noștri aprinși și dornici. Dar merităm noi să intrăm în el? Ne iubim noi, cei de aici, atât de mult, încât să putem să revărsăm și asupra fraților de mai departe prea plinul inimilor noastre?

E un moment de relativă liniște. Să lăsăm să cadă în conștiința noastră, una câte una, aceste întrebări, ca niște pietre într-o prăpastie. Să ascultăm ecoul lor, să ascultăm răspunsul conștiinței.

Nu există dragoste între noi și nimeni nu poate să tăgăduiască. Viitorul pe care îl așteptăm este ascuns în inimile noastre – drepte sau nedrepte, milostive sau haine. Istoria nu glumește și Dumnezeu nu dă cu ochii închiși.

1916

„DE AMICITIA“

Așa se numea o cârtică latinească pe care o buchiseam odinioară, în anii de liceu. Erau idei prea mature pentru vârsta noastră de atunci. Cartea era scrisă pentru oameni trecuți prin liniile de bătaie ale vieții, încercați în deziluziile și trădările firii omenești, ajunși dincolo de culmile puterilor și ale ambiției, satisfăcute sau înșelate.

Ne apropiem, scumpe Cocea, de vârsta decisivă, când visul se rărește, realitatea se face tot mai aspră și cârticica lui Ciceron într-adevăr interesantă.

E o mângâiere mare în noianul zilelor, care se cern peste noi din ce în ce mai triste și mai albe, să te gândești la prietenie și să știi că îți rămân câțiva prieteni! Soarta nu ne-a răsfațat; ba am putea, uneori, să ne plângem amar de fățarnicia și de vitregia ei față de noi. Nu vom putea, însă, să uităm că a avut grija rară să dăruiască sufletelor noastre puterea prieteniei.

„Prietenia“! este azi cuvântul cel mai falsificat din vocabularul nostru, e noțiunea cea mai evaporată și mai fără credit. Avem zilnic, sub ochi, pilde dureroase de amici, odinioară nedespărțiți și viteji unul printre-altul și vestiți prin prietenia lor – care deodată se despart, ca doi brazi gemeni, când trăsnetul trece printre ei! Nu e așa și să nu fie așa cu noi!

Mi-e drag să-mi aduc aminte și s-o spun ori de câte ori gălesc prilej că suntem câțiva inși, în puțina dar mult divizata noastră lume literară românească, câțiva inși care suntem și astăzi buni prieteni, cum eram acum douăzeci de ani, în primăvara vieții și a iluziei. Arghezi, Demetrius, tu și eu am rămas, între noi, legați aceluiași încredere, aceleiași prietenii. Nu mă sfiesc să afirm că printre cei de seama și de vârsta noastră, suntem o excepțiune neînțeleasă și invidiată! Pe când ceilalți mulți, cu care scriem, în front, literatură, înfățișează, sub raportul prieteniei, o jalnică rostogoleală de rivalități, de certuri, de ambiții,

de nazuri, de alianțe făcute și desfăcute la cafenea, noi stăm departe, nestrămutat prieteni, laolaltă. Foburgul nostru literar și artistic fierbe, discută, se ceartă, se împacă, iar se ceartă și se împacă – după ce neapărat cei certați s-au dat puțin în târbacă prin reviste – noi rămânem devotați unul altuia și ne uităm peste foburg, râzând noi înde noi.

Vin uneori și grele împrejurări, adevărate pietre de încercare pentru prietenia noastră. Le sfărâmăm și trecem mai departe. Ai agonisit, scumpe Cocea, o colecție întreagă de înjurături ieșite, atunci când tu, cel ce urăști pe germani, mi-ai luat apărarea – cu verva ta nebiruită, cu râsul tău sonor – mie celui ce nu împărtășesc antipatia ta. Ai lăsat căs-cate multe guri. „Ce va să zică asta! Cocea ia, în *Facla*, apărarea lui Galaction?”

Fiindcă știi cu cine ai pornit la drum, așum douăzeci de ani, după cum știe și Argezi și Demetrius. Fiindcă, mai presus de păreri, de interesele trecătoare, de grupările și de dezagregările, în care suntem și cădem de azi pe mâine, stau: entuziasmul, convingerea, știința reciprocă sufletească și prestigiul covârșitor al prieteniei. Fiindcă mai înainte ca să fieurgia, nenorocirile și dezbinările noastre politice de azi, a fost și este robusta noastră încredere a unuia într-altul.

Știi că nu sunt, că nu pot fi vândut germanilor. Dragul meu amic, tot atât de categoric știu și eu azi, că nu tu ești cel pe care pretinde că-l vizează o temerară campanie de presă. Un ziar, unde până ieri aveam direcțiunea literară, a publicat, în absența mea, câteva capitole de roman prost, senzațional. Printre niște rânduri sfărâmate și în haosul unor confesiuni de dezzechilibru, pretind unii să facă să treacă numele tău.

Sunt și azi surprins și nu înțeleg ce însemnează această scândură care s-a prăbușit sub pașii mei, într-o casă în care intram și eu. Vom ști totul în curând. Nu este prima luptă prin care treci; nu va fi prima conjurație pe care vei deznoda-o.

Eu unul, scumpe Cocea, sunt fericit să văd, încă o dată, în inima mea, că n-am pierdut nimic din adevărata noastră bogăție – prietenia care ne leagă. Putem să stăm azi în două tabere inamice. Tu crezi așa, eu cred într-altfel. Dar e o nebulie să jertfim unor chestiuni pe care, la urma urmei, nu le vei dezlega nici tu, nici eu, realitatea trăită și binefăcătoare a celui mai frumos sentiment care există pe pământ!

Nemții, francezii, englezii, rușii... răfuiască-se cum or ști. Și noi să facem cum ne-o lumina Dumnezeu și ne-or ajuta puterile. Să ocrotim, însă, mai departe, acești câțiva care ne știm de mult, ne prețuim și ne stimăm, să ocrotim, de viforele multe și de rele ale zilelor ajunse, floarea rară și sfântă a prieteniei!

Au zis odată bătrânii Ilionului, văzând-o pe Elena, care venea spre ei: „Pentru o asemenea femeie, face ca orașul nostru să îndure suferințe multă vreme!” Cu dreptate superioară, vom spune același lucru despre sentimentul care inspiră pe Ciceron!

1916

„NOTIONS DE MATHÉMATIQUES“

Notions de Mathématiques, par Jules Tannery, Paris, Librairie Ch. Delagrave. Am această carte, în rafturile mele, de câțiva ani. Am văzut-o la un prieten și mi-am procurat-o și eu, din râvna (nestinsă nici azi în mine) să-mi dau seama, o dată în viața mea, ce sunt acele matematici cu cari am trăit ani de zile, uneori bine, de multe ori rău, dar pe cari nu le-am înțeles niciodată. Sunt câteva studii, îndeosebi matematica, pe lângă cari, în liceu, am trecut, ca prin pustiul Arabiei – un călător spre Mecca. Mărturisesc cu tristă sinceritate că nu mi-a rămas nimic în amintire, din tot ce-am învățat eu în atâția ani de matematică raționată, de algebră și de trigonometrie. Și vă asigur că nu sunt singur, în această condiție. Vorbeam deunăzi cu un vechi prieten, fost coleg de liceu, azi un strălucit avocat și profesor de științele juridice, și îmi spunea și el că nici azi nu știe ce însemnează *logaritmii* și care e folosul lor în aplicațiile practice matematice. Sunt încredințat că, în privința matematicii, se găsesc în aceeași stare de nebuloasă sufletească toți colegii noștri de altădată cari n-au ieșit profesori de matematică sau ingineri. Și e de notat că unii colegi de pe atunci, ca prietenul pomenit, învățau la matematică destul de bine și erau adeseori egali cu viitorii ingineri. Învățau, însă, de frică, fără să înțeleagă și fără să iubească studiul pretins arid al matematicii.

Am citit din cartea lui Jules Tannery pe ici, pe colo câte o pagină. N-am avut timpul și nu știu de-l voi avea vreodată să citesc, din scoarță până în scoarță, și cu creionul în mână, această lucrare, pare-se clară și atrăgătoare. Dar ori de câte ori îmi cad ochii pe ea, îmi amintesc de suferințele mele din liceu și – mai departe – de prima mea întâlnire cu matematica.

Am început să învăț carte în condițiuni cu totul neprielnice. Întâiul meu dascăl a fost un biet absolvent al seminarului inferior de la Curtea de Argeș, mai târziu preot, iar azi suspinător la porțile

Paradisului, unde Sfinții Îngeri nu-l vor putea introduce decât cu mare greutate. Acest seminarist nu știa nimic în chip viu și personal, nu pricepea nimic și nu explica nimic, fiindcă, înaintea minții lui, totul – și cartea și viața – era mort și fără explicație. Am făcut cu el două clase, a întâia și a doua primară, într-o odaie rece, cu ziduri groase, care fusese prescurăria unei foste mânăstiri închinată. În clasa a doua, mi-a pus în mână *Aritmetica* lui D. Mirescu și mi-a spus făcând în carte semne cu creionul: „să înveți de aici și până aici“. Să învăț vreo două pagini – de introducere, de definiții, de nu mai știu ce din fruntea cărții – cari, pentru mintea mea, de opt ani, erau opace și înfricoșate ca o noapte învăluită de nouri!...

Mi-aduc aminte cum mă sculam la ora trei, dimineața, după un somn cu febră, măream lumina lămpii și deschideam cartea ucigașă. Și pe când ai mei dormeau eu mă sfărâmam să învăț pe dinafară, cuvânt cu cuvânt, rândurile cărții, fără să pricep o boabă, fără să agonisesc pentru sufletul meu, rămas cu totul orb, decât, pe ici, pe colo, conturul nou și dibuit cu mulțumire al vreunei vocabule care suna frumos. La școală, îi spuneam dascălului, pe cântate, trudnica mea memorizare; el ținea degetul pe rândurile cărții și dacă nu săream nici un cuvânt îmi pune nota zece. Am făcut, cred, cu el, cele patru operațiuni cu numere întregi, dar când am intrat în clasa a treia, la oraș, tot ceea ce știam era să scriu și să citesc. Am ajuns însă, degrabă egal cu colegii mei, ba încă i-am lăsat pe toți în urmă, afară de unul singur, premiantul întâi.

În cursul inferior de liceu am avut la matematică notele cele mai mari; îmi făceam datoria cu eroism, dar nu se prindea nimic de mine din ce învățam. Eram eu de vină, sau era de vină profesorul – nici azi nu sunt prea sigur. Profesorul meu de matematică din cursul inferior mi se părea un om tot atât de depărtat și de... fără toarte, ca și studiul pe care îl preda. Era un om extrem de inteligent, era mi se pare doctor în drept de la Paris, vorbea latinește și avea o privire ironică și ascuțită care te băga în pământ. Mai era și directorul liceului și te întâlneai cu el toată ziua, așa încât eu unul o duceam într-o bătaie de inimă și într-o dogoare de obraji nesfârșită. Acest om îmi inspira numai frică și confuziune. Cum ajunsese el profesor de matematică, habar nu am; știu vag că fusese sau că avea diplomă de inginer hotarnic. Câtă matematică știa și cât de bine se pricepea să ne învețe pe noi – s-o spună colegii mei care s-au dedicat științei numărului. Pentru mine, omul acesta era un scamator – de obicei ironic, uneori violent, totdeauna deconcertant.

Avea un manual de matematică raționată, cu care am făcut albe, incandescente! multe din nopțile adolescenței mele. De rușine, de frică, mai mult decât din ambiția ca să fiu printre cei dintâi, învățam la

matematică în chip deosebit. Dar zadarnic! Ceea ce turnam în capul meu turnam în butoiul Danaidelor. Manualul de matematică raționată era prea greu scris, prea înalt scris, prea concis scris, sau altceva, că nu era pentru noi. E adevărat că autorul lui ne făcea totdeauna lecția la tablă, cum s-ar zice explica lecția cea nouă. Dar iată cum. Scotea la tablă câțiva băieți mai buni și începea cu ei să facă lecția ce venea. Profesorul nostru nu atingea creta niciodată. Lăsa pe elevi s-o poarte și să se mânjască ei pe mână. Scotea lecția din capul lor, din dibuirile lor, din ezitățile lor, cu orice preț. Dacă ironia nu ajungea, profesorul îi lua și cu supărarea și cu răstelile. Așa dădea el lecție mai departe. Lecția lui era o dără lungă de zigzaguri; de dibuiri, de poticneli, din partea elevilor, iar din partea lui: de întrebări, de cârmeli, de ironie și de explozii. Făcea el bine ce făcea? Eu nu înțelegeam mai nimic din lecția astfel explicată. Pe mine mă interesa numai spectacolul extern al celor ce se zvârcoleau la tablă, cum m-ar fi interesat spectacolul unor juncani prea tineri, puși să are în țelină.

În examene, trăiam ceasurile cele mai torturate din anii petrecuți sub jugul matematicilor. Luam matematica raționată, o citeam două zile sau o zi și o noapte cu o încordare furioasă și, grație unei memorii rapide dar fragile, o știam toată pentru câteva ceasuri. Dădeam examenul, luam nota 9 și a doua zi nu mai știam nimic – fiindcă nu se lipise nimic de mine, nu mă încălzise nimic, și nu asimilasem nimic!

În cursul superior am năpustit cu totul matematicile și n-am mai avut (cu câteva excepții) decât note foarte slabe. Aici am dat peste un profesor și mai bizar. Era cineva care știa multă carte; ziceau unii: un mic geniu matematic, dar era un suflet închis, fără nici o căldură, fără nici o *umanitate*. Mă uitam la el... ca la o mașină demonstrativă, ca la o morișcă de socotit. Avea o vorbă grea, aspră și scandată și când explica la tablă parcă huruia o tărăbuță.

Îmi era cu neputință să urmăresc ce idei înșiră profesorul, fiindcă pe mine mă chinuia cu totul altceva: ce suflet are omul ăsta care pare că nu are nici un suflet!? Și atunci, care e mecanismul ascuns și enervant care macină atâtea ecuații, atâtea raționamente și atâtea cretă?

Bietul profesor! a înnebunit pe când eram în clasa a șasea. Și azi îmi dau seama că impresia stranie pe care mi-o făcea era – dincolo de grilajul aparent al personificării noastre materiale – un contact de la suflet la suflet. Simțeam că în omul acesta veneau noaptea și dezagregarea.

Să ferească Dumnezeu pe omul rău la suflet; plin de bube ascunse ori de taine nelegiuite, atins de vreo boală ori de vreo infirmitate morală, să ajungă profesor! adică să vie în contact cu acele zecimi și

sutimi de nevăzute tentacule sufletești, cari îl dibuiesc, îl palpează și-l ghicesc fără de greș, în dosul catedrei lui din colțul clasei. Razele Röntgen, în lumea fizică, sunt mai prejos de intuiția elevului față cu sufletul celui ce îl învață carte.

Deci, profesorul meu de matematică din cursul superior, cu sufletul lui pândit de nebulie, cu explicarea lui care mi se părea vânturat de târăbuță, cu capul lui rotund, cu ochii lui de broască: era un obstacol monstruos între mine și algebră, între mine și trigonometrie. Nu mai învățam nimic, nici chiar în examene, fiindcă nu mai puteam cârpi nimic, nici o lecție învățată vreodată, nici o amintire ajutătoare. Cursurile de algebră și de trigonometrie se litografiau. De ce – nu știu. Foile litografiate stăteau vraște în pupitru, tot anul, neatînse, netăiate; le adunam și le coordonam în zilele de examene. Dar ce era să mai fac cu ele! Și cu toate acestea n-am rămas corigent la matematică niciodată. Bietul profesor, candidat de nebulie, aflase și el că acest elev, nul la obiectul lui, este bun la alte studii și-i dădea o notă minimă, cu care putea să treacă în clasa următoare.

Aș fi rămas convins, sincer convins, că eu singur sunt vinovat că am pierdut atâta timp degeaba și nu s-a lipit nimic de capul meu din atâta algebră și trigonometrie, vânturate câțiva ani în jurul meu. Dar după ce profesorul meu a înnebunit, au venit, succesiv, în locul lui alții doi. Unul era biciul lui Dumnezeu, un profesor pedant și ruginit care inspira teroare. Am învățat de groază și mi-aduc aminte cu rușine de notele bune pe cari le-am avut la el. Curând după acest tiran a venit un profesor tânăr, cu înfățișare curată și simpatică, limpede și muzical la vorbă, metodic și insinuant în explicații.

Întâia oară în viața mea am ascultat și am priceput ceea ce mi se explica la tablă! Am rămas profund mirat. Așadar, puteam să urmăresc și eu o lecție de matematică! Ultimele lecții de trigonometrie și tot anul de cosmografie din clasa a șaptea l-am făcut cu acest tânăr profesor suplinitor. Citeam acum lecțiile cu drag, mai cu seamă că scăpasem de acele oribile foi litografiate și aveam un manual de cosmografie în limba franceză. Dar era prea târziu. Nu știam nici algebră, nici trigonometrie și cântam pe dinafară, după ureche, ca acei cântăreți bisericеști, cari n-au învățat psaltichia și deci nu cunosc notațiunea scrisă.

Mai târziu, după liceu, când mă ocupam de filosofie, am văzut, în câteva rânduri, cât de folositoare mi-ar fi fost matematicile și ce grav neajuns însemnează lipsă lor pentru cine vrea să aprofundeze filosofia. Afară de asta, în multe împrejurări, și practice și intelectuale, am simțit și simt mereu ignoranța mea în matematici. Recunosc eu însumi că

aveam puțină dispoziție pentru ele, dar mi-aș fi făcut datoria, măcar pe jumătate dacă mi-ar fi trimis providența un profesor adevărat, născut să învețe și pe alții, după ce el însuși a știut să învețe cu ordine și cu claritate.

Jules Tannery scrie în prefața lui: „Nu știi ce sunt matematicile și nu bănuiești extraordinara lor extensiune, natura problemelor pe cari le pune și le rezolvă, decât atunci când știi ce este o funcțiune, cum se studiază o funcțiune dată, cum urmărești variațiile ei, cum se înfățișează mersul ei printr-o curbă, cum se ajută reciproc algebra și geometria, cum se lămuresc între sine numărul și spațiul, cum se determină o tangentă, o arie, un volum, cum creezi noi funcțiuni, noi curbe și cum le studiezi proprietățile. De aceste noțiuni și de aceste metode ai nevoie ca să poți citi cărțile tehnice unde intervin matematicile. Ele sunt neapărat trebuincioase celui ce vrea să înțeleagă ceva din această mișcare științifică din ce în ce mai grăbită, din aceste aplicări ale științelor, din ce în ce mai multe, și cari zi cu zi tind să modifice mai adânc felul nostru de a gândi și de-a trăi.

Jules Tannery, ai dreptate! dar dreptatea ta, pentru mine, zace sub ruinele grele ale unei școli care știa de toate, afară de metodă și de pedagogie!

1916

DIMITRIE BREZULESCU

Îl văd în biroul Băncei „Gilortul“, din Novaci, într-o limpede după-amiază de august, explicând, cu registrele în mână, mai multor mosafiri, printre cari și mie, cum merg lucrările și în ce consistă unele originalități ale băncei.

Îl văd – a doua zi de dimineață – cu pieptul gol, cu mânecile sumese desfășurându-mi credința lui entuziastă în vлага, în încăpățânarea și în viitorul vitejilor lui „tăgârțari“ de pe Gilort.

Îl văd în București – ani de-a rândul – alergând și străbătând pretutindeni, cu servieta sub braț, împins de nevoile, de lipsurile, de zburciumul către mai bine al acelora pe cari îi iubea și a căror sfântă încredere Matache Brezulescu o păstra și o îngrijea ca pe o candelă din Altar.

În văd – în preziua vacanței Paștelui, din anul acesta – rezimat de contoarul semînțierii Pildner și alegând, pentru grădina lui de la Novaci, felurile soiuri de flori – dintre cari unele erau să-i acopere, azi, mormântul!

Și-l văd – cea din urmă – într-un sanatoriu de la Șosea, răpus de boala neașteptată, din dedalul căreia știința medicală n-a mai știut, n-a mai putut să-l mântuiască.

Astăzi doarme la Novaci. El, cel vecinic agitat, stăruitor, harnic pentru toată lumea care se sprijinea, nădăjduia și alerga la el, astăzi a uitat de trebile băncei, nu mai vede nevoile țărâniei gorjene și și-a împreunat mâinile spre vecinică odihnă. Azi, 14 iulie, la vecernie, îl vor îngropa în cimitirul mic și plin de buruieni, unde dorm, neam de neam, oamenii trudiți și dârji, din vlăstărișul cărora s-a ridicat și el, iubitul nostru Matache Brezulescu. Aș fi voit din toată inima mea îndurerată să fiu și eu la înmormântare. Dar am aflat prea târziu despre plecarea lui!

Ne intrase teama în suflet, la mulți, dar tot nu credeam că dezno-dământul va fi atât de grabnic. Amicul nostru era doar oltean din Gorj. Căile Domnului sunt, însă, necunoscute!

Matache Brezulescu cade dintr-o dată, ca un brad trăsmit, într-una din acele păduri întunecoase din munții Gorjului, unde geniul lui de financiar și de mare întreprinzător zbura, lumina și ne făcea să vedem ca aievea: parcelarea, rânduiala, exploatarea sistematică, apele repezi înfășurându-se pe roțile morilor electrice, transfigurarea și fericirea țărâniei de la munte!

Ce voia el să facă din Novacii lui și din Gorjul lui – e vis de uriaș. Ce a făcut într-adevăr și ceea ce se vede azi – e cu mult mai presus de puterile și de zilele unui om care moare la 36 de ani. Tovarășii lui de muncă, îndrumătorii băncilor populare și ai cooperativismului sătesc, ne vor da într-o zi cartea cuvenită, din care să învățăm și să admirăm opera întregă și puterea de muncă a lui Matache Brezulescu.

Pleacă dintre noi prea devreme și se rumpe din inimile noastre, din așteptările noastre, din planurile mari unde el stătea în frunte și noi în preajma lui.

Când m-am despărțit de el acum în urmă, în camera-i de la sanatoriu, l-am privit cu oarecare solemnitate și i-am spus bărbătește:

– Cu Dumnezeu, nene Matache!

Mi-a răspuns cu vioiciune.

– În El îmi e nădejdea!

Dragul meu amic! Noi suntem pleavă de o zi. Dumnezeu e taină și vecinicie. Înaintea Lui, ceasurile tale mai erau prea puține.

Așa a fost voința Lui. Pleci de la noi într-un timp când inima tuturor românilor e strânsă de așteptare și de grijă. Tu, acum, ești dincolo de grijă, de durere și de nesiguranță!

Dumnezeu să răcorească sufletul tău, cel însetat de dorul fericirii neamului românesc, cu dezvăluirea îndurărilor ce ne păstrează!

1916

IULIA HASDEU

Au trecut treizeci de ani de la moartea Iuliei Hasdeu. În ziua de 17 septembrie 1888 a închis ochii acest copil de geniu. De atunci încoace, numele și mormântul ei au ajuns vestite în toată lumea românească.

Bogdan Petriceicu Hasdeu nu mai avusese alt copil decât pe Iulia. Durerea lui de tată a fost năprasnică. Ea s-a ridicat în slăvi, ca apele sorbite de pâlniile sorbitoare. Ea s-a amestecat cu mintea lui vastă și scânteietoare, ca o zi de iulie, și a îmbrăcat-o în jalea zilelor de vijelie. Fulgere paradoxale, monștri apocaliptici și negura unei religii secrete și lugubră învăluiră mintea lui Hasdeu, tot restul vieții lui. Neapărat, vorbesc ca unul din mulțime și nu dau impresiilor mele alt preț decât acela că sunt impresiile celor mai mulți dintre noi. Hasdeu, după moartea fiicei sale, a ajuns un preot al misteriiilor morții și din mormântul Iuliei a făcut un altar. Dar nu mă preocupă credințele spiritiste ale marelui Bogdan, nici fenomenele spiritiste și nici argumentele apologetilor noii religii. Îndeosebi, n-am deloc intenția să jignesc ori să discut cu coreligionarii lui Hasdeu. Eu voiesc să scot în evidență cu totul altceva.

Cu Iulia Hasdeu, după moartea-i, s-a petrecut un fenomen curios, care își are prototipul în hagiografiile și martirologiile creștine. Câți dintre noi au citit cu luare-aminte cărțile Iuliei Hasdeu – ca să nu zic nimic de manuscripte – și cine are o idee adecvată și caldă despre sufletescul dat pe față în aceste cărți? Care dintre noi, însă, n-a văzut mormântul Iuliei Hasdeu sau bizarul castel de la Câmpina? Aproape toți am văzut, mai întâi, mormântul Iuliei Hasdeu, ne-am mirat și ne-am înfiorat de câte am văzut în el, și de-abia în urmă am dat peste cărțile Iuliei Hasdeu, dacă nu cumva așteptăm și azi această întâlnire. Aproape toți am vizitat castelul „Iulia Hasdeu“, am visat cu ochii trei arhitectura și dispozitivele lui și de-abia în urmă am deschis vreo carte de Iulia

Hasdeu sau așteptăm s-o facem... Castelul și mormântul Iuliei Hasdeu, însă, ne-au rămas în amintire, cu preciziunea stranie a unor pagode sau mauzolee din Benares, văzute la cinematograf...

Durerea, sfâșierea, splendida tulburare a acestui suflet cu clarități geniale, care era sufletul lui Hasdeu, au făcut din mormântul Iuliei Hasdeu un loc de pelerinaj aproape religios și din numele copilei lui nume de eroină populară. Iulia Hasdeu n-ar pluti azi în cerul faimei, dacă uriașul ei părinte, după moarte-i, nu și-ar fi răsucit și înfipt viața, simțirea și cugetarea: torță funerară la mormântul ei.

Ce s-a întâmplat însă? Iulia Hasdeu – mentalitatea clasică, sufletul armonios, simțirea delicată au rămas necunoscute, inutile și îngropate sub durerea lui Hasdeu. Mai mult! Stilul bizar, nemaivăzut, pare că din alte lumi, în care Hasdeu a voit să nemurească durerea lui și pe fiică-sa (voiesc să zic și filosofia lui din *Sic cogito* și fanteziile lui arhitectonice), nu avea nici o legătură nici cu Platon, nici cu Atena. Căci mai înainte de orice, patria sufletească a Iuliei Hasdeu era Atena, iar dascălul ei era Platon. Nu e așa? Mormântul Ifigeniei sau al Polixeniei ni l-am închipuit cu toții o operă de curată și nobilă arhitectură elină. Ei nu! Iulia Hasdeu, această grațioasă elevă a lui Platon, odihnește în mauzoleul tartaro-siberian, din cimitirul Șerban Vodă, iar în *Sic cogito* se preface în nălucă și în strigoi.

Cer iertare acelor pe care poate-i rănesc cu această apreciere a mea și mai cu seamă cer iertare spiritului lui Hasdeu, dacă – mult mai aproape de lumină și de adevăr, cum cred că este astăzi – mai poate pune preț pe credințele și pe fanteziile lui de pe pământ. Nu pot, însă, să nu dau pe față impresiunea de contrazicere aproape dureroasă, pe care am avut-o totdeauna, când am pus față în față dalba înfățișare sufletească și pământească a celei ce a fost Iulia Hasdeu cu idolul fantastic și deconcertant, născut din durerea sfâșiatului ei părinte. N-o cunoaștem încă pe Iulia Hasdeu. Ea stă risipită, în parcele imateriale, în cărțile ei și mai ales în vrafal de manuscripte, rămas în urma ei.

Din aceste sutimi de pagini, scrise mărunt și fin, din desaturile curioase cu cari orna și lumina concepțiile ei, din fel de fel de note și de reverii surprinse, ar putea renaște, la lumina unei cercetări răbdătoare, imaginea de o clipă a aceleia care fu, sufletește, Iulia Hasdeu.

Din aceste petale scuturate de crinul astăzi răsădit în alte grădini mai fericite, am putea înțelege mai de aproape simțirea, înclinările, convingerile și ambițiunea, cari mistuiau pe Iulia Hasdeu. Am regăsi în ea pe o soră a celebrei Maria Baskircef, mai învățată, însă, decât Maria și mai puțin îndrăgostită de această lume, plină de miraje și de noroi.

Filosofia religioasă a lui Hasdeu, viziunile lui arhitectonice și toată legenda, ca să zic așa hagiografică, au acoperit și au ascuns pe Iulia Hasdeu. Durerea lui Hasdeu era legitimă și sfântă. Dar astăzi marele îndurerat se odihnește și el. Nourii s-au împrăștiat, apocalipsa s-a isprăvit. Cornul fin și palid al lunii strălucește deasupra Partenonului.

1918

EMILGAR

Cum trece vremea! Pare că sunt numai patru săptămâni – și de fapt sunt patru ani – de când urcarăm pe bietul Gârleanu în parcul lui Șerban Vodă. În 1914, la începutul lui iulie, Gârleanu, bolnav de multă vreme, a adormit dulce la Câmpulung. Se duse în acest oraș tihnit și răcoros să parlamenteze cu soarta rea, să-i mai ceară o prelungire de termen, să-și refacă puterile sleite.

Eram tot pe acolo și eu, dar fără să știu că Gârleanu zace în apropiere. Erau niște zile luminoase, de-abia cercetate de norii somnoroși, cari se rezemau, ici și colo, pe munții plini de codri. Plecam uneori de la popasul meu dis-de-diminează, când stelele încep să se piardă în răsărit, și, din valea Argeșului, treceam în valea Râului Doamnei. Luam trenul și porneam spre București.

Așa am făcut și în acea din urmă dimineată pământească a lui Emilgar. Neștiutor, am trecut pe sub fereastra lui pe când făclia muribunzilor îi solemniza agonia și am venit în București. Mai înainte decât mine, sosise vestea că Gârleanu a murit.

După trei zile, membrii Societății Scriitorilor Români, câți eram în Capitală, și multă altă lume am mers la Gara de Nord și l-am scos pe Emilgar dintr-un vagon sigilat. Domnul Mihail Dragomirescu, ocrotitorul devotat, criticul și îndrumătorul lui Gârleanu, a citit deasupra coșciugului închis o cuvântare emoționantă, slăvind calitățile scriitorului și deplângând moartea-i timpurie...

Soarta acestui camarad e tipică, și azi, când se împlinesc patru ani de la plecarea-i dintre noi, se cuvine ca, pomenindu-l, să vorbim și de alții, mulți, din aceeași familie sufletească.

Activitatea lui Gârleanu, după cum se vede dintr-o notiță așezată în cărticica *Din lumea celor cari nu cuvântă*, începe pe la 1902, când tipărește în editura revistei *Arhiva* o încercare asupra lui Ion Creangă, și

ține vreo zece-doisprezece ani. În ultimii doi ani, Gârleanu e risipit și dezorientat, nu mai publică nici o carte nouă și printre prieteni se arată din ce în ce mai palid și mai obosit.

După zece ani de muncă, Emil Gârleanu iese din arena literelor române frânt în două și gata de veșnică odihnă. În zece ani, sărmanul camarad și-a ars nervii, și-a stors creierul, și-a golit inima – și trece în lumea umbrelor, fără să fi atins vârsta de patruzeci de ani.

Aceeași soartă ca Emil Gârleanu au avut câteva zecimi de scriitori români. Iată, la întâmplare, prima decadă: Traian Demetrescu, Pincio, Ștefan Petică, Antemireanu, Th. Cornel, Cerna, Chendi, Iosif, Anghel, Oreste...

Mai toți au murit tocmai când noi eram în drept să cerem și să așteptăm din partea lor roadele maturității poetice, acele opere largi și susținute pe cari, în alte țări, scriitorii le dăruiesc neamului și limbii lor, între 40 și 60 de ani.

La noi, e pământul blestemat! Cel ce se naște aici cu darul nenorocit al poeziei, pe lângă suferințele generale, prin cari trebuie să treacă orice preursit al muzelor, mai are de îndurat și de ispășit și blestemul pământului.

În revista *Vieța*, patronată odinioară de domnia Vlahuță și doctor Urechia, a apărut o schiță glumeață (dar amară în fond): *Cum trebuie să fie poetul simpatic?* Autorul schițează cu duh ce condiții cere lumea noastră de la un poet, ca să-i fie simpatic. Condiția din urmă este – „*poetul trebuie să moară sau să înnebunească la timp*”.

Vom completa potrivit experienței făcute de atunci încoace – „*anume, între 30 și 40 de ani*”.

Dar ce se întâmplă dacă, ferească Dumnezeu, bietul nostru poet nu poate să moară sau să înnebunească până la patruzeci de ani? O catastrofă mai rea decât nebunia și decât moartea!

Poetul pierde în ochii noștri orice stimă, pierde trei sferturi din talentul pe care i l-am dat la început și poate să-și primejduiască și pâinea zilnică. Ce gândiți oare? Domnia Macedonski și Vlahuță ar fi astăzi, în opiniunea noastră, poeți cu mult mai mari de cum sunt, dacă n-ar fi avut slăbiciunea să întârzieze atâta vreme printre noi. Aceeași calamitate a fost cu Slavici, cu Duiliu Zamfirescu, cu Teleor și cu toți cei ce și-au iertat și-și vor mai ierta să aștepte toamna vieții și promoroaca iernii – fiind poeți și scriitori români.

Fericit Emilgar! Ai murit la vreme. Ai murit tocmai atunci când oamenii serioși plănuiau, în taină, să te dea afară din postul de director al teatrului din Craiova și să așeze în locu-ți un om cu scaun la cap. Un scriitor, un poet... este, prin firea lucrurilor, un om neserios, și institu-

țiile noastre, ca să meargă atât de bine precum merg, trebuiesc conduse de altcineva decât de oameni cu imaginație și cu simțire.

Emilgar doarme în pace. Soarta lui a fost soarta fluturului care se trezește în faptul aurorii, zboară, zburdă și se răsfață pe sânul florilor, petrece o seară rea, amenințat să piară de câteva ori în gușa păsărilor cerului, iar a doua zi, muiat de rouă, cade în mâna unui copil care-l colectează pentru insectar.

Soarta lui Emilgar a fost soarta unei întregi generații de scriitori români. Observi la toți aceeași apariție înfrigurată, aceeași goană după publicitatea deasă și împrăștiată. Câțiva ani în șir colaborează la toate revistele, trec prin toate cenaclurile și primesc toate consacările (afară de una, două, refuzate din gelozie). Cu șase-șapte volume tipărite și cu vreo sută de nuvele și de schițe, iată-i în culmea slavei, dar, vai! în același timp aproape de corturile cele vecinice.

Care este explicația acestei sărăcii de forță sufletească și trupească? Pentru ce acest destin de efemeridă?

Este de vină mediul social, atât de neprielnic, atât de respingător și de fățarnic, cu scriitorii noștri? Sau sunt de vină acești scriitori cari își cheltuiesc puterile fără sistemă și fără prevedere, se dovedesc istoviți după câțiva ani de viață literară și cad ca niște fluturi, de-abia porniți spre cer?

Problema e grea și vrednică de atențiunea criticului social. Deocamdată lucrurile sunt așa cum le vedem. Emilgar și toți ceilalți ne-au lăsat – mai mult decât entuziasmul pentru cele ce au scris – dorul după cele multe câte ar fi putut să scrie.

1918

O ÎNTÂLNIRE AMÂNATĂ CU DELAVRANCEA

Puțini dintre cititorii lui i-au păstrat o admirație atât de completă și de senină, cum i-am păstrat-o eu. *Sultănica, Trubadurul, Paraziții, Între vis și viață* le-am citit acum un sfert de veac și de atunci n-am mai recitat nimic-nimic... Piesele lui Delavrancea le-am văzut, nu le-am citit. Ultima lui lucrare, tot o piesă de teatru (cred că *Gioconda*), am auzit-o din gura autorului.

Delavrancea a rămas pentru mine un vis fericit din tinerețe. Cugețarea târzie, recitirea prevenită și migăloasă nu mi l-au precupețit, nici

înserat. Mi-aduc aminte de el, cu farmecul amintirii prea curate, de-a pururi încadrată în ramul unor seri și unor dimineți, cum numai la vârsta de cincisprezece ani coboară pe pământ. *Paraziții* îi țineam pe palme ca pe o carte ieratică, îi înveleam în hârtie velină și-i sorbeam cu măsură, ca pe vinul „Bravais”. *Sulițanica* cobora cerurile în sala noastră de meditație și în inimile noastre încinse semăna grăunți de tămâie. *Între vis și viață* ne răpea din viața lecțiilor de adunări și ne lăsa răttătorii în aleile nesfârșite ale reveriei...

Și apoi ghemul anilor și al soartei s-a deșirat mai departe... Delavrancea s-a închinat și și-a luat de la literatură rămas bun pe multă vreme; micii lui admiratori s-au risipit în lume, goniți de alte visuri, de gânduri noi și de grija carierei viitoare. Târziu, Delavrancea s-a înapoiat la literatură. Târziu – și pe căi neobișnuite și sucite – a făcut tot așa și unul din emulii lui de altădată:

Personal, nu l-am cunoscut și nu l-am întâlnit pe Delavrancea decât foarte puțin. Aș putea zice că toată cunoștința și toată întâlnirea au încăput în vreo două zile, cât am stat alături, prin aprilie 1915, la Dragoslovenii din Râmnicul-Sărat, în căsuța mult ospitalieră și neuitată a d-lui Vlahuță.

O dată cu mine fusese poftit la Dragosloveni și amicul D. D. Pătrășcanu. Delavrancea ne-a citit în două ședințe, din care ultima în grădină, piesa lui cea nouă. Minunat vocabular, strălucită retorică! dar ne lăsau cam nedumeriți unele premise și mișcări sufletești ale personajelor piesei... Ce s-a făcut această piesă nu mai știu. Și Pătrășcanu și eu am formulat întrebări și îndoieli. Dar, firește, nu era nici timp, nici loc, pentru analize lungi și argumente.

M-am despărțit de Delavrancea, m-am despărțit de mult amabilii amfitrioni de la Dragosloveni și m-am dus după nevoile mele. Cum nu m-am gândit la ceasul morții, așa nu m-am gândit în ziua aceea că Delavrancea este membru al Academiei Române și că o carte a mea e înscrisă la un premiu literar.

Peste o lună și jumătate, călătorind prin județul Suceava, prind de veste, din ziare, despre votul binevoitor al Academiei și aflu că însuși Delavrancea este autorul raportului favorabil asupra *Bisericiuței din Răzoare!*

Pentru ce aceste amintiri luminoase și smălțate de floarea recunoștinței era scris să fie tulburate și greu cumpănite mai târziu?... Soarta rea ne-a dușmănit pe toți. Vijelia războiului, pornită mai de mult de sub ceruri depărtate și pentru interese care nu ne priveau pe noi, a început să bubuie din ce în ce mai primejdioasă, în preajma vetrei noastre.

Ne-am pomenit, aici noi între noi, că unii vorbim o limbă și alții altă limbă. Oameni cari, până mai alaltăieri, îți erau binecunoscuți ca deprinși cu cugetarea obiectivă și accesibili raționamentului, se schimbaseră într-o noapte și se întăriseră ca într-un castel absurd cu toate punțile ridicare! Minoritatea care mai rămăsese credincioasă tradițiunii părinților, educației primite și testamentului marelui Carol, se strecura cu sfială prin iarmarocul exultant și provocator al prietenilor – de până ieri. Acei din minoritate, cari țineau un condei în mână, mai bine ar fi ținut, sărmanii, mătura municipală sau târnul de grajd! Ce polemici jalnice! ce abjurațiuni nedemne, ce încăierare trivială!...

S-au găsit doi-trei iluzioniști cari au încercat să vorbească limpede, să invite lumea la răzgândire și să clădească, în văzul tuturor, construcția cea logică și dreaptă a intereselor noastre, în locul Babilonului dezmațat și turmentat al nebulniei colective. Zadarnic! Argumentele cele mai bune sunau în gol. Îți venea să zici: Dumnezeu le-a luat mințile! Îți venea să zici: Iată cum se îndeplinește povestirea lui Enea către Didona (troienii, orbi și surzi, bagă în cetate calul lui Ulise, deși înăuntru-i se aude limpede cum zăngănesc armele acheilor):

De patru ori calul
Stase la praguri oprit, de patru
ori golu-i sunat-a
De arme cu zăngănit. Dar noi,
orbiți de prostie, ne ducem –
Seamă nimic nu băgăm – cu
monstrul pieirii în cetate

(*Eneida*, trad. de Coșbuc, II-242-245.)

Intențiile cele mai curate și pledoariile cele mai temeinice nu făceau decât să îndârjească și mai mult pe adversari și pedeapsa cea mai ușoară ce puteai agonisi era o ștampilă de *trădător*, aplicată la loc vizibil de ziarele și de revistele *patriotice*.

Așa s-a întâmplat – spre multa mea părere de rău – să supăr și pe Delavrancea. Orice contact, orice legătură cu ziarele prielnice Puterilor Centrale erau pe atunci o crimă națională!

Iubitul meu maestru, cu o vădită greutate sufletească și cu pieptul umflat de un suspin, m-a pomenit cu morții în Parlamentul țării.

I-am scris o „crisoare respectuoasă și deschisă”. I-am spus, cu simplitate, tot ceea ce sentimentul meu viu și intuiția mea nefalsificată îmi arătau că este în interesul țării și spre binele nostru. Fiindcă cei mari, chemați să vadă adevărul, nu voiau să-l mai vadă, îl vedeau acum nechemații și copiii.

Scrisoarea aceasta a apărut în revista *Cronica*, în decembrie 1915. Terminam așa: „Să dea Dumnezeu să ajungem, cu pielea întreagă și cu mintea întreagă, ziua când se va da pe față, limpede ca ziua, cine a avut dreptate“.

Delavranța a strămutat ceasul și locul de întâlnire. Îmi pare rău din toată inima, că le-a strămutat prea devreme! Dar acolo unde le-a strămutat și unde ne vom reîntâlni fără greș, garanțiile de certitudine și de dreptate sunt – de data aceasta – definitive.

1918

DIN PRAG

Sunt doi ani de când publicațiile literare mai cu vază, cari apăreau la noi, au fost ștergite de vijelia împrejurărilor. Până azi nu se știe dacă le vom mai vedea și când le vom vedea. Viața însă își duce mai departe carul ei cu poveri și cu nevoi. Dacă drumurile cele vechi s-au stricat și s-au prăginit, se rup altele noi, printre dărămături și peste dărămături, peste munți și prin prăpăstii. Zguduiturile cele mari, prăbușirile și cataclismele se par contemporanului mărginit și îngrozit sfârșitul lumii. Ei nu! Sfârșitul lumii zăbovește. Subt ceea ce se surpă azi se zbugiumau nevăzuți și săpau tainice cuptoare sobolii viitorului. Figura acestei lumi trece (1 *Corinteni* 7,31) Ce stătea în picioare până ieri își îndeplinise menirea, sau se dovedise prea șubred sub presiunea crescândă a mii de meniri nouă. Echilibrul găsit de viață un moment și interpretat de fatala miopie contemporană drept ipostazul eternității s-a frânt deodată, spre uimirea, durerea sau chiar ruina celor prinși și interesați în situațiile și formele acum distruse.

Dar, după confuziunea inevitabilă pe care o aduce schimbarea de la stare la stare, iată, subt aceeași lumină a soarelui, tot oameni, tot nevoi, tot izvoarele cele vechi, curgând pe albiile nou croite.

Pe locul cositelor de timp reviste literare de mai înainte, lăsăm cu sfială să se ivească *Spicul* unor tendințe noi, unor convingeri nedomolite și nerăbdătoare și al unei înfrățiri entuziaste. Nu uităm că nimic nu e mai fragil și mai caduc decât un spic și, gata fiind de coasa neprevăzută și nemiloasă, suntem încredințați că simbolul și forța eternă cari trăiesc sub fragilitatea și caducitatea spicului vor îndreptăți manifestarea noastră fără noi și dincolo de noi. Ne simțim datori să facem să

crească, în câmpul răvășit și răscolit cu fierul al vieții noastre românești din anul 1918, *Spicul* unor noi germinări literare.

Credem că azi e lucru limpede, pentru orice om datat gândului și cărței, că literatura unei epoci are mii de legături – pricepute de noi sau încă nepricepute – cu tot ce caracterizează în bine sau în rău acea epocă. Un scriitor, orice ar face sau ar crede, este fiul vremii în care s-a născut. Opera lui, oricât de nouă și, la prima vedere, de emancipată de ceasul contemporan, nu este, în realitate, decât un produs riguros deductibil din condițiile istorice, sociale, economice... ale timpului și ale locului. Au legi în lumea aceasta stelele, cristalizațiile și ciclonii. Au legi și manifestările noastre poetice, oricât de eterate sau de vijelioase ar fi ele.

Literatura noastră de până mai deunăzi a fost oglinda unor zile căror astăzi – după comoziunea socială prin care am trecut – le găsim multe lipsuri și multe greșeli. Superficialitatea și minciuna din viața noastră, confuziunea și nedreptatea întocmirilor noastre sociale, graba și netemeinicia din toate celelalte ramuri de activitate și-au avut repercusiunea și echivalenții lor fatali în tot ce s-a scris în literatura premergătoare războiului.

Acest război a dat pe față pentru toată lumea (și sperăm și pentru noi) că toată viața noastră trebuie reclădită, pe temelii mai largi, mai sănătoase, mai drepte și într-un stil simplificat și nou.

Literatura noastră nu trebuie să fie nici inocentă ca un prunc – adică habar să nu aibă de strigătoarele noastre nevoi sociale și naționale – nici pensionară de azil, adică să stea închisă, plină de reumatisme, și să știe numai din ziare cele ce se petrec în mijlocul nostru.

Literatura, ca și florile ca și holdele, este o interferență divină între darurile cerului și condițiile pământului. Oricât ar veni de sus darul poeziei, condițiile în cari el trebuie să se dezvolte, să se caracterizeze, să lupte și să biruiască – sunt de aci de pe pământ. Poetul și scriitorul sunt cetățeni. În sufletul lor cel minunat ei sunt artiști, întrucât ei ne rezumă, ne poartă în ei și sunt în stare să ne reconstruiască aidoma, în opera lor de artă. Dar ei sunt și cetățeni. Dorința noastră este să fie cetățeni mari, plini de iubire pentru noi și plini de eroism în fața revendicărilor noastre celor drepte.

Scriitorul să nu se dezintereseze de noi, ci punându-ne mereu subt ochi icoana noastră și a vremii noastre, superior înțeleasă, să ne facă să simțim – în comedie, în roman, în, poezie – cât de mult ne mai lipsește până la idealul spre care el ar vrea să ne vadă îndrumați. Așa a făcut Eminescu. Așa a făcut Caragiale.

Un adevărat scriitor nu poate să pogoare și să trăiască între noi fără să nu stârnească sentimente violente – entuziasm, adorație, contradicție, ură

și război. Fiindcă un scriitor adevărat nu poate să stea, toată viața lui, numai la șezători, ca să asculte basme, colinde și isprăvile haiducilor de altădată. Sunt bune și acestea, dar la vremea lor și cu măsură. Gândiți-vă un moment și mărturișiți că mai toată literatura noastră, de la un timp încoace, e o literatură auzită și notată în seri de clacă. Dacă mai adăogăm literatura iritată și de iritație, specific tendențioasă și calomnioasă, polemica pornită din subsoluri politice și fals naționaliste – avem aproape toată fizionomia verbului românesc, scris, în ultimul deceniu.

Afară de Eminescu, de Caragiale, întrucâtva de Coșbuc și de Vlahuță, scriitorii noștri de după ei n-au mai fost luptători sociali. Iată marele adevăr.

De ce n-au mai fost? Ușor și dureros. Fiindcă nu aveau destul talent, adevărat talent. Au fost unii dintre ei onorabili visători, miniaturişti de valoare sau corecți versificatori; talente prea mari nu au fost. Un talent mare este, totdeauna, un mare, un generos dascăl de istorie și de sociologie, fie că-și scrie lecțiile ca Juvenal, fie că și le scrie ca Shakespeare sau ca Balzac.

Începând să scoatem această nouă publicație românească literată, nu vrem să ne amăgim nici pe noi, nici pe cititorii noștri. Pentru noi a trecut vremea poveștilor, fie chiar splendide, cari te adorm asupra nevoitor și durerilor ceasului de față. Trăiește, oare, astăzi printre noi, viitorul mare scriitor de mâine? Nu știm. Îl vom căuta cu măsura aceasta, luată după tunica lui Samson.

În orice caz, trebuie, acum ori niciodată, să fim desăvârșit de sinceri. În locul cantilenelor, legendelor, pastoralelor false, țărânilor de operetă și Arcadie ferice în cari credeam și ne complăceam până mai ieri, iată realitatea care stă în amfiteatru înaintea celui ce se va încumeta să mai fie scriitor român de azi-nainte:

O Românie de țărani analfabeți, flămânzi de dreptate, de carte și de pământ.

O surtucărime vagă, slujbașă cu schimbul, stricată de politicianism.

O provincie nouă care vine, ca un semn și ca un dar dumnezeiesc, să ne mângâie și să ne consolideze. Suflete noi, energii proaspete, idealuri la școala cărora trebuie să intrăm fără zăbavă! O realitate socială, la nivelul căreia trebuie să ne străduim cu disperare ca să ajungem!... Să ne străduim să aducem și dincoace de Prut sănătatea, drepturile și atmosfera sufletească a scumpilor noștri basarabeni. Și să ne ferească Dumnezeu să ajungem vreodată să-i facem să semene cu noi, cum suntem azi!

În sfârșit, două sute de mii de evrei români, cari intră între noi cu drepturi egale nouă, după o lungă și nedreaptă carantină. Sunt oameni

de muncă și de inițiativă, obicinuiți cu răbdarea și cu stăruința care izbutește. Ne aduc comori de energie, de pricepere, și de minunăți simțire, și pentru cele pământești și pentru cele dumnezeiești.

Iată viziunea care trebuie să urmărească pe cel ce va mai cuteza, de aci încolo, să caute inspirația și calea literelor române. Iată perspectiva, pe care se vor desfășura luptele, muncile și germinările viitoare.

La întâmplare, orbește, dar cu tragică sinceritate, zvârlim acestei perspective un pumn de boabe, care în urma *Spicului* simbolic, umil și trecător – poate să fie o profeție a holdelor și a caracterelor viitoarei literaturi românești!

1918

CARAGIALE ȘI ARTA PENTRU ARTĂ

În discuția încinsă în jurul *Artei pentru artă* – piatra aruncată în fântână de neuitatul Tony – Caragiale nu s-a amestecat. Era sau nu era în țară, nu mai știu; dar nu-mi aduc aminte să fi spus vreun cuvânt – nici măcar pe cale de interviu, cum au făcut d-nii Gherea și C. Dimitrescu-Iași. A stat deoparte, consiliat de geniul său ironic, să lase pe cei intrați în luptă să se domolească singuri. Ultimul număr din revista *Vieața* apare la 28 ianuarie 1896. Cred că până la această dată Caragiale și-a văzut de alte treburi. Târziu, când discuția trecuse în domeniul amintirii literare, a dat la iveală un articol lung intitulat: *Câteva păreri (azi, în volumul Momente, Schițe, Amintiri)*, în care pune întrebarea:

Artă pentru artă? sau artă cu tendință?

Caragiale a fost toată viața lui un paraponisit, adică un acru nemulțumit. Și cu dreptate. Din toate câte vedea la noi și printre noi, ce putea să-l mulțumească? O societate improvizată și pestriță, o lume semibarbară, îmbrăcând cu pretenții, cu suliman și cu haine occidentale un fond balcano-levantin, o țară încă feudală împinsă deodată în arena vieții moderne: nu putea să scoată din silexul unui temperament ca al lui Caragiale decât scânteia care pârlește, satira care stigmatizează.

Așa era omul, fiindcă așa îl închegaseră acei factori de-a pururi misterioși pe care chimia critico-literară nu va putea niciodată să-i despartă și să-i precizeze îndestul. Tonul lui era de obicei hârțagos și

mușcător, chiar când subiectul tratat și dispoziția scriitorului pluteau în pură obiectivitate.

Așa îmi explic unele lucruri din articolul citat și îndeosebi ironia aceasta: „...multe ilustrațiuni literare au discutat vreo cinci ani, cu înaltă căldură asupra întrebărilor: «Artă pentru artă sau artă cu tendință?» Del! între participanții la discuție fuseseră, doară, C. Dobrogeanu-Gherea, C. Stere, A. Vlahuță, G. Ibrăileanu... ba, întrucâtva nu lipsise nici Delavrancea.“

Lăsând la o parte forma curioasă în care a fost scris studiul *Câteva păreri* și lăsând la o parte felurite detalii și fășnituri francamente triviale, Caragiale spune, în esență, și anume, tocmai la sfârșit, următoarele: „Condiția esențială a operei de artă este însuflarea pe care nu i-o poate da decât talentul. Fie de orice școală, de orice gen, de orice dimensiune și proporție, aibă tendință sau nu, urmărească sau nu vreo teză – dacă e însuflată de un talent, opera va fi și va trăi, puțin importă cât: o clipă, un veac, ori mai multe“.

E o părere minunată, plină de bun-simț și de adevăr. Orice artă, dacă e rodul unui adevărat talent, este artă, dacă nu – e contrafacere supărătoare. Ai talent – ești artist; n-ai talent, lasă-te de poezie și apucă-te de altceva mai pe potriva ta. Atâta numai că de multe ori e destul de greu să spui, fără greș, cine are talent și cine nu are, și este și mai greu să se convingă cineva fără talent, că pe el Apolo îl repudiază.

Aș fi fost curios să aud ce răspundea Caragiale, dacă cineva l-ar fi întrebat:

– D-ta, cucoane Iancule, ce fel de artă ai făcut, de când faci artă, cu tendință sau fără tendință? (Cu talent, cu extraordinar talent nu mai încapе îndoială.) Spune-mi, însă, cu tendință ori fără tendință?

Ce ar fi răspuns Caragiale? Ce ar fi răspuns autorul *Scrisorii pierdute* și al *Nopții furtunoase*? Ce ar fi răspuns acest genial biciuitor al năravurilor noastre?... Ar fi răspuns, desigur:

– Artă pentru artă, mă!

Satira e prea sinceră și caracterele sunt prea evidente, ca să nu mai stăm pe gânduri. Poetul satiric este principele artiștilor cari urmăresc anumite tendințe cu arta lor. Lui Caragiale fi pasă exclusiv de acest lucru: are talent cel ce scrie? Bine; arta lui este adevărată, orice ar fi mai încolo. N-are talent? Aibă intențiunile cele mai angelice din lume și din cer, le compromite și le face de răs!...

Dar aceasta se înțelege de la sine! Avea, oare, Caragiale, în dosul ochelarilor, vreun gând pe care nu voia să-l spună prea pe șleau, când insista asupra unei condiții mai mult decât bineînțeleasă? Voia adică să spună – *așadar, voi, cari n-aveți nici un talent, asurziți lumea*

degeaba? Se poate. Caragiale era de multe ori dezgustat de toată lumea și de el însuși, în primul loc.

Chestiunea trebuie pusă și dezlegată într-altfel. De ce Caragiale n-a făcut, în țara noastră, artă pentru artă? De ce Eminescu n-a rămas în „pădurea de argint“, la „Rovine în câmpii“, ci a pogorât, ca un uragan, de fulgere și de blesteme, în veacul nostru, plin de saltimbanci și de Irozi? Iată marea problemă pe care trebuie s-o mediteze astăzi toți aceia dintre noi cari se simt intim neliniștiți și ispițiți de vraja poeziei.

Într-un timp de mari prefaceri; într-o țară în care tot ce s-a clădit, s-a clădit în pripă și pe nisip; într-o societate stăpânită de numeroase viții și apucături antisociale; într-un popor pus la mari încercări, amărât de soarta vitregă îndelungată – un artist pe care ni-l trimite cerul, un adevărat artist, poate el să se izoleze în artă transcendentă, să se țină numai de povești și de egloge; poate el să nu audă oceanul care fierbe în jurul lui; *poate el să facă artă pentru artă?*

Cred că răspunsul nu poate fi decât unul. În vremurile zbuciumate și în țările răscolite de convulsii sociale, un adevărat artist e un tribun și un profet.

1918

STEUERMAN-RODION

Personal, nu l-am cunoscut. Nu știu cum s-a făcut că nu l-am întâlnit deloc, în calea mea, nici prin Iași, nici prin București. Și unul și altul am fi voit, însă, să ne cunoaștem. Într-o zi, după apariția volumului *Spini*, mi-a scris o scrisoare, pe care o tot caut printre hârtiile mele fără s-o mai găsesc. Scrisoarea aceasta însoțea volumul *Spini*, pe care autorul mi-l trimitea, confrățește. Cartea și scrisoarea mi-au sosit nu cu mult înainte de înfricoșatul învălmășag din 1916. După 14 august, cerul s-a tulburat, drumurile au fost barate cu mii de obstacole, literatura, poezia, schimbul pacinic de gânduri, prin scrisori..., au căzut din deprinderile noastre sufletești. Rodion rămăsese acum pentru mine un nume și o amintire, pierdute în noianul de nebuloasă al Iașilor – departe, departe! dincolo de zidurile de oțel și de foc, ridicate de război, între români și români.

Dar ceea ce timpul face, tot timpul desface. Zidurile au coborât, căile topografice ca și cele sufletești au fost iarăși declarate libere, am

auzit din nou unii despre alții și am ajuns încă o dată să știm ce gândim și ce mai scriem fiecare. Rodion mi-a reapărut isteț, informativ, instructiv, neobosit și în curent cu toate, cum îl știam de atâta timp. Dar mai deunăzi, pe teancul de ziare și de vești sosite din Iași, iată cu totul neașteptata știre că Rodion a deșertat singur cupa completelor uitări! Dintr-un întâi, ne-a venit să credem că doctorul Steuerman, prin cine știe ce fatalitate, și-a fost proprie victimă, tratându-se greșit sau exagerând doza vreunui medicament autoadministrat. A doua zi, însă, lumina s-a făcut deplin. Nu mai putea să fie nici o îndoială. Rodion visătorul, Rodion poetul ceruse ajutorul doctorului Steuerman, ca să ajungă, pe întuneric, țărml vecinicei odihne. Rodion n-a murit din greșeală, ci dinadins!

Această certitudine mă doare cu deosebire. Îmi perindez pe dinaintea ochilor tot zbciumul, toată munca, toate peripețiile puțin comune, toate amarurile și toate loviturile cari dau vieții lui Rodion, de vreo 25 de ani încoace, mult dramatica ei fizionomie. Simțitor, inteligent muncitor fără pereche – lucrând în două direcțiuni deosebite, războindu-se pe două fronturi: medicina și literatura – chinuit de demonul subtil și încântător al poeziei, conștient de valoarea lui intimă pe care ingratitudinea și orbirea epocii o depreciau și o persiflau, purtând în inimă-i moștenirea, durerile și revendicările marelui Israel: e foarte cu înțeles că, încet încet, a alunecat în prăpastia dezechilibrului sufletesc, e prea cu înțeles că a ajuns dornic până la mormânt de pacea neclintită.

Actul lui Steuerman e dureros peste măsură. Tocmai acum, când bună parte din idealul pentru care luptase și suferise este pe cale de îndeplinire, el se lipsește de priveliștea izbânzii! E o nedreptate pe care Rodion și-a făcut-o nu atât lui însuși cât unui neam întreg. Se cuvenea ca acest luptător să apuce ziua biruinței și să se bucure, și pentru el și pentru aceia în numele cărora a fost de multe ori izbit și amărât.

Rodion mărturisește, în ultimele sale rânduri scrise, că este și el una din victimele războiului. Sărman poet, rămas poet sub toată știința și sub toată armătura lui de medic! Trebuie să înțelegem din mărturisirea aceasta unul din acele înfricoșate cutremure sufletești cari răstoarnă, cu temelii eu tot, o biată construcție morală. Trebuie să înțelegem un infern întreg – de viziuni însângerate, de arătări diforme și de colcăiri monstruoase, văzute prin spitale – care îl urmărea și-i gonia somnul cu bici de foc. Trebuie să înțelegem un faliment sinistru al tuturor concepțiilor lui umanitare și poetice! Sărmanul Rodion! A căzut victimă nervilor lui prea fini. A căzut fiindcă era prea subțire țesut sufletește.

Nu știu care era situația lui materială, dar era dator, față cu el și cu ai lui, să fie vigilent și să ia măsuri din vreme. Să fi părăsit societatea câtva timp, să se fi izolat și să-și fi căutat odihna în sânul plin de sănătate al naturei. Nu s-a gândit, n-a voit sau n-a mai putut.

Neurastenia l-a răsturnat și l-a sfâșiat. Nu mai era stăpân pe sine și mântuirea n-a mai fost cu puțință. Blestemul neînțelegerii dintre fiii lui Adam, ura dintre oameni înregistrează o victimă mai mult, și una dintre cele mai de seamă.

Plângem pe Rodion! Plângem moartea lui prea timpurie! Revista noastră încununează amintirea poetului, a scriitorului socialist, a luptătorului pentru umanitate și pentru dreptate, cu laurii trainici, cuveniți eroilor – eroilor căzuți în ceasul supremelor asalturi!

1918

ARTA SCRISULUI

Celor ce mă cinstesc cu probe din scrierile lor

Nu e o meserie ușoară, și nici plăcută nu e, meseria scrisului. Sunt altele mai fericite – și fericiți sunt aceia cărora le-a fost dat să facă altceva și să-și câștige viața într-altfel decât scriind.

Dintre toate îndeletnicirile iertate, socotesc că îndeletnicirea scrisului este cea mai artificială și cea mai nesănătoasă.

Războiul, agricultura, comerțul, industriile de tot soiul sunt mult mai vechi în omenire, mult mai firești și mai spornice. E adevărat că scrisul a fost inventat de negustori, adică de acei oameni fără frică și harnici, cari plecând pe corăbiile lor ușoare, de pe țărml Feniciei, al Africei, al Ahaei, deșteptară prin schimb, prin sabie și prin rapt, toată albia Mediteranei. Din războaiele lor – crestate cu numărul captivilor și al vitelor furate – se născu alfabetul. Fenicienii nu-l întrebuințară însă decât în contoare și schele, încolo îl dăruiră babilonienilor, evreilor și grecilor. Aceștia, fie că aveau mai multă vreme de pierdut, fie că printre ei erau și plugari (deci, oameni tăcuți, gânditori, răbdători), pe lângă vite, grâu și aur, se apucară să noteze, cu alfabetul împrumutat, rugăciuni, tradiții, geografie și primele observații astronomice. Așa a început în lume această îndeletnicire abătută de la natură și care mai totdeauna aduce pagubă – în primul loc celui ce se dedică scrisului. Dar să privim lucrurile cum sunt, fiindcă nu noi le-am adus în starea lor de

azi și să vedem care trebuie să fie atitudinea omului cuminte față cu o situație dată și iremediabilă. Toată lumea astăzi, scrie! – veniturile și cheltuielile casei, marfa cumpărată și vândută, jălbi la autorități, scrisori familiare, contracte de închiriere, polițe, cecuri etc. Atâta n-ar fi prea mult și dacă scrisul nostru nu trece mai departe, putem zice că rămâne în limite sănătoase și utile. Iată, însă, că uneori luăm pana în mână, nu pentru scrisori de afaceri, socoteli folositoare sau inventarii casnice, ci pentru flori de măr! adică pentru notarea unor lucruri absurde, fiindcă sunt închipuiri, pentru povești, auzite sau personale, pentru invenții fără nici o rațiune și câștig. Aici trebuie să fim cu multă luare-aminte și pe noi înșine să ne tratăm cu multă severitate. Ce poate să-l îndemne pe cineva – admit pe cineva care este aproximativ între liceu și universitate – ce poate să-l îndemne să scrie literatură? Răspunsul: sau voiește să câștige bani, sau voiește să adune slavă literară. Dacă vrea să câștige bani, adică să trăiască din literatură, face o greșită socoteală. Până azi, în țara noastră, nimeni n-a putut să trăiască numai din munca literară, nici Caragiale, nici Coșbuc, nici Vlahuță. Numai scriitorii de ziare – așadar, gazetarii – au izbutit, în parte, să-și scoată și să-și asigure pâinea zilnică, din scrisul lor trudnic de fiecare zi. Deci, acela, care voiește să-și facă din scris o carieră, să ia calea ziarului și într-o zi va ajunge să hrănească pe sine și pe ai săi din câștigul de ziarist. Se poate, însă, cazul mult mai grav, ca numai slava literelor să fie tainicul imbold care-l face pe un tânăr să-și neglijeze treburile – biroul, lecțiile, uneori catedra, alteori cazarma – și să țină calea poeziei și a poveștilor. Dacă cineva se simte într-adevăr neliniștit și tainic prigonit de demonul ambiției literare – din capul locului acest om nu este de felicitat. Ambiția lui literară poate să fie sau stearpă, adică fără tovarășia talentului literar, poate să fie și fecundă, adică dăruită de talent. Și într-un caz, și într-altul, mari dureri așteaptă pe ambițiosul nostru. Mai întâi îi trebuie o răbdare puțin comună. Câțiva ani de zile trebuie să scrie numai ca să distrugă. Un an, doi, trei... va agonisi poezii, nuvele, impresii, exclusiv pentru soba din odaia de lucru. Ceea ce poate să păstreze este jurnalul intim, unde se povestește singur, unde are prilejul să-și ascute stilul și puterea de observație. Acest jurnal nu se poate publica decât, cel mult, după moartea autorului. După trei-patru ani de literatură ascunsă, cel ce s-a pregătit astfel poate să încerce să debuteze. Dar fără mari speranțe, fără încredere în bucata de debut și foarte calm față de succesul sau nesuccesul eventual. În toată această împrejurare (după mine unul, tristă, fiindcă un scriitor cu cât este mai talentat cu atât e mai nenorocit), trebuie un singur lucru: o muncă

uriașă! Muncind, vei învăța să scrii corect, conform gramaticii, conform sintaxei. Muncind, vei învăța cum să legeni o frază, pe arcuiri noi. Muncind, vei învăța cum să faci să treacă, printre nourii rândurilor tale, argintie și tremurătoare, luna imaginii frumoase. Muncind, vei învăța să faci gândul să se miște pe hârtie, cum ți-este voia: la pas, în trap, ori vijelios, ca El Zorab. Muncind, vei izbuti într-adevăr să arăți... că ai talent. Vai! dacă ai talent. Căci, dacă nu ai, toată munca ta e de prisos. Vei grămădi carte după carte, vei fi povară contemporanilor, mulți vor crede că ai talent – și poate tu însuși vei muri convins că ai fost un luceafăr al omenirii. Și totuși tu n-ai avut talent! Aici nimeni și nimic nu poate să ne mântuiască. Aceasta e trista noastră soartă. Trebuie să muncim până la năucire, ca să dovedim că avem talent, dacă avem. Dar putem să muncim toată viața și într-o zi să se întrevadă că am muncit degeaba, căci nimic, nimic nu va rămânea de pe urma noastră. Munca e aspra condiție a evidențierii unui talent. Dar munca nu e niciodată dovada sigură că ai talent! De-abia nepoții, posteritatea, perspectiva timpului... vin să spună ce ai fost și n-ai fost. Iată ce vă așteaptă, onorații mei corespondenți, cu talent sau fără talent – Domnul știe – cari cereți șovăielnica mea părere asupra scrierilor voastre.

1918

NOTE ȘI COMENTARII

Vocația literară a lui Gala Galaction s-a manifestat de timpuriu, de pe la vârsta de 15 ani, când era elev la Liceul „Sf. Sava“ din București și purta numele său adevărat Grigore Pișculescu. La începutul anului 1894 plăsmuiește prima sa producție literară, „întâia închipuire, cu siluete, cu pasiuni, cu o crimă la un pod părăsit...“, cum își amintea în articolul *Dr. Alexandru Racoviceanu*, publicat în *Dimineața* din 7 ianuarie 1931. Odată „opera“ încheiată, o trimite la revista *Vieața* a lui Alexandru Vlahuță, spre care se îndreptau speranțele tuturor aspiranților la cununa muzelor. În articolul *Scrive-ne ceva despre Vlahuță*, apărut în *Flacăra* din 8 martie 1914, Gala Galaction mărturisea că „revista *Vieața* și îndeosebi proza lui Alexandru Vlahuță a fost soarele de primăvară care a făcut că înmugurească visurile și încercările mele literare... Cine ar sta să răsfoiască revista aceasta, mama tuturor *Vieșilor* cari au apărut de douăzeci de ani încoace, ar găsi în *Corespondența* nu mai știu cărui număr, acest răspuns: «D-lui Dadu, Loco. Mai încercați, evitați epitetele de prisos». Acest Dadu (dacă nu cumva ați și înțeles din povăța, prost urmată, ce mi se dădea acum douăzeci de ani) sunt eu, amicul și colaboratorul dvs.“ Cercetând paginile revistei, am descoperit, într-adevăr, acest răspuns, întocmai, în numărul din 20 martie 1894.

Timp de doi ani, până în 1896, tânărul Grigore Pișculescu nu mai face nici o tentativă de publicare. În acest an, trimite un fel de pamflet sau reportaj satiric la revista umoristică *Moș Teacă* a lui Anton Bacalbașa, care apare în numărul din 14 iulie 1896, nesemnlat. Menționez acest lucru, sub semnul probabilității, pe baza mărturiilor verbale ale scriitorului. Reportajul e scris sub forma unei corespondențe din Sinaia, inserat la rubrica „Moș Teacă în provincie“. Într-un stil vioi, nelipsit de efecte umoristice, dar și cu destule artificiozități, autorul își propunea să demonstreze că și în această perlă a Carpaților putea fi semnalată prezența cunoscutului personaj, sub felurite ipostaze: „Din ce pricină, până acum, în energicul dar intransigentul ziar *Moș Teacă*, n-a apărut – cel puțin după cât știu eu unul – nimic în ce privește moștecizmul sinaiot, e o chestiune pe care o vor dezlega secolii viitori – afară numai dacă n-o dezlega-o secolul nostru... – vreun mare spirit contemporan care ar tranșa-o, sau mai scurt, care ar reduce-o la neant, bunăoară eu. Căci, să fie oare Sinaia un teren ingrat pentru această plantă, pentru acest dovleac, mai precis, eminentamente național? Nu, onorat auditor, pentru că în Sinaia sunt Moș-Teci, Moș-Tecoaițe, Moș-Tecușori

și Moș-Tecuțe. Care va să zică eu sunt cel dintâi care bag penița mea de cerneală neagră în beregata silențului, condamnabil desigur și regretabil nici vorbă, care s-a făcut până acum relativ la Moș Teacă din Sinaia.“

În primăvara anului 1896, Gala Galaction și câțiva dintre colegii săi de la Liceul „Sf. Sava“, scot revista *Zig-Zag*, scrisă cu mâna și trasă la poligraf, un strămoș al xeroxului de astăzi. De existența și conținutul revistei luăm cunoștință din recenzie pe care i-a făcut-o B. Brănișteanu în *Adevărul* din 8 mai 1896. Intitulându-și recenzia *Un ziar interesant*, scria: „Nu voi să vorbesc, iubiți cetitori, nici de *Times*, nici de *Gazeta de Colonia*, nici de *Secolo*, nici de *Figaro*, ci vroi să vorbesc de foaia săptămânală *Zig-Zag*. *Zig-Zag* este un ziar litografiat, care apare într-unul din internatele unui liceu și care este menit a da publicității liceale lucrările școlărilor talentați din diferite clase.“

Ceea ce prezintă un interes deosebit este faptul că, aici, Gala Galaction introduce un articol despre Alexandru Macedonski, iscălit Grigore Pișculescu, reprodus ulterior în *Liga ortodoxă* din 10 noiembrie 1896, cum vom arăta puțin mai departe. Publicând acest articol, își atrage prețuirea și prietenia poetului, începând să-i frecventeze cenaclul, unde-l cunoaște și pe Ion Theo, viitorul Tudor Arghezi. Cu recunoscuta-i generozitate, Alexandru Macedonski oferă coloanele revistei *Liga ortodoxă* celor doi tineri prețiați să-și ia zborul în literatură. Aici debutează Tudor Arghezi, în numărul 9, din 30 iulie 1896, cu poezia *Tatălui meu*, semnată cu adevăratul său nume, Ion N. Theodorescu. După numai două săptămâni, e lansat și Gala Galaction, cu următorul articol.

DINTR-UN CARNET

A apărut în *Liga ortodoxă*, an. I, nr. 24, 18 august 1896, p. 2. Semnat Grigore Pisc, prescurtare a numelui său adevărat Pișculescu.

Probabil că aceste însemnări au fost scrise cu patru luni urmă și extrase „dintr-un carnet“, cum sugerează titlul articolului, Traian Demetrescu murind la 27 aprilie 1896. Mult mai târziu, în articolul intitulat *În aprilie 1896*, publicat în *Jurnalul de dimineață*, din 1 aprilie 1946, Gala Galaction își amintea:

„În care zi anume, am uitat, dar era în aprilie... Atunci am aflat – dintr-o telegramă de ziar – că Traian Demetrescu a murit la Craiova. Era zi înaltă și atotalbastră de primăvară și peste grilajul lângă care citeam amara veste, se revărsau crengile unui pom alb de floare. Iar când am ridicat ochii tulburi de pe ziar, am văzut, într-o trăsură pornită spre Șosea, o pereche de fericiți...“

Am notat lucrurile acestea în pagina emoționată și naivă, pe care am închinat-o – acum cincizeci de ani – morții lui Traian Demetrescu.“

A. MACEDONSKI

A apărut în *Liga ortodoxă*, an. I, nr. 4, 10 noiembrie 1896, p. 6. Semnat Grigore Pișculescu.

Reprodus din revista *Zig-Zag*, cum am menționat mai sus.

Despre poetul rondelurilor, Gala Galaction a scris mai scris articolele Alexandru Macedonski, în *Cuvântul liber*, an. I, nr. 32, 11 aprilie 1920, p. 6, *Al. Macedonski*, în *Torța*, an. I, nr. 9, 4 martie 1945, p. 3, „*Noaptea de mai*“ a lui Macedonski, în *Jurnalul de dimineață*, an. VIII, nr. 467, 17 iunie 1946, p. 1 și *Leașa lui Macedonski*, în *Adevărul*, an. 60, nr. 16.648, 27 august 1946, p. 1.

PREFAȚĂ LA ROMANUL „POET-POETĂ“ DE NELLY [N.D.COCEA]

A apărut în *Viața nouă*, an. I, nr. 7, 10 mai 1898, p. 49. Semnat Grigore Pișculescu.

Împrietenindu-se cu N.D. Cocea, încă din perioada când erau elevi de liceu, Gala Galaction îi scrie prefața la primul său roman, intitulat *Poet-Poetă*, semnat cu pseudonimul Nelly, pe care o publică mai întâi în revista amintită. Într-un interviu acordat lui D. Mihail și publicat în *Facla* din 16 martie 1931, N.D. Cocea își definea romanul drept o „elucubrație de adolescent“, fiind expresia juvenilă a unui erotism exacerbat, etalând pe pagini întregi scene de o senzualitate obscenă. În finalul prefeței, cel ce semna atunci Grigore Pișculescu își cenzurează însă entuziasmul dionisiac și, printr-un flagrant contrast, proclamă un serafism caracteristic convingerilor religioase care începuseră să-l absoarbă în acea perioadă.

Expresii ale unei entuziaste și încrezătoare prietenii literare, romanul lui N.D. Cocea și prefața lui Gala Galaction s-au bucurat, la apariție, de un viu ecou chiar și în rândurile unor elevi din alte orașe. În primul volum de *Memorii*, E. Lovinescu scria: „De d. Galaction, sub numele originar de Gr. Pișculescu, auzisem încă din Liceul Internat de la Iași, printr-un camarad venit de la internatul Liceului «Sfântul Sava» din București, prin mijlocirea căruia civilizația bucureșteană s-a revărsat asupra noastră sub forma poeziilor lui Verlaine, primul contact cu simbolismul francez, și sub forma unui roman, *Poet-Poetă*, al elevului de la «Sf. Sava», Nicu Cocea, roman prefațat de d. Grigore Pișculescu. Faptul că, simplu elev al liceului, d. Pișculescu prefața romanul fie și al unui alt elev de liceu, îi acorda în ochii mei un prestigiu incontestabil.“

ISTORIA FILOSOFIEI ANTICE. CURSUL D-LUI C. DIMITRESCU-IAȘI

A apărut în *Literatură și artă română*, 25 noiembrie 1898, p. 45. Semnat Yang.

Devenind student al Facultății de Litere și Filosofie din București, în toamna anului 1898, Gala Galaction e solicitat de N. Petrașcu, directorul revistei *Literatură și artă română*, să rezume, în paginile acesteia, cursurile de filosofie ținute de C. Dimitrescu-Iași și Titu Maiorescu. La început răspunde acestei măgulitoare invitații cu promptitudine și cu o reală competență. Sub

pseudonimul Yang, publică mai întâi rezumatul cursului de *Istoria filosofiei antice*, ținut de C. Dimitrescu-Iași. Denotând o bună familiarizare cu termenii și noțiunile filosofice, o putere de asimilare exactă, reproduce comentariul strict al profesorului, fără nici o intervențiune personală.

ISTORIA FILOSOFIEI MODERNE. CURSUL D-LUI T. MAIORESCU

A apărut în *Literatură și artă română*, 25 decembrie 1898, p. 118. Semnat Yang.

După publicarea acestor rezumate, Gala Galaction trece printr-o profundă criză sufletească, aceasta determinându-l, nu peste mult timp, să părăsească Facultatea de Litere și Filosofie și să se înscrie la Facultatea de Teologie. Nici chiar interesul manifestat de C. Dimitrescu-Iași față de studentul care îi reproducea atât de corect prelegerile nu-l mai stimulează. După cum va mărturisii ulterior, în articolul *Seria a doua*, apărut în *Dimineața* din 4 mai 1931, această îndeletnicire putea să fie deschizătoare de drumuri mult râvnite de alții, căci „ce poate să-și dorească un student, de-abia intrat în Universitate, decât luarea-aminte a unui mare dascăl și perspectiva unui mic secretariat pe lângă el?” Gala Galaction refuză să mai rezume cursul lui C. Dimitrescu-Iași deoarece nu mai corespundea convingerilor sale intime, religioase. În articolul amintit, Gala Galaction preciza că „C. Dimitrescu-Iași era francamente un ateu și contactul spiritual cu acest om mi se părea, în acele zile, o reală durere.”

Nici Titu Maiorescu nu se mai bucură de interesul studentului său, deși nu era un violent și ostentativ adversar al religiei creștine: „Elegantul elev al lui Schopenhauer, din depărtarea de unde îl priveam eu, știa să apară meditativ, nuanțat, uneori dramatic ca Hamlet, plin de păreri de rău și preotul unui sanctuar în care, spre dezolarea profesorului, Dumnezeu nu voia să se mai complacă.”

Când N. Petrașcu insistă să-i mai trimită, pentru revistă, rezumatele cursurilor de filosofie, îi răspunde franc: „N-am mai călcat în sala prelegerilor de filosofie de la Paște. Eu am rumpt, pentru totdeauna, cu trecutul meu, cu toată filosofia timpului, cu toate ideile pe cari (nu atât anul trecut, cât în ceilalți ani) le-aș fi primit, entuziasmat, de la catedra de filosofie” (cf. I.E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, București, Bucovina, 1939, vol. VI, p. 360).

IULIA HASDEU

A apărut în *Literatură și artă română*, an. IV, nr. 1, 25 noiembrie 1899, p. 41. Semnat Grigore Pișculescu.

SCRISORI CĂTRE SIMFOROZA (IV)

A apărut în *Literatură și artă română*, an. IX, nr. 5, 25 mai 1905, p. 273.

După luarea licenței în teologie, în 1903, cu teza *Minunea din drumul Damascului*, Gala Galaction pleacă, spre sfârșitul aceluși an, la Cernăuți, pentru a-și pregăti doctoratul în teologie, pe care îl obține în primăvara anului 1909.

Pregătirea doctoratului îl sustrage pe Gala Galaction, în mare măsură și pentru mult timp, de la preocupările literare. Dacă uneori iese din obscuritate, aceasta se datorește în primul rând bunilor săi prieteni, care nu-l uită, care-l recheamă, dintr-un frumos spirit de solidaritate și încredere reciprocă, să cucerească împreună un loc al lor, bine precizat, în republica literelor. Un asemenea fericit prilej s-a ivit în 1904, când Tudor Arghezi și V. Demetrius scot revista *Linia dreaptă*, la București. Deși pe frontispiciul ei avea înscris, ca director, numai pe V. Demetrius, totuși conducerea revistei aparținea în egală măsură, dacă nu chiar mai mult, lui Tudor Aghezi. În articolul *Cuvinte pentru prieteni*, publicat în *Viața literară* din 15 mai 1934, Gala Galaction arăta că „revista era deopotrivă a lui Demetrius și a lui Arghezi, dar (așa mi-aduc aminte dintr-o scrisoare a celui din urmă), Arghezi era cel ce asuda mai mult lângă mașina tipografică”. Poetul nu figura pe coperta revistei deoarece în acea vreme era ierodiacon la Mitropolie, cu numele monahal Iosif, și nu avea îngăduința să se dedea treburilor mirene. Într-un interviu acordat lui Barbu T. Arghezi, apărut în *Luceafărul* din 1 martie 1960, preciza: „Eram pe-atunci la Mitropolie și pentru că n-aveam dreptul în calitate de călugăr să particip la viața gazetărească, scoteam *Linia dreaptă* pe furiș, dimpreună cu mult regretatul Demetrius. El figura pe copertă ca director.”

Răspunzând gestului de confrăție literară al bunilor săi prieteni, cel ce-și pregătea doctoratul în teologie la Cernăuți trimite mai întâi nuvela *Îl osândesc jurații?* care apare chiar în primul număr al *Liniei drepte*, din 15 aprilie 1904, autorul semnând pentru prima dată cu pseudonimul Gala Galaction, care-l consacră în literatura română.

Cea de a doua colaborare, intitulată *Scrisori către Simforoza*, a apărut în *Linia dreaptă*, nr. 4, din 1 iunie 1904. Este expresia evlaviei creștine a scriitorului. Adresându-se unei imaginare prietene, Gala Galaction face apologia credinței în Iisus Christos: „Eu am găsit Certitudinea și Adevărul”.

Prima din ciclul *Scrisori către Simforoza*, apărută în *Linia dreaptă*, va fi retipărită în *Literatură și artă română* din 25 mai 1905 și inclusă apoi în volumul *În Pământul Făgăduinței* (București, „Cugetarea”, 1930), reproduș în volumul al III-lea al ediției noastre.

Alte *Scrisori către Simforoza* vor fi publicate, cu interminențe, și în anii următori.

SCRISORI CĂTRE SIMFOROZA (VI)

A apărut în *Literatură și artă română*, an. IX, nr. 9-10, 25 septembrie – 25 octombrie 1905, p. 554.

CĂRȚILE ETERNE ÎN ROMÂNEȘTE

A apărut în revista *1907*, an. I, nr. 21, 19 aprilie 1910, p. 499.

CUVÂNT BISERICESC ROSTIT ÎN M-REA TURNU LA HRAMUL
PARACLISULUI (6 AUGUST 1910) OFICIIND SF-TA LETURGHIE
P.S. EPISCOP AL ARGEȘULUI D. DR. GHERASIM TIMUȘ

A apărut în *Luminătorul*, an. I, nr. 24, 1-15 august 1910, p. 4; an. II, nr. 1, 1
septembrie 1910, p. 2. Semnat Grigore Pișculescu.

ARE SAU NU TALENT?

A apărut în *Viața socială*, an. II, nr. 2, februarie 1911, p. 132.

CĂRȚI FOLOSITOARE

A apărut în *Biserica Ortodoxă Română*, an. XXXIV, nr. 12, martie 1911, p.
1325. Semnat Grigore Pișculescu.

„POEZII“ DE CINCINAT PAVELESCU

A apărut în *Viața românească*, an. VI, nr. 8, august 1911, p. 248.

CONSTANTIN RADOVICI

A apărut în *Rampa*, an. I, nr. 4, 20 octombrie 1911, p. 1.

TEATRUL MODERN: „SAMSON“

A apărut în *Viața românească*, an. VI, nr. 11, noiembrie 1911, p. 302.

ARTANEZZO

A apărut în *Rampa*, an. I, nr. 40, 3 decembrie 1911, p. 1.

O SCRISOARE GĂSITĂ ÎN ZĂPADĂ

A apărut în *Viața românească*, an. VI, nr. 12, decembrie 1911, p. 367.

TEATRUL MODERN: „SCANDALUL“

A apărut în *Viața românească*, an. VI, nr. 12, decembrie 1911, p. 457.

PENTRU SLAVĂ – PENTRU BANI!

A apărut în *Flacăra*, an. I, nr. 10, 24 decembrie 1911, p. 73.

REVELIONUL ÎNTR-O ȚARĂ DEPĂRTATĂ

A apărut în *Rampa*, an. I, nr. 62, 1 ianuarie 1912, p. 1.

„ZILE VESELE DUPĂ RĂZBOI“

A apărut în *Rampa*, an. I, nr. 84, 1 februarie 1912, p. 1.

Autorul piesei, rămas ascuns sub enigmaticul pseudonim: Un călugăr, era
Mihail Sadoveanu, cum precizează Gala Galaction în *Jurnal*, vol. III
(București, Editura Minerva, 1980, p. 168): „Acum vreun sfert de veac, Mihail
Sadoveanu – era pe atunci directorul Teatrului Național din Iași – a scris și a
reprezentat o piesă eroi-comică, al cărei nume l-am uitat, dar ca autor a pus pe
afiș: *Un călugăr din M-rea Neamțu...* Publicul ieșean, subtil și avertizat, într-o
seară când se reprezenta piesa, a cerut insistent: autorul! autorul! autorul!...
Atunci, nenea Mihai – mai subtil și mai avertizat decât publicul – a dat drumul,
dintre culise, unui actor, îmbrăcat și grimat ca un călugăr!“

CONFERINȚA „POEZIA PSLAMILOR“

A apărut în *Farul*, an. I, nr. 3, 9 martie 1912, p. 1.

PRINTRE TOMURI BRĂCUITE

A apărut în *Viața românească*, an. VII, nr. 9, septembrie 1912, p. 342.

Z. BURIENESCU

A apărut în *Rampa*, an. II, nr. 314, 5 noiembrie 1912, p. 1.

JOCUL D-NEI M. VOICULESCU

A apărut în *Teatrul*, an. I, nr. 5, 18 noiembrie 1912, p. 1.

„SONETELE“ LUI MIHAI CODREANU

A apărut în *Viața românească*, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1912,
p. 208.

DOCUMENTE

A apărut în *Rampa*, an. II, nr. 338, 3 decembrie 1912, p. 1.

HARET

A apărut în *Viața românească*, an. VIII, nr. 1, ianuarie 1913, p. 77.

ARMAND ȘARENȚA

A apărut în *Almanahul Societății Scriitorilor Români*, an. III, 1913, p. 34.

O CARTE BUNĂ

A apărut în *Rampa*, an. II, nr. 362-363, 6 ianuarie 1913, p. 2.

VĂ RĂSPUND

A apărut în *Rampa*, an. II, nr. 368-369, 13 ianuarie 1913, p. 4.

CE AVEȚI CU BIATA FEMEIE?

A apărut în *Înfrățirea*, an. I, nr. 9, 31 martie 1913, p. 1.

„BOURGEOIS D'AVRIL“ DE IULIA HASDEU

A apărut în *Viața românească*, an. VIII, nr. 4, aprilie 1913, p. 52.

GOLDȘTAIN MARCU

A apărut în *Înfrățirea*, an. I, nr. 19, 9 iunie 1913, p. 1.

PRINOS PLĂCUT

A apărut în *Înfrățirea*, an. I, nr. 23, 17 iulie 1913, p. 306.

În *Istoria românilor* (București, Editura Albatros, 1975, p. 667), Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu arată:

„În anul 1912, luna septembrie, Bulgaria, Serbia, Grecia și Muntenegrul atacă împreună Turcia, spre a dezrobi pe conașionali lor care locuiau pe pământul acesteia. După biruință însă, atunci când trebuiau împărțite teritoriile cucerite, izbucnesc neînțelegeri și bulgarii se întorc cu armele împotriva foștilor lor aliați. Aceștia, spre a nu fi zdrobiți, cerură atunci ajutorul României. Armata trecu Dunărea, pe două poduri de vase, la 1 iulie 1913 și înaintă grabnic spre

Sofia; o altă parte a ei ocupă ținutul de la miazăzi de hotarul Dobrogei, cu orașele Silistra, Turtucaia, Bazargic, Cavarna și Balcic. Ciocniri cu trupele bulgare n-au fost. Văzând că orice împotrivire e zadarnică, bulgarii cer pace. Ea s-a încheiat la București, la 28 iulie / 10 august 1913, prim-ministru al României fiind Titu Maiorescu. Prin această pace, potrivit principiului că schimbările teritoriale trebuie să se aplice la toate statele din această zonă, intra în componența României ținutul de la hotarul de miazăzi al Dobrogei (Cadrilaterul), împărțit în două județe: Durostor, după vechiul nume roman al cetății Silistra, stăpânită odinioară de Mircea cel Bătrân și Caliacra, după numele de origine grecească veche.“

ÎN EXAMENE

A apărut în *Flacăra*, an. II, nr. 39, 13 iulie 1913, p. 306.

JERTFA LUI IEFTAE

A apărut în *Înfrățirea*, an. I, nr. 28, 11 august 1913, p. 1.

UNUI AMIC SIHASTRU

A apărut în *Flacăra*, an. II, nr. 44, 17 august 1913, p. 346.

„HAIA SANIS“

A apărut în *Înfrățirea*, an. I, nr. 40, 3 noiembrie 1913, p. 1; an. I, nr. 41, 10 noiembrie 1913, p. 1; an. II, nr. 4, 26 ianuarie 1914; an. II, nr. 6, 9 februarie 1914, p. 1.

„LE LYS DANS LA VALLEÉ“

A apărut în *Viața românească*, an. VIII, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 1913, p. 261.

ISER

A apărut în *Flacăra*, an. III, nr. 8, 7 decembrie 1913, p. 65.

RĂSPUNS ȘI SFATURI

A apărut în *Flacăra*, an. III, nr. 16, 1 februarie 1914, p. 130.

OCTAV BANCILĂ

A apărut în *Flacăra*, an. III, nr. 18, 15 februarie 1914, p. 147.

SCRISORI CĂTRE SIMFOROZA

A apărut în *Flacăra*, an. III, nr. 24, 29 martie 1914, p. 193.

EL A ÎNVIAT ÎNTR-ADEVĂR! (SCRISORI CĂTRE SIMFOROZA)

A apărut în *Flacăra*, an. III, nr. 25, 5 aprilie 1914, p. 201.

CIRCA SACRA

A apărut în *Viața românească*, an. IX, nr. 4-5, aprilie-mai 1914, p. 25.

SUFLUL RELIGIOS ÎN LITERATURĂ

A apărut în *Văpaia*, an. I, nr. 1, 1 iunie 1914, p. 1.

„LEIDEN DES JUNGEN WERTHERS“

A apărut în *Viața românească*, an. IX, nr. 7-8-9, iulie-august-septembrie 1914, p. 184.

„NEVESTELE LUI MOȘ DOROGAN“

A apărut în *Viața românească*, an. IX, nr. 10-11-12, octombrie-noiembrie-decembrie 1914, p. 203.

AMICUL MEU TUDOR ARGHEZI

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 2, 19 februarie 1915, p. 19.
Revista *Cronica* a apărut de la 12 februarie 1915 până la 31 iulie 1916, sub conducerea lui Tudor Arghezi și Gala Galaction.

„BRAND“

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 3, 26 februarie 1915, p. 39.

DIN CAIETUL SĂPTĂMĂNEI [I]

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 5, 12 martie 1915, p. 91.

ÎNAINTEA LUI PILAT

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 6, 20 martie 1915, p. 100.

DIN CAIETUL SĂPTĂMĂNEI [II]

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 7, 27 martie 1915, p. 128.

G.M. Vlădescu se va afirma prin romanele *Menuetul* (1933) și *Moartea fratelui meu* (1934).

SCRISOARE CĂTRE V. DEMETRIUS (1899)

A apărut în *Poezia*, an. I, nr. 4-5, 1 aprilie 1915, p. 18.

GÂNDURI DE PRIMĂVARĂ

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 8, 5 aprilie 1915, p. 138.

DIN CAIETUL SĂPTĂMĂNEI [III]

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 9, 12 aprilie 1915, p. 162.

PRINTRE LITERATURĂ

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 10, 19 aprilie 1915, p. 179.

CASE MARI

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 11, 26 aprilie 1915, p. 202.

UN CERC ȘI O ȘEZĂTOARE

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 12, 3 mai 1915, p. 224.

D-SALE DOAMNEI ELENA CORDONEANU

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 13, 10 mai 1915, p. 240.

DIN CAIETUL SĂPTĂMĂNEI [IV]

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 14, 17 mai 1915, p. 261.

ÎN LUNA FLORILOR

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 15, 24 mai 1915, p. 280.

CARITAS

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 18, 14 iunie 1915, p. 340.

VIDEMUS MELIORA

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 12, 5 iulie 1915, p. 399.

MAI MULTĂ LUMINĂ!

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 22, 12 iulie 1915, p. 419.

DIN CAIETUL SĂPTĂMĂNEI [V]

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 23, 19 iulie 1915, p. 438.

LĂMURIRE UNOR FRAȚI DIN ARDEAL

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 24, 26 iulie 1915, p. 458.

DIN CAIETUL SĂPTĂMĂNEI [VI]

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 26, 9 august 1915, p. 500.

CUM PIERZI VREMEA, UNEORI

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 28, 23 august 1915, p. 538. În *Jurnal*, la 5 noiembrie 1954, Gala Galaction nota, retrospectiv: „De «Galaction» mă leagă o viață întreagă de muncă, de dureri, de succese, de deșartă slavă omenească și – adevărat – multe pagini de simțire și de poezie... Mai mă leagă și câteva neplăceri, întrucât numele acesta călugăresc este și numele unui sărman cleric, ajuns vlădică și mare vântură-țară și incurcă-lume. Deocamdată, se odihnește-

cu domiciliul impus – la M-rea Căldărușani. Dar Galaction Cordun este ca zmeul din poveste. Într-o zi, va ieși din beciul unde stă închis și nu se știe ce isprăvi va mai face. Dar ce supărări am avut eu cu acest personajiu? A avut, multă vreme, slăbiciunea să fie confundat cu mine. Când am început eu, prin 1910, să fiu cunoscut în literatură, bietul Cordun a umblat luni de zile cu literatura mea în sân, arătând-o, cui credea el de cuviință, ca fiind opera lui...“ (*Jurnal*, vol. III, București, Editura Minerva, 1980, p. 204).

SPRE UNIFICARE

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 30, 6 septembrie 1915, p. 580.

PREOCUPĂRI MAI MICI

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 33, 27 septembrie 1915, p. 638.

MONAHUL DANIL TOMESCU

A apărut în *Viața românească*, an. X, nr. 7-8-9, iulie-august-septembrie 1915, p. 221.

DIN CAIETUL SĂPTĂMĂNEI [VII]

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 34, 4 octombrie 1915, p. 659.

DIN CAIETUL SĂPTĂMĂNEI [VIII]

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 36, 18 octombrie 1915, p. 701.

DIN CAIETUL SĂPTĂMĂNEI [IX]

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 37, 25 octombrie 1915, p. 718.

MÂNGĂIERI DE SF. DUMITRU

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 38, 1 noiembrie 1915, p. 740.

COMENTARIU

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 39, 8 noiembrie 1915, p. 757.

LA UN PAHAR CU CEAI

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 40, 15 noiembrie 1915, p. 779.

VULPEA ȘI STRUGURII SAU D-L LOVINESCU MORALIST

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 41, 22 noiembrie 1915, p. 789.

PRO AMICO

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 43, 6 decembrie 1915, p. 825.

D-SALE D-LUI BARBU ȘT. DELAVRANCEA SCRISOARE RESPECTUOASĂ ȘI DESCHISĂ

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 44, 13 decembrie 1915, p. 837.

Primul volum de nuvele al lui Gala Galaction, *Biserița din Răzoare*, a apărut în 1914, la Editura „Viața românească”, din Iași. Depus spre premieră la Academia Română, a fost încununat cu Premiul „Ion Heliade Rădulescu”, în urma raportului elogios susținut de Barbu Șt. Delavrancea.

CORESPONDENȚĂ [I]

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 44, 13 decembrie 1915, p. 851.

CORESPONDENȚĂ [II]

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 45, 20 decembrie 1915, p. 866.

Într-adevăr, în nr. 46, din 26 decembrie 1915, având ca naș literar pe Gala Galaction, Perpessicius își inaugurează destinul liric prin poemul *Ad provinciales, meum in Gretchen amorem, spernentes*, semnând pentru prima dată cu acest pseudonim, cu care va fi consacrat în literatura română.

DOCUMENTE

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 46, 26 decembrie 1915, p. 876.

Articolele pe care le citează au apărut astfel:

Zilele petrecute în Bucovina, în *Flacăra*, an. III, nr. 48-49, 20 septembrie 1914, p. 382. A fost reprodus în volumul *Răboji pe bradul verde*, Iași, Editura „Viața românească”, 1920 (Cf. *Opere*, București, Editura Minerva, 1996, p. 67).

Bulgaria victrix, în *Flacăra*, an. II, nr. 6, 24 noiembrie 1912, p. 41 (*Idem*, *ibidem*, p. 63);

Carol Vodă a închis ochii, în *Flacăra*, an. III, nr. 50-51, 4 octombrie 1914, p. 397 (*Ibid.*, p. 81).

DIN CAIETUL SĂPTĂMĂNEI [X]

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 48, 10 ianuarie 1916, p. 907.

BIRTAȘUL DOBROGEANU-GHEREA

A apărut în *Cronica*, an. I, nr. 51, 31 ianuarie 1916, p. 950.

PRIVIND ÎN URMĂ

A apărut în *Cronica*, an. II, nr. 53-54, 20 februarie 1916, p. 9.

DRAGOSTEA DINTRE NOI

A apărut în *Cronica*, an. II, nr. 56, 6 martie 1916, p. 57.

„DE AMICITIA“

A apărut în *Facla*, an. VI, nr. 7, 14 februarie 1916, p. 84.

„NOTIONS DE MATHÉMATIQUES“

A apărut în *Viața românească*, an. XI, nr. 1-2-3, ianuarie-februarie, martie 1916, p. 79.

DIMITRIE BREZULESCU

A apărut în *Facla*, an. VI, nr. 29, 17 iulie 1916, p. 36.

IULIA HASDEU

A apărut în *Scena*, an. II, nr. 90, 7 aprilie 1918, p. 2.

EMILGAR

A apărut în *Renașterea*, an. I, nr. 24, 21 iulie 1918, p. 1

O ÎNTÂLNIRE AMÂNATĂ CU DELAVRANCEA

A apărut în *Lumina*, an. II, nr. 319, 22 iulie 1918, p. 1.

DIN PRAG

A apărut în *Spicul*, an. I, nr. 1, 4 octombrie 1918, p. 1.

CARAGIALE ȘI ARTA PENTRU ARTĂ

A apărut în *Cronicarul*, an. I, nr. 23, 8 octombrie 1918, p. 1.

STEUERMAN-RODION

A apărut în *Spicul*, an. I, nr. 2, 31 octombrie 1918, p. 33.

ARTA SCRISULUI

A apărut în *Renașterea*, an. I, nr. 130, 4 noiembrie 1918, p. 1.

CUPRINS

<i>Notă la volumul al VII-lea</i>	5
Dintr-un carnet	9 (318)
A. Macedonski	10 (318)
Prefață la romanul „Poet-poetă“ de Nelly [N.D. Cocea]	12 (319)
Istoria filosofiei antice. Cursul d-lui C. Dimitrescu-Iași	14 (319)
Istoria filosofiei moderne. Cursul d-lui T. Maiorescu	22 (320)
Iulia Hasdeu	29 (320)
Scrisori către Simforoza (IV)	37 (320)
Scrisori către Simforoza (VI)	44 (321)
Cărțile eterne în românește	54 (321)
Cuvânt bisericesc	56 (322)
Are sau nu talent?	64 (322)
Cărți folositoare	68 (322)
„Poezii“ de Cincinat Pavelescu	71 (322)
Constantin Radovici	75 (322)
Teatrul modern: „Samson“	77 (322)
Artanezzo	82 (322)
O scrisoare găsită în zăpadă	83 (322)
Teatrul Modern: „Scandalul“	88 (322)
Pentru slavă – pentru bani!	92 (322)
Revelionul într-o țară depărtată	95 (323)
„Zile vesele după război“	98 (323)
Conferința „Poezia psalmilor“ („In nuce“)	100 (323)
Printre tomuri brăcuite	101 (323)
Z. Burienescu	106 (323)
Jocul d-nei M. Voiculescu	108 (323)
Sonetele lui Mihai Codreanu	110 (323)
Documente	117 (323)
Haret	119 (324)
Armand Șarenga	121 (324)
O carte bună	124 (324)
Vă răspund	126 (324)
Ce aveți cu biata femeie?	128 (324)
„Bourgeois d'Avril“ de Iulia Hasdeu	131 (324)
Goldștain Marcu	135 (324)

Prinos plăcut	137 (324)
În examene.....	139 (325)
Jertfa lui Ieftae.....	142 (325)
Unui amic sihastru.....	144 (325)
„Haia Sanis“.....	146 (325)
„Le lys dans la vallée“.....	154 (325)
Iser.....	157 (325)
Răspuns și sfaturi.....	159 (325)
Octav Băncilă.....	162 (326)
Scrisori către Simforoza.....	164 (326)
El a înviat într-adevăr! (Scrisori către Simforoza).....	170 (326)
Circa sacra.....	177 (326)
Suflul religios în literatură (Scrisoare).....	181 (326)
„Leiden des Jungen Werthers“.....	183 (326)
„Nevestele lui moș Dorogan“.....	188 (326)
Amicul meu Tudor Arghezi.....	192 (326)
„Brand“.....	195 (326)
Din caietul săptămânei [I].....	198 (327)
Înaintea lui Pilat.....	203 (327)
Din caietul săptămânei [II].....	205 (327)
Scrisoare către V. Demetrius (1899).....	207 (327)
Gânduri de primăvară.....	211 (327)
Din caietul săptămânei [III].....	212 (327)
Printre literatură.....	214 (327)
Case mari.....	218 (327)
Un cerc și o șezătoare.....	220 (327)
D-sale doamnei Elena Cordoneanu, fondatoarea „Căminului cultural“.....	222 (327)
Din caietul săptămânei [IV].....	224 (328)
În luna florilor.....	227 (328)
Caritas.....	229 (328)
Videmus meliora.....	232 (328)
Mai multă lumină!.....	234 (328)
Din caietul săptămânei [V].....	237 (328)
Lămurire unor frați din Ardeal.....	239 (328)
Din caietul săptămânei [VI].....	241 (328)
Cum pierzi vremea, uneori.....	243 (328)
Spre unificare.....	246 (329)
Preocupări mai mici.....	247 (329)
Monahul Daniil Tomescu.....	249 (329)
Din caietul săptămânei [VII].....	251 (329)
Din caietul săptămânei [VIII].....	253 (329)
Din caietul săptămânei [IX].....	256 (329)
Mângâieri de Sf. Dumitru.....	258 (329)
Comentarii.....	260 (329)
La un pahar cu ceai.....	262 (330)

Vulpea și strugurii sau d-l Lovinescu moralist.....	264 (330)
Pro amico.....	268 (330)
D-sale d-lui Barbu Șt. Delavrancea. Scrisoare respectuoasă și deschisă.....	270 (330)
Correspondență [I].....	273 (330)
Correspondență [II].....	274 (330)
Documente.....	276 (330)
Din caietul săptămânei [X].....	280 (331)
Birtașul Dobrogeanu-Gherea.....	282 (331)
Privind în urmă.....	285 (331)
Dragostea dintre noi.....	287 (331)
„De amicitia“.....	289 (331)
„Notions de mathématiques“.....	291 (331)
Dimitrie Brezulescu.....	295 (331)
Iulia Hasdeu.....	297 (331)
Emilgar.....	299 (331)
O întâlnire amânată cu Delavrancea.....	301 (332)
Din prag.....	304 (332)
Caragiale și arta pentru artă.....	307 (332)
Steuerman-Rodion.....	309 (332)
Arta scrisului.....	311 (332)

Note și comentarii..... 315